

**TÖHFET YENEİY'İN “TEVGÉ TANIŞIV”
ESERİNDEKİ HİKÂYE VE DÜZYAZILARIN
SÖZ VARLIĞI TEMELİNDE ÜSLUP
BAKIMINDAN İNCELENMESİ**

Gizem CEYLAN YIRGAL
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN
Mayıs, 2024
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÖHFET YENEİY'İN “TEVGÉ TANIŞIV” ESERİNDEKİ
HİKÂYE VE DÜZYAZILARIN SÖZ VARLIĞI
TEMELİNDE ÜSLUP BAKIMINDAN İNCELENMESİ**

Hazırlayan
Gizem CEYLAN YIRGAL

Danışman
Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN

AFYONKARAHİSAR 2024

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **“Töhfet Yenebiy’in ‘Tevgé Tanışiv’ Eserindeki Hikâye ve Düzyazıların Söz Varlığı Temelinde Üslup Bakımından İncelenmesi”** adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

29/05/2024

İmza

Gizem CEYLAN YIRGAL

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Gizem CEYLAN YIRGAL
	Numarası	210678106
	Ana Bilim Dalı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
	Programı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Töhfet Yenebiy'in "Tevgé Tanışv" Eserindeki Hikâye ve Düzyazıların Söz Varlığı Temelinde Üslup Bakımından İncelenmesi	
Tez Savunma Sınav Tarihi	29.05.2024	
Tez Savunma Sınav Saati	14:00	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

TÖHFET YENEBIY'IN “TEVGÉ TANIŞIV” ESERİNDEKİ HİKÂYE VE DÜZYAZILARIN SÖZ VARLIĞI TEMELİNDE ÜSLUP BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Gizem CEYLAN YIRGAL

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI

Mayıs, 2024

Danışman: Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN

Başkurt yazılı edebiyatı, tüm Türk Dünyası edebiyatlarında da olduğu gibi ilk Türk edebî metni Orhon Abideleri ile başlamalıdır. 19. yüzyıla kadar olan dönemde Kıpçak, Çağatay ve Harezmi Türkçeleriyle kaleme alınan eserler, Başkurt edebiyatının da edebî yadigârlarıdır. Bu sebepten, 19. yüzyıla kadarki dönemde özel anlamda bir Başkurt edebiyatından bahsedilemez. Ardından, 20. yüzyılda gerçekleşen Ekim Devrimi'yle birlikte yazarlar, Sovyet yönetiminde edebî sahada varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu dönemin edebî niteliği, Rus Sovyet edebiyatının bakış açısıyla değerlendirildiğinden ötürü ilk dönem Başkurt edebiyatının millî karakterli yazar ve şairlerinin eserleri göz ardı edilmiştir. Sovyet öncesi bağımsızlık dönemine katılmış, Sovyet yönetiminde de var olmuş bir isim olan Töhfet Yenebiy'in Başkurt Sovyet edebiyatının ilk yazarlarından biri olması sebebiyle de eserleri önem arz etmektedir. Dolayısıyla eserlerinin Türkiye Türkçesine kazandırılması ve incelenmesi, dönemin edebiyat anlayışını görmek açısından değerlidir. Bu sebeple tezimizde, ilk dönem Sovyet edebiyatı yazar ve şairlerinden Töhfet Yenebiy'in 1984 basımlı *Tevgé Tanışiv* “İlk Görüşme” derleme eseri temel alınmıştır. İlk dönem Başkurt Sovyet edebiyatında nesir dünyası ve nesrin dili üzerine somut veriler elde etmek ve ortak kültürün ana unsurları olan dil ve edebiyatın tanıtılıp geliştirilmesi hedefine bir katkıda bulunmak amacıyla bu çalışmaya yönelmiş bulunmaktayız. Ayrıca, Başkurt edebiyatında Töhfet Yenebiy, Ekim Devrimi, 1917 Bolşevik İhtilali ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ilk dönemlerine denk gelmektedir. Bu zaman dilimi, Başkurt edebiyatının Dünya ve Rus edebiyatıyla olan ilgisinin yanında ilk dönem Başkurt yazı dilinin niteliğini göstermesi açısından önemlidir. Dönemin söz varlığı ve zihniyetinin edebî eserlerdeki izleri hakkında yapılan çıkarımların edebî bağlamda Başkurt Cumhuriyeti'ne ve Türk Dünyası edebiyatlarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Eserdeki hikâye ve düzyazıları, tarihsel süreçte daha iyi kavrayabilmek ve inceleyebilmek adına birinci bölüm içerisinde Başkurtların tarihi, edebiyatı ve hikâyeciliği baz alınmıştır. Ardından yazarı tanımanın dil ve üslup incelemesi safhasında yararlı olacağı düşünülerek, Töhfet Yenebiy'in yaşamı ve edebî kişiliği hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Referans alınan *Tevgé Tanışiv* “İlk Görüşme” eseri, 6 hikâye ve 5 düzyazıdan oluşan bir eserdir. Her bir hikâye ve düzyazının Kiril alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı, hikâye ve düzyazıların Türk Dünyası edebiyatına kazandırılması amacıyla ikinci bölümde verilmiştir. İlgili eserin söz varlığı ve üslup incelemeleri üçüncü bölümde ele alınmıştır ve dönemin dili ile bu dönem gelişen toplumsal olayların eserlerde ne şekilde işlendiğine dikkat edilmiştir. Töhfet Yenebiy'in metinlerinin dil özellikleri, metinlerde tespit edilen diyalektolojik sözler, yazı dilinde

tespit edilemeyen sözler, sözlüklerde tespit edilemeyen yan anlamlar, metinlerde geçen alıntı sözler, söz dizimi, dönemin dili ve yazarın dili arasındaki ilişki söz varlığı bölümünde sunulmuştur. Üslup bölümünde ise tema, dönemlere göre hâkim temalar, Töhfet Yenebiy'in hikâyelerinde temalar, hikâyelerde kullanılan mekân ve zaman, Yenebiy'in hikâyelerinde biçim, hikâyelerde biçim ve milli unsurlar, Töhfet Yenebiy'in hikâyelerinde şiir, Yenebiy'in düzyazıları, düzyazılarda dil-üslup ve biçim incelemeleri, Töhfet Yenebiy'in düzyazılarında şiir başlıkları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlk Dönem Sovyet Edebiyatı, Töhfet Yenebiy, Tevgé Tanışiv, Başkurt Edebiyatı, Dil ve Üslup.

ABSTRACT

AN EXAMINATION OF THE STYLE IN TOHFET YENEBIY'S "TEVGÉ TANIŞIV" BASED ON LEXICAL DIVERSITY IN THE STORY AND PROSE

Gizem CEYLAN YIRGAL

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF CONTEMPORARY TURKISH DIALECTS AND
LITERATURES**

May, 2024

Supervisor: Assoc. Dr. Murat ÖZŞAHİN

Başkurt written literature, like all Turkic World literatures, should begin with the first Turkic literary work, the Orkhon Inscriptions. Works written in the Kipchak, Chagatai, and Khwarezm Turkic languages up to the 19th century are also literary legacies of Bashkir literature. Therefore, it is not possible to speak specifically of Bashkir literature until the 19th century. With the October Revolution, writers continued to exist in the literary field under Soviet rule. The literary quality of this period has been disregarded due to the perspective of Soviet Russian literature, leading to the neglect of the works of the national character writers and poets of the early period of Bashkir literature. As an individual who participated in the pre-Soviet independence period and also existed under Soviet rule, Tohfet Yenebiy holds significance as one of the first writers of Soviet Bashkir literature. Therefore, the translation and examination of his works into Turkish are valuable in terms of understanding the literary understanding of the period. Hence, in our thesis, the compilation work "Tevgé Tanışiv" published in 1984 by Tohfet Yenebiy, one of the first writers of Soviet Bashkir literature, is taken as the basis. We aim to contribute to obtaining concrete data on the prose world and language of prose in the early Soviet Bashkir literature and to introduce and develop the common cultural elements of language and literature. Additionally, Tohfet Yenebiy falls within the period of the October Revolution, the 1917 Bolshevik Revolution, and the early periods of the Soviet Socialist Republics. This time frame is significant not only in terms of the connection of Bashkir literature with world and Russian literature but also in demonstrating the quality of early Bashkir written language. It is believed that deductions made about the linguistic repertoire and mentality of the period will contribute to the literature of the Bashkir Republic and Turkic World literatures. In order to better grasp and analyze the historical process, the first chapter of the work focuses on the history, literature, and storytelling of the Bashkirs. Then, an informative section about Tohfet Yenebiy's life and literary personality is included, considering that getting to know the author would be useful in the examination of language and style. The compilation work "Tevgé Tanışiv" consists of 6 stories and 5 prose pieces. The transcription from Cyrillic to Latin alphabet and the translation into Turkish of each story and prose piece are provided in the second chapter to contribute to the literature of the Turkic World. The vocabulary and style analysis of the relevant work are discussed in the third section, paying attention to how the evolving societal events of the period are depicted in the works through the language of the era. The linguistic features of Tohfet Yenebiy's texts, including dialectological words identified in the texts, words not found in written language, additional meanings not found

in dictionaries, quoted words in the texts, syntax, the relationship between the language of the period and the author's language, are presented in the vocabulary section. In the style section, themes, dominant themes according to periods, themes in Tohfet Yenebiy's stories, the use of space and time in the stories, form in Yenebiy's stories, form and national elements in the stories, poetry in Tohfet Yenebiy's stories, Yenebiy's prose, language-style and form analyses in prose, and poetry titles in Tohfet Yenebiy's prose are discussed.

Keywords: Early Soviet Literature, Tohfet Yenebiy, Tevgé Tanışıv, Bashkir Literature, Language and Style.

ÖN SÖZ

Edebiyat, toplumun düşünce ve fikirlerini yansıtan bir ayna, edebî eserler ise bu aynadaki yansımadır. Türk Dünyası edebiyatı kapsamında ele alınması gerektiğini düşündüğümüz Türkiye dışındaki diğer Türk lehçelerinin edebî birikimi de, Türk toplumunun işleyişi ve fikirlerini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla, Kıpçak zümresinden Başkurt Türklerinin edebî birikiminin incelenmesi de Başkurt toplumunun işleyişi ve fikirlerini açığa çıkaracaktır. Eserlerin yazıldığı dönemin şartları ve olayları kapsamında yapılan değerlendirmeler ve ortaya konan veriler ile de Başkurt edebiyatının gelişim süreci açıkça görülecektir. Söz konusu edebî yadigârların Türk Dünyası edebiyatları sahasına da katkı sağlayacağı düşünüldükçe, bu çalışma oluşturulmuştur.

İlk dönem Sovyet edebiyatının yenilikçi yazar ve şairlerinden Töhfet Yenebiy'in *Tevge Tanışiv* "İlk Görüşme" eseri temel alınarak, Ekim Devrimi'nden sonraki yaşamın eserlerde nasıl dile getirildiği ve Başkurt Türkçesine bu köklü değişimin nasıl etki ettiği incelenmiştir.

Bu çalışmanın her aşamasında, yaşamımın ve eğitim hayatımın her alanında beni her zaman büyük bir özveriyle destekleyen kıymetli anneme ve kardeşlerime çok müteşekkîr ve minnettarım. Çalışma aşamasında beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan kıymetli meslektaşım ve canım dostum Hazal AKÇAY ULUSOY'a; tezimi oluştururken görüş ve önerilerine sıkça başvurduğum dostum ve kıymetli veteriner hekim Sümeyra KARATOSUN'a çok teşekkür ederim. Rusça sözler için zorlandığım kısımlarda yardımına başvurduğum, kıymetli hocam Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ'a çok teşekkür ederim. Lisans eğitimimden bu yana, literatürünü ve bilgi birikimini benden asla esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Tezimi oluştururken, öncesinde ve sonrasında görüşlerine her zaman başvurduğum, her türlü kaygımı ve gerginliğimi yıllardır göğsünde yumuşatan ve her başarıyı ayakta alkışlayan en büyük destekçim canım eşim Hasan YIRGAL'a ayrıca çok teşekkür ederim.

Gizem CEYLAN YIRGAL
2024, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLOLAR LİSTESİ	xi
RESİMLER LİSTESİ	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞKURT TARİHİ, EDEBİYATI, HİKÂyecİLİĞİ VE TÖHFET YENEBİY

1. BAŞKURT TARİHİ	5
2. BAŞKURT EDEBİYATI	19
2.1. BAŞKURT HALK EDEBİYATI	20
2.1.1. Destanlar	20
2.1.2. Masallar	20
2.1.3. Fıkralar	21
2.1.4. Efsaneler ve Rivayetler	21
2.1.5. Takmaklar	21
2.1.6. Bilmeceleer – Bulmacalar	21
2.1.7. Atasözleri	21
2.1.8. Sayışmacalar	22
2.1.9. Gelenek – Görenek Folklorü	22
2.1.10. Sesenler Sanatı	22
2.2. BAŞKURT YAZILI EDEBİYATI	22
3. BAŞKURT HİKÂYESİ	27
4. TÖHFET YENEBİY	29
4.1. TÖHFET YENEBİY'İN EDEBİ HAYATI	31

İKİNCİ BÖLÜM

HİKÂYE VE DÜZYAZILARIN TRANSKRİPSİYONU VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

1. TÖHFET YENEBİY'İN HİKÂYE VE DÜZYAZILARININ TRANSKRİPSİYONU	37
1.1. KİYİKHİZ ÖYZERZE	37
1.2. TEVGÉ TANIŞIV	43
1.3. KIVILDI	63
1.4. İNSPÉKTOR	68
1.5. KIZRAS	73
1.6. YULBAŞAR TIRNAĞINDA	76
1.7. ÉŞ İLSÉHÉ	82
1.8. YAÑI YÖZZÖÑ BÉRÉNSÉ UNI	84

1.9. KÖTÖVSÉ ŞEREY	86
1.10. UT YILGALARI AKKAN YERGE BAR	88
1.11. YIRTIĞAN TINLIK	90
2. TÖHFET YENEBİY'İN HİKÂYE VE DÜZYAZILARININ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI.....	91
2.1. ÇATISIZ EVLERDE.....	91
2.2. İLK GÖRÜŞME	97
2.3. KOVULDU	121
2.4. MÜFETTİŞ.....	126
2.5. KIZRAS	133
2.6. EŞKIYA PENÇESİNDE	136
2.7. İŞ ELÇİSİ	143
2.8. YENİ ASRIN İLK ON YILI	146
2.9. ÇOBAN ŞEREY	148
2.10. ATEŞ NEHİRLERİNİN AKTIĞI YERE GİT	150
2.11. YIRTIĞAN SESSİZLİK.....	153

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ VARLIĞI VE ÜSLUP İNCELEMELERİ

1. SÖZ VARLIĞI.....	155
1.1. TÖHFET YENEBİY METİNLERİNİN DİL ÖZELLİKLERİ	155
1.2. METİNLERDE TESPİT EDİLEN DİYALEKTOLOJİK SÖZLER.....	158
1.3. YAZI DİLİNDE TESPİT EDİLEMİYEN SÖZLER	160
1.4. SÖZLÜKLERDE TESPİT EDİLEMİYEN YAN ANLAMLAR	163
1.5. METİNLERDE GEÇEN ALINTI SÖZLER.....	171
1.6. SÖZ DİZİMİ.....	183
1.7. DÖNEMİN DİLİ VE YAZARIN DİLİ ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	190
2. ÜSLUP İNCELEMELERİ	191
2.1. TEMA.....	191
2.1.1. Dönemlere Göre Hâkim Temalar	192
2.1.2. Töhfet Yenebiy'in Hikâyelerinde Temalar	194
2.2. TÖHFET YENEBİY'İN HİKÂYELERİNDE MEKÂN VE ZAMAN.....	196
2.3. YENEBİY'İN HİKÂYELERİNDE BİÇİM	200
2.3.1. Töhfet Yenebiy'in Hikâyelerinde Biçim Ve Millî Unsurlar.....	201
2.3.2. Töhfet Yenebiy'in Hikâyelerinde Şiir.....	204
2.4. TÖHFET YENEBİY'İN DÜZYAZILARI.....	205
2.4.1. Töhfet Yenebiy'in Düzyazılarında Dil-Üslup ve Biçim İncelemeleri.....	205
2.4.2. Töhfet Yenebiy'in Düzyazılarında Şiir.....	209
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	213
KAYNAKÇA.....	220

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. Metinlerde Geçen Alıntı Sözler.....	172
Tablo 2. Metinlerde Alıntılardan Türetimler	181
Tablo 3. Eserdeki Hikâyelerde Kullanılan İkilme ve Tekrar Grupları.....	184
Tablo 4. Eserdeki Düzyazılarda Kullanılan İkilme ve Tekrar Grupları.....	187
Tablo 5. Hikâyelerde Ad Göreviyle Kullanılan İkilme ve Tekrar Grupları.....	188
Tablo 6. Hikâyelerde Sıfat Göreviyle Kullanılan İkilme ve Tekrar Grupları	188
Tablo 7. Hikâyelerde Zarf Göreviyle Kullanılan İkilme ve Tekrar Grupları.....	189
Tablo 8. Düzyazılardaki İkilme ve Tekrar Gruplarının Görevleri	189

RESİMLER LİSTESİ

	Sayfa
Resim 1. Töhfet Yenebiy	35
Resim 2. Töhfet Yenebiy'in Kızı Aysılıv ve Yeğeni Galiya Hafızova, Töhfet Yenebiy Müzesi.	35
Resim 3. Töhfet Yenebiy'in 1932-1937 Yılları Arasında Yaşadığı Eve Yenebiy'e İthafen Konulan Tabelalar.	36

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

~: Denklik

A.N.: Aktaran Notu

BEI: Başkurt Edebiyatı I

BEII: Başkurt Edebiyatı II

bk.: Bakınız

ÇK: Çekimli kalıplaşma

KMB: Kulturnıy Mir Başkortostana

NEBRB: Natsiyonalnaya Éléktronnaya Bibliyotéka Réspubliki Başkortostan

s.: Sayfa

vb.: Ve benzeri

GİRİŞ

“Türk Edebiyatı” genellikle diğer Türk toplumları ve cumhuriyetlerinden uzaklaşarak Anadolu coğrafyasıyla özdeşleşmiştir. Özellikle 19. ve 20. yüzyıl çerçevesinde Anadolu’da ve diğer Türk topraklarında farklı siyasi olaylar geliştiği için bu özdeşleştirme korunmuştur. Türkiye’de “*Türk Lehçeleri Edebiyatları*” kavramı içerisinde ise genel olarak Türkiye Cumhuriyeti’ne konum olarak yakın Türk devletleri dâhildir. Kıpçak havzasında ise edebî açıdan en fazla ele alınan Kazak ve Kırgız edebiyatları olmuştur. Kıpçak havzasında, daha da özelleştirmek gerekirse İdil-Ural havzasında yürütülen araştırmalar çerçevesinde Tatar ve Başkurt edebiyatları üzerine çalışmalar, son yıllarda Türkoloji sahasında büyük ölçüde hız kazanmıştır.

İdil-Ural Kıpçak Türk lehçeleri arasında sayılan Başkurt Türkçesi, konuşur sayısı az olduğundan dolayı UNESCO tarafından *Tehlikedeki Dünya Dilleri Atlası*’nda (bk. Salminen, 2010: 42) Türk dilleri içerisinde “savunmasız” olarak nitelendirilir. Son yıllarda yapılan çalışmalar neticesinde Başkurt Türkçesinin edebî açıdan Türkiye’de ve diğer Türk toplumlarında bilinirliği artmaya başlamıştır.

Tarih çerçevesinde her zaman birlikte anılan ve aynı coğrafyayı paylaşan Tatar ve Başkurt halkları, 16. yüzyılda Kazan Hanlığı çatısı altında konuşulan *Türkî Dil*’i (Yazıcı Ersoy, 2022: 41), yani Kazan konuşma dilini kullanır. Aynı yüzyılın ilerleyen dönemlerinde bu dil dil müşterek sayılarak yazı dili olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bu müşterek iletişim dili, şüphesiz ki müşterek bir edebiyatı da doğurur. Aynı coğrafyayı paylaşan çağdaşlarıyla bu “*Türk Dünyası Edebiyatları*” dönemi içerisinde, sıklıkla Tatarcayı kullanarak eserler verilmiş ve dergiler basılmıştır. 1303 yılında *Codex Cumanicus* (Topaloğlu ve Kaçalın, 2009) ve çoğunlukla 16-17. yüzyılda kaleme alınmış olan *Ermeni Harfli Kıpçak Metinleri* (Güvenç, 2013) günümüze de taşınmış olan iki önemli ortak eserdir (Argunşah ve Sağol Yükseksekkaya, 2019: 271). Bunun dışında İdil-Bulgar dönemi edebiyatı içerisinde 12. yüzyılda Kul Ali tarafından yazılan *Kıssa-î Yusuf*; 13-14. yüzyılda Nasirü’l-din Bin Burhanü’l-din Rabguzî tarafından Harezmi Türkçesiyle yazılan *Kıyasu’l-Enbiya*, Kutb tarafından Harezmi Türkçesiyle yazılan *Hüsrev ü Şirin*, Seyf-i Sarayî’nin Fars edebiyatından tercüme ettiği “*Gülistan*” eseri, *Kesikbaş Kitabı*, Harezmi tarafından Harezmi Türkçesiyle yazılan *Muhabbetname*, Hüsam Kâtib tarafından Harezmi-Altınorda Türkçesiyle yazılan *Cümcüme Sultan*, Mahmut Bin Ali tarafından yazılan *Nehcü’l Ferâdis* eserleri de 14. yüzyıl ortak dönem eserleri olup Başkurt edebiyatına da tabidir (bk. BEII).

Kazan Hanlığı'nın yıkılması ve devamında halkın verdiği özgürlük savaşlarının da etkisiyle ilerleyen yüzyıllarda toplumsal bağlamda ideoloji, dinî tenkit, dinî-mitolojik öğeler ve kahramanlar, açlık savaşı, iç savaş, sınıfçılık, eski hayatın yıkılması ve yeni hayatın gelmesi, özgür hizmet, devrimcilik ve yenilik gibi birçok konu işlenmiştir. Toplumsal bağlamda kadının siyasal ve kültürel olarak gelişmesine kadar birçok konuda kaleme alınan bu eserler, kimi zaman mizah unsurundan da yararlanarak, kimi zaman pastoral, kimi zaman da romantik biçimlerde ele alınmıştır. Bu dönemde yazılan ve aynı temaları işleyen yazarlar için ortak paydada buluşan farklı paylar olduğu söylenebilir. Yazar ve şairler, 19. yüzyıl itibarıyla temalarını topluma ve yeniye yönelik oluştururlar fakat geçmişten ve gelenekselcilikten de kopamazlar. İdil-Ural coğrafyasında yazılan eserlerde, metinlerde yer alan *yır* kullanımıyla bir türkü geleneği sezilir.

1917 Ekim Devrimi'ne dek sansürlü ve sınırlı bir edebiyat çatısı altında eser veren yazarlar, Ekim Devrimi itibarıyla mevcut yönetimin getirdiği özgürlük ve güzel, umutlu günlerin geleceğine dair temalarıyla -bilinçli ya da bilinçsiz şekilde- eserlerinde ortak bir imgelemeye gitmişlerdir. Tatarlar ve Başkurtlar, aydınlık günlerin Devrim'in önderi Vladimir Lenin ile birlikte geleceğini "*gün, güneş, tan*" sembollerini kullanarak belirtirler (Zaripova Çetin, 2018: 623). Dolayısıyla Lenin'i öven pek çok eser kaleme alırlar ki çoğu yazar da Marksizm-Leninizm anlayışını benimseyerek ilerlemiştir. Öyle ki *Lenin Yolu* "Lenin'in Yolu" ve *Marksizm Añı* "Marksizm Aklı" dergileri, bu anlayışa yönelik çıkarılan dergilerin birer örneğidir.

Aynı dönemde, Rus kültüründen etkilenen Kıpçak grubu için edebiyat dalında da etkilenmeler kaçınılmazdır. 1900'lü yılların ilk yarısında Rus yazarlar da 1917 Ekim Devrimi'yle (ve 1905 Rus Devrimi'yle) alakalı eserler vermekteydiler. Dini dışlama, sanat, felsefe, "rönesans", sembolizm vb. konularda eserler veren Rus yazarlar için de Ekim Devrimi, tıpkı Türkler gibi, özgürlüğün kendisini ve yenileşmeyi temsil etmektedir.

Çalışmamızın temelini oluşturan ve hikâye-düzyazı bir derleme niteliğinde olan *Tevgé Tanışv*'ın yazarı *Töhfet Yenebiy* de, tıpkı Rus yazarlar gibi Lenin'in Devrimi'yle birlikte gelecek olan özgürlüğü, özgür hizmeti, Lenin'i, sanat ve felsefeyi, dinî eleştiriyi, eski hayat yerine yeni hayatın kurallarını, işçi ve köylü felsefesini, kadın ve kız çocuklarının haklarını temel alan eserleri bir lirizmle, kimi zaman da aşkı bir romantizmle kaleme alır. Rus Edebiyatı yazarı M. Prişvin gibi, "*otobiyografik, lirik ve felsefi*" (Bonamour, 2006: 77) olarak *Tevgé Tanışv* eserinde, kimi hikâyelerinde "örtülü bir biyografi"den yararlanır. Rus yazar ve düzyazı yazarı olarak bilinen A. Bielyi'nin

1921’de yazdığı son şiiri *İlk Randevu* (Bonamour, 2006: 76) eseri de, Yenebiy’in – tezimizin de ana kaynağını oluşturan- *Tevgé Tanıştıv* “İlk Görüşme” (1927) eserinin adıyla ve muhtevasıyla ilgili büyük bir benzerlik taşır: Bahsi geçen Rus eserin muhtevası, gençlik yıllarına dönüş şeklinde ilerler ve Yenebiy’in hikâyesiyle de bu dönüşle birlikte benzemektedir. Yenebiy de söz konusu hikâyesinde gençliğine dönüşü mizahî bir üslupla ele alır. Ayrıca Yenebiy’in bu eserinde yer alan *yırlar* da sözlü Başkurt edebiyatından yazılı Başkurt edebiyatına geçişin adeta modern bir örneği gibidir.

Bu çalışmada, 1920’den itibaren Başkurtlarda genel olarak edebî, özel olarak ise hikâye ve düzyazı üzerinden *Töhfet Yenebiy*’in *Tevgé Tanıştıv* “İlk Görüşme” eseri birincil kaynak alınarak bir inceleme yapılmıştır. Yenebiy’in bu eseri, derleme bir eser olarak içerisinde farklı yıllarda kaleme alınmış 6 hikâye ve 5 düzyazı barındırmaktadır. Kiril alfabesiyle yazılan bu eserin, Başkurt Latin alfabesiyle de yazıldığı bilinmektedir fakat ilgili nüshaya ulaşılamamıştır. Eserin orijinal baskısında da dış kapaktan itibaren eserde yer alan ilk hikâyeleri, farklı resimlerle tasvir edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Töhfet Yenebiy’in farklı yıllarda kaleme aldığı (1926-1929 aralığında, en fazla 1927 yılında aktif olarak yazmıştır) hikâye ve düzyazıları, bu çalışmada her biri ayrı olacak şekilde incelenmiş ve her biri hakkında ayrı veriler ve açıklamalar verilmiştir. Başkurtların Tarihi ve Edebiyatı, Başkurt Hikâyesi, Töhfet Yenebiy başlıkları altında Başkurtların tarihi ve edebiyat gelişimi, hikâyeciliği ile Töhfet Yenebiy’in hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler verilmiştir. Eserin Kiril alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonu ve eserin Türkiye Türkçesine aktarımı yapılarak Türk Dünyası edebiyatlarına katkı sağlamak hedeflenmiştir. Bu aktarım ve transkripsiyonların içerisinde de orijinal metinlerdeki sayfa aralıkları parantez içerisinde belirtilmiştir. Aktarımlarda, güncel Başkurt yazı dilinde ve ilgili diyalektolojik sözlükte bulunamayan sözler mevcuttur. Bu sözler, bağlamın imkan verdiği ölçüde anlamlandırılmıştır. Bağlamdan yola çıkarak anlamlandırdığımız bu sözlerin anlamları hakkında emin olunmadığından dolayı, sözlerin orijinal hâlleri de aktarımlarda parantez içerisinde italik şekilde verilmiştir. Ardından, söz varlığı kapsamında yazarın dil özellikleri, metinlerde tespit edilen diyalektolojik sözler, yazı dilinde tespit edilemeyen sözler, sözlüklerde tespit edilemeyen yan anlamlar, metinlerde geçen alıntı sözler, söz dizimi, dönemin dili ile yazarın dili arasındaki ilişki; üslup incelemeleri kapsamında ise tema, hikâyelerdeki

mekân ve zaman, hikâyelerin biçimi ve düzyazılar incelenmiştir. Çalışmamız, Başkurt edebiyatında ilk dönem Sovyet edebiyatı çatısı altında ele alınmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞKURT TARİHİ, EDEBİYATI, HİKÂYESİLİĞİ VE TÖHFET YENEBİY

1. BAŞKURT TARİHİ

Tüm Türk toplulukları gibi, Başkurtlar da köklü bir tarihsel geçmişe sahiptir. “Birkaç neolitik abide Ufa nehrinin orta akımında keşif edilmiştir. Ufa nehri yanında (Yuryuzan nehrinin Ufa nehrine döküldüğü yerden 0,5 km yukarıda) bulunan bu devreye özgü taş aletleri yapımevi L. Ya. Krijévskaya tarafından araştırılmıştır. Bu yapımevinde çok sayıdaki yongalardan başka, kireç taşından yapılmış çok çeşitli aletler, baltalar, çelik kalemler gibi aletlerin hepsi büyük kopuntular darbesiyle kırılmış ve kapatılmıştır; kaba askılı büyük kazağılar ve bir bölüm rötüşlü, bıçak şeklindeki tabak, kırıntılar, biçme şeklindeki çekirdek ve tipik neolitik ok uçları bulunmuştur.” (Rudenko, 2001: 12-13) diyerek Rudenko, bu buluntuları Başkurtlarla ilişkilendirir.

Öyle ki, eski bir Türk destanı olan *Oğuz Destanı*’nda da Başkurtlardan gözü pek ve savaşçı olarak bahsedilir, yaşadıkları bölgede bulunan (Ural) dağlarına *Başkurt Dağları* denir (Togan, 2018: 1). Bu bilginin yanı sıra, Başkurtların tarihin her döneminde İdil Nehri’nin doğusu, Ural Dağları’nın batı eteklerinde mevzilenerek yaşayan ve Avrupalı bir toplum olduklarını biliyoruz. Batı’da Batlamyus, 3. ya da 4. yüzyıl dolaylarında *Pasirtay* aldı bir kavimden bahseder. Bu kavmin Başkurt kavmi olduğunu ileri süren hipotezler de yazılır fakat bu konu net bir sonuca varamamıştır. Başkurtlara dair en eski kaynaklar Çin kaynaklarıdır, kendisi de bir Başkurt olan Zeki Velidi Togan, Çin kaynaklarında Batı Türkistan bölgesinde Türk oldukları şüphesiz olan ve isimleri Orhon Abideleri’nde de geçen “*Töles*” kabilesinden ve bu kabilenin “*Başukili*” adındaki kolundan bahseder:

“Eski Başkurtlara ait en şayanı itimat kayıtlar Çin kaynaklarında görülmektedir... Bunlardan birini Çinli Prof. Chang Hsing-lang keşfetmiştir. Sui sülalesinin M. 643’te yazılan tarihinde Orta Asya kavimlerinden bahsederken Batı Türkistan’da Hazar Denizi’ne kadar uzanarak yaşayan “*Tiele*” Türk kabileleri ittihadının bir boyu “*Ba-şu-ki-li*” diye adlandırılmıştır, ki Prof. Chang’a göre bu Başkurt demektir... Bu kavmin isminin Türkçe aslı *Töles* yahut *Tölös*’tür, ki bu isimler Orhon Kitabeleri’nde de zikredilir. Demek Başkurtlar Göktürkler zamanında *Tölös* kabilesine dahil bir Türk kabilesiydi ve bunlar Hunların halefi sayılıyordu. *Tölös*ler ise Altay-Irtış taraflarında yaşayan Kıpçak kavimlerinden ibarettir. Kıpçakların da miladın ilk yüzyıllarında Güney Türkistan’da yaşadıklarını gösteren

deliller vardır. Sonra bu kavimler Hunlar devrinde Doğu Avrupa'ya dağılmışlardır.” (Togan, 2018: 2)

“Hun döneminde de var olduğundan dolayı bu kabile için Hunlarla iletişim içerisinde bulunmuş olabileceği de söylenir. Hatta bazı Başkurtlar, Başkurtçaya has olan “š ve ž” sesleri için eski Huncadan geldiğini iddia etmektedirler.” M. Özşahin. (Kişisel İletişim, 2018)

Başkurtlar hakkında en kesin bilgiyi ise Arap tarihçiler ve Arap kaynakları vermektedir. 10. yüzyıldan itibaren İdil bölge halkını daha yakından tanıma fırsatı bulan Arap gezginleri, Başkurtlar için farklı adlandırmalarda bulunurlar ve gözlemlerine dayanarak farklı bilgiler verirler. El Birunî, Başkurtların bulunduğu havzaya *Cidal-î Başhurt* derken, Bağdatlı bir tarihçi olan İbn-i Mesudî, *Kitabü't Tenbih Ve'l-İşraf* eserinde “*Başgurd*” adlı bir halktan bahseder. Bu halk için Aral Gölü yakınlarında Oğuz, Karluk ve Kimeklerle savaşmış ve sonucunda yenilmiş olduklarını; bu yenilgi üzerine bugün bulundukları bölgeye, Hazar bölgesine çekildiklerini bildirir. Togan *Başkurtların Tarihi* eserinde bu bilgiyi, “*Araplar, Başkurtları şimdiki ülkelerinde buluyorlar. Yalnız müverrih Mesudi, Peçenekler ve diğer üç kabile ile birlikte “Bacgurd” isminde bir kabilenin Aral Gölü yanında Oğuz, Karluk ve Kimaklara karşı yapılan savaşta mağlup olup, Kuzey Kafkasya’da Hazar ülkesine sığındığını zikretmiştir. Bu hadise 840 yıllarında gerçekleşmiştir. Müslüman milletler bu kavmi Başcird ve Başgurd isimleri altında tanımışlardır.”* olarak verir (Togan, 2018: 4). İstahri, “... Oğuzların Kuzey tarafında, onlara bitişik olarak yaşayan ve kimseyi yanlarına sokmamak için müsait yerlerde Bulgarlara tâbi olarak yaşayan ve sayıları (yani askerleri) 2000’i geçmeyen bir kavim olarak tarif eder.” (Togan, 2018: 4).

Arap kaynaklarında Kıpçaklara komşu Macarlar olarak anlatılan Başkurtlar, tıpkı Hunlarla oldukları gibi Macarlarla da iletişim kurdukları düşünüldüğünden olsa gerek – ki günümüzde Macarlar bu iletişimi kabul ederler- Doğu Macarlar olarak, Macarlar ise Batı Macarlar olarak geçer ve 12. yüzyılda Hamid El Gırnatî de Başkurt adının Macarlarla birlikte anıldığını söyler. Macarlar ve Başkurtlar hakkında Celil Kiyikbayev de ses ve söz ortaklığından yola çıkarak benzer düşüncelerini ekler. Arap gezgin İbn Fadlan için ise Togan bahsi geçen eserinde:

“... Ural Dağları’nda yaşayan Başkurtlar, güneyde Mogacar Dağları’nda Oğuzlarla, Yayık’ta Peçeneklerle ve batıda Soh ile Çermişen’de Bulgarlarla komşu olmuşlardır...”
İbn Fadlan’a göre Başkurtlar “Türk kabileleri arasında en şerir,

en güçlü, insan öldürmeyi hiçe saymakta en ileri gideni” olduğu için sefaret heyeti bunlardan çok korkmuştur. İbn Fadlan’a göre bunlar sakallarını tıraş ediyorlardı. İbn Fadlan, bir de bazı göçebelerde ve bazı Başkurtlarda görülen bir âdeti yani gömlek ve donların kat yerlerindeki bitleri dişleriyle çiğneyerek öldürmelerini “bit yeme” âdeti olarak anlatmıştır. Başkurtlar Şamani oldukları hâlde aralarından biri İslamiyeti kabul etmiş olmalıdır ki, o sefaret heyetinin hizmetinde bulunmuştur.” (Togan, 2018: 5-6)

Avrupa’da ise önemli bir gezgin olan Rubrucklu William, Avrupalıların Başkurtları “*Bascatur*” olarak ve Macarlarla Başkurtları tek bir halk olarak kaydettikleri bilgisini verir. Ayrıca, Zeki Velidi (Togan, 2018: 9): “*Büyük Moğol Devleti kurulduktan sonra Avrupa’dan Moğolistan’a kağanlara elçi olarak giden zevattan papanın elçisi olan Plano Carpini (1243), Ural’ın güneyinden geçtiğinde, Başkurtlardan “Bascart” ismiyle; Fransa kralının elçisi olan Rubruk (Rubruquis 1253) “Bascatur” ismiyle bahsetmişler ve her iki seyyah da bu Başkurt ülkesini kendilerinden önce Edil sahasını ziyaret ettikleri rivayet olunan Macar Dominiken rahiplerinin gördükleri “Büyük Hungarya” (Magna Hungaria yani Büyük Macaristan) ile birleştirmişlerdir. Bu keyfiyet Ural Başkurtlarının menşei hakkında yanlış mütalaaların ortaya konulmasına sebep olmuştur.*” diyerek hem Başkurt milletin 12.-13. yüzyıl dolaylarında Batılılar tarafından nasıl adlandırıldığını, hem de yukarıda belirtilen Başkurt-Macar ilişki hakkında elzem bilgiler verir. 20. yüzyılın kıymetli Tatar mirzalarından Molla Münir Hadiyev, Başkurtların tarihine ve hayatına ilgi duymuştur. Bu ilginin sonucunda 1912 yılında kaleme aldığı ve Zafer Sever’le birlikte 2022 yılında Türkiye’de basılan *Başkurt Tarihi* (bk. Hadiyev, 2022) kitabında “... misyoner Karpin (Plano Karpini) seferi sırasında Başkurtları görmüş ve bunların Macarlarla aynı soydan olduklarını beyan edip Başkurt ve Macar dilleri arasında hiçbir ayrım olmadığını...” (Hadiyev, 2022: 46-47) belirtir ve ekler: “X. asırdaki “Mesudi” bunları “Bacgird” diye adlandırıyor. Bu da gösteriyor ki, bunların en eski isimleri Bacgird’dir. Son zamanlara doğru bu isim ikiye bölünüp Doğu’da bu isimden “Başgird”, “Bişkird”, “Başkirt”, “Başkird” sözleri hâsıl olmuştur. Batı’da ise B harfi yerine M harfi konulup, dal harfi tamamen kaldırılarak “Macgır” olarak kalmıştır.” (Hadiyev, 2022: 47).

Ek olarak Ruslara göre “*Başkir*”, Batılılara göre “*Bashkir*”, Anadolu’ya göre “*Başkurt*” ve kendilerine göre ise “*Başkort*” olarak bilinen ve adlandırılan bu millet, 10. yüzyıldan sonra, Hazarların da hâkimiyetinin zayıflamasıyla, 12. yüzyıldan önce Batılılar tarafından “*Kuman*”, 12. yüzyıldan sonra ise Araplar tarafından “*Kıpçak*” olarak millet

adları haricinde genel bir adlandırmaya tabi tutulurlar. 12. yüzyıl itibarıyla *Kuman-Kıpçak* ayrımı kalmaz, yalnızca *Kıpçak* adlandırması kullanılır ve “*Kıpçakların*” bulunduğu bölgeye “*Deşt-i Kıpçak*” (Kıpçak Bozkırı. Fars. Deşt: bozkır.) adlandırması yapılır.

Macarlarla adlarının anıldığı dönemlerde ve evvelinde (takribi 9-10.yyılar) Başkurtlar Musevilik ve Şamanizm inançlarını benimserler. 11. yüzyılda, tarihte ilk kez İslamiyet’i kabul eden İdil-Bulgar devleti içerisinde yaşam süren Başkurtlar, Bulgar devletinin İslamiyeti kabul edişiyle bu yeni dinî inançtan etkilenirler fakat önceki inançlarından da kopmazlar, İslamiyet içerisinde eski inançlarından kimi parçaları da yaşatmaya devam ederler. “*İslam, büyük bir olasılıkla Başkurtlar arasına, Arap tüccarları ve misyonerlerinin sıkça Büyük Bulgar’a geldiği yanı sıra Başkurt ülkesine uğradığı X-XI. yüzyıllarda bu kişiler aracılığıyla gelmiş ve XIV. yüzyılda artık oldukça yayılmıştır.*” (Rudenko, 2001: 373).

13. yüzyılda Moğol İmparatorluğu’nun İdil-Bulgar devletini işgal etmesiyle (Rudenko: 2001: 26), o vakte değin İdil-Bulgar çatısı altında yaşayan Başkurtlar, Orta Asya’dan Çin’e kadar hüküm süren Moğol İmparatorluğu idaresi altına girerler. Sınırları hızla büyüyen bu imparatorluğu kontrol altında tutma aşamasında zorlanan Cengiz Han, vefatından evvel imparatorluğun topraklarını oğulları arasında bölüştürür ve Deşt-i Kıpçak coğrafyası oğlu Cuci Han’a pay edilir. Cuci Han da elindeki toprağı daha sonradan oğulları Batu Han ve Orda Han arasında paylaşır. Zamanla, bölüşülen topraklardan Batu Han’a ait olanı Gök Orda, Orda Han’a ait olan kısmıysa Ak Orda olarak adlandırılır (bk. Özgüdenli).

Batu Han, daha sonra devletinin adını değiştirir ve Altın Orda olarak adlandırır. Altın Orda çatısı altında yaşam süren Başkurtlar, taht kavgaları ve iç karışıklıklar dolayısıyla Kazan, Nogay, Kırım, Astrahan ve Sibir hanlıklarına bölünen Altın Orda’nın 1502’de yıkılmasıyla Kazan Hanlığı çatısı altında yaşamaya devam ederler. Hadiyev’in eserini hazırlayan Z. Sever’in dipnotta belirttiği gibi “*Togan, Başkurtların Altın Orda Devleti’nin dağılmasından sonra İdil ve Kama nehirlerinin doğusunda olan kısmın Cengiz soyundan gelen Şıbanoğulları idaresinde yaşadıklarını, bu nehirlerin batısında olan kısmın ise Nogay mirzalarının hükmü altında yaşadıklarını belirtir. XVI. asrın ortasında ise Başkurtların Kazan Hanlığı’nın idaresi altına girdiğini söyler.*” (Sever, 2022: 32). Altın Orda’nın kendi hanesi Kırım Hanlığı tarafından yıkılması, her ne kadar trajik olsa da, bu yıkım Ruslar için sınırlarını genişletmek adına kaçınılmaz bir fırsat olur.

Bu dönemde Başkırtların bulunduğu bölgeyi Şeyban-Tura hanları idare eder. Daha sonra, “16. yüzyılın ortasında Kazan Hanı Hak Nazar, Başkırt ülkesini tekrar idaresi altına almayı başardı.” (Kamalov, 2008: 29). Tatarlarla birlikte Kazan Hanlığı (1438) idaresinde uzun bir süre yaşayan Başkırtlar ise Knez IV. İvan’ın (Korkunç İvan) 1552’de Kazan Hanlığı’nı yıkmasıyla çaresiz kalırlar.

Rusya’da 1533’de başa gelen IV. İvan’dan sonra, 1547’den başlayarak düzenli aralıklarla Kazan Hanlığı’na istilalar düzenleyen Ruslar, 1552’de Kazan Hanlığı’nı, 1558 yılında da Astrahan Hanlığı’nı ele geçirirler. (Gelgör, 2018: 97; Kamalov, 2008: 29) Kazan Hanlığı’nın 1552’de yıkılmasıyla, sınırlarını genişletme ve kurduğu hâkimiyetin uzun süreli olması adına hiçbir engel tanımayan İvan, burada yaşayan yerli halka daha kolay hâkim olmak ve bölgeyi tamamen elde tutmak amacıyla Kazan’ı işgalinden kısa bir süre sonra bölgeye gelir. Kaleler ve surlar inşa ederek halkın çevre yurtlardaki soydaşlarıyla münasebetlerini kesme ve kiliseler inşa edip cami ve mescitleri yıktırarak dinî baskıyla da Müslümanlığı ezme girişimlerinde bulunur. İdarenin bölünmemesi ve tek elde tutulması gayesiyle Kazan’a inşa ettiği kalelere 2 yıl süreyle valiler (voyevoda) atayan İvan, Kazan’ın yerli halkından yasal vergilerin yanında yasal olmayan vergiler de alarak tabiri câizse halkı “yağmalar”. Bu yağmacı valiler arasında Knez Petr İvanoviç Şuyskiy dikkat çeker (Kurat, 1965: 92).

Dinî olarak da baskıyı arttırmaktan vazgeçmeyen Rus valileri ve ileri gelen isimleri, Ortodoks kiliseler kurarlar. Türkleri Ruslaştırma, Müslüman Türkleri ise Hristiyanlaştırma kampanyası için (Kurat, 1965: 93) 1555 yılı itibarıyla bölgeye Rus halkının yerleştirilmesi ve kurulan kiliselere rahiplerin atanması, panislamizm, pantürkizm ve turancılık gibi birleşimlerin önüne geçmek açısından yapılan eylemlerdir. Ruslar için, Başkırt ve Tatar Türklerini dinî ve millî yolla hem duygusal hem de fiziksel güçle ezmek, gelişim stratejisine uygun bir iştir. Kendi istekleriyle Rus hâkimiyetine giren –ya da girmek zorunda bırakılan- Başkırtlar, hâkimiyet kabulü öncesi Çar IV İvan’a toprak dokunulmazlığı, din ve geleneklere göre yaşama hakkı ve oldukça az illegal vergi vermek gibi taleplerde bulunurlar ve Ruslar bu talepleri kabul etmiş görünürler. O dönem Kazak ve Sibir-Tura halklarıyla da hâlen iletişimde olan Başkırtlar, talepleri reddedilmemesinden ve çevre halklarla kurdukları ilişkilerden dolayı, çok güçlü görünürler ve bu doğrultuda da ün kazanırlar (Kurat, 1965: 105; Kamalov, 2008: 29).

Başkırtların talepleri doğrultusunda topraklarına dokunamamak ve Başkırtlardan bir süre az miktarda illegal vergi alma işine tahammül etmek Ruslar için epey zordur.

Hâkimiyetin kolay olması açısından Başkırtların bulunduğu havza, idarî olarak dört bölüme ayrılır: Kazan Yolu, Nogay Yolu, Sibir Yolu ve Osa Yolu. “*Kazan Devleti’nin yıkılmasından sonra Başkırdistan’a Rusların dışında, Tatar, Çirmiş, Çuvaş gibi kabileler de göç etti.*” (Hadiyev, 2022: 58) Bu vakte değin kendi hâllerinde yaşayan Başkırtlar, tekrar eden dinî ve millî baskıları sineye çekmezler, Rusların Başkırt havzasına Rus göçmenler yerleştirmesiyle ve bölgede artan Ruslaşma sebebiyle 1600’de kimi Başkırtlar ayaklanma girişiminde bulunurlar (Kurat, 1965: 106). 1606-1607 yılları arasında gerçekleşen ve Don Kosağı İvan İsayeviç Bolotnikov’un başında olduğu “Bolotnikov Ayaklanması” (Gelgör, 2018: 99) korkunç bir şekilde bastırılır. Bir süre sonra 1615’te Can Ali hâreketi olarak bilinen hareketleriyle –Rus kaynaklarında Yenaliyevşçina olarak bilinir- Kazan toprağının “*istiklâl hareketi*”ni meydana getirirler (Kurat, 1965: 105).

1630 – 1632 yıllarında Kalmuklar Başkırtlara komşu olunca, Ruslar herhangi bir isyan ya da karışıklık istemedikleri için Başkırtların her isteklerini kabul ederler ve onlara sıcak yaklaşırlar. Kalmuklar bir süre sonra bölgeden ayrılınca bu hâl değışir, Ruslar Başkırtlar üzerinde kurdukları hâkimiyeti ve baskıyı daha da arttırır. Bu baskıların sonucunda 1645’te yeni bir ayaklanma doğar ve Ruslar tarafından bastırılır (Kurat, 1965: 106). Bu ayaklanmadan uzun bir süre sonra, hissedilen Rus baskısı sonucunda 1661’de ilk kez Seyit Batır Ayaklanması (Gelgör, 2018: 98) meydana gelir. “*Bu ayaklanmada Ufa ve Kazan etrafında bulunan Ruslara ait pek çok evi ateşe verip çok sayıda Rus’u öldürdüler... İlk başlarda bunlarla birlikte hareket eden Kalmuk hanlarından “Ayuke” bir müddet sonra bunlardan ayrılarak Devlet tarafına geçti. Bu sebeple kuvvetleri azalıp ayaklanmayı bıraktılar. Bu ayaklanma Rus tarihlerinde liderlerinin adına nispetle “Seyyid İsyanı” diye meşhurdur.*” (Hadiyev, 2022: 59-60). İlyas Kamalov ise aynı ayaklanma için şu sözleri ifade eder: “*Ancak 1579 yılında Rusların Başkırt topraklarında Ufa şehrini kurlmaları ve Başkırt topraklarını zapt etmeye başlamaları ile durum değışti. Başkırtlar arasında ayaklanmalar baş gösterdi. Bunların ilk ve en büyüğü de 1664 yılında Seyyid Batır idaresinde meydana geldi. Üç yıl süren bu ayaklanma Rus hükûmetini çok uğraştırdı. Başkırt topraklarındaki bu kargaşa ise II. Katerina’nın tahta çıkışına kadar devam etti. O tarihte Başkırtlar çok zor günler geçirdiler; yerlerine Ruslar yerleştirildi, çeşitli iş yerleri açılarak Rus köyleri kuruldu, Başkırtlar önceden elde ettikleri hakları da kaybettiler.*” (Kamalov, 2008: 29)

Bu isyanın ardından 1662’de de büyük bir ayaklanma gerçekleştirirler, Devletbay ve Deveney gibi isimlerin yönettiği bu büyük ayaklanmaya daha sonra devrin önde gelen isimleri de dahil olur ve ayaklanma 3 yıl kadar sürer (Kurat: 1965: 106).

Bu ayaklanmaların ardından durumu değiştirmek ve üzerlerindeki Rus elini kaldırmak isteyen Başkurt ve Tatarlar, 1670-1671’de Stenka Razin önderliğinde bir ayaklanmaya teşebbüs ederler. Razin, Ruslara karşı yıkıcılığın etkisini arttırmak amacıyla Kazan’daki ulemaya mektuplar gönderir ve destek ister. Fakat bu ayaklanma da başarısızlıkla sonuçlanır. 1704 yılında İsveç Kralı XII. Karl’ın Rusya’yı istila etmesinin sonucunda Rus hükümeti güçsüz düşer, 1705-1709 yıllarında “Küsem Akay – Aldar Tarhan Ayaklanması”yla tekrar harekete geçen Başkurtların bu ayaklanması, bu sebepten ötürü çok geniş bir sahada ilerler. Başında başlangıçta ayaklanmaya isimlerini de veren Küsem Akay ve Aldar Tarhan’ın bulunduğu bu ayaklanma, daha sonra halktan biri olan Murat isimli kişinin isyancılar tarafından kendilerine “Sultan” atfedilmesi dolayısıyla Murat Sultan olarak Kırım’a gider ve bu ayaklanma için destek ister. İsteği olumlu sonuçlanmaz. Kırım’dan İstanbul’a Osmanlı İmparatorluğu’na gönderilir ve Başkurtlarla Rusların arasının açılmasını hoş nitelendirmeyen Sadrazam Çorlulu Ali Paşa’nın isteğiyle Murat Sultan’a sadece tavsiyeler verilir. Dönüş yolunda Murat Sultan, Ruslar tarafından yakalanarak Moskova’da idam edilir. Ayaklanma bir yandan da çok hızlı seyreder, İsveç’in Rusya’yı istila etmesiyle güçsüzleşen Rus hükümeti, ayaklanmayı durduramayarak Kalmuklara teklifler sunar ve 1740’lara kadar süren bu ayaklanma da Kalmuklar tarafından vahşice bastırılır. Devamında Başkurtlar pes etmeyerek, 1740 dolaylarında “Karasakal-Baybulat Ayaklanması”yla tekrardan özgürlük ideallerinin peşinden koşarlar. *“Bu dönemde “Aland Yazgul” adındaki bir kişinin önderliğinde Başkurtlar arasında yeniden kıpırdanma alametleri sezilmeye başlandı. Orenburg etrafının Başkurtlarından “Minlu Kul” isimli ve sakalı kara olduğu için karasakal lakabı alan bir işan Kazaklar arasından ortaya çıkıp devleti büyük bir tehlikeye soktu... Karasakalın yenilerek Kazak topraklarına gitmesiyle ayaklanma bastırıldı... Daha sonra 25 Ağustos’ta, orada ayaklanmacılara cezalar verilmeye başlandı...”* (Hadiyev, 2022: 79-85-86).

Bu ayaklanmalara Kazan Türkleriyle (Tatarlarla) birlikte katıldığından ötürü, Başkurtlar arasında Tatar unsuru çok daha fazla yerleşir (Kurat, 1965: 108). Bir yandan da 1734 dolaylarında kale inşalarına devam eden Ruslar, Yayık nehrine inşa ettikleri “Orenburg” şehir-kaleleriyle burayı bir kültür merkezi hâline getirerek Başkurtlar

üzerinde büyük etki gösterirler. “...Başkurtların yeniden ayaklanmasının önüne geçmek için Krillov’un tedbirleriyle şu kaleler kuruldu: Srednebersinsk, Krillov, Karavulni, Buzavluksk, Bursk, Krasna Samarsk, Tabinsk, Krasna Ufımsk, Miassk, Kızıltaşsk, Çebarkulsk ve diğerleri. Bu yolla 1734 yılında başlayan Başkurt ayaklanmaları iki yıl kadar devam edip Krillov’un tedbiri, Tatişçev ve Tevkelev’in yardımlarıyla bastırıldı.” (Hadiyev, 2022: 76).

Başkurtlar üzerindeki imtiyazlardan rahatsızlık duyan Ruslar, ayaklanmaları bastırmalarının verdiği coşkuyla da bu imtiyazları es geçer ve Başkurtların haklarına yönelik saldırgan meramlarda bulunduklarından dolayı, 1735-1741 yıllarında da yine özgürlük ideali temelinde ayaklanmalar yaşanır. Bu ayaklanmaları bu defa her zamankinden de vahşi karşılayan Rus hükümeti, Albay Astankov önderliğinde, sayısı yüzü aşan kadını ve çocuğu da vahşice katleder. Akdes Nimet Kurat, bu dönemki ayaklanmayı şu sözlerle ifade eder:

“Kazaklar ve Türkistan’la münasebetleri de bu suretle kesilmiş oldu. 1735 - 41 yıllarındaki kıyamlar Başkurtlara pek pahalıya mal olmuştur; bu savaşlarda ölen, sonra Ruslar tarafından idam edilen, zindanlarda ölen, Baltık sahillerindeki Rus kalelerine askerliğe veya küreğe sevk edilen, köleliğe dağıtılan Başkurtların sayısı, resmî kayıtlara göre 28491 kişi olarak gösterilmiştir. Bu kıyamlar esnasında 696 Başkurt köyü yakılmış, ceza olarak 18351 baş at ve davar müsadere edildikten başka, bu devir için büyük bir yekûn tutan, 9828 ruble para cezası alınmıştır. Tabii, resmî kayıtlara girmeyen birçok ölü ve cezalı mevcuttu. Ayaklanma esnasında Rusların eline geçen servet, mal ve arazi Başkurt halkının büsbütün ağır bir duruma düşmesine yol açmıştır.” (Kurat, 1965: 110)

Hükümetin çektiği surlar ve kurduğu kaleler, Başkurt coğrafyasını sınırlandırır, çevreleriyle iletişimlerini keser ve Başkurtların Rus hâkimiyetine giriş sürecini hızlandırır. Hâkimiyetin temelini sağlamlaştırmak adına 1742-1758 yıllarında Başkurt coğrafyasında bulunan ilçe ve köylere Rus denetleyiciler getirilmesi istenir. Orenburg şehir-kale kültür merkezine hizmet için Başkurtlardan askerler dahi seçilir. Bu yıllarda, Başkurtları kendine muhtaç bir hâle sürüklemek isteyen Rus hükümeti, Kazan’da mescitleri yıkarak ve illegal vergiyi legal hâle getirecek 1754 “Tuz Kanunu”nu (tuzun sadece Rus hükümeti tarafından temin edileceği ve normal fiyatından kat kat fazla satılacağı) çıkartarak Başkurtların dinmeyen mücadele ateşini daha da harlar. “... 1754’te Devlet tarafından bir kanun çıkarıldı. Eskiden ücretsiz faydalanmakta oldukları tuz göllerinden tuzu satın alma zorunluluğu getirildi. Bu mesele yine Başkurtların harekete

geçmelerine sebep oldu. Neplüev bu gelişmeleri öğrenip, Başkurlara öğüt ve nasihatlerde bulunmak için Ufa'ya “Kutluğ Muhammet Tevkelev'i gönderdi. Tevkelev bölgeye gelip Başkurlara nasihatlerde bulundu. Bunun nasihatleri tesirli oldu. Tamamı düşüncelerinden vazgeçtiler. Her konuda Devlete itaat edeceklerine dair söz verdiler. Fakat Tevkelev'in ayrılmasıyla birlikte işler değişti. Başkurlar arasında “Abdullah Molla Batırşın” adındaki bir kişi ortaya çıkıp Başkurları ayaklandırmaya başladı.” (Hadiyev, 2022: 107-108). İlk Orenburg valilerinden Neplüev'in bu hareketi sonucu ayaklanmanın üzerini örtmüş gibi görünen Başkurlar, aslında bu kanuna müteakip 1755 yılı dolaylarında gizlice hazırlıklarına başlarlar. Batırşah (Abdullah Ali) önderliğinde Kazak ve Kazan Türklerine Rusların dinî ve millî yolla izlediği amansız siyaseti ele alan mektuplar gönderilir. Başlangıç tarihi 1755 Mayıs olarak belirlenen ayaklanma, planlandığından çok daha önce, Bragin adlı bir Rus memurunun Başkurlara eziyet ve aşağılamalarda bulunması sonucu Başkurlar tarafından öldürülmesi sebebiyle 1754 Ağustos'ta başlar (Kurat, 1965: 112). Bu ayaklanmada Başkurlar yöntem değiştirerek Ruslara çok kayıp verdirse de ayaklanmanın haberini önceden alan ve topunu tüfeğini kuşanan silahlı Rus askerleri, Başkurların Kazak ve Kırgızlarla bir araya gelmemeleri için kale kapılarına asker kuşatırlar. Aldıkları tedbir sonucunda Kazan Türklerini de bastırıp ayaklanmaya karışmalarını engelleyerek 1755'teki “Batırşah Ayaklanması”nı kanlı bir şekilde bastırırlar. 1756 yılında Batırşah'ı yakalamak adına ödül sistemine giden Rus valiliği, “... mollanın diri olarak yakalanmasını istediği için 11 Ekim 1755'te “Bu Molla'yı diri olarak yakalayıp hükümete teslim edene 500 sum (ruble) ödül verilecek.” diye her tarafa ilanlar dağıttı. Netice alamayınca 1 Nisan 1756'da “Bu Molla'yı yakalayıp Devlete teslim edene 1000 sum (ruble) ödül verilecek.” diye yeniden ilan edildi.” (Hadiyev, 2022: 115).

Daha sonra bir Başkurt tarafından yakalanan ve hükümete teslim edilen Batırşah, Schlüsselburg kalesine hapsedilir ve “kaçmak isterken” 22 Temmuz 1762'de vefat eder (Kurat, 1965: 113).

Uzun bir sürelik durgunluğun ardından 1772'de, kendisi de Don Kosakları'ndan olan Yemelyan Pugaçev, Rusya'da bir karışıklık meydana getirmek ve Rusya'yı devirmek istemektedir. Pugaçev, Başkurt coğrafyasına gelerek kendisinin III. Petro olduğunu, tahttan indirildiğini ve bu durum karşısında isyan bayraklarını çektiğini söyler. Özgürlük ideallerinden vazgeçmeyen Başkurlar için bu bir fırsattır ve Başkurlar Pugaçev'e katılırlar. Rus olmayan kesimlerin de yardımını alarak 1773'te gerçekleşen bu

“Pugaçev Ayaklanması” kısa bir sürede büyür. Bu isyana dahil olan Kazan Türkleri ve Başkurtlar için bu isyan bir ‘millî mücadele’ değerindedir (Kurat, 1965: 113).

1773 yılında Rusya, Osmanlı İmparatorluğu’yla savaşta ve Lehistan’daki ayaklanmayı bastırmaya çalıştığından, Pugaçev Ayaklanması’nı bastırması adına Ufa valisi tarafından Rus ordusunda görev yapan Başkurt Türkü Salavat Yulayev görevlendirilir (Gelgör, 2018: 101). Aynı zamanda büyük bir ozan da olan Salavat Yulayev, memleket sevdasını esgeçmez ve Berdek Kalesi’nde halkının tarafına geçerek Ruslara karşı savaşır. Bir taraftan da Başkurtların önde gelen isimlerine ayaklanmaya dahil olmaları gerektiğine dair mektup ve yazılar gönderir, ilk dönütü ise babası Yulay Aznalin’den alır. Bu büyük ayaklanma da ne yazık ki başarısızlıkla sonuçlanır, ayaklanmanın sonunda Salavat Yulayev ve babası yakalanarak eziyet ve işkencelere tabii tutulur. Nihayetinde de ömür boyu kürek çekmeye mahkum edilirler. Yulayev, 26 Eylül 1800’de vefat eder ve büyük bir kahraman olduğu gerçeği dilden dile günümüze kadar aktarılır. Başkurdistan Devlet Arması’na Yulayev’in kahramanlığını betimleyen bir imge yerleştirilir ve Ufa’ya anıtı dikilir (Gelgör, 2018: 104).

Bir taraftan Başkurtlar üzerindeki hâkimiyeti zayıflayan Rus hükümeti, Müslümanları yanına çekmek amacıyla cami ve mescitlere izin verir. 1788 yılında Ufa’da burada yaşayan Müslüman Türklerin dinî işlerine bakılması adına “Rusya Ruhani Meclisi”ni kurar. Bu meclis, günümüzde de Rusya Müslümanları Dinî-Ruhani İdaresi olarak devam eder ve bu meclis Müslüman Türk toplulukları için önemli bir yere sahiptir (Kurat, 1965: 124; Gelgör, 2018: 105).

Aynı yüzyılda Rus hükümeti, yine Başkurtlara karşı imtiyazlarını genişletir ve Başkurtların askerî birlikler kurmasına izin verir. Yüzyılın sonunda ise kendi askerî sistemlerini kurmuş olan Başkurtları, Rusya askerî birliğine alır ve maaşa bağlar. Başkurt askerleri, II. Dünya Savaşı’nda da paralı askerler olarak Rus safında yer alır ve hükümet için savaşır. 1812-13 yıllarında Başkurtlar, Fransa’ya karşı savaşa en ön cephede katılırlar, cesaretleriyle epey dikkat çekerler. Tüm bu kazanım ve askerî başarı safhasında hükümet, bu askerî yapılanmayı yıkmak ister ve daha sonra bu kararından vazgeçerek “Başkurt ve Mişer Askerî İdaresi” adı altında bir askerî idare kurarak Başkurtları bu idareye tabi kılar (Togan, 2018: 143). Fransa’da da adları savaşçı ruhlarıyla fazlaca duyulan Başkurtlar, Alman ve Fransız edebiyatlarına da konu olurlar, devrin büyük şairlerinden Goethe Başkurtlar’ı tebrik dahi eder. Teşekkür mahiyetinde Başkurtların kendisine bir ok ve yay hediye ettiği bilinir (Gür, 2023: 177). 1850’lerden 1905 yılına

dek genellikle askerî minvalde Ruslara destek olan Başkırtların askerî başarısı artar, bu durum Ruslar için bir tehdit olarak algılanır ve Rusya 1938’de askerî idareye, 1967’de de askerî yapılanmaya son verme kararı alır.

Rus hükümeti 1905 yılında bir iç ayaklanma yaşayarak güçten düşer. Daha sonra, 1917 Şubat’ında yine bir iç ayaklanma yaşayan Çarlık Rus Hükümeti, bu kez tamamen çöker ve 1917 Ekim Devrimi’yle Bolşevikler tarafından Vladimir Lenin önderliğinde yeni bir oluşum başlar. Bu yeni oluşum Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak adlandırılır. Yeni hükümet, bütün halkların eşit olduğunu savunarak bünyesinde kurultaylar düzenler ve Başkırtlarla diğer Türk topluluklarına çeşitli haklar tanır.

1917 Ekim Devrimi öncesinde çok karanlık günler yaşayan ve aydınlık günlerin çok yakında geleceğini temenni eden Başkırtlar, Lenin’in gelişini bir bayram niteliğinde kutlar ve kabul ederler. Şair ve yazarlar Lenin’i ve getirdiği yeniliği eserlerinde sıkça överek “artık her şey çok daha güzel olacak” temelinde eserler verirler. Tüm bu gelişmelere bağlı olarak Milli Şûra Hareketi doğar. Devrimle yenilenen iktidarla birlikte Türkistan ve İdil-Ural coğrafyasının siyasi gündemi değişir ve Rusya’da bir belirsizlik oluşur. Özellikle Tatar ve Başkırtlar ile bölge halkını kapsayan bir “İdil-Ural Devleti” kurulumundan bahsedilir, bu devlet için hızlı bir şekilde çalışmalara girişilir. *“Bu amaçla Kazan’da oluşturulan Alimcan İbrahimov, İlyas Alkin ve Alimcan Şeref’in de içinde bulunduğu 8 kişilik bir heyet, kurulacak devletin temel esaslarını kapsayan bir çalışma yapmak için görevlendirilmişlerdir.”* (Gür, 2023: 131). Bu çalışmaların başarıyla sonuçlanması adına Kazak Türkleriyle işbirliği içerisine girilir, Ufa’da 20-22 Kasım 1917’de Millî Meclis kurulur (Gür, 2023: 132). Resmî kuruluş tarihi bile belirlenen bu devletin habercisi olan Bolşevikler bu durumu hoş karşılamaz, bu devlet planına 28 Mart 1918’de son verirler.

İdil-Ural Devleti’nin neredeyse kurulmadan yıkılmasına karşılık yeni bir bağımsız devlet önerisi Zeki Velidi Togan tarafından sunulur. Togan, “Büyük Başkırdistan” adı altında çoğunlukla Ruslardan oluşacak olan, “Küçük Başkırdistan” adı altında da büyük bir nüfus oranıyla Başkırtlardan oluşacak olan cumhuriyetlerin fikirlerini ileri sürer (Gür, 2023: 133-134). Henüz bir mesken verilmeyen ve özerklikleri ilan olunmayan Başkırtlar adına Zeki Velidi Togan, bu sefer 50 kişilik bir heyetle Orenburg’ta farklı bir kongre düzenler ve 10 Mayıs 1917’de “Başkırt Ülke Komitesi”ni kurarlar. *“20-25 Temmuz 1917’de toplanan ilk Başkırt Kongresi’nde özerklik kararı almışlardır.”* (Gür, 2023: 135). 28-29 Ağustos 1917’de yapılan İkinci Başkırt Kongresi’nde de özerk toprak

davalarından vazgeçmeyeceklerini belirtirler. Yapılan bu iki kongre sonucunda herhangi bir özerklik söz konusu olmayınca, 2-17 Ocak 1918’de Togan liderliğinde yapılan ve diğer ikisinden çok daha kapsamlı gerçekleştirilen Üçüncü Başkurt Kongresi’nde ilk kez Başkurdistan’ın siyasi bağımsızlığına onay verilir (Gür, 2023: 137). Bu siyasi bağımsızlığın yanında Başkurtlar, bölgelerindeki Rus göçmenlerin topraklarından çekilmesi, hükümet tarafından gaspedilen toprakların iadesi ve bu bağımsızlığı teminat altına almak adına bir Başkurt ordusu kurma taleplerinde bulunurlar. Fakat bu bağımsızlık da, aynı ay içerisinde Bolşeviklerin Başkurdistan toprağına girmesiyle çiğnenir. Bütün bu bağımsızlık savaşıyla gündeme gelen Başkurt heyeti Bolşevikler tarafından tehdit olarak algılanarak tutuklanır ve hapsedilir. Tutuklanan Togan ve arkadaşları, hapsedildikleri yerden bir grup Başkurt ve Kazaçiler tarafından kurtarılır (Gür, 2023: 138).

Özerklik talepleri konusunda ortak bir paydada buluşulamaması sebebiyle Zeki Velidi Togan önderliğinde Lenin ile görüşmeler sağlanır ve sonucunda 23 Mart 1919’da “... tam hukuki haklara sahip bir “Muhtar Başkurt Sovyet Cumhuriyeti” Bolşeviklere bağlı kılınmış oldu.” (Gür, 2023: 182). Bu anlaşma, aynı ay içerisinde resmî gazetede yayımlanır ve resmîyet kazanır. Tarihte ilk kez Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti bu 23 Mart 1919’da kurulur ve ilk cumhurbaşkanı Zeki Velidi Togan olarak kabul edilir. İlyas Kamalov, bu süreci şöyle aktarır:

“Bu dönemde eserlerini Kazan lehçesiyle yazan Zeki Velidi Togan, Tatarlardan ayrı bir Muhtar Başkurt Cumhuriyeti olması erektiğini savunarak Küçük Başkurdistan’ı kurma faaliyetlerine girişti. Küçük Başkurdistan projesi, bütün Başkurtların dâhil olduğu ancak Rusların oranının da yüksek olduğu bir projeydi. Bu projeyi hayata geçirmek için Başkurtlar, Bolşevik aleyhtarı ve aynı zamanda Çarlık taraftarı olan General Kolçak’la işbirliği yaptılar. Bundan bir sonuç alınamayınca da Zeki Velidi Togan, Stalin ve Lenin ile işbirliği yapmak zorunda kaldı. Ancak Bolşevik rejiminin milletler komiseri olan Stalin, “Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhuriyeti”ni kurduklarını ilan etti, Zeki Velidi’yi ise azletti. Bolşevikler, iç savaşı başarıyla sona erdirince, “Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti” yerine 1919’da Başkurdistan, 1920’de Tataristan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini ilan ettiler. Böylece Bolşevikler siyasi ortamdan da faydalanarak iki kardeş topluluğu birbirinden ayırdı, bu da aynı zamanda Türk birliğinin parçalanmasına neden oldu. Sovyet rejimi, güya Türk camiasına mensup olmayan bir Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek vb. gibi “milletleri” yarattı. Bu Türk boyları için ayrı ayrı alfabeler ve yazı dilleri de geliştirildi, tarihî açıdan da birbirleriyle alakası olmayan ayrı birer “millet” oldukları telkin edildi.” (Kamalov, 2008: 32)

1920'lere gelindiğinde geçmiş yıllarda yaşanan ayaklanma ve devrimlerin ardından Rus hükümeti, İdil-Ural coğrafyasında yaşayan Türk topluluklarının tarım ve hayvancılık ürünlerine izlenilen politika kapsamında el koyar. Bu vakte değin her köy insanının kendine ait bir çiftliği varken, bu politikayla birlikte kollektif çiftlikler kurulur. Bu durum, tüm Kıpçak bölgesinde kıtlığa sebep olur ve 1921 yılında yaşanan kuraklıkla birlikte durum bir açlık savaşına dönüşür. Mevcut hükümetin izlediği bu politika sonucunda Başkurtlar, çok defa ayaklanırlar. Fakat her seferinde bu ayaklanmalar hükümet tarafından bastırılır. *“Kentlerde aç insanlar tahıl depolarını ve trenleri yağmalarken, köydekiler kedi, köpek, ot, ağaç kabuğu dâhil buldukları her şeyi yemek zorunda kalırlar. Çok uzun süre açlık çekilen bölgelerde yamyamlık vakaları dahi yaşanır.”* (Şahin, 2018: 33). Açlık ve kuraklık, hemen ardından salgın hastalıkları da getirir. 1921-22 yıllarında İdil-Ural bölgesinde çok fazla kayıp verilir. Kimi Başkurtlar, yaşanan bu açlık krizinin hükümet tarafından yapılan yapay bir açlık krizi olduğunu ileri sürerler (bk. Kırımlı, 2011). Bu açlık krizi döneminin ardından, krizi temel alan birçok eser kaleme alınır.

1920-1923 yıllarında Komünist Partisi'nin etkisi, devlet makamlarına ve sanayi kuruluşlarının her birine parti yetkililerinin alınmasıyla birlikte iyice artar. Genç parti üyeleri için Komsomol kuruluşlarının sayısı artar. Bu dönemde kendi baskınlığını desteklemesi adına dini kuruluşları hedef alan Komünist Partisi, kilise ve camileri yıktırır, din adamlarını sürer ve 1925 yılında “Savaşçı Dinsizler Birliği”ni kurarak ateizme yönelik çağrılarda bulunur. 1930 dolaylarında birliğin şubeleri daha da artar, dinî inanca sahip insanlar ibadetlerini hükümet partisinden gizli şekilde gerçekleştirmeye çalışırlar (Şahin, 2018: 34).

Dinî baskının yanı sıra eğitim alanında Ekim Devrimi'nden itibaren köklü bir değişikliğe gidilir, eğitimin herkes için gerekli olduğu temelinde eğitim almak herkes için ücretsiz hâle getirilir. Rusya Türkleri, bu eğitim reformunda ana dilleriyle eğitim alırlar. Arap imlasını kullanan İdil-Ural Türkleri için bu imlanın dinî duyguları öne çıkardığı ve imlanın hükümet partisinin gelişim stratejisine uygun olmadığı düşünüldüğünden dolayı 1927'de Tatar, 1929'da Başkurt Latin Alfabesi oluşturulur ve kabul edilir (Şahin, 2018: 36-37). Eğitimin herkes için ücretsiz oluşu ve devamında herkesin kendi ana diliyle eğitim görmesi olayı, İdil-Ural'da yerli aydınlar yetişmesinin önünü açar. Fakat çok geçmeden 1938 yılında tüm okullarda Rusça öğretilmesi zorunlu kılınır ve hemen ardından yeniden alfabe değişikliğine gidilerek 1939'da Tatar, 1940 yılında ise Başkurt

Kiril Alfabeti kullanılmaya başlanır (Şahin, 2018: 40). Bu yıllarda, 19. yüzyıl sonlarına doğru başlayan ve 20. Yüzyıl itibarıyla da devam eden “Ceditçilik” adı altında bir aydınlanma hareketi baş gösterir. Ceditçi medreseler kurulur, yenilikçi eğitim sistemine giriş yapılır. Yazar ve şairler 1920’den itibaren ceditçilik temelindeki fikirlerini, eserlerinde ele alırlar. Ceditçilik hareketinin önde gelen ismi bir Kırım Türkü olan İsmail Gaspıralı’dır. “Dilde, fikirde ve işte birlik” sloganıyla, Kazan’da çıkarılan dönemin gazetelerinden “Tercüman” gazetesinde ceditçilik hakkında düşüncelerini ve eğitimde yapılan reform hakkında yazılarını yazar. Bu hareketi destekleyen kesimin dışında, geleneklere bağlılığı savunan ve yeniliği kabullenmek istemeyen kesim de vardır ve bu kesim “Kadimci” olarak adlandırılır. Dönemin edebî eserlerinde de sıkça “Kadimci – Ceditçi” kıyası ve tabiri caizse savaşı görülür.

1941’de gerçekleşen II. Dünya Savaşı sebebiyle Sovyetler Birliği içerisinde diğer özerk Türk halkları gibi Başkurtlar da Almanya’ya karşı savaşırlar ve çok kayıp verirler. Savaş sebebiyle cepheye giden 600 bin askerin neredeyse yarısı geriye dönememez (Şahin, 2018: 44).

Ekim Devrimi ile birlikte değişen hükümet ile birlikte, 1924 itibarıyla Stalin yönetiminde ülkeyi geliştirmeye yönelik bir politika izlenir. Eğitim ve sanayi alanında yapılan reformlarla Başkurt Cumhuriyeti’ne de 1960-70’li yıllarda pek çok fabrika kurulur. Özellikle ham petrol bakımından zengin olan bu cumhuriyet, fabrikalaşmayla birlikte de Sovyetler Birliği’nin petrol ihtiyacının önemli bir kısmını karşılar. Sanayileşmeyle birlikte iş istihdamının sağlanması bakımından köyden kente göçler büyük oranda artar, demografik açıdan köy-kent oranı oldukça hızlı değişir (Şahin, 2018: 46-47).

1991 itibarıyla Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra birlik içerisinde yaşayan ve özerk bir cumhuriyet olan Başkurdistan Cumhuriyeti de bağımsızlığını ilan eder. Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak Rusya Federasyonu içerisinde İdil-Ural bölgesinde yaşamaya devam ederler. “*Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti, 11 Ekim 1990’da egemenliğini ilan etmiş ve Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır.*” (Kemaloğlu, 2018: 223). 1993’te yapılan başkanlık seçimlerinde Murtaza Rahimov başkan seçilir, ardından Başkurt Parlamentosu oluşturulur ve Başkurdistan Anayasası kabul edilir. 1995’te yapılan Bütün Dünya Başkurt Kurultayı kapsamında Başkurdistan Bayrağı ve Başkurt arması kabul edilir (Kemaloğlu, 2018: 223). 2000 yılında Rusya Federasyonu’nun başkanlığına seçilen Vladimir Putin’in anayasa

düzenlemeleri ile Başkurdistan 7 federal bölgeye dâhil edilir. Bu düzenlemeden sonra Başkurdistan Cumhuriyeti'nin yetkileri sınırlandırılır (Kemaloğlu, 2018: 224).

2024 yılı itibarıyla Rusya Federasyonu içerisinde Başkurdistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, otonom bir cumhuriyet olarak karşımıza çıkar. 2010 nüfus sayımlarına göre cumhuriyetin toplam nüfusu 4.072.292 olmakla birlikte bu nüfusun %36.1'lik kesimini Ruslar, %29.5'lik kesimini Başkurtlar, %25.4'lük kesimini Tatarlar oluşturur. (Yazıcı Ersoy, 2022: 31) Verimli bir araziye sahip olan bu cumhuriyet, tahıl, şeker pancarı, ayçiçeği, patates üretimiyle tarımcılık safhasında; et, bal, kımız üretimiyle hayvancılık safhasında; demir-çelik, bakır, krom, altın, kereste, boksit ve manganez üretimiyle de sanayicilik safhasında oldukça gelişmiştir. Ham petrol ve benzin üretimiyle de Rusya Federasyonu'nun ham petrol, benzin ve mazot gelirinin yaklaşık %20'lik bir kesimini karşılar (Kemaloğlu, 2018: 224).

2. BAŞKURT EDEBİYATI

Başkurt edebiyatının diğer Türk milletlerinde de olduğu gibi sözlü ve yazılı bir edebî kaydı vardır ve yazılı ilk edebî eseri Orhon Yazıtları sayılmalıdır. Başkurtlar, tarihi sahada İdil-Ural coğrafyasında yaşayan Türk halkı oldukları için, edebî saha bağlamında Kıpçak dönemi eserleri ve ortak dönem eserlerini bünyesinde barındırırlar. Edebî anlamda Türkiye'de Başkurt edebiyatı hakkında sözlü ve yazılı dönem için "Başkurt Halk Edebiyatı" ve "Başkurt Yazılı Edebiyatı" olarak iki ana daldan bahsedilir.

Başkurt halk edebiyatı, genel Türk halk edebiyatının da bir kolu olarak köklü bir geçmişe sahiptir. Mitolojik destanların, kahramanlık destanlarının ve daha birçok destanın günümüze kadar ulaşması, bu kadim halk kültürünün korunduğunu kanıtlar niteliktedir. Kimi halk edebiyatı türleri, yazılı edebiyat dönemi içerisinde de kullanılmaktadır.

Halk edebiyatından sonra 12. yüzyılda yazılı ortak edebî dönem içerisinde kültür ve eser bakımından Başkurtları da zikretmek gerekir. Bunların haricinde, 16. yüzyıl itibarıyla bireyselleşen bir edebiyattan bahsedilebilir fakat Başkurtların kendine has bir edebiyatının oluşu, neredeyse 19. yüzyılı bulmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren sıklıkla yaşanan siyasi olaylar sonucunda Başkurtlarda milletin kökenine ve ataya bir merak oluşur ve bu merakın sonucunda şecereler kaleme alınır.

2.1. BAŞKURT HALK EDEBİYATI

Başkurt halk edebiyatı, destanlar, masallar, fıkralar, efsaneler ve rivayetler, takmaklar (oyun, tören ve danslar için söylenen yıra benzer bir tür), bilmeceler – bulmacalar, atasözleri, sayışmacılar, gelenek-görenek folklorü ve sesenler “ozanlar” sanatı olarak alt başlıklara ayrılır. Başkurt halk edebiyatı geleneği, çok eski zamanlardan beri halkın ihtiyacına yönelik kullanılagelmiş ve daha sonra yazılı edebiyat dönemini de etkilemiştir. Bu sebeple halk edebiyatının doğduğu ve yaşadığı fakat asla ölmediği bir dönem olduğu söylenebilir. Genellikle kahramanlık ve doğruluk temaları destan, efsane-rivayet, masal, fıkra ve atasözlerinde işlenir; geleneğe bağlı olarak sosyal birleşimlerde farklı konularda takmaklar, sesenler ve gelenek-görenek folklorü kullanılır; çocuklara hitaben farklı konularda bilmeceler-bulmacalar, sayışmacılar ve masallardan yararlanılır. Başkurtlar, tıpkı diğer Türk halkları gibi güçlü bir sözlü edebiyat geleneğine sahiptir.

2.1.1. Destanlar

Türkiye’de Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış 4 ciltlik “Başkurt Destanları” serisi bulunur. Bu seri, konularına göre ayrılmış ve “Mitolojik Destanlar; Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar; Beyler Hanlar Zamanını Anlatan Destanlar; Kahramanlar Hakkında Destanlar” olarak sınıflandırılır. Yıllar boyunca kahramanlıklarıyla nesilden nesile anlatılan Başkurtlar, destan türünde çok önemli yadigârlara sahiptirler. İlk Başkurt destanı olarak *Küsek Bey* ve ardından *Ural Batır*, *Akbuzat*, *Akhak Kola*, *Kuziy Küpres*, *Koblan Batır*, *Maktımhılv*, *Uzak ile Tuzak*, *Kara Yorga*, *Alpamişa*, *Kunır Boğa*, *Babsak Bey ile Karagölömbet Bey*, *Zayatülak ile Hıvhılv* gibi destanlar, Başkurt halk edebiyatı içerisinde ün kazanır (bk. BEI).

2.1.2. Masallar

Başkurt masalları, kendi içerisinde “Hayvan Masalları” ve “İnsan Masalları” olarak konuları bakımından iki sınıfa ayrılmıştır. Masalların birçoğu alegorik ve metafora bağlı masallar olmakla birlikte, birçoğu da destan ve efsanelerin masallaştırılmasıyla oluşur. Masallarda, genellikle doğru-yanlış mukayesesi, kahramanlık, fantastik, gerçekçi, mizahi, mitolojik konular işlenir. Başkurt masalları genellikle *boron-boron zamanda* “çok eskiden, evvel zaman içinde” şeklinde başlar. *Yılan Batır*, *Kara İt*, *Küken*, *Karamulla*, *Tilki ile Kurt*, *Akıllı Kedi ile Kel*, *Yeşim Taşı*, *Altın Saç*, *Hüma Kuşu*, *Yalnız Batır*, *Yirence Sesen ile Han* gibi masallar Başkurt halk edebiyatı çatısı altındadır (bk. BEI).

2.1.3. Fıkralar

Başkurt fıkraları, güldürücü olan tüm kısa yazıları içine alan ve belli bir kuralı olmak zorunda olmayan yazıların tümüdür. Ana kahraman etrafında monolog ya da diyaloglarla kurulan, hile ve zekayı harmanlayarak oluşturulan halk anlatısı türüdür. *Adil Hüküm, Kurnaz Kadın, Hayvan Hakkı il İş Hakkı, Harçlığı Yeter, Uyarma, Ahmakların Ayı Avına Gitmesi* gibi fıkralar Başkurt halk edebiyatı çatısı altındadır (bk. BEI).

2.1.4. Efsaneler ve Rivayetler

Başkurt efsaneleri, genellikle destanlar gibi çok eski dönemlere dayanan halk anlatılarıdır fakat destanlardan ayrılan en temel özellikleri ise fantastik anlatıma sahip oluşlarıdır. Bu bakımdan masallarda da benzerlik gösterir. Başkurt rivayetleri ise yakın dönem ya da uzak dönem halk anlatıları olabilmektedir. Yaşanmış olaylar üzerinden anlatılan rivayetler, genellikle halk kahramanlarının üzerinden yaşarlar (Örneğin, Yulayev rivayetleri.). Bunun dışında, Başkurt adının nereden geldiğine dair rivayetler de söz konusudur (Ayrıntılı bilgi için bk. Kamalov, 2008: 27). Efsane ve rivayetleri konularına göre sınıflandırmak mümkündür: “Kozmogonik Efsaneler” (Ay ile Zühre), “Etnonomik – Etnogenetik Efsane ve Rivayetler” (Bashkurtlar Nereden Gelmişler?), “Tarihi Rivayetler” (Sura Batır), “Gündelik Hayat Rivayetleri” (Safa Batır), “Toponomik Efsane ve Rivayetler” (Beş Oğul) (bk. BEI).

2.1.5. Takmaklar

Başkurt takmakları, oyun, tören ve danslar için yazılan, yıra çok yakın bir türdür. Bir oyunun arka planında, bir eğlencenin arka planında söylenen, dörtlükler dizisidir. *Dans Takmakları, Toy Takmakları, Hatıra Takmakları* gibi örnekleri mevcuttur (bk. BEI) (Takmak örnekleri için bk. Takmaklar.)

2.1.6. Bilmeceler – Bulmacalar

Başkurt bilmeceleri, sorulan kişiyi düşünmeye sevk ederek eğlenmeyi, eğlenerek gelişmeyi amaçlayan bir anlatı türüdür. Genellikle dörtlüklerden oluşur. Soru sorarak ya da belirli ipuçları vererek alıcının bilmecede verilen gizli mesajı bulması beklenir (bk. BEI).

2.1.7. Atasözleri

Başkurt atasözleri, söyleyeni anonim olan ve içerisinde kesinlikle bir hüküm taşıyan cümlelerden oluşur. Atasözleri, yüzeyde görünenin aksine derin düşünmeye de

sevk eden, kimisi mecazlaşan, kimisi de direkt yargı taşıyan cümlelerdir. “*Kılıç kaldıran kılıçtan ölür*” “*At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.*” gibi atasözleri yüzeyde kahramanlık, derine inildiğinde ise bambaşka anlamlar belirtmektedir (bk. BEI).

2.1.8. Sayışmacalar

Başkurt sayışmacaları, çocuk oyunları içerisinde, çocukların oyuna başlamadan evvel birbirlerini melodik bir şekilde dizeler eşliğinde saymalarına verilen genel addır. (Türkiye’de “oo piti piti” gibi.) Her sayışmacanın kendine ait bir adı vardır: *Alatır – Balatır; İte Kaka; Sıttır – Mittır* gibi örnekler verilebilir (bk. BEI).

2.1.9. Gelenek – Görenek Folklorü

Başkurt halk edebiyatı içerisinde, geleneklere ya da geçmişten gelen batıl inançlara bağlı olarak iyi dilek dilenen, kötü iyeleri kovan, yağmur yağması için söylenen, içerisinde dualar ve bedduaları da kapsayan “Gelenek – Görenek Folklorü”, çok köklü ve detaylı bir halk anlatısıdır. Halk tarafından *Albastı Kovma, Yeni Doğan Ayı Görünce Söylenen Şiirler, Kargışlar, Alkışlar, İş Türküleri* gibi örnekler verilebilir (bk. BEI).

2.1.10. Sesenler Sanatı

Sesenler yani halk ozanları sanatı, 16. yüzyıl dolaylarında ozanlar tarafından söylenen pastoral, satirik ya da romantik yapılarıdır. İki sesen karşılıklı hazırcevap şekilde atışmalarda bulunabilir yahut sesenler bir konu üzerine sayısı bazen sayısı 20’yi aşan dizelerle bu sanatı oluşturabilir. *Asan Kaygı, Seyfulla Segitov, Gataulla Galiyev, Veliulla Kolombetov, Salavat Yulayev, Kobagoş Ozan* gibi ozanlar, sesenler sanatı içerisinde örnek verilebilir (bk. BEI).

2.2. BAŞKURT YAZILI EDEBİYATI

Başkurt yazılı edebiyatı, diğer Türk milletlerinde de olduğu gibi 8. yüzyılda yazılan ve ilk edebî metin olan Orhon Kitabeleri ile başlamalıdır. Neredeyse 19. yüzyılın başlarına dek özel anlamda bir Başkurt edebiyatından bahsetmek mümkün değildir. 19. yüzyıl öncesinde ortak dil ve ortak edebiyat bünyesinde Kıpçak, Çağatay ve Harezm Türkçeleriyle yazılan eserler, Başkurt edebiyatının da edebî mirası sayılır.

İdil-Bulgar dönemi edebiyatı içerisinde 12. yüzyılda Kul Ali tarafından yazılan *Kıssa-î Yusuf*, Başkurt edebiyatında derin bir yer edinir ve daha sonra bu eser çizgisinde özlü sözler ve kısa hikâyeler denir. 13-14. yüzyılda Nasırü’l-din Bin Burhanü’l-din Rabguzî tarafından Harezm Türkçesiyle yazılan *Kıyasu’l-Enbiya*, Kutb tarafından

Harezmi Türkçesiyle yazılan *Hüsrev ü Şirin*, Seyf-i Sarayî'nin Fars edebiyatından tercüme ettiği *Gülistan* tercüme eseri, *Kesikbaş Kitabı*, Harezmi tarafından Harezmi Türkçesiyle yazılan *Muhabbetname*, Hüsam Kâtib tarafından Harezmi-Altınorda Türkçesiyle yazılan *Cümcüme Sultan*, Mahmut Bin Ali tarafından yazılan *Nehcü'l Ferâdîs*, bir Kıpçak Türkçesi sözlüğü olan *Codex Cumanicus*, 14. yüzyıl ortak dönem eserleri olup Başkurt edebiyatına da tabidir (bk. BEI).

16. yüzyılda, Kazan'ın Ruslar tarafından işgali ile ortaya çıkan millî duygular, ataları tanıma ve kökene hâkim olma isteğini doğurur ve bu istekle şecereleler, tarihî eserler, tercümeler kaleme alınır. Kullanılan dil, Başkurt halk edebiyatı unsurlarını da yansıtır. Başkurt şecerelelerinden ilki sayılan ve 16. yüzyılın sonlarına doğru boy beylerinden Teteges Bey tarafından bizzat yazılan *Yurmatı Boyu Şeceresi*; 300 yıllık bir zaman diliminde parça parça ve ilk Başkurt destanı Küsek Bey motifiyle yazılan *Kargay-Kıpçak Boyu Şeceresi*; *Üsergen Boyu Şeceresi* ve *Membet Boyu Şeceresi*, bu yüzyıllar arasında kaleme alınan önemli Başkurt şecere yadigârlarından sayılır. 17. yüzyılda Kadirali Celayiri tarafından yazılan *Câmi'ü't-Tevârih*; anonim olarak 17. yüzyılda yazılan ve Moğol İmparatoru Cengiz Han hakkında bir şecere olarak da sayılan *Cengiznâme*; Hüsameddin Müslimi tarafından yazılan ve Bulgar tarihini anlatan *Tevârihi Bulgariye*; 18. yüzyılda 1755 yılında milli isyan kahramanı Batırşah'ın yazdığı mektuplar; 18. yüzyıl sonlarına doğru İsmegil Bıkmöhemmetov tarafından yazılan *İsmegil Aga Seyahatnamesi*, Başkurt yazılı edebiyatında önemli bir yere sahiptir. 16. yüzyıl için Başkurt edebiyatının bireyselleşmeye başladığı dönem olduğu söylenebilir fakat Başkurtların kendine has bir edebiyatının oluşu 19. yüzyılı bulmaktadır (bk. BEII).

18. yüzyılın sonuyla 19. yüzyılın başlarında, nazım türüyle kaleme alınan eserler bulunur. Şalgız Şair tarafından (16-17.yy) yazılan *Bey Timur'a Söylediği*; Hibetulla Selihov tarafından yazılan eserler arasından en ünlüsü olan *Tende Canım* (bu eser 19. yüzyılda ilk kez basılır); Gebdirehim Usman tarafından yazılan *Utız İmen*; Medid Kotoş Kipsaki tarafından yazılan *Abdulla Ahun, Seher Vakti İçinde*; Tajetdin Yalsıgöl tarafından yazılan *Tarihnâme-i Bolgar, Risalai Gezize* eserleri, Başkurt yazılı edebî hikâye örneklerindendir. Bu eserler, Başkurt halk edebiyatı geleneklerini de yansıtır. Ayrıca 18. yüzyıl sonlarına doğru Ermeni harfli Kıpçak metinleri (Algış Bitigi) yazılmış ve Kıpçak edebiyatında önem kazanmıştır. Bu dönem yazılan eserler de ortak dönem edebiyatı çatısı altında zikredilebilir (bk. BEII).

19. yüzyılın ilk yarısında, ortak yazılı edebiyatın ve Başkurt halk edebiyatının izleri sürmektedir. Dönem içerisinde gelişen siyasi olaylar çerçevesinde 18-19. yüzyıllarda genellikle toplumsal olaylar, vatan, millet sevgisi gibi konular işlenir. 19. yüzyılda sanatçılar bireyselliğe de yönelerek aşk, sevgi ve doğa gibi konuları da ele alırlar. Yüzyılın ilk yarısında ise Ebilmeli Kargalı tarafından yazılan *Tercüme-i Hacı Ebilmeli El-Biste-i Es-Segidi*, evliyalar ve din âlimleri hakkında olup dini bilgiler içeren bir eserdir. Hüsnîyar'ın yazdığı seyahatnameler de Başkurt folklorünü yansıtmaları bakımından elzemdir ve kendisi hayatından kesitler içermesi bakımından da otobiyografik eserler sayılırlar (Özşahin, 2019: 200). Diğer bir önemli edebî şahıs ise Şemsettin Zeki'dir, Arap ve Fars edebiyatından birçok edebî türü kullanır ve Başkurt edebiyatına kazandırır. Kullandığı bu temalarla, öğrencisi Miftahetdin Aknulla'ya örnek teşkil etmiştir (Özşahin, 2019: 200). Şemsettin Zeki gibi, dönemin bir diğer önemli adısı Geli Sokoroy, *Fosul-i Erbeğa* "Dört Mevsim", *Medh-i Kazan* "Kazan'ın Methi", *Şemğ Ez-Ziya* "Mum Işığı" eserleriyle yeniliği ön plana çıkararak cahilliği yerer. *Sabakka Töşkenemde* "Derse Girdiğim" eseriyle ise Başkurt eğitim hayatında 19. yüzyılda yeni kıvılcımlanmaya başlayan Usul-i Cedid hareketinin izlerini gözler önüne sermektedir (Özşahin, 2019: 200).

19. yüzyılın ikinci yarısında, yani 1850'den itibaren kişiselleşen bir Başkurt yazılı edebiyatı olduğu söylenebilir. Bu dönemde sanatçılar, geleneksel yazım üslubundan kopmadan didaktik eserler verirler. Eğitimde yapılan reformlar dolayısıyla bu dönem ceditçi medreselerin sayısı oldukça artar. Bu medreselerden ve Rus eğitimi temelli medreselerden mezun olan insanlar, halkı aydınlatmaya ve bilime yöneltmeye gayret ederler. Bu eğitim reformu sonucunda edebiyatta da konular değişir, öncesinde işlenen din ve ahlak konuları yerine daha çok özgürlük, halkın refahı, ilerleme, yenilikçilik, çağdaşlık gibi konular ele alınmaya başlanır. Halkı aydınlatmaya yönelik verilen eserlerle yazı dili konuşma diline yaklaşır ve konuşma diline yakın bir hitabet kullanılır. Miftahetdin Aknulla, bu dönemde parlayan isimlerden biridir. Aknulla'nın *Mekânem Miném Zindan* "Benim Mekânım Zindan" ve *Torgan Urınım Minéñ Törme* "Benim Yaşadığım Yer Hapishane" eserleri, dönemin siyasi döngüsünü yansıtmaları bakımından; *Başkırttarım, Ukıv Kerek* "Başkurtlarım, Okumak Gerek" şiiri, halka eğitimin en önemli gerekliliklerden birisi olduğunu vurgulaması bakımından millî bir nasihat olarak önem teşkil eder (Özşahin, 2019: 201-202). Dönemin bir diğer parlayan ismi ise Möhemmetselim Ömötbayev'dir. Ömötbayev'in şiirlerinin, seyahatlerinin ve tarihi

notlarının yer aldığı *Yadkar* “Hatıra” ve yönetime serzenişte bulunduğu *Şikayet* adlı eserleri oldukça önemlidir. Bu eserlerin yanı sıra *Cihanname*, *Yomran Tabın*, *Hac Seferé* gibi eserleri vardır ve bu eserler basılmamıştır (Özşahin, 2019: 202-203). Bu dönem yazarlarından Rıza Fehretdinov’un yazdığı *Selim yeki Giffet*, *Esme yeki Gemel* ve *Caza* adlı eserleri Tatar-Başkurt kardeş halklarının sorunlarını ele alması bakımından önem taşır. Yazarın *Tañ Yondožo* “Tan Yıldızı” isimli bilinen bir eseri de mevcuttur. 19. yüzyıl ilk dönem yazarlarından Geli Sokoroy’un oğlu Garifulla Keyekov da, 19. yüzyılın ikinci yarısında eserler veren önemli isimlerden biridir. Keyekov’un *Geyi’r-Riza* “Razılık Kaynağı” ve *Divan-ı Sıbyan* “Çocuklar Divanı” bilinen önemli eserlerindendir. Ayrıca Keyekov’un mektupları, makaleleri ve birçok el yazması bulunmaktadır fakat günümüze yalnızca adı verilen iki basma eseri gelebilmiştir (bk. BEII).

Başkurt tiyatrosu ise edebî bir tür olarak kendisini 19. yüzyılın sonlarına doğru göstermeye başlar, 20. yüzyılın sonlarına doğru ise asıl formuna kavuşur. Başkurt tiyatrosunun temelini, içerdiği diyalog ve monologlarla *Ural Batır*, *Akbuzat*, *Zayatülek Ménen Hıvhlıv* gibi Başkurt destanları oluşturur. 19. yüzyılın sonlarına doğru yeni yeni ortaya çıkan bu türün ilk örneklerinden anonim yazarlı *İhtiyarlı Kız İhtiyarsız Bulgan* “Özgür Kız Esir Olmuş” eseri, geleneksel bir üslupla yazılır ve ilk tiyatro örneklerinden biri sayılır. 19. yüzyıl sonunu ve 20. yüzyıl başını kapsayan dönemde yazılan *Tanıştıv yeki Ukaz Belehé* “Tanışmak veya Kanun Belası”, *Keyev Ezlev yaħud İglan Belehé* “Damat Aramak veya İlan Belası”, *Şekert hem Yeşter* “Öğrenci ve Gençler” gibi eserler de, Başkurt tiyatrosu için önem taşır (bk. BEII).

20. yüzyıl itibarıyla daha da ön plana çıkan yenileşme hareketi kapsamında yazar ve şairler, eserlerinde siyasi ve kültürel reformu daha anlaşılır bir dille anlatmaya çalışırlar. Bu dönemde M. Aknulla ve M. Ömötbayev dışında çağdaş Kayyum Nasırî ve Şehabeddin Mercanî gibi Tatar aydınlarının fikirleri dile getirilmeye başlanır (Özşahin, 2019: 203). Özellikle Ş. Mercanî’nin *Müstefadü’l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar* adıyla neşrettiği eseri, Kazan halkının tarihi ve kültürüyle ilgili kaleme aldığı yazılarıyla önem teşkil eder. Bir yandan da 19. yüzyılda Müslüman aydınlarla başlayan ve 20. yüzyılda da devam eden Usul-i Cedid hareketiyle birlikte eğitim ve kültür alanında köklü değişikliklerin meydana gelmesiyle verilen eserler de oldukça eleştirel ve yenilikçi olmuştur. Eserlerde her zaman milliyetçilik, özgürlük ve hürriyet gibi kavramlar her dönem sıklıkla kullanılır. Halkın milliyetçilik duygularının daha da ön plana gelmesini, 1905 Rus ihtilali de hızlandırır. 20. yüzyıl içerisinde Rusya’da en temel 3 ayaklanma

meydana gelir: 1905 Rus İhtilali, 1917 Şubat Devrimi ve 1917 Ekim Devrimi. Başkurtlar, sosyolojik açıdan en fazla 1917 Devrimi'nden etkilenirler ve buna bağlı olarak eserlerinde bu etkiyi de hissettirirler. 1917 Ekim Devrimi ile eserlerde konular çeşitlenir, mevcut yönetime karşı duyulan sempatiyle eserlerde yönetim övgüleri yapılır.

20. yüzyılda, 1917 Ekim Devrimi öncesinde, Mecit Gafuri, dönemin öne çıkan isimlerinden biridir. 1905 Rus ihtilaline yönelik yazdığı *Şatlık Şigırı* “Mutluluk Şiiri”, milliyetçilik ve hürriyet idealleriyle yazdığı *1906 Yıldan 1907 Yılga Vasiyat* “1906 Yılından 1907 Yılına Vasiyet”, *1907 Yıldın Cavabı* “1907 Yılıının Cevabı” ve kadın haklarıyla ilgili eleştirel bir bakış açısıyla kaleme aldığı *Yarlılar yeki Öydeş Katın* “Yoksullar ya da Kuma Kadın” eseriyle döneme damgasını vurur (Özşahin, 2019: 204). Şeyhzade Babiç de bu dönemde eserlerini halkının özgürlüğüne ve güzel günlerin geleceğine olan inancına yönelik işler. Özellikle *Halkım Ösön* “Halkım İçin” ve *Eyze Millet!* “Haydi Millet!” eserleri, önem taşır. Bu dönemde, Seyfi Kudaş da özgürlük ve işçi haklarıyla ilgili eserler kaleme alır. Kudaş’ın *Birsetke Yırı* “Eldiven Türküsü”, *Kuşkayın* adlı romanı önemlidir. Bu dönemde öne çıkan birçok eser vardır. Şehit Hozaybirzin’in yazdığı *Bér Hılv* “Bir Güzel”, *Başkortostan* “Başkurdistan” şiirleri; Geli Hozayarov’un yazdığı *Başkort Halkına Hitap* “Başkurt Halkına Hitap”; Yamaletdin Yomayev’in yazdığı *Tebiğet Aldında* “Tabiatın Karşısında”; Fethilkadir Süleymanov’un yazdığı *Başkort Moño* “Başkurt Türküsü”; Gizetdin İsenbirzin’in yazdığı şiir ve yaptığı tercümlerinin toplandığı *Gizetdin İsenbirzin Şigırzarı* “Gizetdin İsenbirzin’in Şiirleri”; Fazıl Tuykin’in yazdığı *Ağızel* “Ak İdil”; Şeyhulla Tulvinskiy’in yazdığı *Sabıyğa* “Bebeğe”; Safvan Yakşıgolov’un yazdığı *Başkort Heldere* “Başkurt Halleri” ve *Dim Buyı* “Dim Boyu”; Safiulla Rehmetullin’in yazdığı *Başkorttarım, Kuzgalayık!* “Başkurtlarım, Ayaklanalım!”, gibi eserler bu dönemde millî duygularla kaleme alınan eserlerdir.

1917 Ekim Devrimi sonrasında 1939 yılında Almanya’nın başlattığı II. Dünya Savaşı sebebiyle birçok Başkurt askeri, Rusya tarafından sınırları korumak adına görevlendirilir. Bu görevlendirme sonucunda sayısı azımsanmayacak kadar Başkurt, savaş sırasında hayatını kaybeder. Bu dönem yazarlarının büyük bir çoğunluğu, savaş sırasında Rus sınırlarında görev almışlardır. 1937 yılında Nazar Nejmi’nin yazdığı *Tulkındar* “Dalgalar”, *Kötölmegen Yamgır* “Beklenmedik Yağmur”, *Yer hem Yır* “Toprak ve Türkü” gibi eserler, II. Dünya Savaşı’nda görev alan yazarın epik eserlerine birer örnektir. Nejmi, tiyatro eserleriyle de aktif olan bir yazardır. *Yazgı Yır* “Bahar Türküsü”,

Sakırılmagan Kunak “Davetsiz Misafir”, *Garmunsı Dus* “Akordiyoncu Arkadaş”, *Kürşelerge Kunak Kilgen* “Komşulara Misafir Gelmiş” gibi piyesleri mevcuttur (Özşahin, 2019: 206).

1937 yılında öne çıkan bir diğer isim ise Mostay Kerim’dir. Kerim’in bir halk kahramanı olan Salavat Yulayev’i konu alarak yazdığı *Salavat* piyesi (Özşahin, 2019: 206), Başkurt tiyatrosunda önemli bir yer edinir. Seleh Kulibay’ın yazdığı *Yıldar Buraznahı* “Yılların Çukuru”; G. Selem’in yazdığı *Reşpublika İrtehé* “Cumhuriyet Sabahı” ve *Başkörtostan*; Geynan Emiri’nin yazdığı *Frontka Kitkende* “Savaşa Giderken”; M. Hey’in Selem’e ithafen yazdığı *Hinéñ Ösön*, *Selem* “Senin İçin Selem”; savaşın ertesini yılı savaş sebebiyle hayatını kaybeden Höseyin Kunakbay’ın yazdığı *Hetime* gibi eserler de II. Dünya Savaşı esnasında Başkurtların yaşadığı askerî olaylarla ve Başkurtların verdiği özgürlük mücadelelerine yönelik kaleme alınan düz yazılardır.

II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde birçok Başkurt, edebî sahada da aktif rol oynar. Başkurt yazarlardan Najip İzilbay’ın yazdığı *Kük Şinel* “Mavi Üniforma” ve *Yeñev İrtehé* “Zafer Sabahı”; Geynan Heyri’nin yazdığı *Katın* “Kadın”; Davut Yultıy’ın yazdığı ve Başkurt milli nesri ve tiyatrosunda büyük önem kazanan *Karağöl* piyesi ve *Kan* romanı; Töhfet Yenebiy’in *Tevgé Tanıştıv* “İlk Görüşme” ve *Borolmalı Yuldar* “Dönemeçli Yollar”; Ebüs’ün yazdığı *Salavat* ve *Yahil* “Cahil”; Yosof Gerey’in yazdığı *Hav Bul*, *Yeşlék* “Sağ Ol, Gençlik”; önemli Türkologlardan biri olan Abdülkadir İnan’ın *Başkört Yeylehénde* “Başkurt Yaylalarında” ve Şehit Hozayberzin’in yazdığı *Haldat Katını* “Asker Eşi” eserleri bu dönemde kaleme alınır. Bu eserlerden birçoğunun içeriği savaş olmakla birlikte, eğitimi ve kadın haklarını vurgulayan konular da eserlerde işlenir. Usul-i Cedid hareketine bağlı olarak gelişen eğitim reformuyla sanatçılar her bireyin eğitim alması gerektiğini savunarak eğitim almayan halkı da sert bir üslupla eleştirirler.

3. BAŞKURT HİKÂYESİ

Yaklaşık 300 yıllık bir dönemde, Başkurtlar özgürlük hareketleri çerçevesinde hikâye ve roman gibi türleri kaleme almak uzun zaman alacağı için daha çok şiir gibi olay örgüsü kısa türlere yönelirler. 20. yüzyıla gelindiğinde 1917 Ekim Devrimi ile birlikte halk bir nebze olsun rahat nefes alır ve şiir, tiyatro türlerinin yanında hikâye türünde de eserler vermeye başlanır. Bu dönem, literatürde Sovyet dönemi Başkurt edebiyatı kapsamında değerlendirilmelidir.

İdil-Bulgar Devleti'nin İslamiyet'i kabul etmesi ve devamında Arap imlasını kullanmaya başlaması, devlet bünyesinde yaşayan kardeş halk Tatar ve Başkırtların da Arap imlasını kullanmasına sebep olur. Kazan Hanlığı'na dek Arap imlası kullanan ve Kazan Hanlığı çatısı altında yaşayan Tatar ve Başkırtların kullandıkları alfabe Arap alfabesi olsa bile konuşma ve yazı dili Kazan Türkçesi yani Tatar Türkçesidir. Rusların devamlı saldırıları sonucu 1552'de Kazan Hanlığı yıkıldıktan sonra Tatar ve Başkırtlar Rus hâkimiyetine girerler. Arap alfabesinin dinî duyguları öne çıkardığı ve imlanın hükümet partisinin gelişim stratejisine uygun olmadığı gerekçesiyle 1927'de Tatar, 1929'da Başkırt Latin Alfabesi oluşturulur ve kabul edilir (Şahin, 2018: 36-37). 1929'a kadar ortak dil olan Kazan yani Tatar Türkçesi kullanılır, alfabe değişikliğinden sonra kabul edilen yeni alfabe kullanılmaya başlanmışsa da metinlerde Tatar Türkçesi esintileri bir süre daha hissedilir.

1929'a kadar iki halk için de ortak Tatar Türkçesinin kullanılışı, bu dönemde yazılan eserlerde de göze çarpmaktadır. 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın başlarında, Şalgız Şair tarafından (16-17.yy) yazılan *Bey Timur'a Söylediği*; Hibetulla Selihov tarafından yazılan eserler arasından en ünlüsü olan *Tende Canım* (bu eser 19. yüzyılda ilk kez basılmıştır); Gebdirehim Usman tarafından yazılan *Utız İmen*; Medid Kotoş Kipsaki tarafından yazılan *Abdulla Ahun, Seher Vakti İçinde*; Tajetdin Yalsıgöl tarafından yazılan *Tarihnâme-i Bolgar, Risalai Gezize* eserleri, Başkırt yazılı edebî hikâye örneklerindendir. Bu eserler, Başkırt halk edebiyatı geleneklerini de yansıtır.

Bu dönem hikâyelerinde asıl tema halka öğüt verme ve yeniliğe çağırma. Başkırtların 1926'dan itibaren hikâyeciliği, kullanım sıklığı ve konu çeşitliliği bakımından oldukça gelişir. Ekim Devrimi'nden önce de hikâye türünün gelişmesinde M. Gafuri, F. Tuykin, Z. Ümmet, F. Veliyev, F. Rafiki, E. İsenberdin, E. Tangatarov gibi yazarlar aktif rol oynarlar. İlk hikâyelerin bir çoğu 1926 yılında kaleme alınır. M. Gafuri'nin "Kara Yüzler", G. Hayri'nin "Kooperatörler", G. Davletşi'nin "Zilskiy", A. Tahirov'un "Birinci Günler" ve İ. Nasırın'ın "Canlı Olarak Kabirde" eserleri, Başkırt edebiyatının ilk hikâyeleri sayılabilir. Hikâyede genellikle olayı hatıralarla okuyucuya aktarma metodu kullanılır. Konu bakımından yazarlar, gündelik hayatlarını referans alarak yenilikleri, yeni kural ve yaşam tarzını anlatmayı hedefler. D. Yultıy'ın "Ümit" ve "Zavallı Artist", T. Yenebiy'in "Ateş Nehirlerinin Aktığı Yere Git" eserleri, bu dönemde öne çıkan düzyazı ve hikâyelerdendir. T. Yenebiy'in "Çatısız Evlerde", G.

Davletşi'nin "Misafir" eserleri gibi eserler de köy hayatı ve köylü yaşamını yansıtmaları, eski hayat – yeni hayat kıyası bakımından da önemlidir (bk. BEII).

4. TÖHFET YENEBIY

Başkurt Edebiyatında kendine has yorumlarıyla yeni bir sahaya öncülük eden ilk dönem Sovyet edebiyatı şair ve yazarlarından biri olan Töhfet Yenebiy, 1894 yılının Şubat ayının 14'ünde gözlerini, yoksul ve köylü bir ailede açar. Ufa'ya bağlı Belebey ilçesinin (şimdiki Miyeke bölgesi) Yenebi köyünde dünyaya gelir. "...Başkurdistan'ın Kırgız-Miyeke bölgesinin Yenebi köyünde, yazarın kendi sözleriyle *Qarındıq tezrelé, yér izenlé siten öyze 'Zar pencerele, toprak zeminli, çit evde' doğmuştur.*" (Bayımov, 1984: 6). Yazar, asıl adıyla "*Töhfetulla Kelimulla oğlu Kelimullin*" olarak bilinir fakat doğduğu köyün adının sonuna aitlik eki eklemek suretiyle bir nüansta bulunduğu "*Yenebiy*" mahlasını kullanır (Bülekov, 1991: 389).

İlk öğrenim döneminde iki kış Veli mollanın eşi Gilmiyamal'ın yanında, ardından mescitin yanında bulunan okulda dört yıl eğitim alır (bk. Yanışev, 2021). Daha sonra *Başkört Sovét Ezebiyeté* (Öfö, 1991) eserinde de belirtildiği gibi önce ceditçi bir medrese olan Sterlibaş medresesinde -tıpkı *Başkörttarım, Uqıv Kerek!* "Başkurtlarım, Okumak Gerek!" eseriyle Başkurtlarda eğitimin önemini vurgulayan çağdaşı *Miftahettin Akmulla* gibi- eğitim görür ve daha sonra eğitim hayatına *Yenice* medresesiyle devam eder. Dönemin meşhur medreselerinden *Hüseyniye* medresesinde her ne kadar eğitim almak istediye de, bu isteği sonuca ulaşamamıştır (Bülekov, 1991: 389). Hüseyniye medresesine iki kere başvurup hiç kabul edilmeyince, aynı şehirdeki Zahidulla hazret medresesinde okumaya başlar. Boş zamanlarında Kazak öğrenciler yetiştirmiş, daha sonra Orenburg'da ve Ufa'da çeşitli işlerde çalışmıştır (Bayımov, 1984: 6). Tezimizin ana kaynağı *Tevgé Tanışıv* "İlk Görüşme" eserinin aynı adı taşıyan metninin bir bölümünde:

"Laf arasında şunu da belirtmek gerekir:

Evvel zamanda yoksul çocuklarına okuma işi çok pahalıya patlıyordu.

Fakir öğrenciler, cadde süpürmek, kapıcılık yapmak, iskelelerde dubaya eritilmiş demir doldurmak gibi işlerin birisini de bırakamıyorlardı. Çünkü yaz günü çalışıp az biraz para kazanmayınca, kış okuluna gitmenin başka türlü mümkün değildi.

Bir dönem bana şehrin “ünlü” medreselerinden birinden Möcahit adında delikanlı bir öğrenciye, fırında hamur yapmayı öğretmek düştü.

Eğer o hamur yapmayı öğrenirse, kış okulunu temin etmiş olacaktı. Ben kendim fırında hamur yapmayı beş sum verip öğrenmiş olsam da, Möcahit’e bedava öğretmek istedim.”

diyerek verdiği alt bilgiyle, aslında yazarın bu eserde bir örtülü biyografi oluşturarak kendinden de bahsettiği anlaşılabılır. Öyle ki, yoksul bir ailede doğmuş bir çocuk için eğitim görmek, başlı başına bir iştir. Bu sebepten olacak ki, Yenebiy’in bahsettiği kışın okumak için yazın çalışması gereken gençlerden biri olan yan kahraman, kendisinin bir yansıması olmalıdır. Çünkü Yenebiy de henüz genç bir delikanlıyken 1913-15 yılları arasında Kazak çocuklara möldekelik yapmış (temel yaşama haklarının eğitim vermeye gittiği köydeki köylüler tarafından karşılanması suretiyle, gönüllü eğitim verme); 1915 yılında ise Ufa’da iskelede yük istifleyici, fırınlarda hamur yoğurucu ve pişirici olarak çalışmıştır (Bülekov, 1991: 389). Yazarımızın ağzından, “*Yey könö aylıklap, könlöklep eşlep, kış könö Kazak şekértterine aş bésérévsé bulıp, ös yıl ukınım.*” (Bayımov, 1984: 6) “Yazları aylık, günlük maaşlarla çalışarak, kışları Kazak şakirtlerine yemek pişirerek üç yıl okudum.”.

“Başkurt yazar Salyakh Kulibay, “Görünüşüne bakılırsa, Yanabi çok katı bir insan gibi görünüyordu” diye anımsıyordu. Onu tanımayanlar, nasıl sessizce sırtıttığını, sıkıştırılmış dudaklarını hareket ettirdiğini görünce, ruhsuz, kibirli bir kendini seven gördüklerini bile düşünebilirlerdi. Ancak Tukhvat Yanabi, tükenmez bir mizah yeteneğine sahip, çok insancıl bir insandı. “Yüksek tonda konuştuğu”, bağırdığı, sinirlendiği ya da şaşkın, üzgün bir yüzle ortalıkta dolaştığı bir vaka bilmiyorum...” (bk. KMB) sözleri, aslında Töhfet Yenebiy’in kişilik özelliklerini de tam anlamıyla yansıtır.

Eğitim hayatının üniversiteden önceki döneminde, 1917 yılının Mart ayında Yenebiy, Sovyetler Birliği bünyesi altında askere alınır, 1917 Ekim Devrimi’ni askerdeyken karşılar. Yurttaşlar savaşında Kızıllar’ın safında savaşır (Bayımov, 2003: 61), aynı yılın Ağustos ayının ortalarına doğru Avusturya cephesine gönderilir (Bülekov, 1991: 389). 1918 Ocak itibarıyla, mahlasını aldığı Yenebi köyüne döner ve Köy Birliği’nde sekreterlik yapar.

Yaklaşık bir yıl sonra, Temmuz 1919’da Yenebiy, bu kez kendi isteğiyle Kızıl Ordu’ya girer ve Belebey’deki Başkurt Harbi Tugay Bürosu’nda politik kurslar alarak parti, kültür ve eğitim alanlarında çalışmalar yürüterek parti cephesine kabul edilir. Çok

kısa bir süre sonra ise Kıpçak İdari Harbi Bakanlığı'nda müdürlük yapmıştır (Bülekov, 1991: 389).

Gerek dönemin getirdiği şartlardan, gerekse kendi isteğiyle yeniden devam ettiği askerî hayatının ardından Töhfet Yenebiy, 1920 yılı güz döneminde üniversite hayatına başlama kararı alarak Moskova'daki Sverdlov Üniversitesi'nde Siyaset bölümünü bitirir. 'Devrim sayesinde' üniversiteye başlayan Yenebiy, devrimden önce köyün molla eşlerinin medreselerinde okumuştur. Devrimden sonra Moskova'da Sverdlov üniversitesinde okumaya başlamıştır (Bayımov, 1984: 7). Hemen ardından 1921'de "Üsergen İdarî Bölge Komitesi'nde, Başprofsovyet Başkanlık Heyeti'nde ve Argayaş Kantkomu'nda (1922-1924) sorumlu görevler yerine getirdi" (Bülekov, 1991: 389).

Bu vakte değin, eğitim ve askerî alanlarda aktif olarak hayatına devam eden Yenebiy, bir yandan da yine aktif bir gazetecidir. *Başkörtostan* "Başkurdistan" gazetesinin sekreteri olarak (1924-1927); bahsi geçen gazetenin sorumlu editörü ve genel yayın yönetmeni olarak (1927-30 ve 1932-36) ve takribi bu dönemlerde başkent Ufa'da yayımlanan *Sesen* "Ozan", *Yañılık* "Yenilik", *Haban* "Saban", *Oktyabr* "Ekim" ve *Lénin Yulı* "Lenin'in Yolu" dergilerinde de (Bülekov, 1991: 389) editör olarak çalışmasının yanı sıra Yazı İşleri Heyeti Azası olarak bu alana büyük katkı sağlar. Gazetecilik hayatında ihtirasla işlediği sosyal ve politik konularla, özellikle 1919-1924 *Başkört Vakitli Matbuğatı* "1919-1924 Başkurt Zamanlı Yayı" çalışmasıyla adını edebî dünyaya bir kez daha duyurur ve Başkurt havzasına önemli bir katkısı olan bu eseri kazandırır. Kısa bir süre sonra ise Başkurdistan Ülke Komitesi; BASSR¹ Merkez Yürütme Komitesi azası seçilir (1935). Başkurdistan Yazarlar Birliği İdaresi'nin sorumlu sekreteri olarak da görev yapan yazar (1937), 10 Temmuz 1938'de Repressiya'nın kurbanı olur (Bülekov, 1991: 389-403).

Günümüzde Töhfet Yenebiy'in adı, başkent Ufa'nın Kalininsky yakasında bir caddede de yaşatılır. Ayrıca Başkurdistan Miyeke bölgesinin Yenebiy köyünde de Töhfet Yenebiy adına oluşturulmuş bir müze mevcuttur (bk. Yanışév, 2021).

4.1. TÖHFET YENEBIY'İN EDEBÎ HAYATI

Yenebiy'in *Yeşehén Ayırım Tatar Ğeskeré* "Yaşasın Öteki Tatar Askeri", *Milli ve Mezeniy Möhteriyet İğlan Kılınıv Mönesebeté İle* "Milli ve Medeni Muhtariyetin İlan

¹ *Başkört Avtonomiyalı Sovét Sotsiyalistik Réspublikalı* "Başkurt Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti".

Edilmesi Münasebetiyle” , *Bézzén Télek* “Bizim Dileğimiz” şiirleri yazarın ilk şiirleri olup ilk kez 1920’de *Irımbur Möhbiré* “Orenburg Muhabiri” ve *Bézzén Télek* “Bizim Dileğimiz” gazetelerinde basılır (Bülekov, 1991: 389). İlk şiir kitabıysa, 1926 yılında *Éş Sıvağı* “İş Aydınlığı” adıyla yayımlanır (Bayımov, 1984: 5). *Bézzén Télek* “Bizim Dileğimiz” şiiriyle mevcut yönetime isyan ve serzenişte bulunan Yenebiy, daha sonra “*Min bil vaqıttarza asıqtan-asıq tatar milli burjuvaziyahı yırın yırlanım... Minéñ ezebiyét frontındağı tevgé azım oşolay buldı. Lekin haman da tatar milletséhé bulıp qalmanım. Révolutsiya miñe dörös yul kürhetté.*” (Bayımov, 1984: 8) “Ben bu vakitlerde açıkça Tatar milli burjuvazisi türküsünü söyledim... Benim edebiyat cephesindeki ilk adımım işte böyle oldu. Lakin ben hâlâ da Tatar milliyetçisi olarak kalmadım. Devrim bana doğru yolu gösterdi.” diyerek kendisini de bir Tatar olarak tanımlar ve *Éş Tañı* “İş Şafağı” (1921), *Minut Hayın Birhén Fayzahın* “Geçen Dakikalar Faydalı Olsun” (1924), *Yeygé Éş Kile* “Yaz İş Geliyor”, *Avılğa* “Köye” (1925), *İl Téley* “Memleket İstiyor”, *Yılmaya* “Gülümsüyor”, *Çérnov Kayğıra* “Çernov Üzülüyor” (1921), “*MOPR*”² (1924), *Oslo Uķ* “Sivri Ok” (1925) eserleriyle de tıpkı Tatar şairler Hadi Taktaş ve Mecit Gafurî gibi, devrimin getirdiği büyük yenilikleri över ve Başkurt halkının savaşa karşı hazır beklediğini anlatır. Yazarımızın gelenekselcilik ve yeniliği harmanlayarak yenileşme hareketini ön plana alıp eskiyi bırakmak gerektiği mesajı verdiği ve kendine has bir yorumla yazdığı eserler yine de bizlere gösteriyor ki, Yenebiy sözlü Başkurt edebiyatından da kopmak istememiştir (Bülekov, 1991: 390; Bayımov, 2003: 61). Öyle ki *Ömöthöz Kéşe Yırı* “Umutsuz İnsan Türküsü”, *İgén Bayramında İrék Yırı* “Ekin Bayramında Bağımsızlık Türküsü”, *Batrak Yırı* “Rençber Türküsü”, *Ömötlö Kéşe Yırı* “Umutlu İnsan Türküsü” (Bülekov, 1991: 391) gibi eserleriyle türkü geleneğini yansıtır.

Tüm bunların dışında yenileşmeyi ve Başkurt coşkusunu yaşattığı eserleri için *Respublika Marşı* “Cumhuriyet Marşı”, *Respublikam* “Cumhuriyetim”, *Minéñ İlemde* “Benim Yurumda” gibi örnekler gösterilebilir. Bu eserler genellikle millî duygularla ve epik bir kalemle yazılmıştır. T. Yenebiy’in *Yéñévséler İlé* “Galipler Memleketi” şiiri, ‘hayatın eski dinamiğini analiz etmiş ve en önemlisi o dönemki tarihî kanunları sentezlemiş’ olduğundan ötürü, diğer şiirlerinden ayrı tutulur (Bayımov, 1984: 10).

Realistik bir üslupla kaleme aldığı eserler için taş ustası babasına adadığı (bk. Yanışev, 2021) şiiri *Taşsı Kómartkıhı* “Taş Ustasının Yadigârı”, *Şatlık* “Mutluluk”,

² *Méjdunarodnaya Organizatsiya Pomogi Révolutsionéram* “Uluslararası Devrimcilere Yardım Örgütü”

Unınsı Yaz “Onuncu Bahar” (Bülekov, 1991: 393; Bayımov, 2003: 61) gibi örnekler verilebilir. Yenebiy, eserlerinin büyük çoğunluğunda gerçekçi bir üslup kullanır.

Kadınların ve kız çocuklarının haklarını savunmaya, onların eğitim hayatında da var olması gerektiğine yönelik yazdığı eserleri için *Katérpillér, Başkort Bisehéne* “Başkurt Hanımına”, *Melike, İrlékmé Ni?* “Erkeklik Mi Ne?” (1925) gibi örnekler verilebilir. Yenebiy bu eserleriyle erk sisteme karşı büyük bir eleştiride bulunur.

Sınıfsal çatışmaları vurguladığı eserleri için *Oşkondan Yalkın* “Ateşten Parlak”, *Éş Yulında* “İş Yolunda” gibi örnekler verilebilir. Yenebiy genellikle hakkının verilmediğini düşündüğü grubun yanında olduğunu, bu gibi eserleriyle çok net bir şekilde belirtir.

Geçmiş ve günümüz kıyaslaması yaparak makineleşmeyi ve geçmişteki sıkıntıları betimlediği eserleri için otobiyografik bir eser olan (Bayımov, 1984: 9) *Borolmalı Yuldar* “Dönemeçli Yollar”, köylünün psikolojisine ve çiftçiyi tasvir etmeye yönelik ele aldığı eserleri için ise *Bağanalı Yul Bulğan* “Çitli Yol Olmuş”, *Habanda (Kreştien Yırı)* “Sabanda, (Çiftçi Türküsü), *Kis Ultırğanda* “Akşam Çöktüğünde” gibi örnekler verilebilir. Özellikle *Bağanalı Yul Bulğan* “Çitli Yol Olmuş” şiirinde ‘kolhozlaşma sürecindeki çiftçilerin geçirdiği psikolojik bunalımlar’ işlenmiştir (Bayımov, 1984: 9). Yenebiy bu eserlerinde yenilikten yana olmak gerektiğini savunur ve halka geçmişteki alışkanlıkları bırakarak yenileşmek gerektiğini vurgular. Kimi eserlerinde bu eski alışkanlıkları dinî inançlara bağlayarak yorumlamış ve bu bağlamı ağır şekilde eleştirmiştir.

Töhfet Yenebiy, çağın gereksinimlerini ve duygusal açlığını göz ardı etmeden yansıtmaya çalışır. Karamsarlığa düştüğü, ümitsizlendiği, keyifsizlendiği zamanlarda yazdığı ve zengin-fakir çatışmasını ele aldığı (Bayımov, 1984:9) *Böttö Kös* “Güç Tükendi”, *Sév Balam!* “Sev Yavrum!”, *Nindey Tormoş* “Nasıl Bir Yaşam”, *Kéşélégéñ Yuyılmaş* “İnsanlığın Temizlenmez”, *Tuk İpteşke* “Tok Kardeşe”; fakat yine de güzel ve aydınlık günlerin geleceğini vurguladığı *Bayram Könö* “Bayram Günü” (1922), *Yılmaya* “Gülümsüyor”, *Biş Başmağıñ Un Bulhın* “Beş Aldığın On Olsun”, *İl Gölderé* “Vatan Gülleri”, *Sağılda* “Tepede”, *Görlep Toror* “Gürüldür Durur”, *Habanda* “Sabanda” gibi eserleri de yok değildir. Üniversitede okuduğu bölümden de yola çıkarak, siyasi-felsefi bağlamda ele aldığı *Yénévséler İlé* “Muzafferler Memleketi” eseriyle de dönemine damgasını vurur (Bülekov, 1991: 391; Bayımov, 2003: 61).

Eserlerinde bir mesaj verme kaygısı taşıyan Yenebiy, Ekim Devrimi ile birlikte eskiyle yeninin kıyasını ve yazdığı hikâyelerdeki kahramanlara bu yenilikleri usulca kabul ettirişle farklı bir yol izler. Örneğin, *Tevgé Tanışiv* “İlk Görüşme” hikâye kitabının ilk hikâyesi olan *Kıyıkhiż Öyzerzé* “Çatısız Evlerde” metninde, eskiye sınıksı tutunan yaşlı kadının, yenilikçi geliniyle olan çatışması bu konuyla alakalı olarak göze çarpar. Yapısal olarak nazım-nesir birlikte ele aldığı *Tevgé Tanışiv* “İlk Görüşme” eseriyle benzerlik gösteren *Sirtilgen Kıldar* “Tıngırdatılan Teller” eserinde ise Ekim’den sonraki hayatın farklılığını ve kolaylığını; sınıfsal çatışmaların sonuçlandığını ve savaşın kahramanlarını tasvir eder (Bayımov, 2003: 62).

İşçi, çiftçi ve kadın haklarını savunarak, yeniliğe açık ve gelenekten de kopamayarak kaleme aldığı çok fazla eseri arasında, bilginin, bilgeliğin ya da öğrenmenin önemini ve de memleket sevdasını vurguladığı *Al Tañ* “Kızıl Şafak”, *Éş Nuri Hem Kös Nuri* “İş ve Güç Aydınlığı”, *Añ Ösön* “Akıl İçin”, *Höner Yulında* “Sanat Yolunda”, *İl Yañğıratıp Béрге Hayrağız* “Vatanı İnleterek Birlikte Öteriz”, *Selem Hiñe* “Selam Sana” *Şomlo Tavış*; *Kém Ösön?* “Uğursuz Gürültü; Kim için?” gibi eserleri de mevcuttur. Apayrı bir tema olarak Yenebiy, çocuklar için de şiirler yazmıştır (Bülekov, 1991: 391).

Leninizm ve Marksizm akımını benimseyerek “*Marksizm-Leninizm fikirlerinin büyüklüğünü yaymaya, İlyiç’in dünyadaki bütün önemli şeylerdeki görevlerini, Ekim’de Lenin yöneticiliğindeki özgür, hür kuşatmasını betimleyerek Lenin partisinin mücadele ve zaferlere sürükleyici rolünü, halkla partinin, partiyle Leninizmin birliğini tüküştirdiği*” (Bülekov, 1991: 392) eserleri de yok değildir: *Marksizm Añı* “Marksizm Aklı”, *Sinfi Añ* “Sınıfsal Düşünce”, *Meñge Yaqtırır* “Ebediyen Aydınlatır”, *Oktyabr-Lénin Komartkıhı* “Ekim – Lenin Yadıgârı” (1924), *Isın Heykel Kerek* “Gerçek Heykel Gerek”, *Koros Kazık* “Çelik Kazık” (1925) (Bülekov, 1991: 392).

Yañı Yözzön Bérénsé Unı “Yeni Asrın İlk On Yılı”, *Ut Yılğaları Akkan Yerge Bar* “Ateş Nehirlerinin Aktığı Yere Git”, *Éş İlséhe* “İş Elçisi” yazılarında sınıfsal karşıtlığı, iki sınıf arasındaki farklılıkları işlerken; *Kıyıkhiż Öyzerzé* “Çatısız Evlerde”, *Tevgé Tanışiv* “İlk Görüşme”, *İnspektor* “Müfettiş”, *Kötövsé Şerey* “Çoban Şerey”, *Kıvıldı* “Kovuldu” gibi hikâyelerinde mizah unsuruyla birlikte ‘ataerkil mirasların fazlalığını, dincileri tenkit ederek yeni ahlak ve yeni hayalin doğuşunu, hizmet insanının zamanının geldiğini’ özellikle belirtir (Bayımov, 1984: 12).

Yenebiy, aynı anda gelenekselciliği ve yenilikçiliği yaşamak ve yaşatmak isteyen yazarlardandır. Öyle ki “Könsığış Edebiyatı, Yazma Edebiyat, Halkın Ağız-Dil Edebiyatı” (Bayımov, 2003: 63) geleneklerinden kopmadan, betimleme vasıtasıyla bu gelenekleri yenileyerek devam ettirmeye çabalar.

Açıkça görülmektedir ki Töhfet Yenebiy, çoğunlukla Başkurt halkını aydınlatmaya ve geliştirmeye yönelik ele aldığı hikâye ve düzyazılarıyla Başkurt edebiyatının gelişimine diğer yazar ve şairler gibi büyük ölçüde katkı sağlamıştır. “*Bunlar özellikli, tekrarlanmaz, zamana sesteş eserlerdir.*” (Bayımov, 1984: 14).

Resim 1. Töhfet Yenebiy

Kaynak: bk. NEBRB

Resim 2. Töhfet Yenebiy’in Kızı Aysılıv ve Yeğeni Galiya Hafızova, Töhfet Yenebiy Müzesi.

Kaynak: Yanışév, 2021.

Resim 3. T  hfet Yenebiy'in 1932-1937 Yılları Arasında Yaşadığı Eve Yenebiy'e İthafen Konulan Tabelalar.

Kaynak: Wikipedia, Tuĥvat Yanabiy.

İKİNCİ BÖLÜM

HİKÂYE VE DÜZYAZILARIN TRANSKRİPSİYONU VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

1. TÖHFET YENEBİY'İN HİKÂYE VE DÜZYAZILARININ TRANSKRİPSİYONU

1.1. KİYİKHİZ ÖYZERZE

I

(s.15) Yeygé sıvaqlı matur könder, kışkargas, özlökhöz ağıp torğan kuyı, kara bolottar, qarlı qatış yavındar alıp kilgen ozon tönder yétkes, hılv qortqalar tirmelerén téyep, ızmağa (kışlak, avıl) qaytqanğa bér nise könder bulğaynı indé.

Közgö yéldén tıstan tezre qarındıqtarına huğılıp zıylavı üzene ayırım bulğan és boşorgos bér köyö ménen hılv qortqanıñ qart küñéléne elle nindey şomlo “eñiret” tormoşon, “sur” örölöv könderén hala iné.

Zviii... İttérép hızgırğan yél tavıstarı hılvğa irékhéz, qatqan kuytırın baştan ayak bórkenép, iké tubıgın kükreğ avızına böğlerlep, tıstarı yırtılıp bötken ménderge şul yél tavıstarınan qasıp hıyınırğa köslegen hımağ toyola iné.

Şul revéşlé közgö yéldéñ hızgırıvı astında hılv qortqa, özlökhöz sérék uyızarga sumıp, yoklap ta kitté.

(s.16) Ana unda irke ala bésey ze bér üzé géne izende, küzzerén uttay yandırıp, ezérek yéskenép yöröges, hiké ayağın şatır-şotor kiltérép, kirélép-huızılıp tırnanı la, mırırır... itép hılv ebéyzéñ yélkehéne arqahın térep, ul da rehetlenép yoklarga yattı.

Hılv qortqa hezér indé bötönley ikénsé donyağa barıp sıqqan...

Ul tégé “kıldan nezék, kılıstan ütkér sirat küpérén” nisék itép ütkendér, unıñ bında bötönley eşé yuq. Hılv ojmahtıñ in türene barıp ingen...

Kiñ “ojmahtıñ” tézélép üşép ultırğan ħörme ağastarı külegehénde téttérép yırlap ta ala.

Bına, mullalar tasvir itkense, hılv ebéyéñ yeş ħur kıızı la bulıp ölgörgeñ... Ana tegénderek yep-yeş, mıyıqtarı la sıgıp ölgörmegen ħur yégétteré uğa, “bında kil” tip, ojmağ işarahı ménen qaş hikérteler...

Hılıv ıza indé hezér, hur kıızı bulıp algas, érélenép kitkendér indé, kürehéñ, “üzégéz kilégéz” tigen bulıp, başın kıyış-mıyış halğan bulıp, irkelene iné.

Bına ożak ta ütmey, elégé hur yégétteré, ojmahtıñ iñ asıl tavarzarınan tégelgen “hölleler” kéyép, taqıyaların kıyın halıp, hılanıp, hıypanıp, hılıvzıñ aldına kilép te baştılar.

Hur yégétteré le şayan bula iken de baha, şilmalar...

Béréhé, hılıvğa şaraptı (şerbet, tatlı hıv) min ésérem, ikénséhé, min ésérerge téyész, tiyészép, üz-ara ızgıırğa totonolar. (s.17) Her helde, kiléşe almanılar bulha kerek, salқан yatқан hılıvzıñ avızına yuğarınan “kevser” tamsıları tamıza başlanılar. Bıl tamsılar başta hılıvğa “Karzan hıvıgırak, baldan tatlırak” bulıp toyoldolar.

Tamsılar kızıvlangandan kızıvlandılar. Hur yégétteré ısınlap ta şayarırğa totondolar ahırı, tintekter.

“Kevser” şarabı tamsıların hılıvzıñ avızına gına tügel, tanav tişekteréne le, küzzeréne le tamıza başlanılar.

Indé Hılıv, irkelenévén kıuyıp “yéter indé, yégétterém, tuyzım” tip qaraha la, hur yégétteré hamana da şayarırzıñ davam itteler.

Hılıv ahırza sızap tora almay, asıvlanıp, “östömdö hıvlap böttögöz indé, kitégéz!...” tip kıskırıp yéberévé ménen, kapıl “ojmağ” yémérélgen hımağ buldı. Hur yégétteré le şunda uq yuğaldılar, hörme agastarı la, başkaları la geyép buldılar.

Bına oşo melde géne hılıv kıortқа üzén üzénéñ kıyıkız öyönöñ kaç hikéhénde yatқанın kürép, aptırıp qaldı.

Unıñ avızınan artılıp, muındarına aққан, tüş buyzarına yügergen “kevser” tamsıları, kıyıkız öy tübehéne ütep tamğan yavın tamsıları bulıp sıqtılar.

Hılıv ni saqlı ısanmaşқа tırşıp qaraha la, buldıra almanı. Qazan tirehéndege havıt-habalarğa tuğıldap tamğan tamsı tavıştarı, tezre qarındıgınıñ lapıldap torovzarı hılıvğa nıqlı şahit buldılar.

(s.18) Bıl vaqıtta hılıv, üze belgen doğaların uqıp, tire-yağına qarap tököröndö le, tora halıp, şulay uq tamsılar astında yoqlap yatқан ulı ménen kilénén uyatıp, eşte retlerge uylanı. Yuğıhe kıuytırızı yañınan baştan-ayaq börkenép yatırğa mömkinlek qalmağaynı.

İşékté “bismilla” itép asıp qaraha la, bısqaklap-hibelep yavğan yavında kertelegé hıyırzarzıñ börşeyéşép, möñörehép torovzarı hılıvzıñ yöregéne bozlo hıv hipken hımağ buldı.

- Yavın tiş géne tımırılık tügél iken elé. Miñlébay balam, kilén, toroğoz elé, öyge bik nıx hıv üte, yünlep yatır emel le qalmanı, tişerek kıvıştı retlep alırğa kerek.- tiné.

Miñlébay ni saqlı torğoho kilmehe le, esheñeñ tınıshızlavı sebeplé, tororga mejbür buldı.

- Kıyıkız öyze torhañ, şulay bula ul, esey. Bézzéñ bıl étlenévébéz bér böğön géne tügél bit indé. Öyzö kıyıkılap yabıp, kéşé reténe indérem tiheñ, hin her vaqıt qarşı torahıñ. – tip esheñe huqrana-huqrana kıvış qorov yağın qaray başlanı Miñlébay.

Bergeleşép, hılıv qortkanıñ qartı Yuldıbay merhümden qalğan ös tağandı kiñ hikéneñ urta bér yérénerek qorzolar za, kéyéş, balaştar ménen yabıp, şunıñ éséne ösöhö le bér retten géne yatıp, bayağı tamsılar tupıldavı aştında tağı la yoklap kitteler.

II

(s.20) Yavın tamsıları elé bulha tupıldavzan tuqtamanılar.

Sıvaldıñ utın höyep kuya torğan urınınan yıрмаqlap, tamsı yılğaları ağa. Hılıv qortqa baya ğına kölgé kümép bésergen ikmekterén hıv ütmey torğan urınğaraq alıp kuyırğa onotqan, ismaham.

Kölde géne bésken, ul da bulha tarı ononan ğına halınğan ikmekteré yébép, tavıq yémé hımağ taralıp bötkender.

İrtén torov ménen, hılıvzıñ kiléne möyöştege höyevlé torğan sıralıqtı yarıp, nisék bulha la sıvaldı toqandırıp yéberév yayın qaraganda, hılıvzıñ unda eşé yuk, üzénékén höylev ménen buldı.

Tışta ğına tügél, öy ésénde le yünlep qoro neme qalmağandı iste totop, nisék bulha la tamaqqa ezérlev sarahın kürerge kerek vaqıtta, ul, ulı ménen kilénéneñ diqqetén üzéne tartmaqsı bulıp, böğön kürgen gejep töşön höylerge totondo.

Üzenéñ hur kıızı bulğanın, hur yégétteré ménen uynağanın, kevser tamsıları yamğır tamsıları bulıp sıgıvın höyleges, ulı ménen kiléne, kölgöleré kilmehe le, şarkıldap kölöp yéberzéler.

Hılv kırtka, haman da üzénéñ töşöne işe kitép, unı matur itép yuratkıhı kilgen himak itép, Miñlébayğa qarap-karap kıuyzı.

(s.21) Miñlébayza unıñ töşön yurav kıayğıhı barmı nı, ul öy yılıtıp, tamakka ezérlerge kıatınına bulıshlık itép yörögende, hılv kırtka:

- Balam Miñlébay, arlı-birlé kön hurıkkas, İşdevlet sufıyızı seyge sakırıp, böğöngö töşömdö yuratıp alayımsele, ul bik dörös yuray torğaynı, ferésteneñ amin tigenéne tura kilhén. – tigende, Miñlébay unıñ hüzen bulép:

- Kıuysele, esey, yuktı höyleyhéñ de ultırahnı, töş yuratam tip, alyusıkkıa kéşe sakırılar timé nı? Eger ze hinéñ kürgen bér töşön ras bula torğan bulha, indé hin bézzé küpten bayıtıp-sérétép bötken bulır inéñ. – tiné.

- Ata-a-a-kı, nı höyleyhéñ, balakayım? Béze kéşenen kem torabızızır şul; havırğa bızavlı ös kıyırız bar, dürt béyebéz bar, şökör it, balam, hożay kılesegen heyérlé ithén tigen. – tip, hılv kırtka Miñlébayzı ögötlep aldı.

- Éyé, heyérlé bına hiñe, öy ésende kıyış korop yatıp, irten torovıña aşarına la bulmahın, binday tormoşto heyérlé tip eytép bulmay indé, esey. Kıoro mal ménenmé nı ul, fayzahı bulmağas. Ana Föbeşteñ iké gene atı bar za, e öyö kıayhılay kupşı bulıp tora. Ésene inheñ, sıkkıñ kilmeş, öy gene tügel, kıraların da kıyıkılap yapқан daha. Min bılıtır, bér béyene hatıp, öyzö kıyıkılap alayık elé, esey, tiges, hin kırk törlö hüzege yéttéñ. – tip, Miñlébay esehene hukıranıp aldı.

(s.22) Hılv kırtka, kıartı merhum bar sakta uķ yéñmés bulıp öyrenge bér kéşe bulğanlıktan, haman da üz hüzen höylep:

- Éy, balam, balam! Hin yeşlegéñe barahnı, olatayındar öyzerén kıyıkılap yapmahalar za gümer itkender. Maldarı la küp bulğan. Allahı tegelenéñ birge yamğırınan tuyıp, kéşe mal hatamı nı? Anav Yulsıgöl kıarttı kürmeyhéñmé nı, kerte tulı malı bar, eş öyzön kıyıkı bulıvında tügel. “Öyö beyék, öyrehe sıyık” tige borongolar. Gümer bulha, kıış bına gına tora, üte le kite ul. Yaz bulıv ménen yeylevge sıgahnı, mal bulmaha, donyanıñ kıızıgı yuk unıñ, buşka kıarışma, balam. – tiné.

Miñlébay za, yeş bulha la, üz tormoşonoñ nasarlıgın belgenlékten, esheñéñ eşke aşmağan ötögöne bér ze küngéhe kilmené.

- Esey, hin torahnı da miné yeş tihéñ. “Küp yeşegen nı bele, küpte kürge şul bele.” tigende, hin üzéñ bér neme le belmeyhéñ dehe. Min kıola beyene hatam da barıber öyzö kıyıkılatam. Anav sır yalangas torğan kertelege maldı la ezerek kıızgandırğa kerek.

Ular hinéñ hımağ öy ésénde kıvış qorop yata almayzar, ularğa kıyıklı, hıv ütmey torğan yılı kura kerek tügelme ni? İndé hinéñ hüzeñ ménen étlenép kön itép bulmaş, anav saқта la, séparator alayık tiges, ata-babay totmağan nemené ala kürme, töşöme inér.” tip, arkırı töştöñ. “Mal aşrayım tip, kéşe kölköhöne qalıp bulmaş indé.” – tip Miñlébay, tamağına la aşamay, aşıvlanıp, taşırılup sıgıp kitté.

(s.23) Hılv qortqa, yébegen quytırına törönöp, hiké siténe géne kilép ultırzı la Miñlébayzı erlerge totondo.

- Bıl bala kémge oqşap tıvğan, torqoş. Elle, atahı merhümkey bér ze ulay, kéşe qotorona tip, qotoronmay torğaynısı. Yavın bulha ni, tége, ayına bérme, ikémé kıvış qorop yatıvı zur éşme ni ul! Qartım merhümkeyzeñ ostağanı iné. – tip avızın belşeytep, ilamhırap quyğanday buldı.

- Bıl bala öyzö kıyıklatıp-nitép quyha, keregé le bötör indé bıl qomartqınıñ, e... yét tigen gümerkeyzer. – tip körhönöp ultırğanda, kiléné:

- Qeynem, unıñ barıbér qola béyené hatam, ti indé, unı hatkas, öyge méyés te sıgartayık, gél géne sıval ménen kıyın bit, bér neme beşérép bulmay. – tip eytep bötör-bötmeñten, hılv qortqanıñ sırayı bozoldo, ul üzenéñ başına tayaq ménen huqqan hımağ toyzo, buğay.

- Estegfirulla tevbe... kilénkeyém, öyge teré géne, teré géne kerek indé, tağı la neme yahatırğa uylayhıñ? Öy ésénde ferésteler ze qalmaq zaha indé. – tiné.

Yeş kilén, keynehénéñ bıl hüzen işetkes, kölömhörep:

- Atağ, qeynem, méyés sıgarıv ménen öyzen feréşte qasalı şul. Anav hezrettéñ öyön kürgenéñ yuqmı mi? Unıñ öyönde le méyés bar zaha! – tiges, hılv qortqa tağı la sırayın hıtıbırağ:

- (s.24) Buştı höyleyhéñ de baha, kilén, gönahlı bulıp. Hezret ménen sağıştırırğa yaraymı ni, unıñ öyönde şürlék tulı qor'en, üze könö-tönö namağ uqıy. Unan ni eşlep feréşte qashın ti?

Kilén haman da, qeynehén künderérge tırışkan hımağ, misaldar ménen işbat itérge tırıştı.

- Qeynem, hin ulay tihéñ de bit, bézzéñ öyze le eftiyek bar zaha. Şunı méyés kırıyınarağ quyhañ... Unan huñ hin de, aźnahına bér tapqır bulha la, namağ uqıştırğılayhıñ. Şulay bulğas, ferésteler... Elé bına ösönsö kön géne uqıp qaytқан

Gölyamaldı kürzém. Ul eyte: “Feréşte, yén, şaytan – tağı la elle nemekeyzerén hananı şunda – barıhı la buş hüž.” – ti.

Hılv kırtkağa bıl hüž yéte qaldı. Şunda ul elle nindey doğaların ukıy halıp:

- Ey, gümérkeyzer, ahırı zaman yaqındır indé. Şulay bulmaha, halık bıl tiklém azmaş iné. – tip zarlanırğa totondo.

Bıl vaqıtta indé hılvızıñ kiléné, insék bulha la tırışıp-tırmaşıp, sıvaldı dörletép yağıp yébergeyné.

Baytaq kına vaqıt uzı. Hılv ménen kiléné utka kıızınıp tuyzılar.

Sösö qamırzan bulha la kölse le béşté. Lekin Miñlébay sey ésérge tiş géne qaytmalı. İrtengé seyze ésép baytaq vaqıt uzgas, öy éséndegé vaq-töyek nemelerze yıyıştırıp yörögende, Miñlébay kürşe avıldıñ Kotok tigen keshéhé ménen kölöşe-kölöşe kaytıp indé.

(s.25) Miñlébay öyge inév ménen:

- Kola béye kitté, bınav Kotok ağıy arttırmanı bit, ahırı 95 humğa hattım. Bınıñ yartı aqsahına öy kıyıkatabız, méyés haldırabız, tezre kıyırabız. E indé qalğan yartısına mal quraların, öşbaştarıbızdı yüneterbéz. Ye, esey, bıl turala ni eytehén? – tiges, hılv kırtka bér ağırap, bér kızarıp ultırzı la, öyze sit keshé le bulgas, qarşılık kürhetérge batırsılık ite almanı.

- Bér uylahañ, eşlegen eşeñ yaman tügel de, ulım, tik bına kola béye, méskénkeyém, min tışka sıqqan hayın, höyleşken hımağ itép keshnep, küzzerén möldöretép-möldöretép qarap kıya torğaynı, malqayım. – tip, avızın belseytép ilap ta yéberze.

Hılv kırtkanıñ ilağanın kürép, Miñlébayzar:

- Kola béyené ozatqanda qosaklaşıp ilay-ilay küréshéhé indé. – tiyép kölöştöler.

- Kıyıkız öyze küp intétek indé, yukka boşonahıñ, esey. – tiné Miñlébay.

1926

1.2. TEVGÉ TANIŞIV

(KÖLKÖ HİKEYE)

Tuğayza Eñgeme

I

(s.26) Yal itév könderéneñ béréhé iné. Morat ipteş ménen Ağizél tuğayında, ağas külegehinde, höyleşep ultırabız.

Hüz artınan hüžzer tézéldé, bara torğas, avılda bala saқтаğı törlö uyın-kölkölerébézge barıp yétték. Élökké tormoşobož ménen hežérgé könöböžžöñ ayırmaların sağıştırıp қарaybız.

Avıl қosağında, uniñ üzéne géne ҳas tormoş ménen yeşegen kéşége il gızmey, donya kürmey tormoštoñ törlö қatlavzarındağı қızıқтарın de kürmeske mömkin iken, tibéz.

Eñgeme balalıqtan başlap haman yuғarı үrley. Bildelé, қазақтар eytmésley, tormoštoñ “buz balasılıқ”, béžžéñse eytkende, yégétlék, қızlıқ devéré bula bit. Morat ipteş ménen höyleşe torğas, қızıp kitép, üzébéžžéñ yégét sağıbızží höyleşerge totondoқ. İpteşém:

- Ye elé, duş, hinéñ yeş saғında kürgen қızıқтарın barзır, höyle elé, бér қızıқ bulıp kalһın. – tiné.

- (s.27) Bula ul. – tiném min.

Küñélém defteréneñ avıl turahındağı bitterén aқtarıp қарарға uylaham da, şul vaқıtta Zöleyha tutaş ménen tevgé tanışiv vaқıǵahı қılt itép işke kilép töştö.

Min eytem:

- Béз belekey saқта, avılda қızзар ménen tanışiv-felen yahap tormay torğaynıқ. Eger ze indé hinéñ küñéléñ bérey қızға төshe, unı nisék bulha la “evretév” һıyalına sumahıñ. Sönki béз belekey saқtarза “қız evrete” torǵan elle nindey ekemet doǵalıqtar bula torğaynı. Қızızın uramdan uzǵanın siten yarıǵınan қарap, ayak başқан urının haǵalap torahın da, elégé doǵalıqtı қızızın tabanı başқан urınға күmehéñ. Ye bulmaha, қız tora torǵan öyzöñ tupha aştına alıp barıp қıstırıp kitehéñ. Şunan huñ indé қızızın üzéne “evregenén” kötehéñ de yöröyhöñ.

Bidelé, avılda avlak öyzer hem başқа törlö yıyındar bula bit. Şunda uynap yörögen saқта, tége küñéléñ төşөp yöregen қız һиe yılırақ һüz eythe yeki bérey tapқır tura kilép һиe қарap yılmayha-nithe, “ehe, bıl қız hežér miñe evrey başlağan iken” tip қıvana torğaynıқ. Bınıһın indé ul saқтаğı béžžéñ terbiye şulay itkendér, e min hežér ul

turala höylep tormayım. Avıl balahı bulgas, unı hin üzëñ de bélehëñ indé. – tiném iptesheme.

(s.28) Min eytem:

- Balalıktan sıgıp, yaqşı uq yégét bulıp kilgen vaqıt iné indé. Miñe bér meldé avıldı taşlap, qalağa eş ézlep kilérge tura kildé.

Yeş küñél bit indé, miñe tev başlap qalağa barıv ға bik kıızıq bulıp toyoldo. Stantsiyağa kilges, küñél ileş-mileş bulıp, parovoz svistoktarı, kulturanıñ elle nindey köslö kükrevzeré hımaq bulıp toyolop, qolaqtı señletteler.

Küp te ütmey, bilét ta alındı, kitérge le vaqıt yétté. Vokzal işégé töböne élénép quyılğan kıñğıravzı: tañ-tañ... tañ ittérép kilép huqtı bér keshé.

Kesheler yügereshе-yügereshе sumağan, kerzinkelerén qosaqlap vagondarğa mène başlanılar. Vagon işégé töböndegé keyémderé qayıslanıp bötken bér keshége bilétımdı kührhettém de, toqsayımdı küterép, vagonga min de ménép ultırzım.

Vagonga inép az gına torğas ta, tısta sırrr... tigen svistok tavışı işétélév ménen, parovoz urmandar yañğıratıp bér ükérzé le aqrın gına quzğalıp kitték.

Yörek dertlenép, gél gene vagon tezrehenen qarap, il kürép bargı kile. Tıvğan avıl elle qayza “yehennem” astında qalğan hımaq bulıp toyola. Eñ, kitté bit, tip te uylap kuyam.

Döbör-döbör kilép ultırabız...

Bına bér vaqıt, qalanıñ ozon-ozon möryeleré, beyék-beyék yorttarı, héreygen sirkevzeré yaltırap küréne başlanı.

(s.29) Ul kürénéşter minëñ küz aldımа elle nindey, üzém de añlay almay torğan beñetter kiltérép bastırzı.

Ul qalanıñ uramdarında yöröv bik kıızıqtır indé, tip uylayım,

Öfö, тіzer, Öfö, тіzer,

Öfönö күrheñ iné,

Тсэнтралны урамında

Подручком yörheñ iné.

tip, avılda saqta garmunga quşılıp, avıl malayzarınıñ uram yañğıratıp yırlağandarı işke töşöp, matur uyzar uylata.

Bına bér meldé qalanıñ zur stantsiyahına kilép tuqtanık, halık tulqını ıgı-zıgı kile, baş eylene.

Ekemet iken de baha bında, tim.

Ƙalağa kilges, tégé küz aldında şevlelengen “behétter” urınına kıynlıqtar, nujalar kürérge, vaqıtı ménen ilarğa la tura kilgendér, unihın höylep tormayım.

İndé Ƙalağa kilges baytaƘ vaqıttar uzğas bulğan ħelge küsem.

Yey könderénéñ matur sağı, ƙoyaş bayır aldınan ƙalanıñ tınsıv havahı börköle.

Béz pékarnanan üz sménabızızı tultırıp, yal itérge tuƙtağaynıƙ. Ƙala uramınan bér tégeley bér bılay ütken ħalıqtı ƙarap, paradnıy tuphahında ultırabız. Şul saƙta üzém ménen bérge eşlegen Selmen ağayzıñ höyerkehé Ğetiye apay kildé. Ular ikéhé höyleşérge totondolar.

(s.30) Éy höyleşeler, éy höyleşeler.

Şul saƙta minéñ de avılđa ƙızzar evretép yörögen saƙtar iske tüşöp kitkendér indé kürehéñ, tınımdı zur ğına itép éske tartım alıp, bér tapƙır körhöndöm de Ğetiye apay ménen höyleşép ultırğan Selmen ağayzıñ küzéne nindeyzér bér neme kötken ħımak itép ƙarap ƙuyzım.

- Samson! Niñe körhönöp ƙuyzıñ, elle ƙızzar iske tüşöp kittémé? – tiné Selmen ağay. (Ul saƙta min eşlegen ħuja rus bulğanlıqtan, iséméñ “dvuhétajnıy”, eytévé kıym, tip ħozaykanıñ teƙdimé buyınsa “Samson” tip yöröteler iné.)

Min:

- Elle, barzır indé. – tiném Selmen ağayğa. Ultıra torğas, Selmen ağay ménen Ğetiye apay elle ni şıbırlaşıp ƙına höyleşteler ze, Ğetiye apay ħuşlaşıp ƙaytıp kitté.

Ğetiye apay bér az yer kitkes, Selmen ağay:

- Ğetiye, ƙara, Zöleyħanı ƙaldırma. – tip artınan ƙıskırıp ƙaldı.

Ul “yaray” tigen ħımak itép başın hélkté le, ƙamıtıraƙ ayağın yelteñletép, üz yulına yüneldé.

Béz haman da elé Selmen ağay ménen paradnıyza ultırabız.

Selman ağay yaƙşı uƙ oloğayğan, donyanıñ eséhén-sösöhön tatığan kéşe. Bılay iptşlék yağınan bik yaƙşı, moħtaj saƙta her vaqıt yarzam ƙulın ħuzırğa ezér torğan bér eşsé iné. Ultıra torğas:

- (s.31) Samson ƙustım, bına neme, ana tégé kilép kitken Ğetiyenéñ esehé ménen bér tuvğan bik hılıv Zöleyħa isémlé bér héñléhé bar, min hiné şunıñ ménen tanıştırayım, eyze aħotañ bulha, böğön parkka barabız. – tiné. Selmen ağay şulay tiges, minéñ küñél ileş-mileş bulıp kitté. Küñélge elle nindey ƙotoroƙ dertter yügerzé.

Selman ağayzıñ bılay bér ze aldamay höylevé, buldıra tigen eşén buldıra torğan kéşe ikenlégén belges, “yaray” tip vegeze birzém. Zöleyħanı kürérge yörek aşƙına. Unıñ turahında uy östöne uyzar öye başlanım.

Küz aldıma Ğetiye apay hımağ urta ğına buylı, hılıv bér Zöleyha kevzelene iné.

Kiské aş aşap, qorhaqtı nıqtıp aldık ta, vegeze buyınsa, Selmen ağıay ménen parkka kitték.

Hezér indé minéñ kéyém-halım da élékké avıldağısa tügél, kindér küldekter urınına qalasa tégelgen sitsa küldék, bumajny bulha la, salbar, östevéne tolçoktan hatıp alğan “bayzarskiy” ştiblét ta bar. Bılay niçévo ğına yégét hımağ bulıp alğanmın.

Parkka barıp yétték. Halık tulqını qaynay. Min eytem:

- Huñ, Selmen ağıay, bında halık bik küp bit, kızzar ménen tanışıp bulamı ni, oyat bulmaşmı? – tim.

Ul miñe qarap yılmayzı la:

- Niçévo, bula ul. – tiné.

(s.32) Yul-yul bulıp tézélép ultırğan qayındar arahına boroldoq.

Halıqtıñ kırmışka kévék qaynağan yéréne, bufétqa tabanıraq bargaynıq, Ğetiye apay ménen elégé Zöleyha kilép te sıqtılar.

Minéñ yörek jıv itép kitté.

Selman ağıay:

- Zöleyha tutaş, tanışığız, bézzéñ pékar Samson! – tip, minéñ tituldı la bédérép quyzı.

Tanışığız, tiges, tik torop bulmay bit indé.

Zöleyha tutaş ménen qul huızıstık, küzzer küzge qaraşıp quyzılar. Tenderém ésélé-hıvıqlı bulıp qaldı.

Zöleyha tutaş min uylağandan da hılıvıraq, tözök bulıp sıqtı. “Bıl bik hılıv, möhabet kıız, miñe iltifat itmeş.” tip, küñél ışanmay torzo.

Kıyılıp torğan qara qaştarı, tuğayzağı küñéllé tüñerek kül hımağ bulıp torğan ozon kérpéklé moñhov yaltır küzzeré, üzéne küre kiléşép kéne torğan kevzehé miné oyaltırılıq bulıp küréndé. Unıñ qarşısında minéñ kéyém de bik tüben bulıp qaldı bit elé. “Bıl kıız nisék itép mine bise bulır iken” tip, tup-tura uylay başlanım. Şunan başkanı uylay almağanmındır indé, kürehéñ.

Selman ağıay:

- Samson! HéZ Zöleyha ménen ana tégé yuldan kitégéz, höyleşégéz, sérleşégéz, e béZ Ğetiye ménen bıl yuldan kitebéZ, tuyğansı yörögöz ze, anav sirkev möyöşö rahındağı (s.33) kapkağa barırhıgız; béZ şunda bulırbız. – tip, Ğetiye apay ménen kölöşe-kölöşe qultıqlaşıp kitteler ze barzılar.

Béz Zöleyha ménen ikevlep torzok ta qaldık. Indé nişlerge?

Zöleyhaniñ küz karşıtarı oyatkandan-oyalta. İndé bında tik torop bulmay, bézge le kúltıklaşıp kitérge kerek bit indé.

Ni bulha la bulır, oyat bulha bulır indé, tip uylanım da, Zöleyha tutaştıñ uñ yak bélek itén barmaqtarım ménen uratıñkırıp, uslap totop aldım da: “Eyze, tutaş, béz ze yörönök” tigen buldım.

Min ni, donyala güméréme kúltıklaşıp yörömeges, kayzan béleyém, baqhañ, kúltıklaşvıñ da üzéne küre megenehé bar iken dehe.

Zöleyha tutaş miñe borolop qararı la, yılmayıp:

- Ulay bélekten totmağız, bélegéñdé minéñ bélekté él! – tiné.

Min bélekté unıñ kúltık töbönenerek élektérép algas, aptırap minéñ kuldı tartıp aşkarak töşöröp, üzé retlep kuyızı Zöleyha tutaş.

Töz yul, qayındar arahınan barabız.

Él barabız, éy barabız, bér ze höyleşérge hüž tabıp bulmay. İsmaham, ni Zöleyha tutaş ta öydeşmey.

Uylap, uylap qarayım da, bér ze kiléstérép bulmaş kévék toyola. Aptıranım bit, ey.

(s.34) Pékarnala nisék itép qalas bésérév, bulka yahav turahında höylerge uylap kuyam da, né posuşéstvu bulır hımaş bula. Haman barabız...

Kiñ parktı bér tapkır eylenép sığa yazzık, haman barabız...

İndé bik uylana başlanım. Baş kıızıv-kızıv hüž ézlerge totondo. Bılay öndeşmey-nitmey, alyuşıqqa yöröv bik uñayhız bit indé.

Min indé tup-tura kızzıñ üzéne qarata udarit ite torgan hüž eytérge uylağanmındır indé kürehéñ. Ni bulha la bulır, tuқта, tiném de, tamağımdı, Zöleyhağa işéttérmeý géne, ésten géne kırıp alıp:

- Tutaş, min hiné alham nisék bulır iken? – tip eyttém de haldım.

Zöleyha tutaşım kızarındı-bürténdé, ıq-mık itté le:

- Elle, ses beylengen bulha... – tiné. Éske köske yılı indé bit.

Ésten géne “ehe, höyleşérge yul asıldı” tim. Tağı bér az yér bargas, min eytem:

- Tutaş, ses beylengen bulha tip ni, davay unı beyleyék te kuyayık! – tiném.

Zöleyhağa bıl hüž tağı la avırırak buldı şikéllé.

- Elle!... – tiné ul.

Min şunda: “Elle bıl kıız miné yaratmay indé.” – tip uylayım bit elé.

Haman barabız.

Zöleyha üzé başlap bér hüž ze öndeşmey, minen de oyalsanıraq bulıp sıqtı.

(s.35) Bara torğas, bér ze unı-bını uylap tormay, min eytem:

- Tutaş, ménder, aşyavlık, yurğan kévék donya keregé ösön ezérlengen eybérzeréñ barmı? – tip horayım. “Bar...” tip yavap qaytara. Min eytem:

- Oşo aralarza jalovaniye alam da, samavır, sinayak, künek, süméster, hiñe küldekter alam. – tim.

Şulay kile torğas, Zöleyha tutaş şarkıldap köldö le yéberzé.

- Niñe kölehéñ, tutaş? – tip horap qarayım da, yavap qaytarmay, yünlé hüž taba almay tirlep böttöm. Uğasa bulmay, Selmen ağay ménen Ğetiye apay érgehéne kilép te sıkqanbız iken.

Morat ipteske Ağizél tuğayında yeşlek eñgemeleréñ oşo yéréne kilép yétkende, ikénsé ipteshter kilép kuşılıp, tevgé tanışızñ huñğı kızıkhtarın höylevzé büldérzeler.

Kemele

II

Yal itév könderénde, kön matur, sıvaqlı bulha, ayırırısa küñéllé bula bit ul.

Bögön kön üzéñéñ yılı yomşaklığı ménen her kémdé hoqlandırırılık bulıp tora. Béyék tav başınan qarağanda, kiñ Ağizél tuğayınıñ yeşerép kürénévé, Ağizél hıvı östön qaplap alğan yeş-yélkensektén, kemelerze ıgı-zıgı kilép, qaynaşıp yırlap yöröyzeré miné le üzéne tarttı. (s.36) Bala saқтаğı vaqıttar işke töşöp kitté. Minéñ de kemege ultırıp yözöp yörögöm kildé.

Yar aştına qarap töşeyém géne tip torğanda, anav köndö yeşlek könderén kölöşe-kölöşe höyleşken Morat ipteshter minéñ arttan kilép te yétté.

- Nişlep torahıñ, ipteshter? – tiné. Min eytem:

- Kemege ultırıp yörörge dertlenép tora iném elé. – tim.

- Eyze ikev berge!

- Eyze!...

Hüž bérkétéşték te, yar aştına töşöp, kemenéñ maturın ğına haylap alıp, yaltırıp torğan Ağizéldéñ tüben ağışına aqrın ğına yözöp kitték.

Kemege téyelgen kızzar, yégétter, garmun, skripka, mandolinalar uynap, bézzéñ érgeren ütep torzolar. Ağizél östö muzıka mektebéne eyelengen töslö bulıp tora.

Bézzéñ kulda unday muzıka qoraldarı bulmaha la, qalışmaşka tırşıp, Ağizél buyzarın buylatıp, huızıp-huızıp yırlap yébergen bulabız.

Kemebez, işmehek te, aqrın ğına ağıvında davam ite. İlğıy yırlav ménen géne eş bötmey bit, höyleşerge kerek indé.

Kile torğas, ipteşém:

- Éy, Samson ipteş, anav kön, tégé tevgé tanışıvıñdı oslap kıymanıñ bit elé, şunıñ azağı nime ménen böttö, davay höylep taşla elé! – tiné.

- (s.37) Yeş saқтаğı kıızıktar bér minde géne tügél, her kémde le bulırğa mömkin, hin üzéndéñ başıñdan ütken bérey kıızığıñdı höyle elé. – tim. İpteşém:

- Éy, min avılда kıyar urlap totolğanımdı höyleyém elé. – tiné le, - bér vaqıttı, avıl malayzarın bélehéñ bit indé... Yey könö qara tönge saqlı uramda uynayhıñ. Béz ze şulay bér meldé uynap tuyzıq ta bér nise yégét berge avılıbızzan alıs tügél Soltan tigen keshénéñ baqsahınan kıyar urlarğa barırğa dertlendék. Küp uylap tormay, ıstan balaqtarın töröp aldık ta, avıl hırtınan sıgıp, şıpırt kına baqsarğa taban barabız, yörek döp-döp huğa, ey.

İpteşém hüzénéñ oşo yéréne yétkeyné, min eytem:

- Qıy elé, kıyar urlav eşmé ni ul, bigerek bala saqtarıñdı höyleyhéñ, unıñ ni kıızığı bar, hin ezerek zurayğasıraq bulğan heldé höyle. – tip tégenéñ hüzén büldém.

İpteşém, elle hüzén bülgenge küre indé, ezerek keyéfhézlengendey buldı la:

- Eyze, hin tégé tevgé tanışıvıñdı höylep bötör indé. – tip, miné kıştay başlanı. Min unan ikénsé bér kıızığıraq vaqığanı höyleterge télehem de tıñlamay, haman da miné höyleterge tırıştı. Küp tartışıp tormay:

- Yaray indé, ulay bulğas. – tiném min. Morat ipteş keshé höylegen hüzzé bik iqlas tıñlavsan iné. Min höylerge hüz birges te, keme ultırğısına nıqlabıraq ultırıp, (s.38) ayaktarın yaylandırıp kıuyıp, minéñ avızzan hüz sıqqanın köttö. Min eytem:

- Şulay, ul köndö tanışıv şunıñ ménen böttö. Selmen aqay üzénéñ höyerkehé ménen, min Zöleyha ménen küzzerge bér tultırıp qarastıq ta, küñéllé géne huşlaşıp, kıaytıp kitték.

Tuqta elé hüz arahında bınıhın da eytép kiteyém elé. Selmen aqay, Ğetiye apay ménen isenleşkende, Ğetiye apayzıñ qul hırtın übép aldı.

Min de, unan kürmeské, Zöleyhanıñ qulın überge uylağaynım da, batırsılıq itép bulmanı. Elé yañı gına kürgen keshéné ni, ye sikege sabıp yéberép hur itér tip kırkıtmı.

Yulda kıaytıp barganda, Selmen aqay minen tanışıvzıñ nisék bulıvın, kızzıñ oqşavı ménen oqşamavı turahında horaşa başlanı.

Min ni bér qatlı keshé, bayağısa, yeşérép-nitép tormay, Zöleyhağa nisék hüz başlağanımdı, unıñ miñe kıaytarğan yavabın höyleyém de birem. Pramo esé kıatıp köle Selmen aqay.

- Şunday tupaş mögemele itelermé ni unı, çudak. – ti. Min eytem:

- Niñe, nime tip eyteheñ indé uğa, bütün hüž tabıp bulmanı şul indé, tim. Şulay kölöşe-kölöşe pékarnağa qayıp yétkendé hižmey že qaldıq.

Béz qayıp yétkende, tön yaqşı uq qarañılğan, bézzéñ sménağa la küp vaqıt qalmağanı indé.

(s.39) Selmen ağay üze bılay uyın hüž höylevge, kölövté bik eveş kéşe iné.

Qayıp küp te tormay, arlı-birlé itkensé Zöleyha ménen nisék tanışıvımdı hozaykağa höylené le haldı.

Bına kölöşörge totondolar, küzzé le astırmayzar bit ey, kölöşöp tuqtağas, hozayka:

- Néçégo, Samson u nas pramoy çelovék. – tigen bulıp, minéñ baştan hıylap kitken buldı.

Üz sménabızızı bötöröp, arlı-birlé itkes te, östegé qamır, onğa buyalıp bötken halattı halıp taşlanım da, solanğa sıgıp, yarıp öyöp quyğan eržene östöne ménép yoqlarğa yattım. Küzémdé yomop az gına sérém itkendey bulğaynım, bérev:

- Samson, vstavay, tébé pismo yést. – tip kıskırzı. Bıl vaqıtta irtengé seget 10 samahı iné buğay. Minéñ avıldan hat alğanıma baytaq vaqıttar bulğanğa, moğayın, öyzen hat kilgendér indé tip uylap, küzémdé arlı-birlé qabalanıp astım da, tégé hattıñ konvértın yırtıp, éséndegé hattıñ başına küz tışörzöm. Unda: “Elhatılñisfilmelakat” tigen hüž telmeryén kévék yeyélép yata iné. Avıldan kilgen hattıñ başında bınday hüž bulmay torğaynı, elle bérey mulla yazızımı iken bıl hattı, tip yehetérek uqıp sıgırğa aşıqtım.

Bılay tip yazılğanı:

“Samson efendé!

Yanıym tip yazır iném, tiñlemeshéñ tip qurqam, kisége hinéñ Uşakov parkı (s.40) kapkahı töbönde minéñ ménen küréşkende, yaltır kara küzzeréñ ménen miñe qarap yomşaq qulıñdı birévéñ, miñe şul saqlı teşir itté, üzém gene bélem...” (Min ésten gene “tapqanñıñ yomşaq qullı kéşéné” tiném.)

Tip küp nökteler quyğan da, “hinéñ tura hüzlé kéşe bulıvıña kıvanıvzan gajizmén. Min hiñe ışanam.

Kise höyleşe almanıq, böğön min ... uramınıñ 71-sé nomérly yorttoñ paradniyında hiné seget 7-le kötem, kil, höyleşerbéz.” “Zöleyhañ”, tip qul quyılğan.

Bıl hattı ukıp bötöv ménen minéñ tender ésélé-hıvıqlı bulıp kitté. Yörek te bér azğa tiklém döpdödetép huğıp torzo. Şunda indé elle nižer uylap bötkeyném.

Hüzzéñ oşo yéréne yétkende, ipteshém:

- E unıñ tégé nökteleré nime huñ? – tip horanı. Min eytem:

- Elle, min unı üzém de bélmeyém, şaytan bélhénmé ni unı. – tim.

Hüzémdé davam itép:

Elé yoklarga, yal itérge baytağ kına vaqıt bulha la yoço osto la kitté bit malay. Bér že yoklap bulmay, dertlenép alğan Zöleyhānı uylap tik yatam. İ taki yoklap bulmanı bit.

Urınımdan torop, pékarna eşé ménen bulaşıp, kis bulğanın sabırhızlık ménen köttöm. Yey könö ni, kön de bik ozon bula bit. İkénsé sménanı uzğargas ta, kötörge baytağ vaqıt kala elé.

(s.41) Qoyaştı tav artına tegetetép töşöröp yéberérzey bulıp köte torğas, seğet köske yétege yakınlaştı.

Zöleyhānıñ bıl saqırının Selmen ağayğa eytmeném. Mömkin bulğan tiklém keyéngen buldım da Zöleyhā érgehéne kittém. Ayak yérge téymey, malay.

Qabalana-qabalana kitép bara torğas, Zöleyhāğa bérey törlö küstenes alıp meselehé işke kilép töştö.

Kérşen, habın alıp barayım bıl kızğa, etév kilésmeş, tip uylağan bulam indé.

Késele azırağ aqsa la bar za barın, ni eşlerge, lavkalar yabılğan bit elé (bayram aldı kön iné, buğay). Setlevék kéne alıp barham indé, az tip eytér kévék bulıp toyola.

Ni bulha la bulır tiném de, Védénéyév baqsahınıñ қапқаһı töbönde könbağış, setlevék hatıp ultırıvsı meryelerzen ikéşer stakan qurğan könbağış hem setlevék hatıp aldım da kittém.

Yorttarzıñ nomérzarın yaltañ-yoltañ qarap bara torğas, 71.sé nomérzı taptım indé. Bér katlı gına zúr harı yort. Paradnıyı la bar. Lekin Zöleyhā kürénmené.

Ul kürénmeges, yañılıştım miken elle tip, қапқаға қайта-қайта қарайım. Dörös.

Kése işégé töböne alyusıqқа bér üzém barıp ultırırğa kıymayım bit elé. Arı-biré ütép, kötöp yöröp mataşam. Zöleyhām haman sıqmay. Yöröy torğas, urlaşırga (s.42) şeylep yörögen kéşé tip şiklenmeheler yarar iné, tip uylap quyam. Bulmaş indé, qayıp kiteyém indé tip kéne torğanda, és yaqtan aqrın gına paradnıy işégé asıldı.

Bıl vaqıtta minéñ küñél ileş-mileş bulıp kitté, ey. Başına aq selter şel borkengen bér kız kilép sıqtı.

Zöleyhāğa bér že oqşamağan. Sönki kise unıñ keyémé bılay tügél iné.

Yanınarağ barzım da:

- Zöleyhā, hinmé? – tiném.

- Éyé, - tiné. Minéñ éske yılı indé. Dertlenép, yörek tağı la kızıv huğırga totondo.

Küréştém de, iplep kéne érgehéne barıp ultırzım.

- Tutaş! Ni eşlep bik ozağ sıqmay torzoñ? – tiném.

- Elle, eşém bar iné, - tiné Zöleyhā.

Min eytem:

- Zöleyha tutaş, hiñe küstenes alıp kilép bulmanı bit elé, kérşen, habın alıp kileyém tigeyném de, lavkalar biklé buldı. Me! Setlevék yara tor, - tip késenen ustı tultırıp alıp setlevék birzém tégeñe. Zöleyha yılmayıp kına setlevékté aldı la “reñmet” tigen buldı.

İndé ni höyleyém iken tip uylayım. Ni eythem de, kiléştérép bulmaş kévék bulıp toyola bit elé, şaytaniñ. Hüz taba almavzıñ asıvınandır indé, setlevékté şatırlatam ğına, ey.

(s.44) Haman ultırabız elé. Tége baqsalağı kévék, Zöleyha la öndeşmey, min de öndeşmeyém.

Késelegé setlevék te azayıp bara.

Zöleyha setlevékté artıq tavışın sığarmay ğına aqrın yara. Ultıra torğas, min tége késelegé setlevékté bötörgeñmén de kıyğanmın.

Zöleyha la bötöröp bara, késele könbağış kına qaldı. İndé ni eşlerge?

Yukqa ğına aşap bötkenmén iken, indé bıl kızğa könbağış birév oyat bulır bit, tip uylayım. Üzém haman hüz ézleyém.

Kise baqsala tanışkanda tupaş hüz eytkenheñ, tip Selmen ağızıñ kölgenén küz aldım kiltérem de, indé tağı ni gene eythem de, kiléşmeş kévék bulıp toyola. Aptırağas:

- Tutaş, öyzerégéz bik ölken iken. – tigen bulam.

- Éyé şul. – ti Zöleyha.

- Elle, tutaş, hiñe téreléberek ultırayımmı? – tip horarğa itép kıyam.

Üzémdeñ indé dert qarap zur.

Térelép kéne ultırıp tügel, Zöleyhaniñ yomşaq quldarın tubıgıma halıp, qul hırtın hıypap, irkelep ultırğım kile.

Bayağısa, bılay ultırıp yaramaş, tip uylayım da:

- Tutaş, hine téreléberek ultırham, arıp bulır iné bulıvın? – tiném.

Zöleyha şarkıldap kölöp yéberzé. İndé hüzen eytep ölgöres, bıl yağına batırılalıp (s.45) kitkenméndér indé, kürehéñ, érgehéne gene barıp ultırzım tégenéñ. Zöleyha tartınmanı.

“Ehe, riza iken” tip uylanım ésten gene. Min eytem:

- Tutaş, qarırğañ yılı iken. – tigen bulam.

- Elle. – ti Zöleyha.

Tégeneñ qulın da totop ultırırğa item indé hezer. Kıp uylap tormay, röñset-felen horap tormanı, iplep kéne qulımdı huızım da, tégenéñ qulın aldım alıp, qul hırtın hıypap ultırğan bulam.

Zöleyha karşı kilmey.

Hezér kıyılanıp kittém indé, malay.

Min eytem:

- İh Zöleyha! Kasan alam huñ indé min hiné? – tim. Zöleyha:

- Elle, ses beylengen bulha, kayza kitér tip bélehéñ. – tigen bula. Min eytem:

- Tutaş, min indé pékarna kэшéhé, kilesekte le minéñ tormoš şul қалас бэшэрэв bulır, min bılay gél géne kэшége eşlep yörömem elé, üzém pékarna asırmın, hin hozayқа bulırhıñ, éyé bit? – tim. Zöleyha öndeşmey.

Min elle bay kıızı қалас бэшэрэвзэ yaratmay miken, tip uylayım.

- Elle hin, tutaş, minéñ pékarnala eşlegendé yaratmayhıñmı? – tip horayım.

- Yuk, ni eşlep, min üzém de eş kэшéhé kuřarkalıқта toram bit. – tiné Zöleyha.

(s.46) Min başta Zöleyhanı bay kıızılır tip uylağaynım. Sönki baqsala tanışkanda unıñ kэyémdерé bik matur, üzénen temlé yés sığıp tora iné.

Zöleyhanıñ bıl hüzén işetkes: “Ehe, bik érélenérlek tügél iken elé, miñe par bula torğan kıız iken.” – tip uylayım éstén géne.

Ultıra torğas, baytaқ vaқıt uzğan, min қayтıv yağın höyley başlağas, Zöleyha minéñ қuldı қısıp totto la:

- Samson efendé, yoma kön bér yérze véçer bula. Şunda ikevlep barırbız. Unda artıқ kэшé yuk, tanış-béléster géne, kıızık-қızık uyındar kürép қayтırhıñ. Şul köndö tağı la oşo yérge kilérhéñ de, ikevlep kitérbéz, min unda heber itérmén, yemé. – tiné. Min eytem:

- Nime huñ ul véçer? – tim.

- Ulmı? Ul domaşnıy véçer, bargas kürérhéñ elé, bik kıızık bula unda. – tiné Zöleyha.

- Yaray ulay bulğas. – tiném de, yoma kön kilmeksé bulıp, Zöleyha ménen küñéllé géne itép küréşep қayтıp kittém.

Pékarnağa aқrın gına қayтıp indém.

- Ehe, hiżzék eşéñdé, hin tikteske yörömeyhéñ bit, yégét. – tinéler pékarnalağı iptéster.

- Қuyıғız elé, buştı höylemegéz, avıldaş kilgeyné, şunıñ yanına barıp ultırzım. – tigen buldım.

Elé véçérğa barırğa altı kön bar. Şuğasa Zöleyhanı kürép höyleşmev bik hağışlı bulır hımaқ toyolha la, Zöleyhanıñ (s.47) uñğan bulıvı arқahında artıқ küñélhézlenérge tura kilmené. Sönki ul, kön hayın hat yazıp, küñéldé kütere iné. Küñéldé kütermeşlek te tügél şul, kürgen saқта öndeşmey géne ultırha la, hat ménen höyleşévge harap şep.

“Kara kaşım, karluğasımdarzıñ” béréhénén de qaldırmay, téze géne bire. Elé yañı ğına tanışıp ta, şunday yaqşı mönesebette bulğas, bik zur uñış hanayhıñ bit indé unı.

Hüzzeñ oşo yéréne yétkende, üzébézzéñ kemele kitép barganıbızı la onotqanbız bulırğa kerek, kemebézzéñ morono yar siténe tuqtatıp quyılğan hal qabırğahına hıñk itép barıp beréldé. İzéldéñ tübenénen urap kilgen yégétter, qızzar:

“Ey, küzegéz huqırzar!” – tip kölöştöler.

Min iptéseme:

- Kemené dörös alıp bar. – tiném de hüzeme kéréstém.

Véçérğa barıv, barıv za, unda arıv keyengen matur qızzar, tözöv yégétter kile torğandır, tip uylayhıñ bit.

Minéñ keyém bılay bötön bulha la, bik ük qupşı tügél, beylep eşlengen yeygé simski bürék, unı qırınırak halıp keyép yéberhem, niçevo ğına yégét bulam bulıvın.

Qala bulğas, qala bit indé. Qalasarak tigen bulahıñ.

Tolçokka sıgıp, sontok qına bér galstuk hatıp aldım. Ezerek qarayğanırak (s.48) bulha la, bılay niçevo ğına, yaltırap tora iné.

Galstuk buldı, véçérğa dertlenép yöröyöm. Ul véçérzıñ bulasağın Selmen aǵay za işetken iken. Ul eyte:

- Samson, yoma kön bér yérze domaşnıy véçér bula, eyze, hin de barahıñmı? – tip horanı.

Min bélmemeşke halınğan kése bulıp:

- Barhaq ni, barırbız şul. – tigen buldım.

Kötken yoma kön kis kilép yétté.

Min indé Zöleyha ménen barasağımdı Selmen aǵayğa eytmey géne, barır vaqıt yétév ménen qabalana-qabalana Zöleyha érgehéne şıl tizerek.

Min barıp yétkende, seget yéténé huğırğa küp qalmağaynı indé. Zöleyha, min kilgendé belép, şunda uq öyzen sıqtı. Matur ğına itép kürésték te, véçér bula torğan yerge kitték.

Yulda barganda, min eytem:

- Zöleyha tutaş, min unday uyındı kürgeném yuq, qarap qına ultırırmin indé, héz uynarhıgız. – tim.

Zöleyha matur, tüñerek küzzerén tultırıp, borolop miñe bér qarap quyğan buldı la:

- Unda qarap qına ultırırv gezeté bulmay, şunda berge qatışırhıñ indé. – tiné. Min eytem:

- Elle unda “huqır tekélé” uynayzarmı? – tim. Zöleyha, yılmayıp:

- Ul nindey “huķır teke” tağı? – tigen buldı. Min eytem:

- (s.49) Elle, béz avılđa “huķır tekelé”, “sısķan halıķlı”, “kéşe alıķlı” uynay torğaynıķ, bında la, avlaķ öy bulğas, şunday uyındar bula torğandır, tip uylayım. – tim.

Zöleyħa eyte:

- Yuķ, unday uyındar bulmay. “Rimskiy papa”, “téléfon”, tağı şunday törlö kıızıķlı uyındar bula. – ti.

Min, ul nindey “rimskiy papa” iken ul, bik kıızıķ bula miken indé, tip, başıma elle nindey üzém de béle almağan uyźar kiltére-kiltére baram. Bara torğas, bér meldé Zöleyħa:

- Kilép yétték. – tiné le, bér ķapķağa borop alıp inép kitté.

Béz uynayasak yort éske géne halıńğan bér fligél iken.

Barıp yétkes, Zöleyħa işék ķaķtı. Öy ésénde garmun, yır tavıŗtarı işétele. Bıl vaķıtta min, nindey géne nemeler kürem iken indé tip, ķurķıv aralaş dertlenem.

Ésten bérev sıǵıp, neźék tavıŗ ménen “ķém bar?” tip ķısķırzı.

Zöleyħa:

- Béz, Ferħene apay, as. – tiné.

Zöleyħa aldan, min arttan öyge indék. İşekten inges, bér matur ğına tutaş:

“Reħim itéĝéz, efendém”, - tiné le miñe zalğa inérge yul kürhetté.

Żur ğına zal.

Bında bötönley minéñ ösön yat donya. Elle nindey kük küźlé, harı seslé yéĝétter, kıźzar téźéléşép ultırğandar.

(s.50) Min işekten inév ménen, böte küźzer miñe ķaranılar. Ularzıñ ul küźzeré, bıl nindey kéşe iken, bında niñe kilgen iken bıl, tip eytép torğan kévéķ bulıp toyoldolar.

Ni eşlerge bélmey, isenléķ-havlıķ horaşıp torov yuķ, işék töbönerek ķuyılğan bér ultırğısķa iplep kéne barıp ultırzım.

Bıl vaķıtta Zöleyħa ikénsé bülmege inép ķalğaynı. Miñe, ni ħel yéĝét? tip eytévsé le bulmanı. Tik, sısķan totorğa ultırğan bésey kévéķ, möyöşte bér az küźzé yıldıratıp ultırğas ķına, éléķķé tańış, Selmen aĝayzıñ höyerkehé Ğetiye apay ğına bér bülmenen sıǵıp, yılmayıp: “Havmı, Samson, - tip kilép küréşte le, - yuĝarıraķ ultır, ni eşlep ulay işék töböne géne ultırzıñ?” – tiné.

Min:

- Miñe oşonda la yarar. – tim.

Yañınan-yañı kıźzar, yéĝétter kile toralar. Barıhı la bér-béréħéne küpten üķ tańış-béléş bulıvźarı kölöşe-kölöşe küréşévźerénen üķ kürénép tora iné.

Bér az vaqıt uzğas, yilt itép Selmen aǵay ǵa kilép indé. Minéñ indé, ul kilges, éske yılı indé, tanış bér kэшé buldı tip kıvandım.

Ul miné kürzé le, aptıraǵanday bulıp:

- Bey, Samson, hin de bında bit, vet hin elé, nisék bında kilép élektéñ, min tégendé hiné kötem de kötem taǵı. – tiné.

Min eytem:

- (s.51) Min bında Zöleyha ménen kildém. – tim. Şulay tiges:

- Çistiy şayanlanganhıñ iken, malay, - tip kölop kuyzı.

Küp te ütmey, kэшéler ze kübeyzé, hareket köseyzé.

Bıl iké arala, Selmen aǵay miné bér nise kız hem yéget ménen tanıştırap aldı. Minéñ ménen küréşken kızzarzıñ kayhıhın ǵına alhañ da, barıhınan da elle nindey temlé kenfit yésteré sıǵıp tora iné.

Şul vaqıtta min: “Eh, Zöleyhaǵa min de darsın mayın alıp birehé iken.” – tip uylayım (sönki ul saқта min huşbuyzıñ ıñ yaқshı darsın tip uylay torǵaynım).

Véçer başlıǵı bulırǵa kerek, bér meldé, yıvan ǵına baltırlı, himéz bér kız urtaǵa sıqtı la:

- Efendéler, tutaştar! Uyn başlana, “rimskiy papa!” – tip kışkırzı.

Minéñ yörek jıv itép qaldı.

Bına, bér yéget, bér kız parlaşıp, yetekleşep, tünerek bulıp tézéle başlanılar. Min, nindey ekemet iken bıl, tip aptırap qarap toram elé.

Küp te ütmey, Zöleyha kildé le:

- Eyze, béz ze şunda tézéleyék, - tiné. Qarışıp tormanım. Béz ze barıp kuşıldık...

Tünerek urtahına iké ultırǵıs kuyıp, Ğetiye apay ménen kılǵan seslé bér malay barıp ultırzılar.

Ni bulır iken tip kötöp toram.

(s.52) Tüñerektege kэшéler bér nisehé berge “neme yırlaybız” - tip horanılar.

Tégé urtala ultırǵan kılǵan başlı yéget “Qom Buranı” tip kışkırzı.

Aqrın ǵına eylenése başlanılar.

Eylene başlaǵas ta, ozon ǵına muyınlı, kılıyıraq kına küzlé bér kız, üñesén alǵa sıǵarınkırıp:

Al da bulır saǵıbız,

Göl de bulır saǵıbız.

tip başlap yébergeyné, böte tüñerek halkı:

Höylegen doşman höylehén,

Bérge bulır sağıbız!

tip, öy küterérzey itép yırlap yéberzéler.

Miñe bik küñéllé toyoldo.

Şul revéşlé yırlap bér-iké eylendélermé, yuqmı, urtala ultırğandar ikéhé bérge: “stop!” tip kışkıırıp yébergeynéler, tüñerek şıp tuqtanı. Tüñerek tuқтағас, böte Һalıқтн küzé tége urtala ultırған iké kéşélé buldı.

Bayağı harı başlı yégét: “Esme, bında kil”, tip, bér tepeşek kéne kızzı sakıırıp aldı.

Min “bıl kızzı niñe sakıırzı iken bıl yégét”, tip kéne torğanda, Ğetiye apay: “Samson!” tip kışkıırıp yéberzé. Bıl vaqıtta minéñ küz aldarı қараңғılanıp kitté, urтаға sıғırға la, sıқмаşқа la aptırıp қалдым.

(s.53) Ğetiye apay hamан kışkııra.

Min eytem:

- Қуy, apay, min barmayım. – tim.

- Yuқ, ulay yaramay, uyındн tertibén boзма. – tip bér yulı elle nise taviş şav itép қалдылар. Қолақтарым зн-ñ-ñ itép kitté, şul vaqıtta ZöleyҺa: “Bar indé” – tip térhege ménen böyörge törttö.

Nisék ithem de buldırıp bulmaş kévék bulıp toyoldo. Barmaham, ye tuқmap taşlarzar, tip қurқтым da urтаға sıқтым.

Avılda, mesétte қор’en uқıған сақта yañılıшаñ, böte mesét tézélép ultırған kéşéler ménen aştı-öske kilép eylengen kévék bula torğaynı.

Bında la şulay böte öy ésé “rimskiy papahı” ménen bérge eyleneп torзо.

Tége yégét üzéneñ sakıırıp алған қızına nindey nakaz birgendér, қавşавымдан бélmey зе қалдым.

Ğetiye apay minéñ küzge kölömhörep қаранı la:

- Ye, oşo tüñerek ésénde nindey kızzı yarataһın, şunıñ қul hırtın барıp üp. – tiné.

Min eytem:

- Nu, min buldırı almayım bını. – tim, yörek indé bér ze Һarap, sıғıp kile. Niñe géne kildém iken tigen көnge töştöm bit, sıғıp қасır iném, tire-yaғım tulı kéşé, барıbér totop alırzar kévék toyola. Selmen aғay Һa:

- (s.54) Ye, Samson, bérey yaratқан kéşeñ барзır bit, ni қарap toraһıñ, bar Һa üp. – tiné. Aptıranım bit, ZöleyҺanı барıp üphem, “қара hin unı, kémdé yarata iken ul”, tip eytérzer kévék bula.

Ni bulha la bulır tiném de, bér bik matur gına қızға барзım da, қulın tartıp alıp, қul hırtın üpken һıмақ itép қуyған bulдым. “Bravo” tip қul saptılar. Tége қız minen

yérenge hımağ itép, bitén sitke bora birép, sırayın hıtıp, miñe küzénén ağı ménen qarap kuyzı la bik nık kızarzı. Unıñ érgehéndege yégét tağı la nıgırağ, miné yotorzay bulıp, küzénén kırı ménen uşal itép qararı.

Ni bulha la buldı, qotolğas, baş eylenévé böttö.

Miné Ğetiye apay urınına ultırttılar. Tüñrektegı halık:

- Yégét, ni boyorahıgız! – tip horanılar, min öndeşmeném, minéñ érgele ultırğan tepeşek kıız:

- Qara urmandı yırlağız! – tiges, tüñreke halıkı bér-iké yırlap eylendé, tüñrekte Zöleyha hem bayağı min “üpken” kıız kürénmenéler.

Érgemde ultırğan kıız tüñrekte tuqtatırğa emér birzé le, üzene bér yégétté saqırıp alıp, etes bulıp kısıqırırğa kuştı.

Min bıl vaqıtta bınıñ şunday ekemetteré le bula iken de baha, tip ésten géne uylap ultıram. Miñe le bit indé nakaz birérge kéşené saqırıp alırğa kerek.

Zöleyhanı saqırır iném, ul yuk.

(s.55) Kémde saqırayım iken indé, tip ezérek uylap torzom da Selmen ağıyzıñ barlığı kılt itép işke töştö.

Selman ağıyzı saqırıp aldım da:

- Ğetiye apay ménen kuşlaşıp bérge yırlağız. – tiném.

Qul saptılar.

Selman ağıy urtağa sıgıp başın saykap torzo la:

- Kil, Ğetiye, bulmaha, yırlap alğan bulayık. – tip, ikéhé bérge bér hikértme köy yırlap aldılar.

Bılar yırlap bötövzeréne géne, işék yağınan bér késkey kıız kilép:

- Ğetiye apay! Zöleyha apayım elle nimege üpkelep kaytıp kitté. – tiné. Bıl hüñ miñe le bik küñélhéñ bulıp toyoldo.

Ğetiye apay Zöleyha artınan sıgıp yügérzé, tüñreke üz eşende davam itté.

Min indé hezer tégélerge kuşılmanım, sitke sıgıp, Zöleyhanıñ üpkelevénéñ sebeben kötöp ultırzım. Ultıra torğas, miñe tışka sıgırğa kuştılar. Sıqham, Ğetiye apay Zöleyhanıñ artınan barıp yétép, totop alıp kilgen iken, Ğetiye apay:

- Samson Zöleyhanı niñe üpkelettéñ, ulay yañı gına tanışıp, hezerzen ük üpkeleşév yaramaş, küñélén tap, - tiné le öyge inép kitté.

Zöleyha başın éygen, bér neme le öndeşmey, tik ultıra.

Min eytem:

- (s.56) Zöleyha tutaş, niñe ulay kaytıp kittēñ? – tigen bulıp, arkahınan hıpiram tégénēñ.

Ésten géne: elle “darsın mayı” alıp birmegenge üpkeley miken bıl kız, tip uylayım.

Tağı la:

- Ye, tutaş, niñe üpkelenēñ, eyt indé. – tiges:

- Min yarlı kıızı şul, hin miné hanga huķmanıñ, nakaz birélges, miné kürérge ğerlendēñ, min de irhéz qalمام elé, eyze, bay kızzarın al, felen-tögen tip, donyalağın qaldırmay tézép aldı la kitté Zöleyha.

Bıl qala kıızı bér ze yuķqa üpkeley iken dehe tip uylap aldım da:

- Tutaş, min hinēñ ménen yörögendé qalıp kēşé hiźmehén tip, yurıy tanımağan kēşenēñ qulın aptırağandan üpken hımaķ buldım. – tim. – Min hinen başka kēşenē ülhem de alahım yuķ, irtege üzene küz habını, “darsın mayı” alıp birérmén, üpkeleme indé. – tigen bulam tégēñe.

Şulay itép Zöleyhanıñ küñélēñ tabayım tip kéne ultırğanda, öyzen bér yégét ménen bér kız, dıv-ekemet kilép, talaşıp kilép sıqtılar.

Bılarzıñ béréhé bayağı min qul hırtın “üpken” kız, ikēnséhé şunıñ érgehēnde torğan yégét bulıp sıqtı.

İşekten sıǵıv ménen tégé kız miné kürzé le:

- (s.57) Bına ultıra üzé, huligan! – tip kısqırıp yéberzé. Érgehēdegé yégét:

- Hin kém bulahıñ, yégét?- tiné miñe qarap. Min:

- Minmé? Min Samson tigen kēşé bulam, nime kerek? – tiném.

Yégét, ehé-ehé tip, tamağın qırıp torzo la: “Malay, min hinēñ tēşēñdé qayırmay quymam, tı kuda léziş?” – tip, Russa qatıqtırıp, miñe qarap hügénérge totondo.

Érgehēdegé kız:

- Éto dlya ménya déystvitélno oskorblénié, Ħafiz. – tip ilamhırıp, miné tuķmayhı kilgendé bēldérép quyzı. “Huligan” – tiné, elle niźer hügendé tégé kız.

Min qurķ ta kit, malay.

Zöleyha onotoldo. Bınan nisék qasırğa tip, qabalanıp ħeyle ézley başlanım.

Tégé yégét miné halıp yéberér miken indé tip tora iném, el de huķmanı, ey.

- Tuķta, min furajkanı kēyép sıǵayım elé, min bıñı gorodovoyğa totop birem. – tip hügene-hügene tégé öyge inép kitkeyné, bıl şaytan oyahın gümérēme kürmehem de ükēnmeyém, tiném de, Zöleyha ménen kürēşép torov za yuķ, şıl tiżerek.

- Kilép totop almahalar yarar iné. – tip, artķa qaray-qaray hıpırtam ğına, ayaktar yérge téymey, malay, pékarnağa kaytıp yétkendé le hiźmey qaldım.

Hežér indé, alanı bınday bısrak oyahına atışıp lér el yuk, Zöleyanı (s.58) la, başkaları la dömögöp böthönder, tip uylayım.

aytas, sisénép yatham da, bik oza yoklay almay yattım. Tége yéget arttan kilép, bısa ménen sensér kévék bulıp toyola iné.

ulay urıv aralaş uyzar uylap, yoklay almay yatanda, Selmen aay ayıp kildé.

Miné yanka kildé le:

- Ey asa, şulay yaraymı nı. – tiné.

Min eytem:

- Uynmı nı ul? Unda otoran alı yıyılan bit, hie kölkö le ul, min unan nisék asıp otolanlııma ıvanıp böte almay yatam elé. – tiném. Ul minen kölop:

- Ey béřmegen, Zöleyandı ozaıp uyalar unı, kakoy hin yéget. – ti. Min eytem:

- Ozaıp tihé elé, ul miné üze ozaıpın elé. – tim.

ul revéřlé bér az höyleřté te, meselené ayı bérzerén irtege aldırıp, yatıp yoklanı.

Min hüzzé oşo tapırına yétkende, iptéřém ménen kemele bayta yer aaynı indé.

Kön matur, bér az yar siténe sıgıp yöroyök, tiyéřté.

Yar başına ménép, urman yanınara barıp, sızemge huızılıp yattı.

Ul miné hüzémdé devam ittérévze horanı. Min eytem:

- (s.59) ul vaıanan hu ös kön ütté. Zöleya at ta yazmanı, min de ua barmanım, indé min unı onota başlaaynım indé (iptéřém, möebbet şep bulan iken. – tip, kölop uyızı). ulay ap-arıv ına yöroy yatanda, bér köndö Zöleyanan taı at alam.

Ul indé donya ekemetterén aldırıp yazıp bötören, efüv üténen yéré le bar, üpkelekéregen de, yışzar za yazıp yébergen.

Zöleyanı bıl atın alas, yeş küél bit, unı taı barıp kürgé kildé.

unda la küéldé köslörek yaı bıl ızan alışlaşıp yaında iné. Bigérek te unı artınan yöroy toras, alanı könsö yégetteré huıp ültérérzer, tip ura iném.

İndé min bıl ızı üzen saırıra uylayım. Kilhe – kilér, kilmehe – télehe nı éřleén, tigen fékéрге kildém de saırıp at yazım.

Her elde yéget éreene ızı üze kilévé mömkin bulmaan bér éř tip, unı kilévén başına la kiltérmeném.

* * *

Hüz arahında şunı la eytép kitérge kerek:

Élékké zamanda yarlı balalarına ukıv ésé bik kıybatka töşe torğaynı.

Yarlı ukıvsılar, uram hépérév, dvornik bulıv, pristanderze barjağa suyn téyev kévék észerzéñ béréhéñ de ǵaldırmay (s.60) torğaynılar. Sönki yey könö éslep, az-maz aǵsa tapmaǵanda, ǵış ukıvızı başqa la kiltérerge mömkin tüǵél iné.

Bér meldé miñe ǵalanıñ “ataǵlı” meźreselerénéñ béréhénde ukıvsı Möjehit isémlé yéǵtté pékarnala ǵamır başırga öyretérge tura kildé.

Eger že ul ǵamır başırga öyrenhe, unıñ ǵış ukıvı ménen temin itélévé kürénép tora iné. Min üzém pékarnala ǵamır başırga biş hum birép öyrenge bulham da, Möjehitke buş öyretmekse buldım.

Şulay itép, barıbızıñ da öste onǵa buyalıp bötken aǵ ǵalat, min Möjehitke ǵamır başıvızıñ tertipterén öyretim, lekin bér že buldıra almay bit téǵé.

Un botloǵ ǵamırzı bér seǵetke yaǵın bulaştırıp ǵaraha la, bér že és sıǵara almanı. Ğeźette ošta başıvsılar un botloǵ ǵamırzı un minut ésénde baśalar.

- İpteş, min bıl ésťé buldıra almayım indé. – tiné Möjehit.

Möjehittéñ bélekteréne yartıśar bot yebéşken ǵamırzı kölöşe-kölöşe ersép yatǵanda, bér rus ésśéhé:

- Samson, tam tébya kakaya-to barıśnya zovét. – tiné. Zöleyħanıñ kilgenléǵe küñélge ǵılt itép kilép töştö le, ǵabalanıp ǵına tıśka sıqtım.

Isınlap ta, Zöleyħa kilgen iken, kürésték, unıñ möldörep ǵaravzarı miné taǵı la dertlendérzé, unı taǵı la bise itép alǵım kildé.

(s.61) Küréşkes, Zöleyħa ménen ikevlep bér yérge barıp ultırızık ta, höyleşebéz.

Min eytem:

- Ye, tutaş, keyef-ħetéréǵéz ĵuśmı? – tigen bulam.

- Arıv elé. – ti Zöleyħa.

- Bına béz şulay onǵa bayalıp éslep yatabız indé. Tutaş, és vaǵıtında kilgenhéñ iken, min hiné ni vaǵıtta kilérge ǵuşıp yaǵırǵa onotǵanmın, ĵefüv it indé. – tim.

Bıl yulı Zöleyħa ménen oǵaǵ höyleşép bulmanı. Nıǵıraǵ höyleşévzé ikénsé vaǵıtka ǵaldırıp, ĵuślaşǵan saǵta Zöleyħa:

- Samson efendé, bına miné iséñden sıǵarmaşın. – tip, kéśehénen ıǵsım ĵına itép satından téǵélgen kiset (temeké toǵsayı) teǵdim itté. Yéskep ǵaraǵan buldım da:

- Zöleyha tutaş, bıl kisétten hinéñ üzéñdén yéséñ sıgıp tora iken, min bıga temeké halmay, hiné hağınıp kitkende, yéskep kéne kıuyırmin indé, rehmet. – tigen buldım.

Bıl bülekke qarşı üzéne le bülek birérge kerek bit indé.

Nime birérge, bér ze bülekke yararlıq eybérém yuk. Bérer frantsuzskiy bulka birép kaytarayım miken elle, tip te uylap kıuyam da, - min as tügél,- tip eytér tip kıurkıam. Tuқта, bıltırzan birlé késele yörögen baldaқ işke kilép töştö. Tuқта elé, şunı bireyém indé bulmaha, tip uylanım da, toқtar arahında onға buyalıp (s.62) yatқан kezekéyémdeñ түş késehénen alıp elége baldaқtı:

- Bına, tutaş, nasar bulha la, minéñ tösöm itép totorhoñ, üzém yahağaynım. – tip tekdim ittém.

Zöleyha usına halıp ezérek qarap torğanday itté le, sırayın hıtıñkırap, usına yomdo.

Lekin ul baldaқ, küptengé kügerép bötken baқır baldaқ iné. Min unı avılда saқта uynap yörögende Miñléyamal isémlé kızzan şayarıp tartıp alğaynım.

Zöleyha ménen böğön şulay ayırılıştıқ.

Bayağı şekért minéñ ménen bılay duş kéşe iné. Min Zöleyha ménen iké aralağı mönesebetté höyleném. Zöleyhanı alıvalmav turahında keñeşter horanım.

Lekin ul miné bıl éşten bötönley kiré қақtı.

- Hezérge elé hiñe öylenév turahında uylarğa la yaramay. Uқırğa kerek, unday yéñél uylılıq ménen yukқа bulaşma, tuğan. – tiné.

Möjehitten bıl keñeşte işétkes, miñe bik uñayhız toyolğanday buldı.

Zöleyhanı alır iném, uқıp bulmaş, almaş iném, ul ulay indé, tip uylayım.

Könder bér-bér artlı ütép toralar.

Minéñ haman da şul yıvaşlıq, tupaşlıq köslö bulğandır indé, Zöleyha ménen iké aralağı mönesebet қoro höyleşévzen géne gıbareт bulha la, min uға üzémdén öylene alımanım turahında eytérge kıya almanım.

(s.63) Yeşlék bit, és boşқан saқта küñél asırğa bér irmek bulhın tigenméndér indé.

Zöleyha haman da éşte tereneytérge tırıştı, ҳat yaза torғas, başımdı қatırıp bötörzö. Min haman da kırқа bér hüз ze eyte almanım. Şulay yöröy torғas, miñe bér vaқıt қаланан bér ayға sitke kitérge tura kildé.

Indé ni eşlerge?

Bıl kitévémde Zöleyhaға eyteyémme, yukmı tip uylayım indé. Isının eythem, miné taşlap kiteheñ, tip ilap, tip kıurkıam.

Uylay torğas, üzeme bik “şep” uy taptım tip bəlgenméndér indé, kürehéñ. Bıl vaqıtta bézzéñ qalanan artıq alıs tügél Büzdek avılında yerminke bara iken.

Min eytem, tuqta elé, Zöleyğa kitken saqta: “Hiñe kéyémder, tuy ösön kerekle nemeler alırğa Büzdek yerminkehene baram.” – tip eyteyém tim. Uyzi şulay niğittim da Zöleyğa yerminkege kitesegémdé heber ittém.

Ul, min kitesek köndö tözenép, yahanıp, miné ozatırğa kildé.

Min eytem:

- Zöleyğa tutaş, min hiné alam indé, şuğa kerek-yaraqtar alır ösön yerminkege barıp qaytam elé. – tim.

- Ni eşlep, bında, qalala tabıp bulmaymı ni? – ti Zöleyğa. Min yavap taba almay aptırap torzom da:

- Unda nemené helek oshoz tip eyteler. – tigen buldım.

(s.64) Zöleyğa her helde minéñ oşo hüžge işandı. Havlıq téleyém, tigen buldı.

Uniñ ménen matur ğına itép ayırılıştıq. Min Büzdek yerminkehene kittém.

İndé minéñ kitken yérzen qalağa kiré qaytırğa la vaqıt yéte, nindey helde tabayım iken indé, tip uylayım, her helde balnitsala avırıp yattım, tip eytermén indé, tip, qalağa eylenép qayttım.

Min qaytıv ménen Selmen aǵay:

- Énékeş, Zöleyğanın qolaq qaktıñ bit. – tiné. Min:

- Ni eşlep? – tim.

- Ni eşlep bulhın, kéyevge sıqtı ul, hin kitép bér un kön uzğas ta, bér dertlé yégét ménen tanıştı la şunda uq barzı la. – ti. Min:

- Yaray indé ulay bulğas, matur ğümér téleyém. – tiném.

Eger ze kéyevge sıǵıp quymaha, alırğa uylap quyǵaynım quyıvın. – tip, tevgé tanışızıñ eñgemehén oşo yérze bötöröp, bézzé yeş saqta yukka hataştırıp yörögen işké tormoşto erlep, ipteşém ménen qayıp kitték.

1927

1.3. QIVILDI

I

(s.65) Diñgéz hımaq tulqınıp yatқан kiñ arış başıvı.

Ana, alıstan qarağanda, “Qırılı tav” aştındağı uyıv yérze şaqqıqlı yurganga oqşap kürénép yatқан haban aşıǵı başıvı.

Ana tağı avıl érgehénde géne, yılğa aryağında, kügerép yatқан tuğayzıñ küñéllé kürénéşteré – bötehé le avıl halkınıñ küñéléne tuklık, şatlık toyğoların hibeler iné.

Bıyıl tejribelé qarttar za: “Balalar, bıyıl igén uña.” – tip aldan heber iteler iné. Öyörzegé yılqılar, kötöväzegé hıyır, keze, harıqtar, östen qarağanda la, bıyıl gezettegenen kör küréneler, avıl hırtında kis ménen ularzıñ her vaqıt, qoyroqtarın hırtqa halıp, sabışıp uynap yörögenderén kürép bula iné.

Bıyıl avıl halkınıñ yarlı-yabağahı la, nisék bulha la tırışıp-tırmaşıp, az (s.66) bulha la igén sesép qaldırğandar. Böte avıl halkınıñ aldında kıvanıs, ömöt.

Bığa tiklém avılda igéndé iñ az sesévsélerzen hanalıp kilgen Ğeyni ağay za, iké ulın bayğa birép bulha la, iké disetinenen artıqırak aşlık sesép qaldırzı.

Ğeyni ağayğa bıyıl üz gümérénde kürgen iñ kıvanıslı yıldarzıñ béréhé bulıp küréndé. Ul bıyıl şatlığı ménen bığa tiklém kürgen nujaların onotop böte yazzı. Késkey turı béyené yégép, başıv qararğa bargan sağında éré qamıllı, küz yavın alıp üsép, küterélép kilgen boyzayzarzıñ kürénévé unıñ küñéléne elle nindey şatlıqtar bire, élékké nujalarınıñ barıhın da sitke birğığanday bulalar iné.

II

Qoyaş bayışınan kügerép sıqqan kük bolottar, talgın gına kilép, kis ménen avıl östöne yılı, yomşak yamğır börtökteré hibelep üttéler.

İrtensek Ğeyni ağay yoqohonan torop, tışqa sıqqanda, tañ yaqşı uq yaqtırğan, kük salt ayaż, tıp-tın, siten buyında ürmelep üşken késértken yapraqtarı la quzğalmay, ismaham.

Ana avıldan alıs tügel “Yıva töbönde” külderze telmeryénder bağıldaşalar... ..Ana yılğa aryağında gına, tıgız ereme ésénde tartayzar tartılday, kekükter kısqıra, turğayzar sırıldayzar.

(s.67) Bıl tınlıqtı yargan moñhov taviştar Ğeyni ağayğa “ana kuş qayın” yanındağı ös esminnik boyzayıñ, ana “Séyelé kül” aştındağı qaraboyzayzarıñ, tarılarınıñ qayhılayırak yélberleşép üseler, tigen hımağ bulıp toyoldolar. Ğeyni ağayzıñ yeş saqtarı, yégét saqtarı, nuja kürép yörögen saqtarı bér-bér artlı küz aldınan tézélép üttéler.

İké kılın yélkehéne quyıp, barmaqtarın bér-béréhéne aralaştırıp bik nık qına kiréldé le:

Anavza gına yatқан kük tübenéñ

Artlı-artıvzarı küpmé iken?

Ütken géne gümér işebé yuq,

Qalğan gümér géne küpmé iken?

tip yırlap ta yéberzé Ğeyni aġay.

Ezérek torġas ta, Ğeyni aġay öyge inép kışka yélenén kéyép sıktı la, turı béyenéñ muynınan höyöp, Şeyhiğer tıkrıġınan töşöp, hıızgıra-hıızgıra, yırlay-yırlay ésérép alıp kıaytıp, yeşél bésenge taġı la kıuşıp kıuyızı.

Ğeyni aġay at ésérép kıaytkas, küp te ütmené, işék aldına sızemge buylı balaştı yeyzéler ze irtengé seyzé ésérge ultırzılar.

Ğeyni aġay sey éskende le haman şul boyzayzarın küz aldına baştıra, şular turahında ġına höyleġhé kile, şularızı barıp kıarap, kürép kıaytkıhı kıilgende y bulıp ultırızı.

(s.68) Ğesbi apay balaş östöne ménép kılgen tavıktarızı “köş-köş” tip kıvızı la, Ğeyni aġayġa kıarap:

- Hiñ! Minéñ böġön elle ni eşém yuk, Miñlébikeler ménen “Börköt saġılı” buyına yélek yıyrıġa barayımı? – tip horanı.

Ğeyni aġay üze bılay yıvaş tebiġetlé kéşe iné. Ul üze le böġön yalaġa bargıhı kıilgenlékten, hüız mġaynı ġına taba almay torġan kéşeġe yete kıaldı.

- Bisekey, - tiné Ğeyni aġay,- minéñ de böġön bér nise terte böġövzen başka bér eşém de yuk, tertelékter ezérek kıoyaşka béşe torhon, tim. Üzém de yalaġa barıp, aşlıktarızı kıarap kıaytırġa uylap toram elé, bulmaha, ikevlep barıp kıaytaynık. – tip Ğesbi apayġa yılmayıp kıuyızı.

Ğesbi apay za, yeyev yörovzen at ménen barıvızı artıġırak kürép, kıartlı ménen barıp kıaytırġa riza buldı.

III

Éñérze géne yamġır yavıp ütkenlékten, yulda sañ eseré yuk. İrtengé sıvaqtıñ yılı kıosaġında Ğeyni aġay ménen Ğesbi apay, belekes turı béyené yéġép, başıv yulı ménen, yélbérlep üşken aşlıktar arahınan, kiñ bařıvġa kıarap yüneldéler.

Tulkınlanıp ultırġan aşlıktarızı kürép, hoķlanıp, kıvanışa-kıvanışa baralar iné.

- (s.69) Ana tora kıuş kıayın. Ana téġé bitlevzéġe kııvaqtı kürehéñmé? Ana şul kııvaqtıñ bıł yaġınan iké ızan biré kıaray aķhıl bulıp küréngen bézzéñ boyzay bulır ul, bisekey. – tip, Ğeyni aġay barmaġı ménen toşkap kürhetté.

Télegen yérzeréne yáķınayġandan-yáķınayzılar, turlı béye bılarızıñ boyzay érġehéne kılép te yétté.

- Kıara elé, bisekey, elé bér kön kıaraġanda bılay uķ tüġél iné, kıayhılay kıotorop üşép kıitken, tamaķ tuyızı bit, bise. – tip, Ğeyni aġay, Ğesbi apayızıñ böyöröne barmaġı ménen törtöp, şayarıp kıuyızı.

Boyzayızı kürges, Ğesbi apayızıñ řatlıġı éséne hıymanı buġay:

- Atahı, hoşay birgen iken, bınıñ göşörön Tevkey mullağa tulıhı ménen birérbéz indé. – tiné.

Ėeyni aġay, sırayın bozġanday itép:

- Bisekey, göşör kasmaş elé, ħezérzen ük bıl turala höylev irterek. Mullalarga bézzén başka la birévséler küp bulır elé, aşıġırġa yaramay. – tiges, Ėesbi apay irénderén halındıra töşöp, Ėeyni aġayġa küzzerén aġaytıp ħarap ħuyzı.

Ėesbi apay bik üz hüzlé kéşé iné. Bara torġas, ħezérzen ük bér arba göşörge fatiġa ħıldırıp ħuyırġa Ėeyni aġayzı ħıstay başlanı.

Ėeyni aġay:

- Bise, yukġa ħabalanahın, “irte ħıskırġan keküktéñ başı avırta” tizer. – tip ħaraha la, buldıra almanı. Aġırı (s.70) bisehénéñ hüzéne күnerge mejbür buldı.

Üşép ölgörmegen boyzayzıñ “yazmışın” oşo revéşlé ħel itép ħayttılar. Ėaytġas ta ozaġ tormay Ėeyni aġay Tevkey mullaġa barıp:

- Ėezret, bıyıl aşıġtarım yaġşı күrene, ħezérzen ük bér arba göşörge fatiġa ħılıp ħuy elé. – tiné.

Tevkey mullanıñ avızı yırıldı.

- Hay, Ėeyni tuġan, ojmaġtıñ türénde bulġırı. Bik yaġşı, bik ħup. Bayzarzan da arttırıp yeberzén elé hin. – tip, ħaġalın yelp-yölp ittérép, elle neme mıġırlanı la, bitén ħıypap ta yeberzé.

IV

Tañ yañı ġına yaġtırıp, ħuna barıp irte ük költenen ħaytıvsılarzıñ şıġır-şıġır itken arba taviştarı, alıstan yırlaġan, ħızġırġan taviştar ġına işétélép tora iné. Bılargı şulay uġ költege barıvsı Ėeyni aġayzıñ da yır tavişı ħuşıldı.

Ėeyni aġay “Belekey ħaran” күperéne yétkende, kémdér költe téyegen de, arbahınıñ күseré ħınıp, yarzan méne almay mataşa iné.

Bıl kéşé üze yanıp-béşép bötken, atı la tirlep aġ күbékke eylengen, ezem ħaraġıhız itép, iké arba bulırlıġ költené bér arbaġa téyegen, Tevkey mullanıñ ölken ulı Saġap meġzüm bulıp sıġtı.

- Bey, Saġap tuġan, hin ikenhéñ, ni eşlep bıl tiklém téyep, күser ħındırıp, (s.71) tañ ésé ménen yafalanahıñ? Aba... Ėayhılay nıġ téyegenhéñ, bıl yöktö minéñ turı béyegen téyeheñ, iké yökte le bötmeş. – tiné Ėeyni aġay.

Saġap күser ménen bulaşġan urınınan, başın ħalkıtıp:

- Hay, Ğeyni aġay, el de hin osranıñ elé, arıv buldı. “Birem tigen ġolona, sıġarıp ġuyġan yulına”, tigendey, ġöşöröñdö barıber birgenheñ indé, hin bıl yöktö zinhar alıp ġaytışıp bire kür indé, savabı ġöşör birgenden de kübérek bulır. – tiné.

Ğeyni aġay bılay za mullaġa birehé kilmegenlékten, ésénen géne bıñıñ yögön alıp ġaytışayım da, tége ber arba boyzay birévzen ġotolayım, tip uylanı.

- Alay, bıl költene alıp ġaytışham, tége min hézge birerge téyéşlé bulġan ber arba költene ġotolam iken. Bık yaġşı, eyze alıp ġaytışayım ulay bulġas. – tiné Ğeyni aġay.

Saġap ġızarındı, bürténdé, ni eşlerge belmené, ık-mık itté le:

- Yuġ, Ğeyni aġay, min bıl boyzayzarzı hineñ yerzen téyeném, bıl hineñ ġöşöröñ.

- Nime tihéñ?.. Bıl minéñ boyzay?.. – Ğeyni aġayzıñ tené ésélé-hıvıġlı bulıp kitté. Ĳanı ġızızı. – Kém ġuşı hiñe minéñ yerzen barıp bıl tiklém költe téyerge! – tip ġıskırzı. – Költe yanına yaġın kilme, maşénnik, yañaġıñdı huġıp hındırırmin. Oyalmayınsa tönö ménen költe urlap yöroyhöñ, sobaġa! – tip hügep, (s.72) Saġap arabahındaġı költene buşatıp, arabahına hıġansa téyep alıp ġaytıp kitté.

Ğeyni aġay Saġap mehzüm téyegen ber arba költene turı béye ménen iké yök itép alıp ġaytıp, Hesbi apay ménen, mullanıñ şul tiklém yırtġıslıġına aptırıp, mullanı erley-erley ırzında költe buşatalar iné.

Küp te ütmeý, Tevkey mulla, unıñ ulı Saġap, Asılbay mezin, Hebkey sufiý, taġı la mulla ménen ber tabaġtan aşap-ésép yöroġen Biktímér, Beli ġarttar alpan-tolpan başıp kilép te sıġtılar.

Kilép yétév ménen Tevkey mulla:

- Ye, batır yégét. Ni ösön minéñ malayzıñ alıp ġaytıp kilgen költehen yulda talap alıp, üz ırzınıña ġuyıp yatahıñ, alyot. – tip, avızınan tökörökte ren sesép Ğeyni aġayzı ġıskırġa totondo.

Ğeyni aġay:

- Bıl minéñ üz boyzayım, hineñ Saġabıñ minékén urlaġan. – tip ġarışa başlaġaynı, aranan Biktímér ġart:

- Mezin, hal başına susġanıñ. Ni uylamayınsa hezretke tél téyzérép mataşa. – tip ġıskırzı la yeberzé.

Şav-şıv kitté. Ğeyni aġayzı “bur” tip tuġmay za başlanılar.

Hesbi apay başta oyalıbıraġ torha la, ġartnıñ tuġmala başlaġanın kürges, sızap tora almanı. Ĳulındaġı iké satlı költe henegé ménen Tevkey mullanıñ ġaġ başına berzé ġundırzı la, razbuy halıp, uram urtahına ġarap yügerzé.

(s.74) Kúp te ütmey, ħalıķ yıyıldı, ul iké arala mullalar Ğeyni aġayzı ķańǵa batırıp taşlaǵaynılar.

Bıl şav-şıvza yıyılǵan ħalıķ ġeyéptēń kēimde ikenén bēle almaǵanlıķtan, şunda uķ şhod yıyıp, meselené tikşérerge uylanılar.

Hözömtēle mullanıń yırtķıslıǵı, ķom küzlélégé anıķlangas, avıldan bér arba la ġošör birmeske, Ğeyni turahında üzēń sudķa birév östöne, avıldan ķıvırǵa buldılar.

1927

1.4. İNSPÉKTOR

(s.75) Şēhmi bay avıldıń iń haran kēşelerēnen béréhé bulıvı östöne, mıjıķ, yuķbarzı soķorǵa premé yallap ķuyǵan, tiyérhéń.

E indé olo bisehé Ƙemer ķortķanı donyala bérēnsé yavız tip atahań da – bér neme le bulmaş. Avılda unıń talaşmaǵan kēşéhé yuķ, höylegende avızınan tököröktérē sesrep, asıvlanha ķızarınıp, bürtenép, bötönley tuǵǵa yazmaǵan donya ekemetén höylep taşlay. Üzēń maķtap, kēşēné yamanlarǵa tigende indé, unı ġına ķuş.

Bına oşonday ķatı küñéllé kulakta şav-şıv, ızǵış, talaş ésēnde eşlegen ħēzmetsēge yēńél tip bērev že eytmeş.

Bögön tuķtavhız yamǵır yava.

Közgö haban hörörge sıķķan kēşeler küşégép küpten ük avılǵa ķaytıp böttöler. Şēhmi bayzıń batraǵı Ğelevge le ķaytırǵa kerek bit indé.

Ğelev ni saķlı yamǵır tıńǵanın kötöp ķaraha la, aķırı yalanda bér kēşé le ķalmaǵas, (s.76) muyınınan batķaķķa buyalıp, ķaytıp kitté.

Ğelev ķaytķan saķta ġına, Şēhmi bay üzé le öyze yuķ iné. İké bise div-ekemet kilép, üz-ara talaşıp yatalar iken. Ğelev, unı-bını uylap tormay, attarın tuǵarıp öyge yılınırǵa indé. Ul işékten inév ménen, Ƙemer ķortķanıń küzzeré aķayzı la kitté.

- Bına kerek bulha ķezérle ķunaķ, atań başı barmı ni bında, nime bar tip ķayttıń? Küzēme kürēnme, alyot, ħeyérsé balahı! – tip, Ƙemer ķortķa Ğelevzēń östöne ménép bara bit.

Şēhmizēń yeş bisehé Mergüp:

- Yarar, hinēń ni eşēń bar unda, bınav küz aşķıhız yamǵırza haban hörelermé ni? Bik kerek bulha, üzēń barıp hör. – tip, Ğelevzé yaķlap, élékten ük bulǵan talaştı yalǵap yēbermeşmé!

İké bise taǵı la ķotorǵan tavıķ kēvék talaşırǵa totondolar.

Eger ze sitten tñlap torovsı bulha, bıl öyze işérék biseler huğışa iken, tiyér iné. Ğelev iké bisenéñ talaşıp bötkenén kötmey, méyés arahına inép, qoro küldék, ıstan alıştırıp káyérge uylanı.

İndé géne káyénép bötem tigende, Kemer qortqa kıızıp kitép, méyés arahınan tabağas totop, aqırıp-baqırıp Ğelevzé kıva başlanı. Ul iké arala bulmay, art yaqtan Mergüp kilép yétép, tertéske ménen Kemer qortqağa birérge totondo.

Bılarzıñ kıızığın qarap torovsı gına yuk, pır tuzıp huğışalar.

(s.77) Tap oşo vaqıtta gına ağıldap, bağıldap Şehmi qayıp kildé.

Ul işekten inév ménen, Kemer qortqa sesterén tuzzırıp:

- Bına, qart, ısanhañ – ısan, ısanmahañ – yuk. Ğelevzé Mergüp ménen tottom. Bına kür, ıstanın da káyép ölgöre almanı, österéne kilép indém. – tip aldargı totondo.

Mergüp te indé bıl saqlı yalğan, bısraq bér gavğağa sızap torhonmo?

- Min bıl hırlıqqa sızap tora almayım, min ét balahı tügél, miné ayır. – tip, Şehmizéñ yağahına kilép yebésté.

Şul saq Ğelev ze:

- Miñe rasçét bir, hinéñ kebehet, yalgansı Kemeréñe qol bulıp torop bulmaş. – tip, bér yaqtan kıskırıp yéberzé.

Şehmi qart, ni eşlerge bélmey aptırıp qalıp, iké bisehén iké yaqqa huğıp yıqtı la, meselenéñ asıgın bélérge tırıştı.

Ğelev iplep höylep birges, Kemer qortkanı hırıqtırıp öyzen kıvıp sıgarzı la yéberzé. Şehmi qart binday şav-şıvlı vaqıtta gına tügél, bılay za qara sıraylı, hézmetse kéşége yünlé hüız öndeşmey torğaynı. Böğön bötönley ikénsé kéşe bulıp kitken.

- Ğelev qıstım, arıv qaytqanhuñ iken elé, böğön yamğır za yava, östevéne yoma kön, eyze yal it. Ana minéñ kışka yelendé, itékte káyép yégét hımağ bulıp al, biselerzéñ ıbrı-sıbrı bötmeş. – tiné Şehmi bay.

(s.78) Bıl hüzzé işétkes, Ğelev bötönley aptırıp qaldı. Bıl ni eşlep bılay yomşarzı iken, elle böğöngö talaştı kéşége höylemehén tip yuğalanamı iken tip uylanı.

Şehmi, şunda uq Mergüpté saqırıp alıp, Ğelevge üzénéñ káyémderén káyéndérerge qıstı.

Mergüp te, Şehmizéñ güméréne kéşége binday yaqsılığ itkenén kürmeges, bérey törlö heyle qoralır tip:

- Hin miné mışkıl itehéñ, ulay itkensé ayır za yéber. – tip ılargı totondo.

Şehmi qart bisehén küp höylendérép tormanı:

- Eyze, merye. – tip, tışqa yéteklep alıp sıgıp kitté le:

- Hin nime bélehéñ, böğön eş köyhöz, soyuzdan batraktarızı tikşerép yöröy torğan inspéktor kilgen, eger ze böğöngé Ğelevzé şulay köylep tormahan, asıv itép ye inspéktorga oşaklap, uğa ısanıs barmı ni. Ozaqlamay inspéktor bézge kile. Ezérek avızın maylap yébermey bulmaş. Batrak ménen dogovor yazılmağan keshége ştraf halalar iken, önöndö sığarma, Ğelevge minéñ keyémderzé bir, inspéktor kitkensé keyép torhon, aryağın üzém belérmén. Hezer kazanga it hal, eyze bér yulğa Ğelev ze bézzéñ ménen berge aşahın indé. – tiné.

Mergüp, qarışıp tormay öyge inép, Ğelevge Şehmizéñ keyémderén alıp birzé. Ğelev, keyém bulgas, unı-bını qarap tormay keyéndé le aldı.

(s.79) Şehmi bay böğön Ğelev érgehénde béyép kéne yöröy.

- Kustım, Ğelev, bına böğön bézge kunak kile, hin de bézzéñ ménen berge hıylanırhıñ. Ul kunak kilges, eger ze minéñ nindey keshé ikenémdé horaşa başlaha, hin Şehmi bay yaqşı ul, min unan zıyan kürgeném yuk, tigen. Min hiné taşlamam. – tip, Şehmi yuhalanırga totondo.

Ğelev:

- Ul kém huñ? – tip horağas, Şehmi:

- Kustım, indé hinen yeşerép bulmaş, ul soyuzdan kilgen bér inspéktor. – tiné.

Ğelev, soyuz tigen hüzzé işetkes: “Ehe, tége Koloym kartta yörögen Sehevzeñ dogovor yazışkan soyuzı iken. Ul batraktarızı bik yaklay tişer iné, bılay bulgas, raş bulıp sıktı indé.” tip, esenen gene soyuzga zur ısanıs belderép kuyızı.

Ğelev élék bik yıvaş yéget bulha la, hezer batırılıp, kıyılınıp kitté. Şehmige qarap ére gene itép:

- E huñ, böğöngö, kart bisendéñ miñe yuk belené bar itép mataşına ni eşleybéz? – tip yeberzé.

Şehmi, bı hüzzé işetkes, bötönley kavşap kaldı, ık-mık itté.

- Indé, Ğelev kustım, hin unı onota kür. Unday hüzzé türe barında eyte kürme, min hiné buş itmem. – tip yalındı.

Inspéktor kilép yétmey elé.

Ğelev, bı vağığan fayzalanıp, itté bik nık huğıp qalırğa uylanı. Sönki ul bıga tiklém qalğan aş aşap kına kenegetlene iné. (s.80) Habandan kaytkandan birlé tamak tuyırmağanlıktan, inspéktorızñ kilgenén dürt küz ménen köttö Ğelev.

Koza kötkenden de kem tügel: tüрге ménderzer halınıp quyılğan. Bişbarmak ta beşken, indé kunak köteler.

Bına bér vaqıt Şehmi kart, tezrenen qarap tora torğas:

- Biseler, şıma yörögöz! – tip kışkırpıp ta yéberzé.

Ġelev ze üzén yaklay torgan kése kile iken tip, dertlenép kitté, kürehéñ. Bayzıñ keyémé le arıv bulgas, iké késege quldarzı tıga halıp, işéklé-türlé marş atlarğa totondo.

Şehmi bay, Ġelevzéñ bıl kılanışına tıstan ğına riza bulha la, küñélénen sensép taşlarzay buldı şikéllé, küzzerén aqaytıp-aqaytıp qırın ğına qarap quya iné.

Bıl vaqıtta Şehmizéñ olo bisehé Kemer ze qaytqaynı indé. Ġelevzéñ şul ğümérénde kürmegenén kürép, bayzıñ keyémderén keyép, marş atlap, yörövéne talagı taşıp, asıvı qabarıp ni eşlerge bémey, qara köyöp yörönö, tik qurqınıstan ğına bér hüız ze öndeşe almanı.

İnspektor qulına papka totop kilép te yétté.

Şehmi bay Ġelevzé éyertép sıgıp, qapka töbönen ük inspektorzı zur hórmet ménen:

- Eyzüük, türe, huş kildégéz. – tip qarşı sıgıp aldı.

(s.82) İsenlék-havlık horaşıldı, qul quyıldı, bişbarmaq kiltéréldé.

İnspektor za yulda kilép qorhağı buşaganlıqtan, téte haldı. Bınıñ östevéne Ġelev ze, bınday hıyga bik hirek osrağanlıqtan, barıhınan da élék tabaqqa quldı ul huızı, elbitte.

Tabaqtağı bişbarmaq yéter-yétmeş kéne bulıp qaldı. Aş aşığanda bér ze höyleşmey ultırmayzar bit indé. Bér vaqıt inspektor, Ġelevzé kürhétép:

- Şehmi aǵay, bıl yégét kém bula? Üzéñdén ulıñmı? – tip horanı.

Şehmi:

- E-e-e... bıl yégét m-m-m-minéñ hézmetse indé. – tip, bik qavşap qına yavap birzé.

İnspektor:

- Şehmi aǵay, bılay yaqşı kéşe ikenhégez, hézmetseñe le qunaq ménen berge hıylayhıǵız iken, hézzéñ kévék yaqşı hujanı bik hirek osratıp bula bit. – tiné.

Şehmi bay, bıl türe, Ġelev şulay her vaqıt bézzéñ ménen berge aşap ése, béz unı ayırmaybız, béz unı üz balabız kévék itép yörötebéz. Unıhına, türe, ısanısıǵız nıq bulhın. – tiné.

İnspektor:

- Yaray, şulay kerek ul, bik yaqşı. – tiges, Şehmi, kıvanışınan bulha kerek, tiş gene aldağı öyge sıga halıp, seygüné (s.83) ménen samogon alıp kilép, stakanğa halıp:

- Ye, türe, kil, bérzé ésép yébereyek. – tip, stakandı inspektorğa huızı. İnspektor:

- Aǵay, bıl samogon bit, min ésmeyém unday nemené, min bılay aşıǵıs qına yöröyöm. Miñe may kerek iné, kürşe avıldarğa la barahım bar. – tip, Şehmizéñ

“h rmet n” kir   aktı. Ul haman h z n hıyır hem may tireh nde y r te ba la as,    mi insp ktorga  arap k z  ıstı. Lekin insp ktor    miz  n bılay y rl -yuk a hıylavın,  ezetten tı   telen p torovın b r  e a lay almanı.

   mi  art  unda u  taba -havıttar ı yıya haldı la insp ktor ı tı a sı ır a ımlanı.

   mi m nen insp ktor tı a sı ıp kitkes te,  elev tora halıp stakandı tultırıp baya ı seyg nden b rz  halıp ta y ber  .

   mi, tı a sı  as ta, bik t bens l k m nen   ne:

- T re, may barın bar, ind  nise  bulha la   t  retle, du  bulayık, min dogovor  a yazı ma aynım, hi ne k stenes it p b r bot may birey m ind . – tin .

İnsp ktor aptırıp  alıp:

-    mi a ay, min b t nley a lamayım, ul nindey dogovor, mi ne ta ı nindey  ur k stenes bir rge uylayhı . – tip eyt p b t r-b tm sten,    mi  ur tı la kitt .

- (s.84) İnd  zinhar  ur ite k rme ind , t re, may ı ik  bot it p birey m. – ti ba lanı. İnsp ktor:

-    mi a ay, hin nindey k   , min hin  arıv  ına k   , tip uylaham – hin elle ni h yleyh  , mi ne ik  bot nemege kerek, min may ı k plep alam. – tip eyt p halma mı.

   mi ı -mı  itt ,  ızarındı, b rt nd . Bıl  eher huk an big erek tuymas k z k    iken, b te may an yaz  ra bit ind , tip uylanı bu ay.

- T re, ind  artı  mayım yuk, ta ı la bi  hum   tep birem, ind  riza bula k r, eger  e t lehe , b   e ta ı la  unak bul,  elev      k n yal itt r rge rizamın. – tip, haman   z n k n h ylep yalına in .

Tap o o melde   ne  elev   zen sı ıp:

-    mi bay, y t rl k buldı hi ne, davay dogovor. – tip  ıskırıp ta y ber  . S nki ul    e b rz   a ıp al as, bik nı  batırılanıp kitkeyn  ind .

Bında ind     mi  art a arınıp  oyoldo la t  t . B r  elevge, b r insp ktorga  arap:

- K pm  horaha ız  a birem, ta lay k r    ind . – tip yalvarıvında davam itt .

 elev  e, meselen  a lama anlı tan, b r en t    stakan   vet  ba ına y   r enl kten:

- (s.85) Ta lamayım nikogda. – tip bay ı    t ne m n p kile bit, malayı .

İnsp ktor   t  n nemele iken n t   n p aldı la:

- Şehmi ağay hem hin, Ğelev kıstım, tuқтаğız elé, héz miné kém tip uylayhıǵız?
– tip horanı.

Ğelev Şehmizéñ yavap birgenén kötöpnitép tormay:

- Hinmé? Hin üzébézzéñ kéşe, héz bulmahaǵız bına bıl Şehmi qarundar bézzéñ tirébézzé tunarzar iné. Yaray elé hin kilép sıqtıñ. Bına bıl ayaktaǵı iték, östegé yélendé, hin kile tip kéne, qurkıvınan keyzérzé Şehmi bay. Téǵe bişbarmaqıtı, hin kilmeheñ, bézge ülgensé eşlehek te, kürév yuq iné. – tiné.

İnspektor nıq haǵıldap köldö le:

- Héz hatalanahıǵız bit, min batraqtar soyuzınan kilgen kéşe tüǵél, may yıyıp yörövsé “Maslosoyuz” vekilé. – tigeyné, Şehmi bay şeplendiré le kitte:

- Aǵ, julik! Qayzan kilép sıqtıñ hin bında! Poşél, sıǵıp kit, küzéme kürénme! – tip, inspektorızı pır tuǵzırıp kıvalay başlanı.

İnspektorga hem Ğelevge aşatqan bişbarmaqıtı bérem-bérem küz aldına kiltérzé, ni eşlerge belmené. Ğelevge qarap:

- Hezer keyemderéñdé hal, heyérsé, ular hiñe qul tüǵél. – tip kısqırızı.

Ğelev ze aptırap tormay:

- (s.86) Birermén min hiñe keyéméñdé. – tip, inspektor ménen berge qapqanan sıǵıp, soyuzǵa yevke halırǵa kitté. “Maslosoyuz” kéşéhé Ğelevzé üz atına ultırtıp batraqkomǵa alıp barıp, Şehmizé yavapqa tartıvǵa bulıslıq itép kitté.

1927

1.5. QIZRAS

I

(s.87) Sovét prédsédatélé Qızras, yıyılıştan qaytqas, üzénéñ arıǵanlıǵın hizép, yal itép alayım elé tip, yan hikénéñ türeñe ménép, ayaktarın sisép yatıp, aşqa tiklém ezérek sérém itép alırǵa uylanı. Ni ösön tiheñ, kis ménen taǵı la başqarahı eşter bötehe tüǵél iné.

Lekin Qızras ni saqlı arıǵan bulha la, küzéne yoqo kilmené. Yatqan yeréñen igé-sigé bulmaǵan uyzarǵa battı.

Ul, üzénéñ avılına kıızıldar kilgen saқта küñélé bulıp yazılıp, Qızıl Armiya safına bargas, kıızıl frontta eşseler hem avıl yarlılarınıñ irék ösön yen ayamay doşmandar ménen huǵıshızarın küz aldına kiltérép baştırızı.

Yöregénde bér-bér artlı asıvlı, şatlıklı qatış dertter urğını. Ul bını uylağanda, yožroqtarın qatı yomop, kémgelér téşterén şıgırlatıp, ılıy asıvlı sıray ménen qarağan hımağ yata iné.

Uy artınan uyzar tézéldé.

(s.88) Unın başında tormoštoñ törlö kürénéşteré, kinokartına hımağ, allı-artlı tézélep üttéler.

Kürénéşterzéñ möhimérek urındarın küž aldınan uzğarganda, unıñ uyı şul tirele ozağırağ eylenép toržo, unıñ her yérzeréne tiklém yéntéklep tikşérgendey buldı.

Qızrastıñ fronttarza sovét doşmandarın hıpıra huğıp yéñél qaytım ménen, üz avılında ısın sovét hézmetkeré bulıp, yéñ hıžğanıp eşley başlavı, küp te ütmey, qot osorgos aslık... şunıñ arqırı yarlınıñ hanhız qırılıvzarı, ülévzeré, Qızrastıñ eşlegen sağında unıñ artınan yözlegen şeşengen, kipken astarızıñ yarzam horap intégép yörövzeré, tağı la, uramdarza şul aslıqtan ülép, qar östönde, kört astarında kümélép yatқан kevzelerzéñ yemhéz kürénéşteré unıñ yöregén ağıvlı uq ménen qazağan hımağ sémtép-sémtép ala iné.

Unıñ qara qaştarı qapıl irékhéz yıyırıldılar.

Qar astında kümélép yatқан ülékterzé urınlaştırırğa kesheler taba almağanlıqtan, taş kéletterze haqlap, bérer-ikeshér ay küme almay aptıravzarı unıñ küžzeréne yeşter tamdırırğa mejbür itté.

Unıñ yomşaq küñélé baştan uzğan vaqıgalarzı béremlep hanap üte barzı.

II

Bik küp könder uzıp kitken hımağ bulıp toyoldo.

(s.89) Qızras haman da uy diñgézénde qatı tulqındar arahında yöze...

Hézér ul avıldıñ kooperativ oyoştarov eşteréne kilép yétté.

Ana, Qızras qulında qelem, qağız, ana, keshelerzé ağıza bulıp yazılırğa dimlep yöröy.

Uyzar ésénde yörögende, yöregéne eş dertteré kilép urınlaştı.

Ana, bürene baştarında avıldıñ eşhéz qart yélgıvarzarı alağayımğa Qızrastı hügeler. “Qızras belşevikte yöröp qaytқан, ul keshé talavsı, unıñ qulınan ni eş sıgır tip bélehéñ, aşar ösön yöröy tağı.” – tigen töphöz mığırlavzarı işétélgendey buldı.

Bına tağı döyöm yıyılış kartinahı kilép baştı.

Qızras kooperativ prédsédatélé... Aqsa yétmey, eş başlap alıp kitérge bötehé yuk nemeler, vağı-töyegé bötehé le kerek.

Plan... Avılda at yuk. Yarlılar athız intége, yer buş yata, sesérge orloq, tağı la elle niğer, elle niğer.

Aslıq, bölgönlök könderé qaytanan küz aldına kile, tağı la qurqınıs bulır hımaq toyola. Yuk, méñ qabat yuk. Qurqınıslı könder qaytanan kilmeş. Bını kiltérmeş ösön tırışırğa kerek, tip dertlendé Qızras.

Surtan yılğahın bıvıp, bér nise yerzen hıv sıgarırğa mömkin. Lekin bığa kös kerek, kooperativtiñ nıqlı bulıvı kerek.

(s.90) Qızrastıñ tatlı uyzarı kalağa kilép sıqtı.

Ustav raşlangan, yöz illé ağza bar, eş uñaylı, 5000 hum aqsa bireler, maşınalar za alırğa mömkin.

Bına Qızrastın küñéléne şatlıq toktarı kilép beréldé.

Kémge géne qarama, Qızras ağay, Qızras. – tip öndeşken hımaq bulıp kitté.

Döyöm yıyılış.

Qızras ağayın üz eşenen hisap bire.

Avıldıñ iqtisadi³ helé. Bér yıl ésénde niğer eşlengen.

Kooperativta ös yözzen artıq ağza bar. Ös bülékse oyoştoralğan, umarta la bıyıl yaqşı ballanı.

“May” artélé üz planın yöz protséntka ütegen. Yaqşı toqomlo yégérmé biş hıyır malı bar.

Méliorativniy artél yaqşı eşley, böte “Surtan” yerén huğarırlıq helge kiltérép bara. Bıyıl disetinege yöz yégérmé bot boyzay alındı, traktor ménen yéterlek ittérép yer hörölöp kaldırıldı.

- Bına, Qızras, yeşe! – tigen taviştar işétélgendey buldı.

Qızrastıñ oşo qızıv uyzarı miżgélende, avıl sovétı sékrétarı kilép inép:

³ İqtisadi – ekonomik.

- Kızras ağay, yıyılıp böttöler, vaqıt yétté. – tip Kızrastıñ ayağınan tarttı.

(s.91) Kızras üzén haman da ǵalıq arahında tip iselep, “min bında bit, kamasavlama.” tip hörenlené.

Kızrastıñ bıl hüzéne aş ezérlep yörögen Şerife apay hem sékrétar aptırap qaldılar.
Sékrétar:

- Yuq, yuq, min kamasavlamayım, böğön séktsiyanıñ eşén bötöröp quyırğa kerek, üzén yıyılıırğa qıstıñ bit. – tiges. Kızras:

- Ey, şulay bit elé. – tip hişkenép ırıp torzó. Şerife apay za Kızrastıñ “kamasavlama” tigen hüzénen kölep:

- Atağ, elle hin hataşahıñmı? – tip yılmayıp quyzı.

- Yuq ta, bılay ğına. – tiné Kızras.

Kızras, ezérlengen aştı la aşamay, sékrétar ménen séktsiya keñeşmehéne kitté.

1928

1.6. YULBAŞAR TIRNAĞINDA

(BULĠAN VAQİĠANAN)

I

(s.92) “Tormoş” artélénéñ, ölken avıldan ayırılıp sıgıp, donya köte başlavına bıyıl dürténsé yılğa kitkeyné.

- Éy şul ğümér buyı donya kürmegen yıyın şalapayzan ni eş sıgıp, bına kürérhéğéz, tırım-tırağay tuızıp bötörzer elé. – tip kölep yörögen kulaktar za bıyıl lıgırlay almanılar.

Anav İremel sağılı aştındağı-alıstan qarağanda yıynağ qına bulıp küréngen artél ırzınındağı tézme, susağ tavzar hımağ bulıp torğan aşıq kebenderé bik küp keshelerzé hoqlandırzı.

Ölken avılda qalğan başqa yarlılar za, “Tormoş” artélénen kürmeksé, tağı la bér artél – kümek hıjalıq oyoştırov sarahına kéréşteler.

Közgö éñér...

“Tormoş” kesheleré böğön seget tuğızğa saqlı uqıv öyönde radio tıñlarğa, şunan huñ, artél yétéstergen bér nise baş ayaqlı maldı hatıp kerek-yarağ alıv ösön (s.93) bér keshéne qalağa yéberév turahında höyleşerge buldılar.

Bına, küp te ütmey, uqıv öyöne yıyıldılar.

Komsomolka Kemer, gazéta alıp uqıp, bögön radio buyınsa başkort kontsértı bulasağın añlattı la, radioalgıs apparatıñ anténna hem yér sıbıqtarın üz urındarına élektérép, lampaların retlep quyıp, nakaldı borğaynı, küp te ütmené:

- Ellév, ellév, Öfö höyley, Öfö.

Başkortostan Halıq Komissarzarı Sovétınıñ 703 métrlı tulķında radiotaratķıs stantsiyahı.

Bögön başkortsı kontsért, bögön başkortsı kontsért!

Kontsértıbızıñ bérénsé nomérı quray hem skripkala “Yanozak” köyön tıñlağız. – tigen tavış kısıqırıp höylegés möškehénen öyzö yañğıratıp yéberzé.

- Ettegénehé, töşöp béyép kiteyémme elle! – tip dertlenép quyğan yégétter buldı.

Tınıslıq bozğan, tertiphéz kılangan bér gene kéşe le bulmanı. Bér-bér artlı künéllé koyzer, yırzar tıñlanılar.

Radio kontsértı bötkes, “Tormoş” prédsédatélé Feshi halıqqa artél kerek-yaraqtarı alıv ösön qalağa barıv kereklegén añlattı. Halıq, meselenéñ vaqıtlı quzğalğanın eytep, bér nise baş ayaklı maldı la alıp barıp hatırğa kereklegén höyleneler.

Kemer hüız alıp, uqıv öyö ösön yañı kitaptar, radioğa vaq-töyek nemeler alahı (s.94) barlıgın eytep, üzénéñ de qalağa barıp qaytķılı kilgenlegén bédérzé.

Artél kéşeleré bér avızğan Feshi ménen Kemerzé qalağa yébererge bulıp taraldılar.

II

Bara torğan qala, at ménen yéñelse yurtıp yörögende, könön barıp yéterlék bulha la, yay yörögende yulda qunmay barıp yétévé kıyın, bigerek te yök téyep, yeki mal kıvıp bargan kéşe, elbitte, yulda qunmay buldırı almay.

Feshi ménen Kemer tertége iké ügéz, arba artına bér at tağıp yulğa sıqtılar. Közgö kön kışķa, yaylabıraķ bargan kéşe elle ni ırata almay. Bılar artélden tañ ménen sıqhalar za, qalağa yéterlék bulmanı. İkéhé yulda keñesleşép alıp, Qırav avılında qunıp kiterge uylanılar.

Qırav avılına yétkende, kön kisevlev gene tügél, bara torğas, şefek batıvğa la küp qalmanı. Yul yörögende avıl hayın tañış-bélés bulıv bik yaqşı eş te, lekin Feshizerzéñ bıl avılǵa küzge küréngen tañıstarı bulmanı.

Feshi, tura barıp inér kéşeñ bulmağas, kémge töşheñ de yaray indé, bınav öyzen fatir horap qarayıķ bulmaha. – tip, avılğa inges, uramdıñ uñ yağınan ösönsö öyzö törtöp kühetté Kemerge.

- Töşörge uylanğan öy bılay hırttan qarağanda ıqsım gına, kéşe az torğanga (s.95) oqşay. Yaray, horap qarayıķ. – tip Kemer riza buldı.

Feshi, şul turağa yétkes, atın tuqtattı la, tezrege barıp:

- Kunıp kitérge mömkin bulmaşmı? – tip hörenlené.

Küp te tormay öyzen ozon mıyıklı töşömkö kabaqlı bér kéşé kilép sıqtı la:

- Eyze, rehim itégéz. – tiné.

İndéler.

Hujaniñ bisehé le bılay asıq yözlö, yétéz géne kéşé iken. Şunda uq samavır kaynatıp bılarzıñ tamağın tuyzırıp sarahına kéréşté.

Bıl öyze Kemerге le küñélhéz bulmanı. Hujaniñ yétép kéne kilgen bér kıızı la bulıp uñaylı bulıp töştö.

Huja, Feshizéñ kayzağı ikenén horağas, artél hem baylıqtarı turahında horaşıp ultırzı. Kemer ze hujası kıızı ménen bik küp hüzzér höyleşté. Böğöngö kisté küñéllé géne użgarıp, irten irterek kużğalırga kerek, tip höyleşép aldılar za, attarzı besenge kuşıp, yatıp yoqlanılar.

III

Közgö tañ harğayıp, yaqtıra töşkes te, sıgıp Feshi attarzı yékté. Fatir hujahı, tübensélék ménen géne: “Kaytkanda tağı la bézge töşögöz.” – tip, öltörep torop qaldı.

(s.96) Kırav avılı qalanan artıq alıs bulmağanlıqtan, şuniñ ménen berге irterek te yulğa sıgılğas, Feshi ménen Kemer bazar halkı arlı-birlé yıyılğansı uq qalağa barıp indéler.

Anda-handa gına barıp yörögen kéşége qala tormoşo yenlé, küñéllé bula bit ul. Bazar asılğas, alıp bargan maldarın artıq ozaqqa hużıp tormay hattılar za kerek-yaraqtarın alırga, qalanıñ qayhı bér oyoşmalarına inép yomoştarın üterge aşıqtılar.

Qala ésénde baytaq qına yöröldö, alahı eybérzer ze alındı. Lekin közgö kön bik kısqı bula bit ul, he tigensé kön kisevley ze quya. Bılar za, şulay yöröy torğas, kön kisevlegenén hiźmey ze qaldılar.

- Qalala kunıp rashodlangansı, Kıravğa barıp kunayıq, kise töşken fatir hujahı la arıv gına küréndé, tınıs bulır. – tiné Feshi Kemerге.

Kemer: “İndé ni alahı nemeler alınıp böttö, qalala kunıp torovzıñ fayzahı bulmaş.” – tip, Feshizéñ hüze ne riza buldı.

Bılar Kıravğa yétkende, kön qarañğılanıp kile iné. Fatir hujahınıñ kisegé saqırıp qalıvı la bulğas, Feshi fatirğa tup-tura borolorğa uylanı. Qapka töböne barıp tuqtağas ta, fatir hujahı asıq yöz ménen sıgıp qarşı aldı.

At tuğarıp öygö inges, fatirza tağı la hüź östöne hüzzér yalğandı.

Kemer, huja kızına kalalağı helderzé, undağı yenlé hereketté bérem-bérem (s.97) höylep birzé. Feshi ze huja ménen küp hüzzér höyleşté. Huja, mıyık aştınan gına, Feshizéñ kése yağın hízzérmešten horaşıp ultırzı. Feshi, bılay bér katlı kéşe bulğanlıktan, unı-bını uylamay, maldarın küpmége hatkanın, küpmé tavar alğanın, küpmé aksa alıp kaytıp barganın, béréhén de qaldırmay höylené le birzé.

Hujanıñ küz aldarı qarañğılandı, quldarı qaltıranı, Feshizé nisék bulha la qulğa töşöröp, alğan nemelerén, aqsahın alıp bayıv hıyalına sumdı.

Emelge qalğanday, höyleşe torğas, Feshi irterek yulğa sıgırğa kereklegén eytép, tañ aldınanırax uyatıvzı horanı hujanan.

Hujanıñ yözöne nindeyzér yeséren, şomlo sıray ingendey buldı. Ni bulha la bér neme eşlep qalırğa kerek, tip uylanı ésten géne.

Baytaq hüzzér höyleşéldé. Feshi, sey ésép, arlı-birlé itkés te, atın tuğarıp bésenge quştı la, yulğa irterek te sığahı bulğas, tizérek yatıp yoqlav yağın qaranılar.

IV

Közgö bolotlo qarañğı tön. Tönyağınan hıvıq qoro yél öre. Öyzöñ hıvlığınan halınıp töşken kıyaqtarı hızgırışalar. Bıl hızgırıvzargá yoqlağan kéşelerlerzéñ gırıldavzarı la quşılıp, küñélge tupaş uyzar kilép sirtéleler iné.

Huja uyğa battı, yoqoho osto. Feshizé nisék bulha la, nindey yuldar ménen talav turahında dertlenép, törlö uñaylı plandar qora başlanı: yozroqtar töyneldé, téşter kışıldı.

(s.98) Hujanıñ küz aldına qanğa buyalğan, yaltır, yaşı ütkér bısax kilép kevezelendé.

Kükregén qurkıv aralaş qotorğan dert ménen tipken yörek qabarttı. Tını éséne hıymanı. Tının bik nıx hém tip éske tartıp: uf tip bér uflanı la, işerlengen kéşe töşlö, qapıl torop ultırıp, ménder aştına qıstırğan yansığınan yıvan itép urap alıp mañorkahın köyretérge totondo. Quyı, aqhıl tötöndö tuqtavhız yota-yota, tağı la uyğa sumdı.

“Bıl kéşenéñ miñe qunırğa töşkenén kéşeler kürmenélermé iken, hízmeştermé iken?” – tigen horavzar başına kildéler.

- Yuq, bér kéşe le kürmené, hízmené. – tigen qotorok tağı yéñdé.

Küz aldına aqsalar tegerenélér.

“Bötörem bılarzı.” – tiné huja.

Seget qalağı (mayatnıgı) la nişleptér ekrén quzğalganday toyoldo. Minuttar és boşorgos ekrén üteler.

Ni eşlerge? Méyés қазақандағы yaltır басақты алып, бér nise тапқыр Feshizé huyırğa la intılıп қуызі. Lekin öy ésé қанға batır hımaқ buldı. “Lapašta aşıp torğan attarızı қayза қуырмин?” horayzarı hujanıñ başın tağı la қatırzılar.

Küp uylay torғas, iplep kéne torop segetke (s.99) қарanı la, unı iké seget alğa yéberép:

“Tuқта, buldı.” – tiné hujа.

- Hin, tor-tor! Қунақтарға kitérge вақıt indé. – tip yoklap yatқан bisehén uyattı. Lekin вақıға nisék bulasağın béldérmené.

Hujanıñ bisehé bılay yétéz géne kéşe iken, tora halıp, samavırın şıjlattı la Feshi ménen Kemerzé uyattı. Yoқonan torop arlı-birlé itkes, қabalan ğına sey ésteler. At yégéldé. Kitér aldınan Feshi hujаға fatır ösön aқsa birérge itkeyné, hujа:

- Yуқ, yуқ, бéz ulay tösken kéşenen aқsa almaybız. – tip, aқsanı almaған kéşe buldı.

Feshi ménen Kemer, bıларға rehmetter eytéп, huşlaşıп yulğa sıqtılar.

Feshizer қапқанан sıǵıp күp te kitmeneler, hujа hikérép tora halıp keyéndé le “öndeşme” tiné bisehéne. Қuñısına басақ tıǵıp, қulına kéndék алып, téгelerzén artınan atқа méndé le saptı.

Feshi ménen Kemer қуңан fatırzarınıñ yaқsılığın, éyelerénen uñғанlıқтарın maқtay-maқtay baralar iné.

Koro yél қolaқtarızı şavlatıp arttan öre.

- Sév... Nime tahırlay? – tiné Feshi. Yörekteré şıv itép kitté. Ul arala bulmay artқа eylenép қараһа, бér hıbay kéşe bıларға тапıлдап yétép te kile. Feshige le, Kemerге le қatı қurқıv tösťö.

(s.100) Yulbaşar felen bulha, haқланıv sarahın күrev turahında höyleşe almay за қaldılar.

Bérev kilép yétép:

- Stop! – tip, russalatıp, hörenlep te yéberzé. Feshi, yıldam ğına atınan tösöp, “haқlıққа” tip halған imen күseğen алып қарşı torзо. Kemer ze arbanan töskenen hızmey ze қaldı.

Tégé bildehéз kéşe:

- Қulıǵızзı күterегéz, күpmé aқsağıз bar, birégéz! – tip, kéndékte күterép Feshige kizéndé, Feshi indé éstén қayза барıvın hıзép aldı la, қапıl tunın halıp таşlayım tigensé, tége kéşe Feshizén tap başına қарап bik қatı héltep yéberzé. Lekin unıñ atı бér yaққарақ tayşanıv sebeplé, Feshige téymey қaldı. Feshi bik қatı: “қaravıl!” tip бér қısqırзı la bayağı

imen tayaq ménen tége kéşenén yañağına qarap bér héltep bergeyné, tége artına qolanı la töştö. Qarañğı tön ésende iké arala köreş kitté. Béréhen béréhé bıvıp ültérev ösön, barlıq kösteré ménen yağalaşırga totondolar. Ağıldaşıp köreşe torğas, ağırı bér uñay vaqıt tura kilép, tége yulbaşar Feshizé yığıp bér qulı ménen qunısınan bısaktı aldı la, rehimhéz revéşte Feshizén boğazına batırzı.

Qemer bılar huğışa başlağas uq, ni eşlerge bélmey, şaşıp, hörgen yérzer arahınan artqa taban – avılğa yügérgeyné.

Feshi üldé.

(s.101) Yulbaşar, qanğa sumğan quldarın Feshizén muyınınan alıp, unıñ ülék kevzehé östönde ultırıp bér az hel aldı la, yırtqıs quldar ménen üléktén késeleréne taşlandı. Késeler bup-buş.

Ni eşlerge?

Şaşınıp barıp, arbalığı nemelerzé qosaqlanı. Aptıranı, alıp kitérge le retén taba almanı. Qarañğı tön ésende küz aldarında üt osqondarı uynağanday buldı.

Aqsa qayza? Tigen horavzar küz aldınan qat-qat tézélép ütteler.

Qapıl küzéne Qemer kürengen hımaq bulıp toyoldo. Qanlı quldarı ménen yeş kızzo bıvam tip, buş havanı hermev ménen, alğa taban lap itép qolap kitkenén hiźmey ze qaldı.

Bér az yatqas, başı dörös uylav heléne kildé le, aqsanıñ Qemerze ikenlégén nıq töşönöp, atına ménép alğa la, artqa la sapkılap qararı, lekin Qemerzé taba almanı.

- É, harap. – tiné yulbaşar.

Baytaq vaqıt başın qatırıp uylap qaraha la, hözömtelé eş sığara almağanına köyöp, avılğa baytaq qına yer urap ine torğan huqmaq yul ménen, “kéşe işetmehén” tip, atın atlanıp qına öyge qayıp kitté.

Qemer bıf fajigené kürges, aqıldan yazıv sigéne yétép, arıp nisék yétté şulay, üzzeré qungan fatirğa barıp qolanı.

(s.102) Ul barıp kıskırıp ilap yéberév ménen, huja bisehé eştén nisék bulğanın hiže halıp, Qemerzé tınıslandırırğa tırıştı.

- Ağayıñ at ésérerge sıqtı, hezer qayıv ménen silsevitke yevkege yéberérmén, ugasa anav bülmelegé Gölnur yanına inép yatıp tor, hel yıy. – tip Qemerzé üzénén kıızı yata torğan bülmege alıp inép, ménder halıp yatqırzı la, Gölnurzı uyatmaşka quştı.

Qemer qurkıvınan ni eşlerge bélmey, huja bisehénén böte eşteréne riza buldı. Qemer baytaq vaqıttar kötöp yatıp ta huja qaytmağas, üzé sığıp selsovétka barırğa batırılıq ite almanı.

Hujanı yakşı kése tip bélgenlékten, at ésérép kaytkas, bulışlık itér, tip uylanı.

Seget yarım samahı uzgas, bér meldé öy hujahı kara yanıp kaytıp kildé. Öyge inév ménen:

- Uf! Bise harap eş. – tip eytép ölgörör-ölgörmešten bisehé:

- Sév! – tip irénéñ avızın baştı la: - Tége késeñeñ kıızı bında kayttı, şavlama, ana Gölñur bülmeheñe yoklargı yatqırzım. – tiné.

Hujanıñ yöregé tağı la samanar tış katı huğırğa totondo. Küzén kan baştı. Kuñısınan Feshi kanına buyalğan bısaqtı aldı la, bisehénen Kemerzéñ kayhı urında yatқанın da horap-nitép tormay, bülmege derrev indé. İşékté asıv ménen, kapıl, yoklap yatқан kıız östöne taşlandı la, (s.103) yaşı ütkér bısaqtı sızqıldatıp, yomşak boğazğa tıgıp ta yéberzé.

Ul iké arala bulmay, şunda uq Kemer işékté berép sıqtı la, yöregé kubıp, sarbaylap, küldeksen, uramğa sıgıp yügerzé.

Yulbaşar hujı, Kemerzé huyam tip, üz kızın huyıp, kanğa batıp qaldı. Yılğır hujı bise le, bülmege yügerép inép, huyılğan kıızı östöne qolap iştén yazızı.

Kemer nisék yétté ulay kürşelerge barıp inép, fatırsı yulbaşarzar tırnağınan kotoldo.

İrtégéhén yulbaşarızı katını ménen berge téyéşlé urınına ozatıp, yulda huyılğan Feshizé avıldıñ añlı kösteré üz artéleñe alıp barışıp, kümésép kayttılar.

1928

1.7. ÉŞ İLSÉHÉ

(NEŞÉR)

(s.104) Hörmelé kerpékteréñ ni ösön, küñél yıvanısı ösön géne, bér tapkıır küterélmey? Hılıvım, asıq yözöndö kara tönge eylendérgendey, yaltır kara küzzeréñ ménen yerge qarap, ni ösön boyoktoñ?

Eyleneñde uzgılağan aq sekmenlé, aq sarıqlı, taqıya kéygen irzerzen qasahıñmı elle? Hin ularızı kém tip uylayhıñ?

Hılıvım, keshélék donyahı köslö tebiğet ménen köreşép, kübelektey, kükterge osop yörögende, hinéñ küñéléñ hınık, şel astında gına üz tirenden bér qarış ta sitke kite almay giže tügelmé?

Hılıvım, kerpékteréñ küterélévén kötem.

Yuk, yuk... Şeléndéñ bér möyöşön turğay hıyırılık kına itép asıp, küz oso ménen géne qarap quyıvıñ miné kenegetlendérmey şul.

Ana... akrın ğına yomşak yél tulķını ŗel suķtarıńdı yélbérlete. Tik, ŗel aştındağı kara bözre sesteréndé ğene...

(s.105) Hılıvım, matur tebiğettéń alıstarzan temlé-temlé yéster alıp kilgen yomşak yélderé, hinéń tınsıv ŗel aştına inép, yılı yomşak tenkeyzeréndé kıskılağanda, nízer uylayhıń?

Hin tormoštoń kıızığı, reğete ŗul ŗel aştında ğına tip uylayhıń buğay.

Kızğanam hiné, kıızğanam.

Tüñerek külderğe ılığıp üsken ħamıšťay kıyı kara kérpékteréndé küterép bér ğene kıarası.

Min hiné yaratam.

Karanıńmı?

Yaratam. Lekin hiné ŗel aştına kıasırğa mejbür itken maylı küźzer hımaķ yaratmayım. Min yaratam, lekin “höyem, yöregém” tip hıyallanıvsı, héźźe yenlé kıursak urınına kürĝen alyottar hımaķ yaratmayım.

Sév! Hiñe başıńdı tüben éyehéń?

Hılıvım, eĝer že hin minéń yöregémdeĝe hiñe bulĝan ısın kéşélerse kiń kıaraşımdı bélhen iné, ŗul saķta hin bér minut tormay, başıńdağı kara bolot bulıp toĝan kérle ŗeléndé birĝıp, minéń kıatķan kıuldarımdı kıatı kıısır inéń bit. Emme hin...

İşétehéńmé, min yaratam.

Min ĝene түĝél, ana irkelep kéne öĝren yomşak yél ménen tebiĝet te hiné yarata. Hin miñe kıaranıń, lekin min hinéń küź kıarašťarından ŗiklenem.

Hılıvım, hin taĝı minéń yaratıvımdı eseyéń merħüme hımaķ üzlešťérme. Min hiñe kéyev bulırğa télemeyém bit.

(s.106) Tuķta, tuķta, niñe sırayıń üzĝerzé?

Hılıvım, yaratam tigen hüźzen elle nindey meĝeneler éźlerĝe yaramay. Taĝı la eytem: hiné min ĝene түĝél, minéń hımaķ taĝı la ménerlegen éşşeler yarata. Éyé, yarata.

Hin éş kıızı, min éş yéĝeté – éş ilséhé.

Min ana ŗunıń ösön hiné yaratam.

Éş donyahı hiñe selem eytté. Bıĝa tiklém ozon yéń éséne yeşéréngen köslö bélekteréndé éş donyahı haĝınıp köte.

Hinéń kileseĝéndéń irtensekteréndé éş yéméšťere telĝeşlengen. Ular ĥezér hinéń barmaķtarındı kıaraytķan baķır baldaķtarına, aķ bélekkeyéñe batķan bélezékterĝe almaşķa ezér toralar.

Hılıvım, kil tizérek, eyze minéń ménen.

Béz ikev géne tügél – millionlağan, tiž bul.
Sıval hılayhım bar tihéñmé? Taşla sıvalıñdı, sıval urınına méyés.
Eyže tižerek, bézzé eş köte. Unda mezeniy sıvaldar ızanı.
Bir kılıñdı!
Béz kitték eş donyahına, yırlaybız eş yırın.
Legnet iské donyağa!...
Bézzé kös, alda eş, béz irékte,
Hır inék, kol inék béz élék,
Hurlağan, uramdargı bırılgan,
Asıqqan, yabıqqan béz inék.

(s.107) Kara töndöñ kara şarşavzarı
Yırtıldı, yaqtı kön balqını.
Aldağı yuldağı kertelerzé
Yandırzı Oktyabr yalqını.

Yul tottok, béz kitték yaqşı könge,
Éş ösön bélekté hızğanıp.
Béz kümek, méñlegen eş geskeré,
Éşlerbéz bergelep, kuzgalıp.

1927

1.8. YAÑI YÖZZÖÑ BÉRÉNSÉ UNI (NEŞÉR)

Éy-y-y...

Yözzérzé, ménderzé, milliondarzı qosaqlap olaqqan hanhız bıvattarzı küz aldına
kiltérgende, nižer géne uylamaşka, nižer géne küz aldına kiltérmeške mömkin?

Üzekterge ütken buranlı, hağışlı könderge almaşka kilgen yaz baştarın gına küz
aldına kiltérép qarası!

Aq qoyaş, bitén borop, yomşaq yélder hirpép, öy arttarın, nigéz buyzarın kızzıra.

Ana, bala-sağalarzıñ qoyaş biténe – sıvaqqa sıgıp, evéslék tübehéne ménép,
kursaq uynavzarı.

Ana, siten buyzarına barıp, qoyaş yılıhı qaklıqqan urındarza hıyırzar, kezeler,
harıqtarzıñ kıızınıp, köyşep torovzarı...

(s.108) Ana tağı la ata ƙaƙƙarƙiñ ġeyret sesép, min nindey batırlıƙ ƙürhettém, tigen hımaƙ itép, ine ƙaƙƙar yanına barıp, muyındarın huƙıp, béyéy-béyéy:

- Ƙaƙ-ƙañ-ƙañ, ƙaƙaƙ, ƙaƙaƙ, ƙaƙaƙ, ƙaƙ, ƙaƙ... – tip üƙƙerénse elle niƙer höylep maƙtanıvƙarı.

Etésterƙéñ yégerlé kikiriküklevƙeré.

Ana, öy artındağı öyeñké botağına éléngeñ sıyırsıƙ oyahı unıñ érgehénde géne yeşkélt tüşlé hılıv sıyırsıƙtıñ fuy-y-y, sıyık-sıyık, fuy-y-y, tip törlö önder sığarıp, ƙanattarın yelteñletép, ƙur énérgiya ménen hayravƙarı – barıhı la, barıhı la yaƙ baştarınıñ ƙüñéllé toyğoların yörekke ƙayhılay sirteler.

Ƙönder, tönder bér-bér artlı uƙıp toralar.

Tebiğét haman maturlana.

Boƙƙar, ƙar ƙişekteré téyep, yılğalar, soƙor-saƙırƙar ütep ağalar. Ƙiské tınlıƙ yuƙ, donya – “fabrika”...

Hıvƙar şavlayƙar, telmeryénder baƙıldıayƙar, öyreƙter barƙıldıayƙar, ƙızırataƙar, tağı elle ni tiklém isémderén hanap bötörgöhöz ƙoş-ƙorttar üƙƙerénse dıv-ekemet kileler... Yaƙ şatlıƙtarı donya şavlata.

Tormoş alğa ağa.

Yér ƙayhılay biželgen.

Ana – avıl tüñeregeñ uratıp alğan şaƙmaƙlı kélem östönde ƙeşéler hıƙğırılar, attar bışƙırılar, kekükter ƙışƙırılar.

(s.109) Ana – uyhıv yérƙerƙe, yılğa buyƙarında, eremelékterƙe, tal botaƙtarın hélkéte-hélkéte, handuğastar, turğayƙar yırlay.

Seskelerƙen seskelerge ƙunıp, kübelekter ƙıvanışalar.

Donya – muzıka...

Bına bıl yaƙ baştarın ƙürév nindey ƙüñéllé bulıp toyola.

Ular – yél yaƙƙarı ġına şul, tışƙı ƙürénéşteré géne. Yél yaƙınıñ höyƙömlö ƙürénéşteré!

Talğan ƙüñélderƙe ni tiklém küğergen bulhalar, tormoştıñ éské tözölöşönöñ yaƙın ƙürév bötehénen de yuğarı bulırğa téyéş tüğélmé?

Éyé, bötehénen yuğarı, bötehénen de böyök!

Tormoştıñ éské ƙışınıñ yaƙın hanhıƙ yıldar uƙğas ƙına, hanhıƙ ƙeşéler helek bulğas ƙına ƙürƙék béz bına.

Anav tégé daryalargä töşöp irégen işebé yuķ qar börtökteré kévék yugalğan yıldar, bik az hanlı kéşelerzéñ géne tormoş yeyé bulıp, qalğandarı ösön yazhız qış, tañhız tön bulıp uzzılar tügélme?

Éyé, ul olaqqan yıldar küpter ösön yazhız qış, tañhız tön ineler.

Östö yalangas, tamağı as, qar yarıp ızgar hıvıqtarza yul yöröp ala almay tilmérép ülép qalğandarın küz aldına kiltérgende – tormoštoñ botonan totop yérge berérzey bulahıñ.

Bınday méşkénderge bıl yérzerzéñ matur sıvaqlı könderé le kürénmey. Bılarzıñ (s.110) küñelderé tuñ, bılar ösön haman qış, haman buran.

E tégelerge... Qatı burandargä sızay almay tavzar kükke oshalar za – bér neme le tügel. Ular ösön yey géne.

Bıl iké qarşılıq arahında köreşév bulmavı mömkin tügel.

Bayağı hanhız yıldar köreş ménen olaqtılar ular.

Tuqtavhız köreş ménen aqqan tormoş, bérevzer ösön qışhız yey, bérevzer ösön yeyhez qış bulıp qala almanı. Köreşév hözömteleré az hanlı yeyselerzé – parazittarzi hıpara huqtı.

Bıl – Oktyabr.

Bına unıñ un yıllığı.

Böte intékkenderge rehet tormoş sırayı.

Milliondar şatlana.

Donyala sağıştırv mömkin bulmağan

küñellélék

Donya huğışı yéñév derté utında yana.

1927

1.9. KÖTÖVSÉ ŞEREY

(NEŞÉR)

Yazğı köndöñ al tañında, kiñ tuğayzarzağı, urman ésteréndege million törlö saskeler üte yügerép, temlé-temlé yéster alıp kilgen yomşaq, irke yélder tañ yoqohon yoqlağan tebiğet balahı yeş Şereyzé höyzö, irkelené.

(s.111) Alıs yérzerze, hıv buyzarında, şırılıq-ereme ésterénde talğa başıp hayrağan törlö turğay tavıştarı Şereyzéñ tatlı yoqoho arahında qolağına sirtélgen uyativ signalı buldı.

Ozon könder buyınsa kötöv artınan yügérép arıp yoqlağan yeş Şereyzé küp irtelerze tebiğet irkelep uyattı.

Şerey, tuızğan köpöhön bélegéne élép, tın avıldıñ kiñ uramınıñ tap urtahına başıp, kıl ménen oslağan ozon sıbırtkılıñ bolğap şartlatıp, kükregén kirép:

- Heş, heş... – tigen qalın tavışı ménen avıl uramdarın yañğırattı.

Töşterénde “albaştı”, “yén”, “ubırzar” kürép hataşıp yoqlağan avıl biselerén ul şulay uyattı.

Tebiğet balahın vaqıtı ménen tebiğet irkelehe le, tormoş unıñ başınan hıypamanı. Yünlé tamak, bötön keyém kürmey, avıldıñ qayhı bér qatı küñéllé, haran bay biseleréne erlendé le, ħurlandı la, tuqmaldı la.

Kötövén utlavğa taratıp, tav itegéne kırm yatıp, küpten tügél géne yer aştına kümélgen ata-eséhén hağınıp, küpmé géne yeşter tükmené yeş Şerey.

Tebiğet te unı her vaqıt irkelep kéne tormanı şul.

Ut qazanı, iké yözlö qoyaş unıñ alma kévék yeş bitterén bér yaqtan yandırha, ikénsé yaqtan, tav-tav qara bolottar qabarıp sıgıp, uttar sesép, boz borsaqtarı hibép intéktérzé, küşéktérzé, yeş Şerey yandı la, tuñdı la...

(s.112) Könder bér-bér artlı alğa yügérzéler. Artı ménen torğan tormoş yeş Şereyge bité ménen boroldo.

Şereyzéñ yeş könderé kötövsélékten uqıvsılıqqa eylendé.

Unıñ avıldan kitkenéne baytaq yıldar bulğanın höylenéler.

- Kötöväzé yaqşı köte torğaynı, qayhı ilderge kitép azaşıp üldé iken, bañırqaynı. – tip zarlandılar avıldağı ebéyzer.

“Ülgen hıyır hötlö bula.”, élék “hüz tıñlamavısı” Şereyzé ħezér “yaqşı kötövsé iné.”, tip maqtanılar.

Ayzar, yıldar hamam tik tormanılar.

Şereyzéñ yeş küñélé üzénéñ salqan yatıp yırlağan tav bitterén, usal kezeler artınan ilay-ilay yügergen kırzarın, tañ ménen torop, heş, heş, tip hörenlegen kiñ uramdarın hağındı.

Şerey qaytқан...

Şerey qaytқан, Şerey, - avıl şavlanı.

Éyé, Şerey qayttı, “kötövsé qayttı”, tip şatlanılar.

Şerey qayttı. Lekin ul yañı Şerey indé, Şerey belém téyep qayttı.

Ana, matur mektep, ana, ukıv öyö, unan kolhoz – ular barıhı la Şereyzéñ tırışlığı arqahında barlıqqa kildéler.

Üzëñ erlegen usal ebéýzerge, kıızıv yéñgelerge tebiğet balahı – Şerey yañı tormoş yuldarı öyrete.

- Sovét şul, sovét. Sovét bulmaha, kém şulay itér iné bıl yégétté. – tinéler.

(s.113) Uttar sesregende küz aldında,

Bismillanan başqa hüž tapmay,

Qaltıranıp torğan qurkıvınan

Küz qabağın da quzğatmay;

Köslö yeşén Şerey kükregénde,

Qoyaş utı unıñ küzénde.

Hežér indé uttar sesrep tora,

Yeş Şereyzeñ her bér hüžénde.

1928

1.10. UT YILĞALARI AQQAN YERGE BAR

(NEŞÉR)

Alhıv tañ yélderé tal yapraqtarın höygende, tañ tınlıgın yarıp, kömöş hıvlı halkın şişmeler tañ yırzarın yırlağanda, unda tağı yırsı turğayzar tal botaqtarın tirbetép tañ lirahı kıldarın sirtkende, hin de, tañ moñona kümélép, başındağı toyov taşırzarı lirahı kıldarına quşıldıñ da, sikhéz uy diñgézéne taşlandıñ.

Tañ yélderé bulıp yügérérge, tañ atqanda tav bitterénen halkın şişme bulıp sıltırap ağırga, talğa başıp tal tirbetép yırlay torğan yırsı turğayzarzıñ barıhınıñ da mondarın kükregéne yıyıp:

Tañ yélderé bulıp ise alham,

Turğay bulıp talğa başa alham,

(s.114) Halkın şişmekeyzey sıltırap ağıp,

Yöregém kılin moñlo sirte alham.

tip yırlanıñ da, irénderéñ nimelér eytérge télegendey bulıp bөрölöp oзақ ta tormanı, min... min tigen hüžzer işétéldé.

Kükrek kirép qarap torğan möhabet, mahayğan ürkeslé tavzar... Östöñe qolarğa torğan téke qayalar.

Béyék tav tübeleréne, téke qayalarğa aqrın gına ürmelegen kük mamık kévék, kük toman ağışına küžzeréñ töşkende, hinéñ küñél kıldarı tağı la ikénsé köy, ikénsé moñ ménen sirtéle başlayzar.

Tav kükregé bulha bıl kükregém,

Téke ҡayalarға tiñ bulha,.

Yöregémdegé altın-kömöşterzé

Kükke hirpér iném min bulham.

Tav derté ménen tav bulırzay bulıp tipken yöregéñ haman da şul tibéşén davam ittére almay. Tav kükregéne tékelgen küzzereñdeñ fokus nöktehé tağı la almaşına.

Ana hul yağıñda borola-borola ağıp yatқан yılan yılğa buyzarı.

Kük seskelerge manılıp, tulқınıp yatқан tuғaylıqtar.

Kügere töşöp kürénép yatқан urman diñgézé, aғarıp yatқан moñhov ay, külder...

Borolop-borolop aға aқ yılğa.

Tuғayzarı yeşél şemehe.

(s.115) Küz yügértép ükhéz urmanına,

Küñél yıvatamın, ismaham.

Min üzém tav, küz yeşterém yılğa.

Küzzér kül, kérpékter - ҡamışı.

Seskeyzerém bulha yeşél urman.

Kürmeş iném donya hağışı.

tip, huзıp-huзıp yırlanıñ hin tağı.

Hinéñ tirélép tipken yöregéñ, uynaq küñéléñ simfoniyahınıñ ҡıldarına sirtkende, ana... aқ ҡoyaş ta tav aştınan aқrın ғına başın ҡalkıtır.

Hiné isértken böte figuralarға ikénsé töş indé.

Ҡустım, гүмэрэñ de, tormoş ta, rehetlék te hinéñ uyzarıñ yörögen yerzerze gene түгél, hinéñ yügerék uyzarıñda ni tiklém üzgeréşter bulhalar, bınav hin kümélgen moñhov maturlıqtar ға almaşına toralar.

Ana... hiné uyға batırған asıl ҡoştar ға éşke kittéler.

Sıltırap ağıp yatқан yılғalar ға tirmen ҡulasaların şavlata başlanılar.

Mahayған tav kükregéndegé – bézzéñ ösön yaraқlı bulған nemeler téyelép domna méyésteréne ozatıldılar.

Fayzahız uyzar diñgézénde aқıl arıtıv bögöngö kéşe éşe түгél, ҡustım. Hin anav taştar ut hıvına eylengen yerge, ut yılғaları aққан yerge, bar. Unda uttan yahalған méñ başlı yılan töslö borғolanıp, yuғarınan түbenge atılıp, tuқtavhız ağıp torған ut yılғaları, ut şarlavıqtarı kürérhéñ. Möhabet tavzarzan kilgen ҡara taştar sékund ésénde ikénsé (s.116) töške eylene toralar. Hin unda – anav aғarıp, küz sağıldırıp ҡalkқан ҡoyaş

yaqtıhın, qoyaş kıızıvılığın éséne alıp görlep yatқан domna méyésteré aldında kızara bürtép, yügérgelep yörögen méñlegen batırzarzı kürérhéñ.

Elé hin anav tav itekteréndege küz yavın alıp, möldörep ultırğan al seskelerzéñ atқан vaqtın küre almavıña aptırap aqıl uynatahıñ, unda kızıl ut seskeleré atқан vaqtı kürérhéñ.

Tınlıqқа töröngen moñhov tav tübeleré, téke қайalar urınına, hin unda tézélép ultırğan ozon-ozon möryeler kürérhéñ.

Unda – tav tübeleréne күкке қарап аşıғıp, atılıp torған қарағусқıl tötönder tézmehé kürérhéñ.

Unda – hinéñ küz aldına bér yaqlı gına başқан tebiğet kürénéşteré urınına sékund hayın yañı yañı kürénéşter, yıldar, ҳerекetter. – yañınan-yañılar tıvıp torğanın kürérhéñ.

Ut yılğaları aққан yérge bar.
Ut yılğaları aққан yérzerze
Yañılar hayın yañılar tıvalar.
Sékund hayın hinéñ üz aldına
Yañı tıvğan handar қuyalar.
Yañılar tıvıp torған yérge bar za,
Yañı uyzar tıvır küñélde.
Yörek қıldarındı utқа man da
Utlı yırzar yırла hin bézge.

1928

1.11. YIRTIŁĞAN TINLIQ

(NEŞÉR)

(s.117) Kızıl bayraq yélbérler

Mesét manarahında.

Mesétter mektepke eylene

Sovét zamanahında.

tip yırлаған avıl yeşteréneñ yuğarılağı yırzarı, yazğı taşkın – kiñ yeyév tulqını ménen alğa, alıstarğa tirbelép kitken hımaқ toyoldo.

Uñ yaқта héreyép ultırğan mesét manarahındağı kızıl bayraq, kisevlegen қояştıñ kızıl nurzarı ménen tağı la kızara tösöp, talğın gına yélbérley.

Ul irénép kéne tav artına tösöp kitken қояştı ozatқан hımaқ buldı.

Béz uyanganda yazğı al tañ yeylevge al bağanalar sağıldırğaynı. Manaralağı anav bayraq tağı la maturlana töşken, tağı la kızara, yana töşken. İndé ul kisten géne ózatқан al қояştı қарşıлағанда, бıl mesét halıngandan birlé atқан таңдар, үткен көnder, batılған şefekter күз aldınan үтép kiteler.

Elé küpten түгél géne бınav bayraq yélbérlegen manara matur al таңdıñ бөте maturlıғын, күркem tınlıғын қothoз revéşte yırtа інé.

Küpten түгél géne alhıv şefekter бıl manaranan yérenés taviştar ménen ózatılalar інé. Hezér ular ózatılғандar, күмélgender.

(s.118) Küñéldé igép torğan, tutıққан yartı ay hındırılıp, unıñ urınına böyök köreştéñ yéñév bayraqı élengen. Ul, yılı yélge talpınıp, yañı késélerzé yañı tormoşқа saқıra.

Қояş bildelé бéyéклéкке үrmelené indé.

Yeş yérzé yılmayıp yılıтқан қояştıñ irtengé sıvaғында қıvanışıp yügergen bögöngönöñ bögöngö balaların қarası.

Yıldar buyınsa şomlo tınlıқ batşalıқ itken mesét şavlay.

Қartayғандar haқaldarı ménen hépérgeñi mañlayzarı ménen şımartқан ізende tuñқayғандar safı түгél. Tézelgen partalar safı.

Küñéllé yeş uқıtıvsı kızға, қulı aқsaға huзılған mulla torğan, mulla ultırған, mulla yatқан urınga, klass taқtahı қuyılған.

Küp baştarzı başқан şomlo tınlıқ

Şanlı, danlı yırtıla.

Al seskeler atқан küñéllélék –

Fenlé. Yemlé kön kile.

1929

2. TÖHFET YENEBİY'İN HİKÂYE VE DÜZYAZILARININ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

2.1. ÇATISIZ EVLERDE

I

(s.15) Yaza özgü güneşli güzel günler azalıp, birbiri ardınca akıp duran koyu kara bulutlar, karla karışık yağmurlar getiren uzun geceler gelip çattınca, Hıliv ninelerin çadırlarını yüklenip barınaklara (kışla, köy) dönmelerinin üzerinden birkaç gün geçmişti henüz.

Sonbahar rüzgârının dışarıdan pencere zarlarına çarparak vıjlaması, kendisine göre içi huzursuz bir nameyle Hıliv ninenin ihtiyar gönlüne, kim bilir nasıl kötü olan “ahiret” hayatını, “sur” üfürülen günleri doğuruyordu.

Zviii... diyerek ısıltı veren rüzgâr sesleri, kadına mahkum olan donmuş paltosunu baştan aşağı sarıncı iki dizini göğüs hizasına kıvrarak, dışları yırtılmış mindere işte şu rüzgâr seslerinden kaçarak sığınmak mecburmuş gibi hissediliyordu.

Bu şekilde sonbahar rüzgârının uğuldaması altında Hıliv nine, art arda devam eden çürümüş düşüncelere dalarak uyuyakaldı.

(s.16) İşte orada, nazlı ala kedi de kendisi kadar zeminde, gözlerini alev gibi harlatıp, planlamış gibi koklayarak yürüyüp, seki ayağını çatır çutur gerilip uzanarak tırmaladı ve gırlayıp Hıliv ninenin ensesine sırtını yasladı ve o da rahatlayarak uyumak için yattı.

Hıliv nine, şimdi artık büsbütün hayal âlemine dalmış...

O adı geçen “kıldan ince, kılıçtan keskin sırat köprüsünü” nasıl ki geçti, onun burada işi kalmadı. Kadın cennetin en yüksek makamına gidip yerleşmiş...

Geniş “cennetin” sıralanarak, büyüyen duran hurma ağaçlarının gölgesinde bir parça türkü söyleyiverdi.

İşte, mollaların tasvir ettiğine göre, Hıliv ninen, genç bir huri kızı olup yetişmiş... Daha da öteki tarafta gencecik, bıyıkları bile henüz terlememiş huri yiğitleri ona “Buraya gel.” deyip, cennet işareti ile kaş göz oynatıyorlar.

Kadın da şimdi artık bir huri kızı oluverince kibirlenivermiştir; sanki “Kendiniz geliniz.” der gibi ve başını bir sağa bir sola sallayıp nazlanıyor idi.

Bundan çok geçmeden deminki huri yiğitler, cennetin en değerli dokumalarından dikilmiş “hölleler”⁴ giyip, takkelerini yatık takıp giyinip kuşanarak kadının önüne gelip konmuşlar.

Huri yiğitler de pek hilekâr ve muziplermiş...

İlki, kadına şarabı (şerbet, tatlı su) ben içireyim, ikincisi, benim içirmem gerek diyerek kendi aralarında tartışmaya başlamışlar. (s.17) Herhâlde, anlaşılmamış olacaklar ki sırtüstü yatan Hıliv’in ağzına, yukarıdan “Kevser” damlaları damlatmaya başlamışlar. Bu damlalar başta Hıliv’a “Kardan daha soğuk, baldan daha tatlı” gibi gelmiş.

⁴ Hölle: (Ar.) Oldukça hoş güzel kıyafet, güzel giyim. (Özşahin, 2017: 234) (A.N.)

Damlalar hızlandıkça hızlandılar. Huri yiğitler gerçekten de alay etmeye başlamışlar artık, aptallar.

“Kevser” şarabı damlalarını Hıliv’in sadece ağzına değil, burun deliklerine de, gözlerine de damlatmaya başlamışlar.

Artık Hıliv, nazlanmayı bırakıp “Yeter artık yiğitlerim, doydum.” dese de, huri yiğitleri hız kesmeden alay etmeye devam etmişler.

Hıliv’in, sonunda dayanamayarak öfkelenip “Üstümü ıslattınız artık, gidin!” diyerek bağırmasıyla, birdenbire “cennet” yıkılmış gibi olmuş. Huri yiğitler de tam orada yok oldular, hurma ağaçları da diğerleri de kayboldular.

İşte o vakitte Hıliv nine, çatısız evinin kuru sekisinde yattığını görüp, şaşırıp kaldı.

Onun ağzından taşıp boyunlarına akan, göğsüne doğru yayılan “Kevser” damlaları, çatısız evinin tepesinden geçerek damlayan yağmur damlaları oluverdiler.

Hıliv, ne kadar inanmamaya çalışsa da, olmuyordu. Kazan etrafındaki kap kacaklara tıklar tıklar damlayan damlaların sesleri, pencere zarının lap lup edip durması kadına sağlam bir kanıt oldular.

(s.18) O anda Hıliv, bildiği duaları okuyup, etrafına bakarak tüküründü ve kalkarak öylece damlalar altında uyuyan oğlu ile gelinini uyandırıp bu işi düzene koymak için düşündü. Diğer türlü, paltoyu tekrardan baştan aşağıya sarınıp yatması için imkan kalmamıştı.

Kapıyı “bismillah” çekerek açtığı anda, çiseleyip serpilerek yağan yağmurda çitin arkasındaki sığırların toparlanıp böğürerek ayağa kalkmaları, kadının yüreğine buzlu su serpmiş gibi oldu.

- Yağmur çabucak dinecek gibi değil, daha. Minlibay yavrum, gelin, hemen kalkın, eve epeyce bir su giriyor, doğru düzgün yatacak yer de kalmadı, çok kısa sürede geçici çadırı toparlamak gerek. – dedi.

Minlibay ne kadar kalkası gelmese de, annesinin huzursuzlanması sebebiyle kalkmaya mecbur kaldı.

- Çatısız evde yaşarsan işte böyle olur anne. Bizim bu eziyetimiz bir tek bugün de değil şüphesiz. Evi çatılatarak kapatıp insan düzenine sokayım dediğimde, sen her zaman karşı çıktın. – deyip annesine söylene söylene çadır kuracakları tarafa bakmaya başladı Minlibay.

Hep birlikte Hılv ninenin kocası Yuldbay merhumdan kalan üç ayaklı direği geniş sekinin tam orta bir yerine kurdular ve keçe kilimlerle örtüp, içine üçü de sırasıyla yatarak az evvelki damlaların tapırtısı altında da uyuyakaldılar.

II

(s.20) Yağmur damlalarının tapırdamaları hâlâ dinmedi.

Sobanın odun dayayıp yerleştirilen yerinden yarıklar açarak damla nehirleri akıyordu. Hılv nine epey önce (*baya*) küle gömerek pişirdiği ekmeklerini ıslanmadan alıp yerine koymayı unutmuş, sanırım.

Külde pişmiş, o darı unundan yapılan ekmekleri yumuşayarak tavuk yemi gibi saçılıp işe yaramaz hâle geldiler.

Sabahleyin uyanmayla birlikte Hılv'ın gelini, köşede destekli duran çırallık ağacı uzunca kıvrarak bir şekilde sobayı yakıp ağır ağır harlayışını seyrederken Hılv ninenin yapacak işi yoktu, kendi kendine konuşmaya başladı.

Dışarıda da değil, evin içinde lazım olduğunda kuru bir şey kalmadığını aklında tutup, bir şekilde yemek hazırlamanın çaresine bakması gereken zamanda o, oğluyla gelininin dikkatini çekmek için bugün gördüğü şaşkınlık verici rüyayı anlatmaya girişti.

Kendisinin huri kızı olduğunu, huri yiğitler ile oynadığını, kevser damlalarının yağmur damlaları oluverdiğini söyleyince oğluyla gelini, gülecekleri yokken bile, bağırarak gülüverdiler.

Hılv nine, hâlâ kendi rüyasına aklı gidip, onu güzelleştirip yorumlatmak ister gibi, Minlibay'a bakıp bakıp durdu.

(s.21) Minlibay'da onun rüyasını yorumlama kaygısı var mı hiç, o evi ısıtıp, yemeği hazırlamak için eşine yardım ederken Hılv nine:

- Yavrum Minlibay, gün hafiften batınca İşdevlet hocayı çaya çağırıp, bugünkü rüyamı yorumlatayım alayım (*alayımselé*), o çok düzgün yorumlamıştı, meleğin amin dediğine denk gelsin. – dediğinde, Minlibay onun sözünü kesip:

- Bırak hele (*kuysele*) anne, olmayanı söylersin de oturursun, rüya yorumlatıyorum deyip boş yere adam çağırıyorlar değil mi? Eğer ki senin gördüğün herhangi bir rüya doğru çıkmış olsa, şimdiye sen bizi çoktan servete boğuyor olurdun. – dedi.

- Aaaaa, ne diyorsun çocuğum? Biz insanoğlunun eksik olduğu işte o; sağılacak buzağılı üç ineğimiz var, dört tayımız var, şükret yavrum, Allah geleceğini hayırlı etsin derler. – deyip Hılv nine Minlibay'a nasihat verdi.

- Tabii, hayırlı işte sana, evin içine çadır kurup yatarak sabahleyin uyandığında yiyecek yemeğin olmasın, böyle hayata hayırlı demek olmuyor artık anne. Tek başına malın ne faydası olacak. İşte Föbeş'in iki atı var ama eviyse nasıl fiyakalı. İçeri girdiğinde çıkasın gelmez, ev de değil, ahırlarına bile çatı yapmış. Ben geçen sene bir kısrağını satıp evi çatılatalım artık annem dediğimde, sen kırk türlü laf ettin. – deyip Minlibay annesine söylenip durdu.

(s.22) Hılvıv nine, kocası merhum varken epey inatçı olmaya alışmış biri olduğundan, devamlı kendi sözünü söyleyip:

- Hey gidi yavrum hey! Sen gençliğine kanarsın, ataların evlerine çatı yapmasalar da yaşayıp gitmişler. Hayvanları da çokmuş. Allahutaala'nın verdiği yağmurla doyup da insan hayvan satar mı hiç? Aha Yulsıgol dedeyi görmüyor musun, çiftlik dolusu hayvanı var. İş evinin çatılı olmasında değil. “Evi uzun yemeği cıvık” dermiş eskiler. Ömrümüz olursa kış dâhi gelse yine geçip gider oğlum. Baharın gelmesiyle yaylaya çıkarsın, hayvan olmadığında da dünyanın çekiciliği yok, boş yere terslenme yavrum. – demiş.

Minlibay, genç olsa da, hayatının kötü olduğunu bildiğinden annesinin işe yaramayan acelesi için bir türlü inadı dinmedi.

- Ana, sen yaşlandın da bana genç dersin. “Çok yaşayan ne bilir, çok şeyi gören bilir.” dedikleri gibi, sen hiçbir şey bilmiyorsun ki. Ben doru kısrağını satayım da böylece eve çatı yaptırayım. Aha şu tamamen çıplak duran çitteki hayvanı daha çok düşünüp onlara acımak gerek. Onlar senin gibi evin içinde çadır kurup yatıvermezler, onlara çatılı ve su geçirmeyen sıcak bir ahır gerekli değil mi? Artık senin sözünle eziyet çekerek gün geçirmek olmaz, o zaman da ayırıcı alalım desek, “Dedelerinde olmayan şeyi alıverme, rüyama girer.” deyip ters düştün. Hayvan yetiştireyim diyip birilerinin gülüncü olmak uygun değil artık. - diyerek Minlibay, yemeğini de yemeden, sinirlenip homurdanarak çıkıp gitti.

(s.23) Hılvıv nine, ıslanarak yumuşayan paltosuna bürünüp tahta sekinin kenarına gidip oturdu ve Minlibay'a söylenmeye girişti.

- Bu çocuk kime çekmiş, asi. Muhtemelen, babası merhum da aynı öyleydi. İnsan kendi kendine deliriyor deyip delirmeden kalmıştı. Yağmur olsa ne, dediğim gibi kaçamazsın, ayda bir iki kere çadır kurup yatması büyük bir iş mi oğlum! Kocam merhumcağızın tuttuğu bir yoldu. - deyip ağzını bükerek ağlayacak gibi oldu.

- Bu çocuk evi çatılatırsa, gereği de kalmaz artık bu mirasın ama... İşte... Öleyim de kurtulayım. – deyip söylenip oturduğu sırada gelini:

- Annem, oğlun yalnızca doru kısırağını satalım diyor henüz, onu satınca, eve kuzineli soba da alırsız, sürekli de eski sobayla zor, bir şey pişirmek de olmuyor. – deyip lafı biter bitmez Hılv ninenin yüzü değişti, başına sopayla vurulmuş gibi hissetti muhtemelen.

- Tövbe estağfurullah! Gelinciğim, eve haç, haç da lüzum gelir artık, daha ne yaptırmayı düşünüyorsun? Evin içinde melekler bile kalmaz artık. – dedi.

Genç gelin, kayınvalidesinin bu sözlerini duyduğunda tebessüm ederek:

- Aaa annem, kuzineli soba almakla evden melek kaçır mı ki! O hocanın evini gördüğün yok mu? Onun evinde de kuzineli soba var da! – dediğinde, Hılv nine yüzünü daha da ekşitip:

- (s.24) Çok boş konuşuyorsun gelin, günaha giriyorsun. Hocayla karşılaştırmak olur mu hiç, onun evinde raflar Kur'an dolu, kendi gece gündüz namaz kılar. Oradan melek ne diye kaçsın ki?

Gelin sürekli kayınvalidesine kabullendirmeye çabalar gibi, örneklerle ispat etmeye çalıştı.

- Kaynanam, sen öyle dersin ama şüphesiz bizim evde de cüz var. Şunu sobanın dışında tutsan. Ondan sonra sen de haftada bir kez de olsa namaz kıldırıyorsun. Öyle olunca, melekler... Daha üçüncü gün namazdan dönen Gölyamal'ı gördüm. Dedi ki: “Melek, cin, şeytan –devam ederek daha başka şeyleri de saydı orada- hepsi de boş laf.”

Hılv nineye bu sözler kâfiydi. O vakit kimbilir hangi dualarını okumaya başlayıp:

- Ey güzel ömrüm, son günlerim yakındır artık. Öyle olmasa, halk bu kadar azmazdı. – deyip yakınmaya başladı.

İşte o an Hılv'ın gelini, bir şekilde (*insék*) epeyce bir gayretle sobayı harlatarak yakıp gitti.

Epey bir vakit geçti. Hılv'la gelini ateşte ısınıverdiler.

Mayasız hamurdan olsa da pideler pişti. Ancak Minlibay bir şeyler atıştırmak için hemen dönmedi. Kahvaltıyı yapıp epey vakit geçtikten sonra evdeki ufak tefek şeyleri toplayarak giderken, şimdi, komşu köyün Kotok denilen adamıyla gülüşe gülüşe dönüp geldi.

(s.25) Minlibay eve girmesiyle:

- Doru at gitti, işte Kotok ağabey daha da arttırmadı, en son 95 suma⁵ sattım. Bu paranın yarısına evi çatılatırız, kuzineli soba kurdururuz, pencere taktırırız. Kalan yarısına

⁵ Yüz tenge değerindeki para birimi, sum. (Özşahin, 2017:218) (A.N.)

gelince, hayvan ahırını yaptırır, üstümüzü başımızı diktiririz. Veya ana, bu konuda ne dersin? – dediğinde Hılv nine kızarıp bozarıp oturdu, evde yabancı biri de olunca karşılık vermeye cesaret edemedi.

- Bir düşünsen, yaptığın iş kötü değil de oğlum, ancak doru at zavallicığım, ben dışarı her çıktığımda dertleşir gibi kışneyerek, gözleri dolu dolu bakar dururdu, hayvancağızım. – deyip dudaklarını büzüp ağlamaya başladı.

Hılv ninenin ağladığını görünce Minlibaylar:

- Doru atını uğurlarken kucaklaşıp ağlaya ağlaya vedalaşırsın artık. – diyerek gülüştüler.

- Çatısız evin eziyetini çok çektik, artık boşuna kederlenirsin ana. – dedi Minlibay.

1926

2.2. İLK GÖRÜŞME

(KOMİK HİKÂYE)

Vadide Sohbet

I

(s.26) İzin günlerinden birisiydi. Dostum Murat’la Akidil vadisinde, ağaç gölgesinde konuşarak oturuyoruz.

Laf lafı açtı, köyde, çocukluk zamanımızdaki türlü oyun ve şakalaşmalarımıza gidiverdik. Önceki hayatımızla günümüzdeki farklılıkları karşılaştırıyorduk.

Köy kucağında, köyün kendine özgü hayatıyla yaşayan insan için “ülke gezmiyor, dünyayı görmüyor, hayatın türlü katmanlarındaki tuhaflıklarını görmemek mümkün imiş” dedik.

Sohbet, çocukluktan başlayıp daha da ilerledi. Belli ki Kazakların dediği gibi hayatın “deli çağı” (*buz balasılık*), bizim dediğimiz gibi ise delikanlılık ve genç kızlık devri geldi artık. Dostum Murat’la söyleşirken bir coşkuyla kendi delikanlılık zamanlarımızı konuşmaya başladık. Dostum:

- Ya işte dostum, senin gençliğinde yaşadığın tuhaflıklar vardır, dikkatimizi çeksin. – dedi.

- (s.27) Var. – dedim ben.

Gönül defterimin köy hakkındaki sayfalarını çevirerek cevap vermeyi düşünsem de, işte o an Zöleyha Hanım’la tanışma hadisem şıp diye aklıma geliverdi. Dedim ki:

- Bizim zamanımızda köyde kızlarla tanışma görüşme olmadan yaşamıştık. Eğer ki gönlün herhangi bir kıza düşerse onu “alma” (*evretév*) hayaline dalarsın. Çünkü bizim zamanımızda “kız alma” (*kız evrete*) için belki ne kadar mucizevi dualar olmuştu. Kızın yoldan geçtiğini çit aralığından görüp, ayak bastığı yeri gözleyip durursun da, kızın tabanının değdiği yere giderek bahsettiğim duaları gömersin. Şayet olmazsa kızın yaşadığı evin kapı altına gidip sokuştururursun. Ondan sonra artık kızın kendine “varacağını” (*evregenén*) beklersin.

Bilirsin, köyde gençlerin topladığı evler ve başka türlü şenlikler olur. Orada oynadığın sırada işte o sözü edilen gönlünü kaptırdığın kız, sana sevimli bir söz söylese veyahut bir kere sana bakarak gülümserse bir şey yaparsa, “İşte, bu kız şimdi bana varmaya (*evrey*) niyet etmiş.” deyip seviniyorduk. Bu şekilde artık o devirdeki bizim terbiye öyle verilmiş, ama ben şimdi bu konuda konuşup durmayayım. Köy çocuğu olduğun için bunları sen de biliyorsundur. – dedim dostuma.

(s.28) Ben dedim:

- Çocukluktan çıkıp güzel bir delikanlı olduğumuz vakit geldi artık. Bana bir dönem, köyü terk ederek şehre iş aramaya gitmek uygun geldi.

O zamanlar gönül toy tabi, bana, baştan başlayıp şehre gitmek de çok cazip hissettirdi. İstasyona gelince, gönül bir öyle bir böyle oluyor, lokomotif düdükləri medeniyetin güçlü gürüldemeleri gibi duyulup kulakları çınlattı.

Çok geçmeden bilet alındı, gitme vakti geldi. Gar kapısının dibine bağlanarak takılan çanı, çın çın çın ettirmek için çıktı geldi bir kişi.

İnsanlar koştura koştura bavul ve hasır sepetlerini kucaklayarak vagonlara binmeye başladılar. Vagon kapısının dibinde, kıyafetleri kirden kayış gibi olmuş kişiye biletimi gösterdim ve küçük çuvalımı götürüp ben de vagona çıkıp oturdum.

Vagona girip azıcık bekledikten sonra, dışarıdan “sırrrrr” diye düdüğü sesinin işitilmesiyle lokomotif, ormanları yankılatıp böğürdü, ağır ağır kalkarak gittik.

İçim daralarak, daima vagon penceresinden bakıp memlekete bakarak gidesim geliyor. Doğduğum köy belki de bir yerde “cehennem” altında kalmış gibi hissediliyor. Ah, gitti, diye düşünüp duruyorum.

Takır tukur gidiyoruz.

İşte bir an, şehrin uzun uzun bacaları, yüksek yüksek binaları, yükselen kiliseleri parlayarak görünmeye başladı.

(s.29) O görüntüler, gözümün önüne belirsiz, benim de anlamadığım fırsatlar getirdi.

O şehrin sokaklarında yürümek çok ilginçtir şimdi, diye düşünüyorum.

Ufa derler, Ufa derler

Ufa'yı görseydin

Tsentral caddesinde

Koluma girip yürüseydin şimdi.

deyip, köyde akordeonla birlikte köy oğlanlarının caddeleri titreterek türkü söyledikleri aklıma gelip, güzel şeyler düşündürüyor.

Bir ara şehrin büyük istasyonuna gelip durduk, halk dalgası gümbür gümbür geliyor, baş döndürüyor.

Aşırıymış ama kıymet de burada, diyorum.

Şehre vardığımda, bahsettiğim gözümün önünde beliren “fırsatlar” yerine zorluklar, sıkıntılar görünce o anda doğrudan ağlamak geliyor, burasını anlatıp durmayayım.

Şimdi şehre geleli epey bir vakit geçtikten sonraki olaya geçiyorum.

Yaz günlerinin güzel dönemi, güneş ufukta süzülürken şehrin boğucu havası yayılıyor.

Biz fırında kendi vardiyaımızı doldurup mola vermeye gitmiştik. Şehrin caddesinden bir o yana bir bu yana geçip giden halkı izleyerek giriş kapısının dibinde oturuyoruz. O anda, benimle birlikte çalışan Selmen ağabeyin sevgilisi Getiye abla geldi. İkisi konuşmaya başladılar.

(s.30) Konuştular da konuştular.

O an benim de köyde kız arayıp gezdiğim (*evretép yörögen*) zamanlar aklıma geliverdi galiba, nefesimi kuvvetlice içime çekip bir kez ofladım ve oturmuş Getiye ablayla konuşan Selmen ağabeyin gözüne herhangi bir şey isteyecekmiş gibi baktım.

- Samson! Neden of çektin? Yoksa kızlar mı geldi aklına? – dedi Selmen ağabey. (O zamanlar benim çalıştığım yerin patronu Rus olduğundan, adın “dvuh étajny”⁶ söylemesi zor diyerek sahibenin önerisiyle “Samson” derlerdi.)

Ben:

- Sanırım öyle oldu. – dedim Selmen ağabeye. Otururken Selmen ağabeyle Getiye abla galiba şımarıklaşarak konuştular ve Getiye abla vedalaşarak dönüp gitti.

⁶ İki katlı. (Chirli Özakdağ, 2012:174) (A.N.)

Getiye abla biraz uzaklaşınca Selmen ağabey:

- Getiye, bak, Zöleyha'yı bırakma. – diye ardından seslendi.

O ise “tamam” dermiş gibi başını salladı ve sapan bacağına hızlandırarak (*kamıtıracak*) kendi yoluna gitti.

Biz hâla Selmen ağabeyle girişte oturuyoruz.

Selmen ağabey, iyi bir şekilde yaş aldığından dünyanın tadını tuzunu bilen biri. Böyle dostluk açısından çok iyi, ihtiyacın olduğu her anda yardım elini uzatmaya hazır bulunan bir işçiydi. Otururken:

- (s.31) Samson kardeşim, işte, o az evvelki gelip giden Getiye'nin annesiyle öz kardeş, çok güzel, Zöleyha diye bir kız kardeşi var, ben seni onunla tanıştırayım. Eğer keyfin olursa, bugün parka gideriz. – dedi. Selmen ağabey öyle deyince benim gönül bir öyle bir böyle oluverdi. Gönülde belki de ne coşkun hevesler oluştu.

Selmen ağabeyin işte böyle bir de kandırmadan söylemesi, aklına koyduğunu yapan biri olduğunu bilince “tamam” deyip söz verdim. Zöleyha'yı görmek için yüreğim heyecanlanıyor. Onun hakkında derin düşüncelere dalmaya başladım.

Gözümün önünde Getiye abla gibi orta boylu, güzel bir Zöleyha canlanıyordu.

Akşam yemeğini yiyip karnımızı doyurduktan sonra söz verdiğim gibi Selmen ağabey ile parka gittik.

Şimdi artık benim kılık kıyafetim de köydeki gibi değil, kendir gömlekler yerine şehirlik dikilen dokuma gömlek, pamuklu olsa da pantolon, üstüne bit pazarından satın aldığım “Bayżarskiy” tarzda kundura da var. Böyle nasıl da delikanlı gibi olmuştum.

Parka gittik. Halk dalgası kaynıyor. Dedim ki:

- Sonra, Selmen ağabey, burası çok kalabalık, kızlarla tanışabilir miyiz, ayıp olmaz mı? – dedim.

Selmen ağabey bana bakıp gülümseyerek:

- Neden, olmaz elbette.- dedi.

(s.32) Yol boyunca sıra sıra dizilerek dikilmiş kayınların arasına döndük.

Halkın karınca gibi kaydığı yere, büfeye yürüyerek gittik. Getiye ablayla adı geçen Zöleyha da geldiler.

Benim kalbim cız etti.

Selmen ağabey:

- Zöleyha Hanım, tanışınız. Bizim fırıncı Samson! – deyip benim lakabımı da bildirdi.

Tanışınız denince, hareketsiz durmak olmazdı artık.

Zöleyha Hanım’la el sıkıştık, gözlerim gözlerine daldı. Tenim, heyecandan bir sıcak bir soğuk oluyordu.

Zöleyha Hanım, benim düşündüğümünden de güzel, kusursuz görünüyordu. “Bu çok güzel, görkemli bir kız. Bana itibar etmez.” diyerek gönlüm ümidi kesti.

Alınmış kara kaşları, vadide keyifli yusuvarlak bir göl gibi olan uzun kirpikli kaygılı, ıslıl ıslıl gözleri, kendine göre uyumlu duran gövdesi beni mahcup edecek şekildeydi. Onun karşısında benim kıyafetlerim de çok aşağıda kalmıştı kesin. “Bu kız nasıl bana hanım olur ki” diyerek doğrudan doğruya düşünmeye başladım. Ondan başkasını düşünmemişimdir sanırım.

Selmen ağabey:

- Samson! Siz Zöleyha’yla işte şu diğer yoldan gidin, konuşun, dertleşin, biz ise Getiye’yle bu yoldan gideriz. Doyasıya yürüyün de, aha şu kilise köşesi üzerindeki (s.33) kapıya giderseniz, sizi orada buluruz. – deyip Getiye ablayla birlikte gülüşe gülüşe el ele tutuşarak (*kultıklaşıp*) gidiverdiler.

Biz Zöleyha’yla başbaşa kaldık. Şimdi ne yapmalı?

Zöleyha’nın bakışları, utandırdıkça utandırıyor. Şimdi burada böyle dikilmek olmuyor, bizim de el ele tutuşup gitmemiz gerekirdi artık.

Ne olursa olsun, ayıpsa da ayıp artık diye düşünerek Zöleyha Hanım’ın sağ taraftaki bileğini parmaklarımla çevreleyip (*uratuñkırıp*) bileğini avucuma aldım ve “Haydi hanım, biz de yürüyelim.” deyiverdim.

Ben hayatımda hiç el ele tutuşarak yürümediğimden nereden bileyim, gördük ki el ele tutuşmanın bile kendine göre bir anlamı varmış.

Zöleyha Hanım bana dönüp tebessüm ederek:

- Öyle bilekten tutmayınız, bileğini benim bileğime sar! – dedi.

Ben bileği onun kolunun daha dibinden tutunca, garipseyerek benim elimi çekip daha aşağıya indirip tuttu Zöleyha Hanım.

Ova yol, kayınlar arasından gittik. Gittik de gittik, bir de konuşacak bir şey bulamadık. Öyle ki Zöleyha Hanım da hiç konuşmuyordu.

Şöyle bir düşündüm de, arayı bulmak gerektiğini hissettim. Düşündüm tabii ya!

(s.34) Fırında nasıl kabarık ekmek pişirilir, uzun ekmek nasıl yapılır, bunlar hakkında konuşmayı düşündüm de, çok saçma olur gibi geldi. Hâlâ yürüyorduk.

Geniş parkı bir defa dolanıp çıkıverdik, hâlâ yürüyoruz.

Artık daha çok düşünmeye başladım. Kafam alev alev, konuşma başlatmaya çalışıyordu. Bu şekilde tek kelime etmeden bomboş yürümek artık çok münasipsizdi.

Ben şimdi doğrudan doğruya, kızım bizzat kendisine yönelik kırıcı olan bir söz söylediğimi düşünmüşümdür, herhâlde. Ne olacaksa olsun, dur, dedim ve Zöleyha'ya duyurmadan içten boğazımı temizleyip:

- Hanım, ben seni alsam nasıl olur? – deyiverdim.

Zöleyha Hanım'ım kızarıp bozardı, ık mık etti ve:

- Kim bilir, baş bağlanmış (*ses beylengen*) olsa... – dedi. Gönlü zar zor ısınıyordu.

İçimden de “Heh, en azından konu açıldı.” dedim. Biraz daha yürüdük, ben:

- Hanım, başım bağlı olsa demek ne, hadi onu bağlayıverelim! – dedim.

Zöleyha'ya bu söz daha da ağır geldi herhâlde.

- Bir ihtimal! – dedi.

Ben tam orada “Belki de bu kız benden hoşlanmıyor daha.” diye düşündüm.

Sürekli yürüdük.

Zöleyha yine tek kelime etmemeye başladı, ben ise daha da utanmaya başlamıştım.

(s.35) Vardığımızda, bir de onu bunu düşünüp durmadan dedim ki:

- Hanım, minder, sofra bezi, yorgan gibi evlilik için hazırlanan eşyaların var mı? – diye sordum. “Var...” diyerek cevap verdi. “O zaman maaşımı alayım da semaver, porselen fincan, sepet, kepçeler, sana gömlekler alırım.”

Öyle deyince, Zöleyha Hanım yüksek sesle gülüverdi.

- Neden gülüyorsun hanım? – diye sordum da cevap vermediğinden, doğru düzgün cevap alamadığım için terleyiverdim. Çok zaman geçmeden Selmen ağabey ile Getiye ablanın yanına gelivermiştik.

Dostum Murat'a Akidil vadisinde gençlik maceralarımı anlatırken tam bu yerine geldiğimde, diğer dostlar katılıp ilk görüşme hikâyemizin son ilginç bölümünü böldüler.

Gemide

II

Tatil günlerinde, o gün güzel ve bulutsuz ise ayrı bir keyif oluyor. Bugün güneş, sıcak yumuşaklığıyla herkesi kendine hayran ediyor. Uzun dağ başından baktığında, uçsuz bucaksız Akidil vadisinin yeşermesi, Akidil suyunun üstünü kaplayıveren gençlerin, gemilerde paldır küldür gelip de kaynaşarak türkü söyleyip durmaları beni de kendine çekti. (s.36) Çocukluğum aklıma geldi. Benim de gemiye binip gemi üzerinde yüzerek gezesim geldi.

Sahil kenarına bakıp ineyim dediğim sırada, o günü, gençlik günlerini gülüşe gülüşe konuştuğum dostum Murat arkadan geliverdi.

- Ne yapıyorsun dostum? – dedi.

Dedim ki:

- Gemiye binip gezmek için heyecanlanıp duruyordum öylece.
- Haydi ikimiz, birlikte!
- Haydi!

Konuştuğumuz gibi sahil kenarına inip, geminin güzelini de seçerek ıslıl ıslıl parlayan Akidil'in alçak akışına yavaşça açıldık.

Gemiye binen kızlar, delikanlılar, akordeon, keman, mandolinler oynayarak, bizim etrafımızdan geçip durdular. Akidil'in üstü, bir müzik okuluna dönüşmüş vaziyetteydi.

Bizim elimizde öyle müzik aletleri olmasa da, geri kalmamaya çalışıp Akidil hizasını boylu boyunca giderken uzun uzadıya türkü söyledik.

Gemimiz, yüzdürmesek de ağır ağır akmaya devam ediyordu. Yalnızca türkü söylemekle de iş bitmiyor elbette, sohbet etmek gerekiyor artık.

Dostum gelerek:

- Hey, dostum Samson, o gün anlattığın ilk görüşmeni bitirmemiştin, onun sonu nasıl bitti? Haydi anlat da bitir! – dedi.

- (s.37) Gençlikteki tuhafıklar bir bende de değil, herkeste olması mümkün şeylerdi. Sen kendi başından geçen tuhaf bir olayı anlat şimdi! – dedim. Dostum:

- Ohoo, ben köyde salatalık çalarken yakalandığımı anlatayım o hâlde. Bir zamanlar, köy çocuklarını bilirsin elbette... Bir yaz günü, karanlık geceye kadar sokakta oynarsın. Biz de işte öyle bir dönemde oynamaktan yorulduk da birkaç delikanlı birlikte köyümüzden uzak olmayan, Soltan denen kişinin bahçesine salatalık aşırırmaya gitmek

için hareketlendik. Sürekli oynamakla zaman geçmiyor, don paçalarını dürüp de köy tepesine çıkıp usulcacık bahçeye doğru gittik, kalbimiz güm-güm atıyordu.

Dostum, sözün bu yerine geldiğinde dedim ki:

- Dur şimdi, salatalık aşırmaq iş mi, daha çok çocukluk çağlarını anlatıyorsun. Bunun ne garipliği var, sen bunun öncesinde daha da büyüdüğün hâlini anlat. – diyerek lafını kestim.

Dostum, sanırım lafını kestiğim için şimdi daha çok keyifsizleşmiş gibiydi:

- İyi bakalım, sen şu ilk görüşmeni anlatıp bitir o zaman. – deyip, beni sıkıştırmaya başladı.

Ben ondan, daha ilgi çekici başka bir olayı anlatmasını istesem de dinlemiyor, devamlı bana anlattırmaya çalışıyordu. Uzun süre tartışıp duramazdım:

- Olur peki, öyle olsun. – dedim. Dostum Murat, insanların anlattıklarını çok açık yüreklilikle dinlerdi. Bana anlatmam için söz verdiğinde, gemi sandalyesine daha sağlam bir şekilde oturup, (s.38) ayaklarını güzelce yerleştirerek benim ağzımdan söz çıkmasını bekliyordu. Anlatıyorum:

- Öyle, o gün görüşme o şekilde bitti. Selmen ağabey kendi sevgilisiyle, ben Zöleyha'yla gözlere doyasya bakiştık da keyifli bir şekilde vedalaşıp dönüp gittik.

Dur şimdi, laf arasında şunu da söyleyerek devam edeyim. Selmen ağabey, Getiye ablayla selamlaştığında, Getiye ablanın elinin üzerini öptü.

Ben de, ondan esinlenerek Zöleyha'nın elini öpmeyi düşündüm de, cesaret edemedim. Daha yeni gördüğüm birine, ya çeneye vurup iterek terbiyesizlik edersem diye korktum.

Yolda dönüp giderken, Selmen ağabey benim görüşmemin nasıl olduğunu, kızın denk olup olmadığı hakkında sorular sormaya başladı.

Ben ise yalansız, her zamanki gibi gizlemeden, Zöleyha'ya konuyu nasıl açtığımı, onun bana verdiği cevabı söyleyiverdim. Dosdoğru acıyarak güldü Selmen ağabey.

- Böyle nezaketsiz muamele edilir mi, bir garipsin. – dedi. Dedim ki:

- Neden, ne dedim ki ben şimdi ona. Başka diyecek bir şey bulamadım artık, dedim. Öyle gülüşe gülüşe fırına dönüp geldiğimizde fark ettik.

Biz dönüp geldiğimizde, hava yeteri kadar kararmıştı. Bizim vardiyaya da pek bir zaman kalmamıştı artık.

(s.39) Selmen ağabey işte böyle kendi düşüncelerini toplulukta anlatmaya gayet hevesli biriydi.

Dönerken üzerinde çok da durmadan yarım yamalak bir şekilde Zöleyha'yla nasıl tanıştığımı sahibeye anlatmaya başladı.

Buna gözlerinden yaş gelircesine gülmeye başladılar, gülmeleri bittiğinde sahibe:

- *Néçégo, Samson u nas pramoy čélovék.*⁷ deyip, beni bu gülünç durumdan kurtardı.

Vardiyamızı bitirip arkalı önlü üstümdeki hamur ve una bulaşmış önlüğü çıkarıp attım ve antreye çıkıp bölerek istiflediğim odunların üzerine çıkıp uyumak için uzandım. Gözlerimi kapatıp azıcık şekerleme yapayım dedim, birisi:

- *Samson, vstavay, tébé pismo yést.*⁸ diye seslendi. O zaman, sabah saat 10 sularındaydı herhâlde. Ben köyden mektup alalı epey vakit olduğundan dolayı, kesin evden mektup gönderdiler diye düşündüm. Gözümü hızlıca yarım yamalak açtım ve bahsi geçen mektubun zarfını yırtıp içindeki mektubun başına gözümü ilıştirdim. Orada: “Elhātılñisfilmelaķat” diye laf kurbağa gibi yayılıp yatıyordu. Köyden gelen mektubun başında böyle laf olmaz, sanırım bir molla yazdı acaba bu mektubu, deyip çok çabuk okumak için acele ettim.

İşte şu şekilde yazılmıştı:

“Samson efendi!

Sevgilim diyerek yazardım ama denk görmezsin diye korktum. Dünkü Uşakov parkı (s.40) kapısı dibinde benimle selamlaşıp ıslıl ıslıl kara gözlerinle bana bakarak yumuşak elini verişin, bana o kadar etki etti, bir tek ben bilirim...” (Ben de içimden “bulmuşsun tabi yumuşak elli birini” dedim.)

Deyip bir sürü noktalar koymuş ve “senin açık sözlü biri olmana sevinmekten acizim. Ben sana inanıyorum.

Dün pek konuşamadık, bugün ben ... sokağında, 71 numaralı binanın girişinde seni saat 7’de bekliyorum, gel, konuşuruz.” “Zöleyhan.” diyip imza bırakılmıştı.

Mektubu okuyup bitirdikten sonra, vücudum soğuk soğuk terledi. Yüreğim de biraz güm güm edip durdu. Orada artık daha neler düşündüm.

Lafın burasına geldiğim anda, dostum:

- Peki onun bahsetti noktalar ne ki? – diye sordu. Dedim ki:

- Sanırım onu ben de bilmiyorum, şeytanın bildiği şey o. – dedim.

Sözüme devam ederek:

⁷ “Bunda bir şey yok, Samson samimi biridir.” (A.N.)

⁸ “Samson, kalk, sana bir mektup var!” (A.N.)

Şimdi uyumak ve dinlenmek için epeyce çok zaman olsa da uykum uçup gitmişti artık oğlum. Uyumayıp, heyecanlanarak, Zöleyha'yı düşünerek uzandım. E tabi uyumak mümkün değildi artık.

Yerimden kalkıp, fırın işiyle uğraşarak akşam olmasını sabırsızlıkla bekledim. Yaz günü, günler de çok uzundu artık. İkinci vardiyayı geçirdim ve beklemek için daha çok vakit vardı.

(s.41) Güneşi dağ ardına indirip göndermiş bekliyordum, saat güç bela yediye yaklaştı.

Zöleyha'nın bu davetini Selmen ağabeye söylemedim. Mümkün olduğu kadar güzel kıyafetler giyindim ve Zöleyha'nın yanına gittim. Ayaklarım yere değmiyordu, oğlum.

Hızlı hızlı gittim, vardığımda, Zöleyha'ya herhangi bir çeşit hediye alma meselesi aklıma geldi.

Pudra, sabun alıp gideyim de bu kıza, yoksa yakışmaz, diye düşünmüş oldum. Cepte azıcık para da varsa var, ne yapalım, tezgâhlar kapanmıştır artık şimdi (bayram önüydü, muhtemelen). Fındık fıstık da alıp gitsem şimdi, az der gibi geldi.

Ne olursa olsun dedim ve Vedeneyev bahçesinin kapısı dibinde çekirdek, fındık fıstık satan Rus kadınlardan ikişer bardak kavrulmuş çekirdek ve fındık fıstık satın aldım ve gittim.

Binaların numaralarına hızlıca göz attım, 71. numarayı buldum işte. Tek kat kadar, büyük, sarı bina. Girişi de var. Lakin Zöleyha görünmüyor. O görünmediği için, yanlış mi ki acaba diyerek kapılara tekrar tekrar baktım. Doğru.

Birinin kapısının dibine boş yere gelip oturmuyayım şimdi. Biraz öteye geçip, yürüyüp bekleyerek oyalanayım. Zöleyham hâlâ çıkmıyor. Yürürken, bir şeyler çaldığını (s.42) sanıp sadece yürüyen birinden şüphelenmeseler iyi, diye düşündüm. Olmaz şimdi, dönüp gideyim dediğimde, iç taraftan ağır ağır giriş kapısı açıldı.

O anda benim gönlüm bir öyle bir böyle oluverdi, aman. Başına beyaz tül bir şal örtmüş bir kız çıktı.

Zöleyha'ya benzemiyordu. Çünkü önceki gün onun kıyafetleri böyle değildi.

Daha yakınına geldim, ve:

- Zöleyha, sen misin? – dedim.

- Evet. – dedi. Benim içim ısındı o an. Heyecanlanınca, yüreğim tekrardan gümbürdeyip yanmaya başladı.

Selamlaştım ve yavaşça yanına gidip oturdum.

- Hanım! Neden çok uzun süre çıkmadın? – dedim.

- Kim bilir, işim vardı. – dedi Zöleyha.

Dedim ki:

- Zöleyha Hanım, sana hediye alıp geledim tabii, fakat pudra, sabun alıp geleyim demiştim de tezgâhlar kapalıydı. Hah! Fındık fıstık olur dedim. – deyip keseden bir avuç çerez alıp verdim. Zöleyha gülümseyip de çerezleri aldı ve “Teşekkür ederim.” dedi.

Şimdi ne söylesem diye düşünüyorum. Ne desem de uygun olmaz gibi geliyordu artık herhâlde, şeytanın işi. Lafa girmenin tam vaktiydi, çerezleri çatırdattım ya!

(s.44) Devamlı oturmuştuk sanırım. O zamanki bahçedeki gibi, Zöleyha da konuşmuyor, ben de konuşmuyorum.

Kesedeki çerez de azalıyordu.

Zöleyha çerezi fazla ses çıkarmadan usulcacık böldü. Otururken, ben kesedeki fındık fıstığı bitirivermişim.

Zöleyha da bitirivermiş, kesede yalnızca çekirdek kaldı. Şimdi ne yapacaktık?

Boşuna yiyip bitirmişim, şimdi bu kıza çekirdek vermek ayıp olur tabii, diye düşündüm. Sürekli diyecek bir şey aradım.

“Dün bahçede tanıştığında, yakışksız bir şey söylemişsin.” diyen Selmen ağabeyin gülmesini gözümün önüne getirdim ve şimdi de ne deseydim de yakışksız gibi gelmeseydi. Garip bir şekilde:

- Hanım, eviniz çok büyükmüş. – demiş oldum.

- Evet öyle. – dedi Zöleyha.

- Acaba hanım, sana daha yakın oturayım mı? – diye sordum.

Şimdi çok ama çok heyecanlanmışım.

Yakın oturmaktan çok, Zöleyha’nın yumuşak ellerini dizlerime koyup, elinin üzerini şefkatle okşayarak oturasım geldi.

Önceki gibi, bu şekilde oturmamak olmaz diye düşündüm ve:

- Hanım, sana daha da yakın otursam, çok daha güzel olmaz mı? – dedim.

Zöleyha yüksek sesle gülerek cevapladı. Ondan sonra sözü söyleyip hemencecik yanına cesurca (s.45) gitmişimdir herhâlde, dediğim gibi yanına kadar gidip oturdum. Zöleyha rahatsız olmadı.

“İyi bari, razıymış.” diye düşündüm, içimden yine. Dedim ki:

- Hanım, yanın sıcacıkmış.

- Sanırım. – dedi Zöleyha.

Dediğim gibi elini de tutup oturuyordum artık şimdi. Çok düşünüp durmuyor, müsaade falan sormuyorum, edeplince elimi uzattım, onun elini önüme alıp elinin üzerini okşayarak oturmuş oldum.

Zöleyha karşı gelmedi.

İşte o an cesaretlendim artık, oğlum.

Dedim ki:

- Ah Zöleyha! Ne zaman alayım artık ben seni? – dedim. Zöleyha:

- Kim bilir, başım bağlı olsa, nerede biteceğini bilirsin. - demiş oldu. Ben:

- Hanım, ben şimdi fırıncıyım, gelecekte de benim hayatım işte öyle beyaz ekmek pişirmekle geçecek. Ben bu şekilde, her zaman birine çalışarak yaşamam herhâlde. Kendi fırınımı açarım, sen de ev hanımı olursun. Nasıl? – dedim. Zöleyha tek kelime etmedi.

Acaba zengin kızı ekmek pişirmeye uygun mu diye düşündüm.

- Acaba sen, hanım, benim fırınımda çalışır mısın? – diye sordum.

- Yok, ne yapacağım, ben kendim de iş insanıyım, aşçılık yaparım artık. – dedi Zöleyha.

(s.46) Ben ilk başta Zöleyha’yı zengin kızıdır diye düşünüyordum. Çünkü bahçede tanıştığımızda onun kıyafetleri çok güzeldi, kendisine tatlı bir koku sıkıp gelmişti.

Zöleyha’nın bu sözlerini duyunca “Hah, çok kibirli değilmiş, bana eş olacak kızmış.” diye düşündüm içimden yine.

Otururken, oldukça çok zaman geçmiş, ben dönmeye yakın konuşmaya başlayınca Zöleyha benim elimi sıkıca kavradı ve:

- Samson efendi, cuma günü bir yerde bir gece olur. Orada ikimiz buluşuruz. Orada fazla insan yok, tanıdıkların da ilginç ilginç oyunlarını görürsün. İşte o gün o yere gelersen ikimiz gideriz, ben orada haber veririm, olur mu? – dedi. Dedim ki:

- Nedir peki o gece?

- O mu? O ev gecesi, gidince görürsün artık. Çok eğlenceli olur orası. – dedi Zöleyha.

- Peki, öyle olsun. – dedim ve cuma gününün gelmesini isteyerek, Zöleyha’yla keyifli bir şekilde görüşüp döndüm.

Ağır ağır fırına gidip, içeri girdim.

- Hah, şimdi anladık, sen boşuna ilgi duymuyorsun tabii delikanlı. – dediler fırındaki dostlar.

- Bırakın şimdi, boş konuşmayın, aynı köyden olduğumuz için yanına oturdum. – dedim.

Daha geceye gitmeye altı gün var. O vakte kadar Zöleyha’yı görüp sohbet etmeyi çok özleyecekmişim gibi gelse de Zöleyha’nın (s.47) becerikli oluşu yüzünden artık keyifsizlenmeye başlamıştım. Çünkü o her mektup yazışında gönlümü kabartıyordu. Gönlü kabartmak değil de gördüğüm zaman konuşmadan yine otursa da, mektupla konuşmaktan çok daha etkiliydi.

“Kara kaşım, kırlangıçlarım” birisini de bırakmıyor, art arda sıralıyordu. Daha yeni tanışıp da böylesine güzel münasebette olduğum için çok büyük bir şans sayıyorsun artık onu.

Lafımın bu yerine geldiğimde, gemide olup vardığımızı unutmuş olmalıyız ki gemimizin burnu, sahil kenarına takılarak sal yanına hık diye hızlıca çarptı. Nehrin bu yanına dolanarak gelen delikanlılar, kızlar:

“Hey, gözü körler!” – deyip gülüştüler.

Ben ise dostuma:

- Gemiye düzgün sür. – dedim ve sözüme devam ettim.

Geceye gittim. Gittim ama oraya güzel giyimli güzel kızlar, düzgün delikanlılar geliyordur, diye düşündüm.

Benim kıyafetlerim böyle eskimemiş olsa bile çok çok da güzel değildi, bağlamaya çalışılmış yazın taktığım *simski* börk, onu daha eğimli takarak gitmişim, ne kadar da delikanlı oldum olmasına.

Bekliyordum, daha fazla bekleyemedim.

Bit pazarına çıkarak oldukça kesik bir kravat satın aldım. Hâli hazır az daha kara (s.48) olsa da, böyle ne kadar da, parlayıp duruyordu.

Kravat oldu, geceye heyecanla yürüdüm. Bu gecenin olacağını Selmen ağabey de duymuş. Dedi ki:

- Samson, cuma günü bir yerde ev gecesi varmış, sen de gidiyor musun? – diye sordu.

Ben bilmezlikten geldim:

- Gitsem ne, gideriz herhâlde. – dedim.

Beklenen cuma günü gecesi gelip çattı.

Ben şimdi Zöleyha’yla gideceğimi Selmen ağabeye söylemediğim için, gideceğimiz zaman gelip çattığında hızlı hızlı Zöleyha’nın yanına kaçtım.

Ben gittiğimde, saat yediye çok az kalmıştı. Zöleyha, benim geldiğimi bilerek tam o anda evden çıktı. Güzelce selamlaştık ve gecenin olduğu yere gittik.

Yola çıktığımızda dedim ki:

- Zöleyha Hanım, benim öyle oyunları bildiğim yok, ben oturur sizi izlerim siz oynarsınız.

Zöleyha, güzelve yuvarlak gözlerini doldurup başını çevirerek bana bir bakış attı ve:

- Orada izleyerek oturmak adetten değil, bize katılırsın artık. – dedi.

- Acaba orada “hukır tekeli” de oynarlar mı? – dedim. Zöleyha gülümseyerek:

- “Hukır teke” de nasıl bir şey?

- (s.49) Yani biz köyde “Hukır Tekeli”, “Sıskan Halışlı”, “Kişi Alışlı” oynar dururduk, bu evde de gençler toplanınca dediğim oyunlar olabilir diye düşündüm. – dedim.

Zöleyha dedi ki:

- Yok, o tarz oyunlar yok. “Rimskiy Papa”, “Telefon” daha böyle türlü ilginç oyunlar var.

Ben “Rimskiy Papa” da neymiş, çok garipmiş, deyip, aklıma belirsiz, anlam veremediğim düşünceler getire getire gittim. Vardığımızda, bir ara Zöleyha:

- Geldik. – dedi ve bir kapıyı itip içeri girdi.

Bizim oyunlar oynayacağımız ev, başka evin içine yerleştirilen bir yan yapıymış.

Vardığımızda, Zöleyha kapıyı çaldı. Evin içinden akordeon, türkü sesleri duyuluyordu. O anda ben daha neler görürüm acaba diyerek ürkerek heyecanlanıyorum.

İçeriden biri çıkıp ince bir sesle “Kim o?” diye seslendi.

Zöleyha:

- Biz, Ferhene abla, aç. – dedi.

Zöleyha önden, ben arkadan eve girdik. Kapıdan geçince, yine güzel bir hanım: “Buyrun, efendim.” – dedi ve bana, salona girmem için yolu gösterdi.

Salon epey büyüktü.

Burada benim için bütünüyle yabancı bir dünya vardı. Pekiyi mavi gözlü, sarı saçlı delikanlılar, kızlar sıralanmış oturmuşlar.

(s.50) Benim kapıdan girmemle bütün gözler bana çevrildi. Onların o gözleri, “Bu nasıl biriymiş? Buraya neden gelmiş bu?” der gibi hissettiriyordu.

Ne yapılır bilmiyordum, sağlık sıhhat sorup durmak olmazdı, kapının daha yakınına koyulan bir sandalyeye münasibince gidip oturdum.

O anda Zöleyha başka odaya girmişti. Bana, “Ne haber delikanlı?” diyen de olmadı. Ancak, fare yakalamak için oturmuş bir kedi gibi köşede, gözümü biraz parlatarak oturunca, önceden tanıdık, Selmen ağabeyin sevgilisi Getiye abla da bir odadan çıkıp gülümseyerek “İyi misin, Samson...” diye gelip selam verdi ve “...daha yukarı otur, neden böyle kapı dibine oturdun?” dedi.

Ben:

- Bana burası da olur. – dedim.

Yeni yeni kızlar, delikanlılar gelip duruyorlar. Hepsi de birbirleriyle çoktan tanış oldukları, gülüşe gülüşe selamlaşmalarından anlaşılıyordu.

Biraz zaman geçince Selmen ağabey de pat diye gelmişti. Benim artık o gelince içim ısındı, sonunda tanıdık biri deyip sevindim.

Beni gördü ve şaşırılmış gibi olup:

- Vaay Samson, sen de buradasın tabii, e peki sen niçin buraya erken geldin, ben diğer tarafta seni bekledim de bekledim. – dedi.

Dedim ki:

- (s.51) Ben buraya Zöleyha’yla geldim. – böyle deyince:

- Bayağı şakacıymışsın, oğlum. – deyip gülerek gitti.

Çok da geçmeden insanlar da çoğaldı, hareketler güçlendi.

Bu arada, Selmen ağabey beni birkaç kız ve delikanlıyla tanıştırdı. Benimle selamlaşan kızların hangisini alırsan al, hepsi de kim bilir nasıl tatlı şeker kokuları sıkılmışlardı.

O an ben “Eh, Zöleyha’ya ben de tarçın yağını alıp verseymişim.” diye düşündüm (çünkü o dönemde, parfümün en güzeli tarçın diye düşünüyorum). Parti sahibi olsa gerek, bir ara kalın baldırlı, şişman bir kız ortaya çıktı ve:

- Hanımlar beyler! Oyun başlıyor, “Rimskiy Papa!” – diye bağırdı.

Benim içim cız etti.

İşte, bir delikanlı, bir kız eşleşip el ele tutuştular, çember oluşturarak dizilmeye başladılar.

Ben, ne kadar tuhafmış bu, deyip şaşırarak bakıyordum.

Çok da geçmeden, Zöleyha geldi ve:

- Haydi, biz de oraya dizilelim. – dedi. Karşı çıkmadım. Biz de gidip katıldık...

Çember ortasına iki sandalye koyup Getiye ablayla buğday saçlı bir oğlan gidip oturdular.

Ne olacak diye beklemeye başladım.

(s.52) Çemberdeki kişiler birkaçı birlikte “Ne söyleyelim?” diye sordular. Bahsettiğim, ortaya oturan buğday başlı delikanlı “Kum Fırtınası” diye bağırdı. Ağır ağır dönmeye başladılar.

Dönmeye başladıklarında uzun boyunlu, daha şehla gözlü bir kız, boynunu öne çıkararak:

Al da olur çağımız,

Gül de olur çağımız.

diye başlayınca, bütün çember halkı:

Söyleyin düşman söyleyin

Birlikte olur çağımız!

deyip evi ayağa kaldırarak türkü söylediler.

Beni, çok keyifli hissettirdi.

Bunun gibi türküler söyleyerek bir iki döndü dönmediler, ortada oturanlar ikisi birlikte “Stop!”⁹ diye bağırınca, çember şıp diye durdu. Çember durduğunda, bütün halkın gözü bahsettiğim ortada oturan iki kişide oldu.

Az evvelki sarı başlı delikanlı “Esme, buraya gel!” deyip kısacık bir kızı çağırdı.

Ben “Bu kızı neden çağırdı ki bu yiğit?” dediğimde, Getiye abla:

“Samson!” diye seslendi. O anda benim gözümün önü karanlıklaştı, ortaya çıksam mı çıkmasam mı şaşırıp kaldım.

(s.53) Getiye abla sürekli sesleniyordu.

Dedim ki:

- Vazgeç abla, ben gelmeyeyim. – dedim.

- Yok, öyle olmaz, oyunun düzenini bozma. – diyerek birkaç kere daha yüksekçe seslendiler. Kulaklarım çınılıyordu, o anda Zöleyha “Çık hadi.” deyip dirseğiyle belimi dürttü.

Nasıl yapsam da olmasa ama olmuş gibi hissedilse. Gitmesem elbette cezalandırıp atarlar diye korktum ve ortaya çıktım.

Köyde mescitte Kur’an okunan zamanda, hatalıysan tüm mescit dizilerek oturmuş kişilerle altı üstüne gelerek dönmüş gibi oluyordu.

Burada da işte böyle bütün ev içi “Rimskiy Papası” ile birlikte dönüp durdu.

⁹ “Dur!” (A.N.)

Bahsi geçen delikanlı kendi çağırdığı kızı nasıl bir ceza vermiştir, utandığından renemedim.

Getiye abla benim gözüme gülümseyerek baktı ve:

- Tamam, bu çember içinde hangi kızıdan hoşlandıysan, gidip onun elini p. – dedi.

Dedim ki:

- Fakat, ben yapamam bunu. – dedim. Kalbim şimdi çok fena, çıkacaktı. Neden geldim ki dediğim andaydım artık, çıkıp kaçarsam, etrafım insan dolu, tutup getirirler gibi geldi. Selmen ağabey de:

- (s.54) Tamam Samson, hoşlandığın biri vardır elbette, neden bakıp duruyorsun, git de p. – dedi. Düşündüm elbette, Zleyha'yı gidip psem “Bak sen şuna, kimden hoşlanıyormuş.” diye konuşurlar gibi geldi.

Ne olacaksa olsun dedim ve çok güzel bir kızın yanına gittim, elini çekerek alıp üzerini öpmüş gibi yaptım. “Bravo!” diyerek alkışladılar. Söz konusu kız benden tiksini miş gibiydi, yüzünü yana çevirip eķřiterek bana gözünün beyazıyla baktı ve aşırı derecede utandı. Onun çevresindeki delikanlı da daha da kuvvetli beni kendine çekti, gözünün kenarıyla düşmanca baktı.

Ne olduysa oldu, bu işten kurtulunca başımın dönmesi kesildi.

Beni Getiye ablanın yerine oturttular. emberdeki halk:

- Delikanlı, ne söyleyeceksiniz? – diye sordu, ben tek kelime etmedim, benim yanımda oturan kısa kız:

- Kara ormanı söyleyin! – deyince çember halkı bir iki türkü söyleyerek döndü, emberde Zleyha ve az önce benim “ptğm” kız görünmüyorlardı.

Yanımda oturan kız çemberi durdurunca emir verdi de kendine bir delikanlıyı çağırarak horoz gibi bağırmasını emretti.

Ben işte o anda “Buranın böyle tuhaflıkları da var mış anlaşılan.” diye yine içimden düşünerek oturuyordum. Bana da şimdi ceza verecek kişiye çağırıyor olsalar gerek. Zleyha'yı çağırdım, yoktu.

(s.55) Kimi çağırayım şimdi, diyerek daha da düşünüp duruyordum da Selmen ağabeyin varlığı şak diye aklıma geldi.

Selman ağabeyi çağırdım da:

- Getiye ablayla birleşip birlikte söylersiniz. – dedim.

Alkışladılar.

Selmen ağabey ortaya çıkarak başını sallayıp durdu ve:

- Gel Getiye, hiç olmazsa türkü söylemiş oluruz. – diyerek ikisi birlikte hareketli bir türkü söylemeye başladılar.

Onlar türkü söylemeyi bitirdiklerinde kapının yanından küçücük bir kız gelip:

- Getiye abla! Zöleyha ablam her nedense bir şeye kızarak dönüp gitti. – dedi. Bu söz benim keyfimi çok kaçırmıştı.

Getiye abla Zöleyha'nın arkasından çıkıp gitti, çember de kendi işine devam etti.

Ben de artık ötekilere katılmadım, kenarıya çıkıp Zöleyha'nın öfkelenmesinin nedenini bekleyerek oturdum. Otururken bana dışarı çıkmamı söylediler. Çıktığımda, Getiye abla Zöleyha'nın arkasından gidip onu geri getirmişti. Getiye abla:

- Samson, Zöleyha'yı neden kızdırdın, onunla daha çok yeni tanışırken şimdiden böyle sinirlendirmek iyi olmaz, gönlünü al. – dedi ve eve girip gitti.

Zöleyha başını eğmiş, bir tek kelime bile etmiyor, sadece oturuyordu.

Dedim ki:

- (s.56) Zöleyha Hanım, neden böyle çıkıp gittin? – sırtını sıvazladım.

İçimden de “Acaba ‘tarçın yağı’ alıp vermediğim için mi sinirlendi ki bu kız?” diye düşünüyordum.

Devam ederek:

- Tamam hanım, neye sinirlendin söyle şimdi. – deyince:

- Ben öyle fakir bir kızım, sen benim itibarımı zedeledin, ceza verilecek diye beni görünce utandın, ben de ersiz kalmam tabi, haydi, git zengin kızlarını al! – falan filan diyerek bir dünya lafı sıraladı ve gitti Zöleyha.

Böyle bir şehir kızı bir de yok yere kızıyormuş diye düşündüm de:

- Hanım, benim seninle sevgili olduğumu sezmesinler diye kasten, tanımadığım bir kişinin elini ne yaptığımı bilmiyormuşcasına öper gibi yaptım. Ben senden başka birini öpsem de almam, yarın sana göz sabunu, “tarçın yağı” alıp veririm, sinirlenme artık. – dedim.

İşte böyle Zöleyha'nın gönlünü alayım diye oturduğumda, evden bir delikanlıyla bir kız, kavga kıyamet gelerek tartışmak için dışarı çıktılar.

İçlerinden birisi az evvel benim elini “öptüğüm” kız, diğeri ise onun yanında duran delikanlıydı.

Kapıdan çıkmasıyla o kız beni gördü de:

- (s.57) Burada oturuyor, terbiyesiz!! – diye bağırdı. Yanındaki delikanlı:

- Sen kim oluyorsun delikanlı? – dedi bana bakarak. Ben:

- Ben mi? Ben Samson denilen kişi oluyorum. Neden lazım? – dedim.

Delikanlı, öhö-öhö diyerek boğazını temizledi ve:

- Oğlum, ben senin dişlerini sökmeden bırakmam, *tı kuda léziş?*¹⁰ – deyip Rusça da karıştırarak bana bakıp sövüp saymaya girişti.

Yanındaki kız:

- *Éto dlya ménya déystvitélno oskorblénie*¹¹ Hafız. – deyip ağlamaklı olarak beni cezalandırmaya gelmesini söyledi. “Terbiyesiz” – dedi, kim bilir neler saydırdı o kız.

Ben çok korktum oğlum.

Zöleyha aklımdan çıktı. Buradan nasıl kaçılır deyip, çabucak bir yolunu bulmaya çalıştım.

Dediğim delikanlı beni bırakır mı ki şimdi diye düşündüm, elimi bile sıkmadı (*el de huşmanı*), ohoo.

- Dur, kasketimi giyip çıkayım şimdi, ben bunu zabıtaya tutuklatayım. – diye söylene söylene eve girmeye gittiğimde, bu şeytan yuvasını ömrümde görmesem de pişman olmam dedim ve Zöleyha'la da vedalaşmadan, öylesi çok daha hızlıydı, gittim.

- “Gelip de götürmeseler iyi.” deyip, geriye baka baka sıvıştım da, ayaklarım yere değmiyordu oğlum, fırına dönüp geldiğimde de ayaklarımı hissetmiyordum.

Şimdi, şehrin böyle bir şer yuvasına dahil olup ölecek hâlim yok, Zöleyha da (s.58) diğerleri de geberip gitsinler, diye düşündüm.

¹⁰ “Nereye gidiyorsun?” (A.N.)

¹¹ “Bu benim için bir hakarettir.” (A.N.)

Döndüğümde, soyunup uzandım ama çok uzun süre uykuya dalamadan yattım. Bahsettiğim delikanlı arkadan gelip de bıçağı saplar gibime geliyordu.

Bundan korkulu düşüncelere dalıp, uyumadan yatarken, Selmen ağabey çıkıp geldi.

Benim yanıma geldi ve:

- Ee kaçak, böyle oldu mu? – dedi.

Dedim ki:

- Oyun mu ne o? Orası kudurmuş insan kaynıyor, sana komik gelebilir. Ben oradan nasıl kaçıp kurtulduğuma sevinerek yatıyorum şimdi.

O, bana gülerек:

- Hey toy çocuk, Zöleyha'nı bırakıp gittin, sen ne biçim bir delikanlısın?

- Bırakıp demişken, o beni bıraksın artık. – dedim.

Bu şekilde biraz konuştuk ve bu meseleleri yarına bırakarak yatıp uyuduk.

Ben lafımın işte bu yerine geldiğimde, dostumla gemide epeyce yeri geçmiştik artık.

Güneş güzel, biraz sahil kenarına çıkıp yürüyelim dedik. Sahil kenarına çıkıp, ormanın daha da yakınlarına giderek araziye uzanıp yattık.

Dostum, lafıma kaldığım yerden devam edip etmeyeceğimi sordu. Dedim ki:

(s.59) O olaydan sonra 3 gün geçti. Zöleyha mektup da yazmadı, ben de ona gitmedim, onu unutmaya başlamıştım artık (dostum, aşk kısa sürmüş deyip güldü). Öyle hoşça yattığım bir gündü, Zöleyha'dan mektup aldım.

O, artık dünya tuhafıklarının hiçbirini bırakmadan hepsini tüketivermiş, af dilediği yer de var, ara ara sinirlendirdiği yer de, türküler de yazıp göndermiş.

Zöleyha'nın bu mektubunu alınca, gönül toy tabii, onu tekrar gidip göresim geldi.

Orada da gönülden daha güçlü bir taraf vardı, bu kızdan uzaklaşmıştım. Çok fazla peşinden gidersem, şehrin rakip delikanlıları beni döverek öldürürler diye korkmuştum.

O an ben, bu kızı çağırmayı düşündüm. Gelirse gelir, gelmezse ne istiyorsa yapsın diye, aklıma bir fikir geldi ve çağırmak için mektup yazdım.

Her durumda delikanlının yanına kızın bizzat gelmesi mümkün olmayan bir iş deyip, onun da geleceğini aklıma getirmedim.

* * *

Laf arasında şunu da belirtmek gerekir:

Evvel zamanda yoksul çocuklarına okuma işi çok pahalıya patlıyordu.

Fakir öğrenciler, cadde süpürmek, kapıcılık yapmak, iskelelerde dubaya eritilmiş demir doldurmak gibi işlerin birisini de bırakamıyorlardı. (s.60) Çünkü yaz günü çalışıp az biraz para kazanmayınca, kış okuluna gitmenin başka türlü mümkün değildi.

Bir dönem bana şehrin “ünlü” medreselerinden birinden Möcahit adında delikanlı bir öğrenciye, fırında hamur yapmayı öğretmek düştü.

Eğer o hamur yapmayı öğrenirse, kış okulunu temin etmiş olacaktı. Ben kendim fırında hamur yapmayı beş sum verip öğrenmiş olsam da, Möcahit’e bedava öğretmek istedim.

Bu şekilde hepimizin de üstünde una bulanmış beyaz önlük, ben Möcahit’e hamur yapmanın kurallarını öğretiyorum ama bir türlü başaramıyordu çocuk.

On kaplık¹² hamuru yaklaşık bir saatte karıştırırsa da, ortaya bir şey çıkaramadı. Çoğu zaman usta yoğurucular on kaplık hamuru on dakika içinde yoğururlar.

- Dostum, ben bu işi yapamıyorum. - dedi Möcahit.

Möcahit’in bileklerine yarımşar kova¹³ yapışmış hamuru güle güle sıyrırken, Rus bir işçi:

- *Samson, tam tébya kakaya-to barışnya zovét.*¹⁴ dedi. Zöleyha’nın geldiği içime doğmuş gibi, hızlıca dışarı çıktım.

Sahiden de Zöleyha gelmişti, selamlaştık, onun coşkulu bakışları beni de heyecanlandırdı, onu yine kendime hanım olarak alasm geldim.

(s.61) Görüştüğümüzde, Zöleyha’yla başbaşa bir yere gidip oturduk ve sohbet ettik.

¹² Orijinal metinde “botloğ” olarak geçer: Bir pudluk (16kg) şey alacak kap. (Özşahin, 2017:101) (A.N.)

¹³ Orijinal metinde “bot” olarak geçer: 16 kg ağırlığa denk gelen bir ağırlık ölçüsü birimi. (Özşahin, 2017:101) (A.N.)

¹⁴“Samson, orada seni arayan genç bir hanım var.” (A.N.)

Dedim ki:

- Peki hanım, sağlığını sıhhatiniz yerinde mi?

- İyi işte. – dedi Zöleyha.

- Burada biz işte böyle una bulanarak çalışıyoruz. Hanım, mesai saatinde gelmişsin, ben sana ne zaman geleceğini demeyi unuttum, affedersin. – dedim.

Bu şekilde Zöleyha'yla uzun süre konuşmadık. Daha güzel konuları başka zamana bırakıp, vedalaştığımız anda Zöleyha:

- Samson efendi, beni aklından çıkarmazsın. – deyip, cebinden pek de büyük olmayan, satenden dikilmiş bir kese (tütün çantası) takdim etti. Kokladım ve bakarak:

- Zöleyha Hanım, bu keseden senin kokun gelirse, ben buna tütün koymam, seni özlediğimde koklar koklar dururum artık, teşekkür ederim. – dedim.

İşte bu hediyeye karşılık, ona da hediye vermek gerekirdi artık.

Ne verilir, bir de öyle hediye verilecek eşyalarım yok. Birer Fransız ekmeği mi versem acaba diye düşündüm de “Ben aç değilim.” der diye korktum. Doğru ya, geçen seneden beri cebimde taşıdığım yüzük aklıma geldi. Dur hele, bunu vereyim şimdi olmazsa diye düşündüm ve çuvallar arasında una bulanıp (s.62) yatan paltomun iç cebinden bahsettiğim yüzüğü alarak:

- İşte hanım, kötü de olsa beni hatırlatır, kendim yapmıştım. – deyip takdim ettim.

Zöleyha avcuna koyarak inceler gibi yaptı ve yüzünü asarak avcunu kapattı.

Fakat o yüzük, çok eskiden küflenmiş olan bakır bir yüzüktü. Ben onu köyde oynadığımız zamanlar, Minleyamal adlı kızdan oyun sonucu çekip almıştım.

Zöleyha'yla bugün işte böyle ayrılmıştık.

Az evvel bahsettiğim medrese öğrencisi, benimle dosttu. Ben Zöleyha'yla aramızdaki ilişkiyi sayıklıyordum. Zöleyha'yı alıp almamam hakkında danışıyordum.

Ama o beni bu işten büsbütün vazgeçirdi.

- Şimdilik sana evlilik hakkında fikirler vermek uygun değil. Okumak gerek, bu gibi acele fikirlerle boşuna uğraşma, kardeşim. – dedi.

Möcahit'ten bu yorumları duyunca, bana pek uygunsuz gibi geldi.

Zöleyha'yı alırsam okumak olmaz, almazsam o ağlar şimdi diye düşündüm.

Günler su gibi geçti.

Benim devamlı o sakinliğimden, kabalık güçlü olduğundandır artık, Zöleyha’yla aramızdaki ilişki yalnız kuru bir sohbetten ibaret olsa da, benimle evlenmemesi hakkında konuşmaya kıyamadım.

(s.63) Gençlik işte, için sıkıldığı zamanda gönül açılınca bir tuhaf olmuştur.

Zöleyha sürekli işi derinleştirmeye çalıştı, mektup yazıp durdu, başımın etini yiyip bitirdi. Ben hâlâ da patavatsızlık edecek bir söz de söylemedim. Olaylar bu şekilde yürüyüp giderken, benim bir ara şehirden bir aylığına yabana gitmem gerekti.

Şimdi ne yapacaktık?

Gideceğimi Zöleyha’ya söyleyeyim mi, söylemeyeyim mi diye düşündüm durdum. Gerçeği söylersem beni terk ediyorsun diyerek ağlar diye korktum.

Düşünüp dururken, kendime çok “etkili” bir plan buldum demişimdir, sanırım. İşte o zamanlarda bizim şehirden fazla uzak olmayan Büzdek köyünde panayır varmış.

Dedim ki, dur şimdi, Zöleyha’ya gittiğim zaman: “Sana elbiseler, düğün için gereken ne varsa almaya Büzdek panayır gideceğim.” dedim. Düşüncelerimi işte böyle sıkıştırdım ve Zöleyha’ya panayıra gideceğimi haber ettim.

O, benim gideceğim gün süslenip püslenip beni yolcu etmeye geldi. Dedim ki:

- Zöleyha Hanım, ben seni alıyorum artık, onun için gerekenleri almaya fuara gidip döneceğim. – dedim.

- Ne yapacaksın, burada, şehirde bulunmaz mı? – dedi Zöleyha. Ben cevap veremedim şaşırıp kaldım ve:

- Oradaki çoğu şey için çok daha ucuz diyorlar. – deyiverdim.

(s.64) Zöleyha herhâlde benim bu sözlerime inandı. Selametle, deyiverdi.

Onunla yakışık alır şekilde ayrıldık. Ben Büzdek panayırına gittim.

Şimdi benim gittiğim yerden şehre geri dönmek için vakit yeter, nasıl hallederim diye düşünüyordum, herhâlde hastalanıp hastanede yattım diye söylerim deyip şehre döndüm.

Benim dönüşümle Selmen ağabey:

- Kardeşim, Zöleyha’ya sırt çevirdin. – dedi. Ben:

- Neden? – dedim.

- Neden olsun, evlendi o, sen gideli bir on gün geçince, hevesli bir delikanlıyla tanıştı ve o vakit gitti. – dedi. Ben:

- Olur artık öyle olsun, güzel bir yaşam dilerim. – dedim.

Eğer ki kocaya varmasa, almayı düşünürmüştüm düşünmesine. – deyip tanışmanın tuhaflığını işte bu yerde bitirip, bizi genç yaşta yok yere meşgul eden eski hayata sövüp dostumla dönüp gittik.

1927

2.3. KOVULDU

I

(s.65) Deniz gibi dalgalanıp duran geniş çavdar tarlası.

Öyle uzaktan bakılınca, “Oyuklu dağ” altındaki geniş çukurluk yerde ekoseli yorgan gibi görünen saban ekini tarlası.

İşte yeniden köy etrafında da, nehir karşısında, yeşeren vadinin keyifli manzaraları, tamamıyla köy halkının gönlüne bolluk bereket duygularını serpiştirirdi.

Bu yıl tecrübeli yaşlılar da “Çocuklar, bu yıl ekin yetişir.” deyip önden haber verdiler. Sürüdeki yıklar, sürüdeki sığır, keçi, koyunlar üzerinden bakıldığında da bu yıl her zamankinden güçlü görünüyorlardı, köyün tepesinde akşam olduğunda onların her zaman kuyruklarını sırtlarına vurup yarışarak oynayıp yürümelerini görürdük.

Bu yıl köy halkının fakir fukarası da bir şekilde çalışıp çabalayıp az (s.66) da olsa ekin ekmişlerdi. Bütün köy halkının evvelinde sevinç, ümit.

Buraya kadar köyde ekini en az ekicilerden sayılan Geyni ağabey de, iki oğlunu ırgat olarak ağanın yanına vermiş olsa da iki dönümden daha fazla ekin ekmişti.

Geyni ağabeye bu yıl, ömründe gördüğü en sevinçli yıllardan biri gibi geldi. O, bu yılki sevinciyle, çektiği onca çileyi unutuverdi. Küçük doru tayı çekip de tarla bakışı baktığında iri anızlı, gözyaşlarıyla büyüyerek yükseltilmiş buğdayların görünüşü, onun yüreğine kim bilir nasıl mutluluk vermiş, önceki sıkıntılarının hepsini de bir kenara bırakmış gibiydi.

II

Gün batımından yükselerek çıkan mavi bulutlar, ağır ağır gelerek akşam olmasıyla köyün üzerine sıcak, yumuşak yağmur damlacıkları çiseleyip geçtiler.

Sabah vakti Geyni ağabey uyanıp dışarı çıktığında, şafak çok güzel ağarmış, gök tam bulutsuz, sessiz sedasız, çit kenarından tırmana tırmana geçen ısırgan yaprakları da biraz bile kımıldamıyor adeta.

İşte, köyden uzak değil, “Soğan dibinde” göllerde yeşil kurbağalar vırak vırak ediyorlar.

İşte, nehir karşısında da sıkışık sazlık içinde bildircin kılavuzu debelenir gibi, guguk kuşları ötüyor ve serçeler cırlıyorlar.

(s.67) Bu sessizliği bozan sıkıntılı sesler “işte şu çift kayın” yanındaki üç esminnik¹⁵ buğdayını, şu “*Vişneli göl*” altındaki kara buğdaylarını, darılarını daha da nasılsa sallanarak büyürler demiş gibi hissettirdiler. Geyni ağabeyin gençlik çağları, delikanlılık çağları, cefa çektiği o dönemler birbiri ardınca gözlerinin önünden geçip gittiler.

İki elini ensesine koyup parmaklarını birbirine geçirip çok güçlü bir şekilde gerildi ve:

Ahanda yine yatmış gök tepenin

Süregelen yolları çok muymuş?

Geçivermiş de ömür hesapsız,

Kalan ömür yine çok muymuş?

diyerek bir türkü çığırırverdi Geyni ağabey.

Biraz zamandan sonra Geyni ağabey, eve girip kısa yeleğini¹⁶ giyip çıkmış ve doru tayının boynundan okşayıp Şeyhizer sokağından inip ıslık çala çala, türkü söyleye söyleye taya su içirip dönerek yeşil samanı da yemesi için taya koymuştu.

Geyni ağabey ata su içirip dönünce çok da geçmeden kapının önüne, baştan başa çizgili küçük kilimi serdiler ve sabahki çayı içmeye oturdular.

Geyni ağabey çay içtiğinde hep de şu buğdayları gözüne kısıtırıp onlar hakkında konuşası gelir, onlara gidip bakar, inceler, dönüp gelip otururdu.

¹⁵ Disyatınanın dörtte biri. (Özşahin, 2011:560) (A.N.)

¹⁶ Orijinal metinde “yélen” olarak geçmektedir: Göğüs kısmı altın ya da gümüş paralarla süslü, kemersiz bir kıyafet. (Özşahin, 2017:710) (A.N.)

(s.68) Hesbi abla, kilim üzerine çıkıp duran tavukları “kış kış” diyerek kovdu ve Geyni ağabeye bakıp:

- Sen! Benim bugün sanırım bir işim yok, Minlibikeler ile “Kartal tepesi” eteklerine çilek toplamaya gideyim mi? – diye sordu.

Geyni ağabeyin kendisi, doğası gereği böyle yumuşak başlı biriydi. Kendisinin de bugün kıra gidesi geldiğinden, sözüne karşılık bulamadan durdu.

- Karıcığım – dedi Geyni ağabey - benim de bugün bir çıta yapmaktan başka işim yok. Çıtalık ağaçlar çok daha evvelden güneşte pişedursun diyorum. Kendim de kıra gidip ekinlere bakıp dönmeyi düşünüyordum, olmazsa ikimiz gidip gelelim. – dedi Hesbi ablaya gülümseyerek.

Hesbi abla da yaya yürümektense atla gitmeyi daha çok istediğinden, kocasıyla gidip dönmeye razı oldu.

III

Alaca karanlıkta da yağmur yağıp geçtiğinden, yolda tozdan eser yoktu. Sabahki aydınlığın sıcak kucağında Geyni ağabey ile Hesbi abla minicik doru tayına tutunup, toprak yol ile dalgalanıp geçen ekinler arasından geniş tarlaya yöneldiler.

Dalgalanıp duran ekinleri görüp mest olarak sevine sevine gelmişlerdi.

- (s.69) İşte duruyor çift kayın. O öteki dağ eteğindeki ağacı görüyor musun? İşte o ağacın bu tarafından iki sınır geri bakınca beyazımsı görünen bizim buğdayımız olur, karıcığım. – deyip Geyni ağabey parmağıyla işaret ederek gösterdi.

İstedikleri yere gittikçe yakınlaştılar, doru tay onların buğdaylarının civarına geldi.

- Bak şimdi, karıcığım, şimdi bir gün baktığında böyle de değil, nasıl da coşup büyüüp gidecek, karnımız doydu artık hanım. – deyip Geyni ağabey, Hesbi ablanın beline parmağıyla dürtüp dalga geçti.

Buğdayı görünce, Hesbi ablanın sevinci içine sığmadı herhâlde:

- Babası, Allah vermiş, bunun öşürünü Tevkey mollaya misliyle veririz artık. – dedi.

Geyni ağabey, yüzünü bozmuş gibi yapıp:

- Karıcığım, öşür kaçmaz daha, şimdiden bunun hakkında konuşmak için çok ama çok erken. Mollalara bizden başka öşür verenler de olur şimdi, aceleye gerek yok. – dediğinde Hesbi abla dudaklarını sarkıtmaya, Geyni ağabeye gözlerini belertip bakmaya başladı.

Hesbi abla dediğim dedik biriydi. Gittiklerinde, şimdiden epey bir araba öşüre fatiha okutup Geyni ağabeyi darlamaya başladı.

Geyni ağabey:

- Hanım, boşuna acele ediyorsun, “Erken öten guguk kuşunun başı ağrır.” derler. – dese de başaramadı. Sonunda (s.70) karısının sözüne mecburen boyun eğdi.

Büyüyüp olgunlaşmamış buğdayın “yazgısını”, işte bu şekilde halledip döndüler. Dönünce de konuyu uzatmadan, Geyni ağabey Tevkey mollaya gidip:

- Efendi, bu yıl ekinlerim iyi görünüyor, şimdi de bir araba öşörü fatiha okuyup aliver. – dedi.

Tevkey molların ağzı ayrıldı.

- Hah be Geyni kardeşim, cennetin en yüksek makamında olasın (*bulğır*). Çok iyi, çok güzel. Zenginlerden de daha fazla gönderdin şimdi sen. – deyip, sakalını sıvazlamış, bir şeyler daha mırıldanarak yanağını okşayıp gönderdin.

IV

Şafak yeni yeni ağarıp, geceyi geçirip de sabah epeyce büyük saman balyalarından dönenlerin şıkır şıkır eden araba sesleri, uzaktan türkü söyleyen, ıslık çalanların sesleri de işitiliyordu. Bunlara işte şu saman balyası işinden dönen Geyni ağabeyin türkü sesi de eklendi.

Geyni ağabey “Küçücük dere” köprüsüne gittiğinde, birisi, saman balyası yüklediği arabasının dingili kırıldığından, kenardan binemeden çabalıyordu.

Bu kişi kendisi yana yakıla bitmiş, atı da terleyip ak köpüklere dönüşmüş, gözü kara insan, iki arabalık saman balyasını bir arabaya istifleyen, Tevkey molların büyük oğlu Sahap oğlan çıktı.

- Vay Sahap kardeş, senmişsin, bu kadar yükleyip dingil kırıdırıp ne yapacaksın (s.71) şafak zamanı kendine eziyet çektiyorsun? Abo... Nasıl da sık yüklemişsin, bu yükü benim doru tayıma yüklesen, iki kerede taşırsın. – dedi Geyni ağabey.

Sahap, dingille uğraştığı yerden başını kaldırıp:

- Vay, Geyni ağabey, iyi ki sana ratladım şimdi, iyi oldu. “Vereyim demiş taya, çıkarıp koymuş yoluna.” dedikleri gibi öşürünü yine vermişsin artık, sen bu yükü lütfen alıp götürüp bırak, bak şimdi, sevabı verdiğin öşürden de fazla olur. – dedi.

Geyni ağabey böylece, mollaya veresi gelmediğinden içinden, bunun yükünü alıp döneyim de ötekine bir araba buğday vermekten kurtulayım diye düşündü.

- O zaman, bu saman balyasını alıp dönersem, benim size vermem gereken bir araba saman balyasına sayarım. Çok iyi, haydi alıp döneyim öyle olsun. – dedi Geyni ağabey.

Sahap kıpkırmızı oldu, öfkелendi, ne yapacağını bilmeden ık mık etti ve:

- Yok Geyni ağabey, ben bu buğdayları senin yerden yükledim, bunlar senin öşürün.

- Ne diyorsun?! Bunlar benim buğdaylarım mı?! –Geyni ağabeyin vücudu soğuk soğuk ter attı. Kanı kızdı.- Kim söyledi sana benim yerimden bu kadar saman balyasını yükle diye! – diye bağırdı. –Balya yanına yaklaşma, düzenbaz, yanağını sıkıp kopartırım. Utanmıyorsun da geceyle balya çalıp gidiyorsun, köpek! – diyerek küfredip (s.72) Sahap’ın arabasındaki balyaları boşaltıp, kendi arabasına sığdırarak yükleyip gitti.

Geyni ağabey, Sahap oğlanın yüklediği bir araba saman balyasını doru tayıyla iki kerede taşıyıp dönerek Hesbi ablayla, molların bu derece vahşiliğine şaşırıp, mollaya söve söve harman yerinde saman balyalarını boşalttılar.

Çok da geçmeden, Tевkey molla, onun oğlu Sahap, müezzin Asılбай, Hebkey sufi ve diğer mollayla bir tabaktan yiyip içip yaşayan ihtiyarlar Biktimer ve Beli, salına salına yürüyerek çıkıp geldiler.

Gelmeleriyle Tевkey molla:

- Ey, cesur delikanlı. Ne için benim oğlumun alıp geleceği balyalarını yolda gasp edip kendi harman yerine koyuyorsun, ahmak! – deyip ağzından tükürükler saçarak Geyni ağabey’e bağırmaya başladı.

Geyni ağabey:

- Bu benim kendi buğdayım, senin Sahap’ın benimkileri çalmış. – deyip terslenmeye başladığında, aradan Biktimer dede:

- Müezzin, vur başına domuzun. Ne düşündü de efendiye dil uzatıp uğraşiyor. – diye bağırdı.

Gürültü koptu. Geyni ağabey'i "hırsız" diyerek dövmeye başladılar.

Hesbi abla başta çok utangaç dursa da kocasının sopalanmaya başladığını görünce tahammül edemedi. Elindeki iki budaklı balya yabasıyla Tevkey molların kuru kafasına öyle bir vurdu ki eşkıyalar, yolun ortasına bakarak koşup gitti.

(s.74) Çok da geçmeden halk toplandı, bu arada mollalar Geyni ağabeyi kana bulayıp bir kenara atmışlardı.

Bu kavgaya toplaşan halk suçun kimde olduğunu bilmediği için, orada köy yönetimi meclisi topladı ve sorunu çözmek için düşündüler.

Neticede molların gaddarlığı ve aç gözlülüğü ortaya çıkınca, köyden bir araba da öşür vermemek için, Geyni hakkında kendisini mahkemeye vermesi üzere Geyni'yi köyden kovdular.

1927

2.4. MÜFETTİŞ

(s.75) Şehmi Ağa, köyün en pinti kişilerinden biri olmasının üzerine, gıcık, çeri çöpü çukur içine sallayıp koymuş dersin.

Şimdi ise büyük karısı Kemer nineyi dünyanın en acımasız diye adlandırsan, bir şey de olmaz. Köyde onunla dalaşmayan biri yok, konuştuğunda ağzından tükürükler saçıp, öfkelenince kızarıp kabarıp, tamamen inandırıcı olmayan dünya mucizelerini anlatarak söze atlar. Kendini överek başka birini yermeye giriştiğinde artık, bir de o zaman gör.

İşte böyle katı yürekli ağada gürültü patırtı ve kavga dövüş içinde çalışan hizmetçiye de kolay biri denemez.

Bugün durmaksızın yağmur yağıyor.

Sonbaharda saban sürmeye çıkan kişiler, sırlıklam olup çoktan köye döndüler. Şehmi Ağa'nın rençberi Gelev de dönmüş olsa gerek artık.

Gelev ne kadar yağmur hengâmesinin dinmesini beklese de, en sonunda arazide bir kişi bile kalmayınca (s.76) boynundan bataklığa batarak dönüp gitti.

Gelev döndüğü zaman da Şehmi Ağa evde değildi. İki karısı kavga kıyamet gelerek kendi aralarında dalaşıp duruyorlardı. Gelev, hiçbir şey düşünmeden atlarını teslim edip ısınmak için eve girdi. Onun kapıdan girmesiyle, Kemer ninenin gözü döndü.

- İşte gerekse kıymetli misafir, babanmı var burada sanki, ne diye dönüp geldin? Gözüme görünme ahmak, fukara çocuğu! – diyerek Kemer nine Gelev'in üzerine gitti.

Şehmi'nin genç karısı Mergüp:

- Doğru, senin ne işin var burada, işte böyle göz açtırmayan yağmurda saban sürülür mü hiç? Çok lazımsa eğer kendin gidip sür. – deyip Gelev'i destekleyerek öncesinde yaşanan kavgayı daha da ateşlemez mi!

İki hanım da kudurmuş tavuk gibi kavgaya giriştiler.

Eğer ki yabancı birileri duysa, bu evde sarhoş kadınlar dövüşüyor derdi. Gelev iki kadının dalaşmasının bitmesini beklemeden fırın arasına girip, kuru gömlek ve don alıp giymeyi düşündü.

Artık giyindim, tamamım dediğinde, Kemer nine öfkelenerek gidip fırın arasından maşayı alıp bağırıp çağırarak Gelev'i kovalamaya başladı. O arada arka taraftan Mergüp gelip yetişerek fırın kancasıyla Kemer nineye gününü göstermeye girişti.

Bunların bu komik hâllerini gören de yok, savrulup dövüşüyorlar.

(s.77) Tam da o sırada ahlayıp vahlayarak Şehmi geldi.

Onun kapıdan girmesiyle Kemer nine saçlarını savurup:

- İşte herif, ister inan ister inanma. Gelev'i Mergüp'le yakaladım. Bak işte, çabuk davranıp donunu bile giyemedi, üstlerine geldim. – deyip kandırmaya başladı.

Mergüp de artık bu kadar yalan iftira üzerine bir kavgaya dayanıp dursun mu?

- Ben bu rezilliğe tahammül edemiyorum, ben köpek yavrusu değilim, beni boşa. – diyerek Şehmi'nin yakasına yapıştı.

İşte o anda Gelev de:

- Bana hesap ver, senin suçun, yalancı Kemer'ine köle olup durulmaz. – deyip bir taraftan bağırdı.

Şehmi Ağa, ne yapacağını bilmeden şaşırıp kalmış, iki karısını iki tarafa iterek düşürdü ve meselenin aslını öğrenmeye çalıştı.

Gelev düzgünce anlatıverince, Kemer nineyi tuttuğu gibi evden çıkarıp kovdu. İhtiyar Şehmi, böyle gürültülü patırtılı zamanda da değil, işte böyle kara suratlı, hizmetçi insana bir güzel söz bile etmeyen biriydi. Bugün tamamıyla başka bir kişi olup çıkmıştı.

- Gelev kardeşim, iyi ki dönmüşsün, bugün yağmur da yağıyor, ayrıca günlerden Cuma, haydi istirahat et. İşte benim kısa yeleği¹⁷, çizmeyi giy de delikanlı gibi ol, kocakarıların ıvır zıvırı bitmez. – dedi Şehmi Ağa.

(s.78) Bu sözleri duyunca Gelev tamamen şaşırıldı. Bu adam neden böyle yumuşamıştı, sanırım “Bugünkü kavgayı kimseye söylemesin.” deyip yaltaklanıyor diye düşündü.

Şehmi, Mergüp’ü çağırıp Gelev’e kendi kıyafetlerinden giydirmesini emretti.

Mergüp de Şehmi’nin ömründe birine böyle iyilik ettiğini görmediğinden, bir tür düzmece hazırlıyor diye düşünüp:

- Sen benimle dalga geçiyorsun, böyle yapacaksan boşa beni ve gönder. – diyerek ağlamaya başladı.

İhtiyar Şehmi karısını çok da konuşturmadan:

- Haydi kadın. – diyerek dışarıya sürükleyerek çıkardı ve:

- Sen ne bilirsin, bugün iş düzensiz, birlikten rençberleri incelemek için müfettiş gelmiş, eğer ki bugün Gelev’e öyle düzgün davranmazsan, öfkelenip de müfettişe ihbar ederse, ona inanan var mı? Çok geçmeden müfettiş bize gelecek. Hazır gelmişken ağzını yağlayıp göndermek olmaz. Rençberle antlaşma imzalamayan kişiye ceza veriyorlarmış, sesini çıkartma, Gelev’e benim kıyafetlerimden ver, müfettiş gidesiye giyip dursun, tersini ben bilirim. Şimdi kazana et koy, haydi bir kereliğine Gelev de bizimle birlikte yemek yesin. – dedi.

Mergüp, terslenmeden eve girip, Gelev’e Şehmi’nin kıyafetlerinden alıp verdi. Gelev, kıyafet olunca, ona buna bakmadan giyindi.

(s.79) Şehmi Ağa bugün Gelev’in etrafında dört dönüyordu.

- Kardeşim, Gelev, bugün bize misafir gelecek, sen de bizimle birlikte ağırılanırsın. O misafir gelince, eğer de benim nasıl birisi olduğumu sormaya başlarsa, sen

¹⁷ Orijinal metinde “yêlen” olarak geçmektedir: Göğüs kısmı altın ya da gümüş paralarla süslü, kemersiz bir kıyafet. (Özşahin, 2017:710) (A.N.)

“Şehmi ağa çok iyi biri, benim ondan zarar gördüğüm yoktur.” dersin. Ben seni harcamam. – deyip, Şehmi yalakalık etmeye başladı.

Gelev:

- Peki misafir kim? – diye sorunca Şehmi:

- Kardeşim, şimdi bunu senden saklamak olmaz, o birlikten gelecek bir müfettiş. – dedi.

Gelev birlik sözünü duyunca “Ohoo, öteki ihtiyar Koloy’da çalışan Sehev’in antlaşma imzaladığı birliğiymiş. O rençberleri pek kollar dediler, öyle olunca iyi denk geldi şimdi.” deyip içinden de birliğe büyük bir güven duydu.

Gelev, önceden pek yumuşak başlı bir delikanlı olsa da, şimdi cesurlaşmış yüreklendi. Şehmi’ye bakarak büyükçe:

- Peki sonra, bugün yaşlı karının bana yok yere suç atıp benimle uğraşmasını ne yapacağız? – diyiverdi.

Şehmi bu sözü duyunca tamamıyla ürktü ve ık mık etti.

- Artık, Gelev kardeşim, sen onu unutacaksın. Bu gibi sözleri amir gelince söyleme, ben seni boş bırakmam. – diyerek yalvardı.

Müfettiş henüz gelmemişti.

Gelev, bu hadiseden faydalanıp eti biraz fazla dövmeyi düşündü. Çünkü o bu zamana kadar yenilen yemeklerden kalanlarla yetiniyordu. (s.80) Sabandan döndüğünden beri karnını doyurmadığından, müfettişin gelmesini dört gözle bekliyordu Gelev.

Dünür beklediğinden eksik değildi: başköşeye minderler serildi. Bişparmak da pişmiş, artık misafiri bekliyorlardı.

İşte bir ara ihtiyar Şehmi, pencereden bakarken:

- Hanımlar, sessiz olun! – diye bağırdı.

Gelev de kendini savunacak biri geliyor diye heveslendi görünen o ki. Zengin ağanın kıyafeti de güzel olduğundan iki parçasına ellerini tıkıp, iki ileri bir geri marş atmaya başladı.

Şehmi Ağa, Gelev’in bu hareketlerine dışarıdan razı olur gibi görünse de gönlünden parçalayıp atar gibi oldu herhâlde, gözlerini belerte belerte buna meyilli gibi bakıp duruyordu.

O anda Şehmi'nin büyük karısı Kemer de dönmüştü. Gelev'in ömründe görmediğini görüp, ağanın kıyafetlerini giyerek marş atıp yürümesine ayrıntı kabarıp daha da öfkelenip ne yapacağını bilmeden yüzü sinirden kızarıp yürüdü ancak korkusundan da tek kelime bile etmedi.

Müfettiş elinde dosyayla çıkıp geldi.

Şehmi ağa Gelev'i tarafına çekerek kapının dibinden müfettişi büyük bir hürmetle:

- Buyrun, amirim, hoş geldiniz. – diyerek karşıladı.

(s.82) Sağlık sıhhat soruldu, el sıkışıldı, Bışparmak getirildi.

Müfettiş de yoldan geldiğinden midesi kazındığı için parça parça aldı. Bunun üzerine Gelev de, bu gibi yiyeceklere pek nadir rastladığından, herkesten önce tabağa onun eli uzandı, elbette.

Tabaktaki Bışparmak yetti yetmedi gibi oldu. Yemek yediklerinden tek bir kelime bile konuşmadan oturmuyorlardı. Bir ara müfettiş, Gelev'i göstererek:

- Şehmi Ağa, bu delikanlı da kim? Oğlun mu? – diye sordu.

Şehmi:

- İıı, bu delikanlı b-b-benim hizmetçim oluyor. – diyip epey bir çekinerek cevap verdi.

Müfettiş:

- Şehmi Ağa, işte böyle iyi bir insanmışsınız, hizmetçiyi de misafirle birlikte ağırlıyormuşsunuz, sizin gibi iyi bir aile reisi pek nadir denk gelir oldu artık. – dedi.

Şehmi Ağa, işte bu amire:

- Evet evet, Gelev her zaman bizimle birlikte yemek yer içer, biz onu ayırmayız, kendi çocuğumuz gibi görürüz. Onun için amir, güveniniz tam olsun. - dedi.

Müfettiş:

- Güzel, öyle olması gerek. Çok iyi. – deyince, Şehmi mutluluktan olsa gerek, hemencecik öndeki eve çıkıp, çaydanlığıyla (s.83) alkollü içki alıp gelerek bardağa doldurup:

- İşte amirim, gel, bir de içelim. – deyip bardağı müfettişe uzattı. Müfettiş:

- Ağa, bu alkollü, ben böyle şeyleri içmiyorum, benim acelem de var. Bana yağ gerekiyor, komşu köylere de gideceğim. – deyip Şehmi'nin “hürmetini” geri çevirdi. O sözün devamını sığır ve yağ hakkında konuşmaya getirince, Şehmi müfettişe bakarak göz kırptı. Fakat müfettiş Şehmi'nin bu yok yere ikramlarının, normal davranışından başka samimi davranıp durmasını bir türlü anlamıyordu.

İhtiyar Şehmi oradaki kap kacakları topladı ve müfettişe dışarıya çıkmak için işaret etti.

Şehmi'yle müfettiş dışarıya çıkıp gidince Gelev orada durup duran bardağı az evvelki çaydanlıktan doldurdu.

Şehmi dışarı çıkınca, büyük bir alçakgönüllülikle:

- Amirim, yağ var tabi, şimdi nasıl olsa da işi düzenli, dost olalım, ben antlaşma imzalamadım. Sana armağan olarak bir kova¹⁸ yağ vereyim. – dedi.

Müfettiş şaşırıp kaldı:

- Şehmi Ağa, ben hiçbir şey anlamadım. O nasıl antlaşma, bana da nasıl böyle büyük bir hediye vermeyi düşünürsün? – diyerek cümlesini bitirir bitirmez Şehmi epey bir korkmuştu.

- (s.84) Şimdi lütfen beni hor görme amirim, yağı iki kova vereyim. – demeye başladı. Müfettiş:

- Şehmi Ağa, sen nasıl birisin, ben senin iyi biri olduğumu düşünmüştüm, sen neler diyorsun böyle, bana iki kova ne gerek, ben yağı çok daha fazla alayım. – demez mi!

Şehmi ık mık etti, kızarıp bozardı. Bu iş çetin, gereğinden çok daha fazla açgözlü biriymiş, bütün yağı elimden alacak diye düşündü herhâlde.

- Amirim, şimdi çok fazla yağım yok, üzerine beş sum katıp vereyim artık razı oluver, eğer dilersen bizde yine misafir ol, Gelev'i üç gün istirahat ettirmeye razıyım. – deyip daima kendininkini söyleyerek yalvarıyordu.

Tam da o anda Gelev evden çıkıp:

- Şehmi Ağa, sana müstahak, haydi uzlaş. – deyip bağırdı. Çünkü o evde bir defa sivrilince, epey bir cesaretlenmişti.

¹⁸ Orijinal metinde “bot” olarak geçer: 16 kg ağırlığa denk gelen bir ağırlık ölçüsü birimi. (Özşahin, 2017:101) (A.N.)

Orada şimdi ihtiyar Şehmi bembeyaz kesildi ve düştü. Bir Gelev’e bir de müfettişe bakarak:

- Ne kadar istiyorsanız veririm, bırakın da görün. – diyerek yalvarmaya devam etti.

Gelev de meseleyi anlamadığından, birden de bardağın kuvveti başına vurduğundan:

- (s.85) Bırakmam asla. – deyip iyice ağının tepesine çıktı, oğlanın.

Müfettiş işin bu boyutunu düşündü ve:

- Şehmi Ağa ve sen, Gelev kardeşim, durun bakalım. Siz benim kim olduğumu sanıyorsunuz? – diye sordu.

Gelev Şehmi’nin cevap vermesini asla beklemeden:

- Sen mi? Sen içimizden birisin, siz olmasanız burada, bu Şehmi gibi cimriler bizim derimizi yüzerlerdi. İyi ki sen geldin. İşte bu ayağımdaki çizmeyi, üstümdeki yeleği sen geleceksin diye korkusundan giydirdi bu Şehmi Ağa. Az önceki Bışparmak’ı sen gelmesen, ölesiye çalışsak bile bize görmek dahi yoktu. – dedi.

Müfettiş büyükçe bir kahkaha patlattı ve:

- Siz hata yapmışsınız, ben rençberler birliğinden gelen biri değilim, yağ toplayan gezici “Maslosoyuz”¹⁹ vekiliyim. – deyince, Şehmi Ağa’nın yüzü güldü ve:

- Ah, dolandırıcı! Nereden çıktın geldin sen buraya! Defol, çık git gözüme görünme! – deyip müfettişi çekiştirip savurarak kovmaya başladı.

Müfettişe ve Gelev’e yedirdiği Bışparmak bir bir gözünün önüne geliyor, ne yapacağını bilmiyordu. Gelev’e bakarak:

- Şimdi kıyafetlerini çıkart, dilenci, onlar sana göre değil! – diye bağırdı.

Gelev de şaşırarak:

- (s.86) Veririm ben sana kıyafetlerini. – deyip müfettişle birlikte kapıdan çıkarak birliğe ihbar etmeye gitti.

¹⁹ Yağ birliği. (Maslo: Chirli Özakdağ, 2012:393; soyuz: Özşahin, 2017:536) (A.N.)

“Maslosoyuz” vekili, Gelev’i kendi atına oturtup ırgat kadına giderek Şehmi’yi sorumlulara bırakmak için ona yardım etti.

1927

2.5. KIZRAS²⁰

I

(s.87) Sovyet Başkanı Kızras, toplantıdan döndüğünde, yorulduğunu hissetti ve “Biraz istirahat edeyim.” deyip yandaki sekinin başköşesine çıkıp ayaklarını açarak yemeğe kadar biraz şekerleme yapayım diye düşündü. Ne için dersin, akşam olmasıyla yapacağı işler tümüyle çoktu.

Ancak Kızras ne kadar yorulmuş olsa da, gözüne uyku girmiyordu. Yattığı yerden sayısız düşüncelere daldı.

O, kendi köyüne Kızılların geldiği zamanda, gönüllü olarak yazılıp Kızıl Ordu safına geçince, Kızıl Cephe’de işçilerin ve köydeki yoksulların özgürlük için, canlarını sakınmadan düşmanla mücadelelerini gözünün önüne getirdi.

Yüreğinde birbiri ardınca sinirli, sevinçli karışık duygu patlamaları. O tüm bunları düşünürken, yumruklarını iyice sıkıp acaba kim yüzünden (*kémgelér*) dişlerini gıcırdatarak yalnızca öfkeli bir sima ile bakıyormuş gibi yattı.

Düşünceler birbiri ardınca sıralanıyordu.

(s.88) Aklından yaşamdan türlü kesitler, bir film şeridi gibi arka arkaya dizilip geçtiler.

Olayların çok daha önemli yerlerini gözünün önünden geçirirken, bazı düşüncelerinin etrafında çok daha fazla dolandı durdu, her yerlerine kadar özenle inceler oldu.

Kızras’ın cephelerde Sovyet düşmanlarını vurarak hemen dönmesiyle, kendi köyünde gerçek bir Sovyet çalışanı olup kollarını sıvayarak işe başlaması, çok da geçmeden hayattan bezdiren yokluk... Bunun üzerine yoksulların sayısız kırılışı, ölümleri, Kızras’ın çalıştığı zamanda onun ardından kaplanarak şişmiş, bir deri bir kemik kalmış açların yardım isteyip eziyet çekerek yaşamaları, daha da işte o açlıktan dolayı ölecek kar

²⁰ Kızras, Başkurtça *Кızрас*, bir özel isimdir. (A.N.)

üstünde, ı arasında gömülmüş gövdelerin berbat görüntüleri, onun yüreğini zehirli bir hançer saplanmışcasına parçalara ayırıyordu.

Onun kara kaşları birdenbire istemsiz buruşmuştu.

Kar altında gömülmüş yatan cesetleri yerleştirmek için insanlar olmadığından, taş kilerlerde koruyarak, birer ikişer ay gömülmeyişinin tuhaflığı, onun gözlerinden yaşların süzölmesine mecbur bırakmıştı.

Onun pamuk yüreği, başından geçen olayları ayrı ayrı sıralayıp geçiyordu.

II

Epeyce çok bir zaman geçmiş gibi hissedildi.

(s.89) Kızras hâlâ daha düşünce denizinde sert dalgalar arasında yüzüyordu.

şimdi o, köyün kooperatif birleştirme işlerine geldi.

İşte, Kızras elinde kalem kağıt, insanları üye olarak yazılmaları için nasihatliyor.

Düşünceler içinde yürürken, yüreğine iş kaygısı gelip yerleşti.

İşte, ağaç kütüğü başlarında köyün işsiz yaşlı boş gezenin boş kalfaları, gereksizce Kızras’a saydırıyorlardı. “Kızras Bolşevik’e gidip dönünce, o insan müsveddesi, elinden ne iş gelir derler bilirsin, yemek için çalışıyor daha.” diyen bitmez tükenmez mızırdanmaları duyulur gibi oldu.

Ve işte genel oturma perdesi gelip çattı.

Kızras kooperatif başkanı... Yeterli bütçe yok, iş başlarken gitmek için hiçbir şey yok, ufak tefek her şey de gerekli.

Plan... Köyde at yok. Yoksullar atsız sefiller, toprak boş duruyor, samak için tohum yok, daha neler neler.

Açlık, yoksulluk günleri yeniden gözünün önüne geliyor, daha da korkunç hissediliyordu. Yok, bin kere yok. O korkunç günler tekrarlanamaz. Bunu tekrarlatmamak için çabalamak gerek, deyip heyecanlandı Kızras.

Turna balığı nehrini bağlayıp bir şekilde yerden su çıkarmak mümkün. Fakat bunun için güç gerekir, kooperatifin güçlü olması gerek.

(s.90) Kızras’ın bu tatlı düşünceleri şehre taştı.

Yasa onaylanmış, yüz elli üye var, iş uygun, 5000 som para verseler, makineler de almak mümkün.

İşte böylece Kızras'ın gönlüne mutluluk cereyan etmişti.

Her kime baksa, “Kızras ağabey, Kızras” diye seslenilmiş gibi oluyordu.

Genel oturum.

Kızras ağabeyimiz, kendi işinden hesap veriyor.

Köyün iktisadi²¹ hâli. Bir sene içinde neler yapılmış?

Kooperatifte üç yüzden fazla üye var. Üç bölümü birleştirilmiş, kovanlar da bu sene çok iyi bal vermiş.

“Yağ” birliği, kendi planını yüzde yüz gerçekleştirmiş. Güzel cinsli yirmi beş büyükbaş hayvanı var.

Toprak iyileştirme birliği iyi çalışıyor, bütün “Turna Balığı” yerini sulanılacak hâle getirdiler. Bu yıl disetineye²² yüz yirmi kova²³ buğday alındı, traktörle yeteri kadar yer sürüldü.

- İşte Kızras, çok yaşa! – diyen sesler duyuldu.

Kızras'ın işte o an düşünceleri coşarken, köy birliği sekreteri gelip girerek:

- Kızras ağabey, toplandılar, vakit geldi. – deyip Kızras'ın ayağından çekti.

(s.91) Kızras kendisini hâlâ halk arasında saydığından, “Ben buradayım elbette, zorluk çıkarma.” diye halka seslendi.

Kızras'ın bu sözüne yemek hazırlayan Şerife abla ve sekreter şaşırıp kaldılar. Sekreter:

- Yok yok, ben zorluk çıkarmıyorum, bugün şubenin işini tamamlamak gerekiyor, kesinlikle sen toplantıya çağırdın. – dediğinde Kızras:

- Evet öyleydi. – deyip ürkerek sıçradı. Şerife abla da Kızras'ın “zorluk çıkarma” dediği lafa gülerek:

- Aaa, sen uykunda sayıklıyor olabilir misin acaba? – diyerek gülümsedi.

²¹ İktisadi: Ekonomik.

²² Disetine: 1,09 hektara karşılık gelen bir arazi ölçü birimi; disyatına (Özşahin, 2011:560) (A.N.)

²³ Orijinal metinde “bot” olarak geçer: 16 kg ağırlığa denk gelen bir ağırlık ölçüsü birimi. (Özşahin, 2017:101) (A.N.)

- Yok ya, öylesine. – dedi Kızras.

Kızras, hazırlanan yemeği de yemeden, sekreterle birlikte şube konseyine gitti.

1928

2.6. EŞKIYA PENÇESİNDE

(YAŞANMIŞ HİKÂYEDEN)

I

(s.92) “Yaşam” birliğinin, ihtiyar köyünden ayrılarak, dünyayı beklemeye başlamasının bu yıl dördüncü yılı olacaktı.

- Ey işte bu hayat boyu dünya görmeyen, sadece boş gezenin boş kalfalarından ne iş çıkar, işte görürsünüz, apar topar dağılıp giderler artık. – deyip gülerken yürüyen ağalar da bu yıl çok gevezelik etmiyorlar.

İşte İremel tepeliği altındaki uzaklıktan bakıldığında tertiplice görünen, birlik harmanındaki dizimli yalçın dağlar gibi duran ekin yığınları, çok fazla insanı mest etmişti.

İhtiyar köyde yaşayan diğer yoksullar da “Yaşam” birliğinden taklitlenerek çok sayıda birlik idare uydurmayı çare buldular.

Sonbahardaki alacakaranlık...

“Yaşam” üyeleri, bugün saat dokuza doğru okuma evinde radyo dinlerken daha sonra birliğin yetiştirdiği birkaç büyükbaş satarak gerekenleri almak için (s.93) bir kişiyi şehre göndermeyi konuşmaya başladılar.

İşte, çok da geçmeden okuma evine toplandılar.

Komsomol²⁴ Kemer, gazete alıp okuyarak bugün radyo vesilesiyle Başkurt konseri olacağını açıkladı ve radyo alıcısı mekanizmasının anten ve yer tellerini kendi yerlerine bağlayıp lambalarını sıralayıp ışıkları da doladığında, çok da geçmeden:

- Bir iki bir iki, Ufa konuşuyor, Ufa.

Başkurdistan Halk Bakanlığı Meclisi’nin 703 ölçülü dalgasında radyo kanalı istasyonu.

²⁴ *Комсомол*: “Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin gençlik yapılanması. Erkek üyelerine “Komsomolets”, kadın üyelerine “Komsomolka” denmektedir.” Komsomol, “Genç Komünistler Birliği” olarak tanımlanabilir. “Sovyetler Birliği’nde en etkili politik gençlik örgütüdür.” (bk. Wikipedia, Komsomol) (A.N.)

Bugün Başkurtça konser, bugün Başkurtça konser!

- Konserimizin ilk sırası kuray ve kemanda “Yanozak” bestesini dinleyiniz. – diye bağırıldığında megafonla evi inletiverdi.

- E haydi, gidelim de dans edelim artık! – deyip coşkulanan delikanlılar oldu.

Huzuru, tertibi bozan bir kişi bile yoktu. Birbiri ardınca devam eden keyifli besteler, türküler dinlediler.

Radyo konseri bittiğinde “Yaşam” başkanı Feshi, halka, birliğe gereken her şeyi alması için şehre gitmenin gerekliliğinden bahsetti. Halk, meselenin vakitlice çözülmesini söyleyip, birkaç büyükbaşı alıp satmanın gerekliliğini konuştular.

Kemer söz alıp, okuma evi için yeni kitaplar, radyoya ufak tefek şeyler alınmasını (s.94) söyleyip, kendisinin de şehre gidip geleceğini bildirdi.

Birlik üyeleri bir ağızdan Feshi ile Kemer’i şehre göndermeyi onayladılar.

II

Gidilen şehir, atla hızlıca dörtlüye gidildiğinde, gün gitmeye müsait olsa da, yavaş yürünürse yolda gecelemeden gitmesi epey zor, çok fazla da yük yüklenerek yahut hayvan kovalayarak giden biri, elbette yolda gecelemeden edemez.

Feshi ile Kemer, arabanın ortasında bulunan ve hayvanı koşturmaya yarayan uzun ağaca iki öküz, araba arkasına da bir at takarak yola çıktılar. Sonbaharda günler kısa, çok daha yavaş hareket eden biri acaba nasıl amacına ulaşabilir? Bunlar birlikten şafak sökmeden çıkmış olsalar da şehre varmak için yeterli değildi. İkisi yolda birbirlerine danışarak, Kırav köyünde geceleyp yola devam etmeyi düşündüler.

Kırav köyüne vardıklarında, gün akşama tam dönmüş değildi ama şafağın batmasına çok da kalmadı. Yol giderken her köyde tanıdık birilerini bulmak çok iyi bir iş fakat Feshilerin bu köyde bildikleri kimse yoktu.

Feshi, yanlarından geçen biri de olmayınca, kime sorsan olur artık, işte şuradaki evlerden birine daire sorup bakalım olmazsa. – diyerek köye inince, dürterek sokağın sağ tarafından üçüncü evi gösterdi Kemer’e.

- İnmeyi düşündüğümüz ev, böyle karşıdan bakıldığında da rahat, az insan yaşıyor (s.95) gibi. Olur, soralım bakalım. – diyerek Kemer kabul etti.

Feshi o tarafa doğru varıp atını durdurdu ve pencereye gidip:

- Geceyi burada geçirmek mümkün müdür? – diye sordu.

Çok da durmadan evden uzun bıyıklı düşük göz kapaklı birisi çıktı ve:

- Haydi, hoş geldiniz. – dedi.

Girdiler.

Adamın karısı da böyle asık yüzlü, hızlı biriydi. Orada çaydanlık kaynatıp bunların karnını doyurma işine girişti.

Bu evde Kemer de keyifsiz değildi. Adamın yetişmiş bir kızının da oluşu olumluydu.

Adam, Feshi'ye nereden olduğunu sorarken, birlik ve servetleri hakkında soru sorup durdu. Kemer de adamın kızıyla epey bir muhabbet etti. Bu geceyi de neşeyle geçirerek yarın erkenden hareket etmek gerek dediler ve atları samanlığa beslenmeye bırakıp yatıp uyudular.

III

Sonbaharda şafak sökerken, aydınlanırken de çıkıp Feshi atları donattı. Daire sahibi, alçakgönüllülikle: “Dönünce yine bize gelin.” deyip gülümsedi.

(s.96) Kırav köyü şehirden fazla uzak olmadığından, bununla birlikte erkenden de yola çıkınca Feshi ile Kemer pazar kalabalığının yarım yamalak toplandığı şehre gelip girdiler.

Bir orada bir burada yaşayan insanlar için şehir yaşamı canlı, keyifli olmalıydı. Pazar kurulunca, alıp gittikleri büyükbaşları artık daha fazla uzatmadan sattılar ve gerekenleri almaya şehrin bazı birliklerine girip görevlerini yerine getirmek için acele ettiler.

Şehir içinde oldukça çok yüründü, alınacak şeyler de alındı. Lakin sonbaharda günler pek kısa olduğundan ötürü, göz açıp kapayana kadar gün geceye döndü. Bunlar da, işte öyle yürürlerken, akşam olduğunu hissetmediler bile.

- Şehirde geceleyip masraf edeceğimize, Kırav'a gidip orada geceleyleyim, gece kaldığımız daire sahibi de iyi biri gibiydi, güzel olur. – dedi Feshi Kemer'e.

Kemer: “Artık alacağımız şeyler de tamamen bitti, şehirde geceleminin faydası yok.” – deyip Feshi'nin düşüncesini kabul etti.

Bunlar Kırav'a ulaştığında, hava iyice kararmıştı. Daire sahibinin geceki daveti de olunca, Feshi daireye direkt dönmeyi düşündü. Kapının dibine gidip durduğunda, daire sahibi asık bir yüzle çıkıp onları karşıladı.

Atı çözüp eve girince, dairede de bir tomar laf edildi.

Kemer, adamın kızına şehirdeki olayları, oradaki canlılığı tek tek (s.97) anlattı. Feshi de adamla epey muhabbet etti. Adam, bıyık altından da Feshi'nin parası hakkında sezdirmeden sorular sorup durdu. Feshi, böyle dürüst bir insan olduğu için de hiçbir şeyi düşünmeden büyükbaşların ne kadarını sattığını, ne kadar mal aldığını, ne kadar para alıp döndüğünü, birini bile atlamadan hepsini anlattı.

Adamın gözleri karardı, elleri titredi, Feshi'yi bir şekilde eline düşürüp aldığı şeylerini, paralarını alıp zengin olma hayallerine daldı.

Amacına ulaşmış gibi, konuşurlarken, Feshi erkenden yola çıkmak gerektiğini söyleyip şafak sökmeden onları uyandırmasını istedi adamdan.

Adamın yüzünde biraz gizli, tehlikeli bir ifade belirir gibi oldu. Ne olursa olsun bir şey yapmak gerek, diye düşündü içinden de.

Epeyce bir muhabbet edildi. Feshi, çay içip allak bullak olunca, atı samanlığa beslenmeye bıraktı ve yola erkenden çıkacak olduğundan hemencecik yatıp uyumaya baktılar.

IV

Sonbaharda bulutlu, karanlık bir gece. Kuzeyden soğuk kuru bir rüzgâr esiyor. Evin soğukluğundan salınıp düşen yaprakları ısıklık çalıyor. Bu ısıklara uyuyan insanların horlamaları da katılıp, gönüle yakışsız düşünceler serpiliyordu.

(s.98) Adam düşüncelere daldı, uykusu kaçtı. Feshi'yi ne şekilde, hangi yollarla yağmalayacağı hakkında heveslenip, türlü uygun planlar kurmaya başladı: yumruklar düğümlendi, dişler sıkıldı.

Adamın gözünün önünde kana bulanmış, parlak, yassı sivri bıçak canlandı.

Göğsünü, korku ve kuduran kaygıyla atan yüreği kabarttı. Nefesi içine sığmadı. Nefesini epeyce çok hüp diye içine çekip, of deyip verdi de, aptalca davranan biri gibi, hop oturup hop kalkıp minder altına sıkıştırdığı kesesinden kalınlaştırıp döndürerek

mahorkasını²⁵ yakmaya çalıştı. Yoğun, beyazımsı dumanı durmadan içine çeke çeke daha da çok düşüncelere daldı.

“Bu insanların bana geceleri kalmaya geldiğini kimse görmedi mi, sezmedi mi?” gibi sorular geldi aklına.

- Yok, tek kişi bile görmedi, sezmedi. – diyerek cinnete geldi.

Gözünün önünde paralar dönüp durdular.

“Bitireceğim bunları!” dedi adam.

Saatın kaşığı (sarkacı) da nedendir ki çok yavaş hareket ediyor gibiydi. Dakikalar iç bunalıcı şekilde geçiyordu.

Ne yapmalı? Fırın pervazındaki parlak bıçağı alıp, birkaç defa Feshi’yi bıçaklamak için hamle yaptı. Lakin evin içi kana bulanır gibi oldu. “Çardakta yemek yiyen atları nereye saklarım?” soruları adamın aklını daha da bulandırdı.

İyice düşününce, düzgünce tekrar durup saate (s.99) baktı ve onu iki saat ileriye alıp:

“Sonunda oldu.” dedi adam.

- Sen, kalk kalk! Misafirleri gönderme vakti geldi! – deyip uyuyan karısını uyandırdı. Fakat bu işin nasıl olacağını söylemedi.

Adamın karısı maharetli birisi olduğundan, kalkıp, çaydanlığı cıslattı ve Feshi’yle Kemer’i uyandırdı. Uykusundan kalkıp yalpalaya yalpalaya çabucak çay içtiler. At hazırlandı. Gitmeden önce Feshi daire sahibi adama kaldıkları oda için para vermek istedi, adam:

- Yok yok, biz öyle misafir kişiden para almayız. – deyip, parayı kabul etmeyen biri oldu.

Feshi’yle Kemer, onlara teşekkür edip vedalaşarak yola çıktılar.

Feshiler kapıdan çıkıp çok da uzaklaşmamışken, daire sahibi adam fırlayarak kalkıp giyindi ve “tek kelime etme” dedi karısına. Konçuna bıçak sıkıştırıp, eline dingil alarak bunların arkasından ata bindi ve dehledi.

²⁵ Orijinal hâliyle *maħorka*: Kalitesiz tütün, mahorka. (Chirli Özakdağ, 2012:395) (A.N.)

Feshi'yle Kemer, kaldıkları dairenin güzelliğini, sahiplerinin maharetliliklerini öve öve gidiyorlardı.

Kuru rüzgâr, kulakları çınlatarak arkadan esiyordu.

- Şşş... Ne tıkırdıyor? – dedi Feshi. İçleri cız etti. O arada geriye doğru dönüp bakınca, atlı birisi onlara doğru takır tukur yetiştirdi. Feshi'ye de Kemere de inanılmaz bir korku saldı.

(s.100) Eşkiya falan olsa, saklanıp çaresine bakmak hakkında konuşamadılar bile.

Birisi gelip:

- Stop!²⁶ – diyip Rusça konuşarak çığdı. Feshi, hızlıca atından inip, “uyanığa” diyerek meşe sopasını aldı ve karşı durdu. Kemer, arabadan indiğini hissetmedi bile.

Bu bilinmeyen kişi:

- Eller havaya, ne kadar paranız varsa verin! – deyip, dingili götürüp Feshi'ye hamle yaptı, Feshi şimdi işin nerede biteceğini sezdi ve aniden paltosunu fırlatıp atayım deyince, öteki kişi Feshi'nin tam da kafasına bakarak epeyce sert bir şekilde vurdu. Fakat onun atı diğer tarafa savrulduğundan dolayı Feshi'ye değmedi bile. Feshi çok sert bir şekilde “Nöbetçi!” diye bağırdı da az evvelki meşe sopayla o kişinin yanağına bakarak öyle bir vurdu ki, öteki ardından atı da düştü. Karanlık akşam içinde ikisi böyle dövüşüyorlardı. Biri diğerini boğup öldürmek için, olanca güçleriyle mücadele ediyorlardı. Karşılıklı ahlayarak güreşirken en sonunda uygun bir zaman oluştuğunda, o eşkiya Feshi'yi yıkıp bir eliyle konçundan bıçağı aldı ve merhametsiz bir şekilde Feshi'nin boğazına sapladı.

Kemer bunlar dövüşmeye başlayınca ne yapacağını bilmeden sersemleyip sürülen yerler arasından geriye doğru, köye koştu.

Feshi öldü.

(s.101) Eşkiya, kana bulanmış ellerini Feshi'nin boynundan alıp, onun cesedinin gövdesi üzerine oturarak biraz soluklandı ve yırtıcı elleriyle cesedin ceplerine davrandı. Cepler bomboştı.

Ne yapmalı?

²⁶ “Dur!” (A.N.)

Çıldırarak gidip arabadaki şeyleri kucakladı. Şaşırdı, alıp gitmenin sırası değildi. Karanlık bir akşam içinde gözünün önünde öd kıvılcımları dans ediyordu.

Para nerede? diyen sorular gözünün önüne bir bir dizilip geçtiler.

Birdenbire gözüne Kemer görünür gibi oldu. Kanlı elleriyle genç kızı boğmak için boş havayı yoklamasıyla öne doğru lap diye yıkıldığını hissetti.

Biraz yatınca, başı düzgün düşünecek hâle geldi de paranın kesinlikle Kemer’de olduğunu düşünerek atına bindi ve arkaya doğru keskince baktı, fakat Kemer’i göremedi.

- Berbat bir iş. – dedi eşkıya.

Epeyce uzun bir süre aklını düşünmeye zorlasa da, neticede buradan iş çıkmadığına sinirlenip, köye oldukça fazla yerden dolanıp yaşadığı patika yoluyla “kimse duymasın” diyerek atına binip eve dönüp gitti.

Kemer bu faciayı görünce, aklına kazınanları silip, yorulunca nasıl gitmişlerdiyse, misafir kaldıkları daireye koştu.

(s.102) Onun bağırarak ağlayıp dönmesiyle, daire sahibi adamın karısı, bu işin nasıl olduğunu tahmin ederek Kemer’i sakinleştirmeye çalıştı.

- Ağabeyin atı otlatmaya çıktı, o dönünce köy şûrasına ihbar ederim, o vakte kadar işte bu odaya, Gölner’un yanına git de biraz yat, kendini toparla. – deyip Kemer’i kendi kızının yanına, yatacağı odaya sokup minder serip yatırdı ve Gölner’u uyandırmadan gitti.

Kemer, korkusundan ne yapacağını bilmeden, adamın karısının yaptığı her şeyi kabul etti. Kemer, epeyce uzun bir süre beklemesine rağmen adam dönmeyince, kendisi çıkıp köy şûrasına gitmeye cesaret edemedi.

Daire sahibi adamın iyi biri olduğunu sandığından, atını otlatıp döndüğünde yardım eder diye düşündü.

Tahminen yarım saat geçtiğinde, bir ara adam epey kirli şekilde dönüp geldi. Eve girmesiyle:

- Of! Hanım berbat bir iş. – der demez hanımı:

- Şşş! – deyip kocasının ağzını kapattı ve: O adamın kızı buraya döndü, ses çıkartma, işte Gölner’un odasına uyusun diye yatırdım.

Adamın yüreği tahmin ettiğinden de fazla, çıkacakmış gibi çarpmaya başladı. Gözlerini kan bürüdü. Koncundan Feshi'nin kanına bulanmış bıçağı çekti ve karısına Kemer'in tam olarak hangi yerde yattığını da sormadan etmeden, odaya direkt tek seferde girdi. Kapıyı açmasıyla bir anda, uyuyan kızın üzerine fırladı ve (s.103) yassı keskin bıçağı sıyırıp yumuşak boğaza sapladı.

O ikisi arasında olmayan, diğer tarafta duran Kemer, kapıyı açıp çıktı ve yüreği ağzında, bağırarak, bir tek gömlekle sokağa fırladı.

Eşkiya adam, Kemer'i öldüreyim diye kendi kızını öldürüp, kan içinde kaldı. Adamın atik karısı da, odaya koşarak girip boğazı kesilen kızının üzerine yıkılıp aklını kaçırdı.

Kemer nasıl yetiştiyse komşulara girip, daireci eşkıyaların pençesinden kurtuldu.

Yarına kadar eşkiyayı karısıyla birlikte gerekli yerlere gönderip, yolda boğazı kesilen Feshi'yi köyün akıllı askerî güçleri kendi birliğine götürüp, gömüp döndüler.

1928

2.7. İŞ ELÇİSİ

(NESİR)

(s.104) Sürmeli kirpiklerin ne için, gönül ferahlığı içinse neden bir defa bile kırılmıyor? Güzelim, asık yüzünü kara geceye döndürmüş gibi, parlak kara gözlerinle yere bakarak ne için dalıp gittin?

Etrafında dolanan beyaz paltolu, ak çarıklı, takke giymiş erkeklerden kaçabildin mi acaba? Sen onları kim sandın?

Güzelim, insanlık âlemi güçlü doğasıyla mücadele ederek, bir kelebek gibi göklere uçup gittiğinde, senin kalbin kırık, şal altında kendi çevrenden bir karış öteye bile gidemeden geziyor değil mi?

Güzelim, kirpiklerinin kalkmasını bekliyorum.

Yok yok... Şalının bir kenarını serçe sıgacak kadar açıp, göz ucuyla bakmak, bana artık yetmiyor.

İşte... Yumuşak esinti hafiften şalının saçaklarını savuruyordu. Ancak, şalın altındaki siyah, kıvrırcık saçlarını da...

(s.105) Güzelim, güzel doğanın uzaklardan tatlı tatlı kokular alıp geldiği yumuşak esintileri, senin havasız şalının altına girerek, sıcak ve yumuşak bir ten gibi sana ara ara değdiğinde, neler düşündün?

Sen hayatın cazibesi, rahatlığı, işte şu şalın altında diye düşünürsün muhtemelen.

Acıyorum sana, acıyorum.

Yuvarlak güllere sarılıp büyüyen bir kamış gibi, yoğun kara kirpiklerini kaldırarak bir daha bak.

Ben seni seviyorum.

Baktın mı?

Seviyorum. Lakin seni şalının altına kaçmaya mecbur eden yağlı gözler gibi sevmiyorum. Ben seviyorum, lakin “*sevgilim, kalbim*” diyerek hayalperestçe, sizi canlı bir oyuncak bebek görmüş ahmaklar gibi sevmiyorum.

Şşş! Başını eğiyor musun?

Güzelim, eğer ki kalbimdeki sana gerçek bir insan gibi olan hudutsuz ilgimi bilseydin, işte o anda bir dakika bile durmaz, başında kara bir bulut olan kirli şalını bırakıp, benim donmuş ellerimi sertçe sıkardın. Ama sen...

Duyuyor musun, ben seviyorum.

Ben de değil, anne şefkati göstererek esen yumuşak rüzgârla tabiat da seni seviyor. Sen bana bakıyorsun fakat ben senin bakışlarından çekiniyorum.

Güzelim, sen de benim sevgimi merhume anneninki gibi özümseme. Ben sana damat olmayı istemiyorum elbette.

(s.106) Dur dur, niye yüzün değişti?

Güzelim, seviyorum dediğim sözden bazı anlamlar çıkarmaya çalışma. Dahası var: Seni sadece ben değil, benim gibi daha da binlerce işçi seviyor. Tabi, seviyor.

Sen iş kızı, ben iş delikanlısı, iş elçisi.

Ben işte bunun için seni seviyorum.

İş dünyası sana selam söyledi. Buraya kadar uzun yen içerisine saklanan güçlü bileklerini iş dünyası özlemle bekliyor.

Senin geleceğinin sabahlarında iş meyveleri tomurcuklanmış. Onlar şimdi senin parmaklarını karartan bakır yüzüklerine, ak bilekciklerine batmış bilezikleri almak için hazır duruyorlar.

Güzelim, daha çabuk gel, haydi benimle.

Biz ikimiz de değil, milyonlarca, çabuk ol.

Soba kurasım var dedin mi? Bırak sobayı, soba yerine fırın.

Haydi daha hızlı, bizi iş bekler. Orada medeni sobalar kazanı var.

Ver elini!

Biz gittik iş dünyasına, söylüyoruz iş türküsünü.

Lanet eski dünyaya!

Bizim gücümüz önce iş, sonra özgürlükte

Aşağılık idik, kul idik biz önce

Aşağılanmış, sokaklara atılmış,

Acıkan, zayıflayan biz idik.

(s.107) Kara gecenin kara çarşafı,

Yırtıldı, parlak gün ışıldadı.

Öndeki, yoldaki çitleri

Yaktı Ekim yalazı.

Yol kestik, biz gittik iyi bir güne,

İş için kolları sıvayarak.

Biz birlikte, bine yakın iş askeri,

Çalışırız hep birlikte oynayarak.

1927

2.8. YENİ ASRIN İLK ON YILI

(NESİR)

Eyy...

Yüzleri, binleri, milyonları kucaklayıp kaçan sayısız yüzyılları gözünün önüne getirince, daha neleri düşünmemek, daha neleri gözünün önüne getirmemek mümkün?

Mevsim ortalarından geçen fırtınalı, kederli günleri almaya gelen bahar başlarını da gözünün önüne getirip bak!

Ak Güneş, yüzünü sarmalayıp yumuşak rüzgârlar saçarak, yurdun arkalarını, ana vatani boylu boyunca ısıttı.

İşte, çoluk çocuğun Güneş ışığı etrafına, aydınlığa çıkarak çardak tepesine binip oyuncak bebekle oynamaları.

İşte, çitin kenarlarına gidip de Güneş sıcaklığının yansıdığı yerlerde sığırlar, keçiler, koyunların ısınarak geviş getirip durmaları...

(s.108) İşte daha da baba kazların gayret saçarak “ben nasıl bir kahramanlık gösterdim” der gibi, anne kazların yanına giderek boyunlarını uzatıp oynaya oynaya:

- Gak-gan-gan, gagak, gagak, gagak, gak, gak...- diyerek kendilerince kim bilir neler söyleyip övünmeleri.

Horozların kuvvetli ötüşleri.

İşte, evin arkasındaki aksöğüt ağacı budağına asılmış sığırcık yuvası, onun etrafında da yeşile çalan döşlü güzel sığırcığın fuyy-cik-cik-fuyy diyip çeşitli sesler çıkararak kanatlarını çırpması, büyük bir enerjiyle şakımaları, hepsi ama hepsi de baharın gelişinin keyifli duygularını yüreğe nasıl da dokunduruyorlar.

Günler, geceler birbiri ardınca geçip gidiyorlar.

Tabiat sürekli güzelleşiyor.

Buzlar, kar parçaları değerek, nehirler, tepe bayırlar akıp gidiyorlar. Akşamki sessizlik yok, dünya bir “fabrika”...

Sular çağlıyorlar, ağaç kurbağaları ve ördekler vaklıyorlar, gezindikçe daha kim bilir adlarını saymakla bitiremeyeceğimiz ne kadar hayvan varsa, kendilerince gürültü patırtıyla geliyorlar... Bahar sevinçleri dünyayı ayağa kaldırıyor.

Hayat akıp gidiyor.

Toprak nasıl da süslenmiş.

İşte, neredeyse köy çemberini kuşatan kareli kilimin üzerinde insanlar, ılık çalıyorlar, atlar burunlarından soluyorlar, guguk kuşları bağrınıyorlar.

(s.109) İşte, oyuk yerlerde, nehir kenarlarında, sazlıklarda, dal budaklarını titrete titrete bülbüller, serçeler şarkı söylüyorlar.

Çiçeklerden çiçeklere konarak kelebekler seviniyorlar.

Dünya bir müzik...

İşte bu baharın gelişini görmek nasıl da keyifli hissediliyor.

Onlar, dışarıdan görünüşüyle rüzgârlı baharlardır. Rüzgârlı baharların çekici görünüşleri!

Bitap düşmüş gönülleri ne kadar taşımış da olsalar, hayatın içine dalmak, rüzgârını görmek için hepsinden de üstün olmak mecbur değil mi?

Elbette, hepsinden de üstün, hepsinden de yüce!

Hayatın içinden kışıyla da yazıyla da sayısız yıllar geçtiğinde, bir tomar insanın helak olduğunu da gördük biz.

İşte diğer deryalara düşerek özgürlüğü olmayan kar zerrelere gibi yitip giden yıllar, pek az insanın hayatı için yaz olup, kalanları için baharsız kış, şafaksız gece olup gittiler değil mi?

Evet, o kaybolan yıllar çoğu için yazsız kış, şafaksız gece idiler.

Üstü çıplak, karnı aç, karı yararak ayaz soğuklara doğru yol yürürken adaletsizliğe şikayetlenip ölüp gidenleri gözünün önüne getirdiğinde, hayatın budundan tutup yere çarpar gibi olursun.

Bu gibi zavallılara bu yerlerden güzel güneşli günler de görünmez. Bunların (s.110) gönülleri don, bunlar için sürekli kış, sürekli fırtına.

Ötekilere ise... Sert fırtınalara katlanmış dağlar gökyüzüne uçsalar da bir şey değil. Onlar için hâlâ yaz.

Bu iki zıtlık arasında mücadele edilmesi mümkün değil.

Az evvelki sayısız yıllar bir mücadeleyle kayboldular.

Durmadan bir mücadeleyle akan hayat, birileri için kışsız yaz, birileri için ise yazsız kış olarak kalmadı. Mücadelenin neticesinde ise az sayılı yazcılar, asalakları fırlatıp attı.

İşte bu, Ekim.

İşte onun on yılı.

Bütün eziyetlere rahat bir hayat yüzü.

Milyonlar seviniyor.

Dünyada karşılaştırılması mümkün olmayan

keyif

Dünya savaşı zafer coşkusunun ateşinde yanıyor.

1927

2.9. ÇOBAN ŞEREY

(NESİR)

Bahar günlerinin ilk şafağında, geniş vadilerdeki, orman içlerindeki binbir türlü çiçekler serpilince, tatlı tatlı kokular alıp gelen yumuşak, sevgili rüzgârlar, şafak uykusunu uyuyan doğa çocuğu genç Şerey'i sevdi, ona şefkat gösterdi.

(s.111) Uzak yerlerde, su kıyılarında, ormanlık ve sazlık içlerinde dala konarak ötüşen birbirinden farklı serçelerin sesleri, Şerey'in tatlı uykusu arasında kulağına hafifçe dokunan uyandırma uyarısı oldu.

Uzun günler boyunca sürünün ardından koşturarak yorulup uyuyan genç Şerey'i birçok sabah tabiat şefkatle uyandırdı.

Şerey, eskiyen kıyafetini bileğine bağlayarak sessiz köyün geniş sokaklarının tam ortasına gelince telle sivrilttiği uzun kamçısını şaklatıp, göğsünü gererek:

- Hiş hiş... – diye kalın sesiyle köyün sokaklarını yankılattı.

Rüyalarında “albastı²⁷”, “cin”, “hortlak” görerek uyuyan köyün kadınları, işte böyle uyandı.

²⁷ Albastı: İnanca göre parlak sarı saçlı, büyük göğüslü kadın şeklinde tasvir edilen bir cin ya da peri. (Özşahin, 2017:28) (A.N.)

Tabiat çocuğuna vaktiyle tabiat Şefkat gösterse de, hayat onun başından okŐanamıŐtı. Tüm o yemekleri ve kıyafetleri görmeden, kyn bazı katı yürekli, cimri hanımağalarından hakaretler de duydu, hor da görüldü, cezalandırıldı da.

Sürüsünü otlanmaya bırakıp dağın eteğine doğru uzanarak, yakınlarda toprağa verdiği anne babasını özleyip az mı gözyaşı döktü genç Şerey.

Tabiat da onu her zaman Şefkatle sarmalamıŐtı.

Ateş kazanı iki yzl Güneş, onun elma gibi taze yanaklarını bir taraftan yakarsa, diğer taraftan yığın yığın kara bulutlar kabarak ortaya çıkıp, ateŐler saçarak buzdan doluları serpip eziyet çektirdi, sırsıklam ıslandırdı, genç Şerey hem yandı hem dondu.

(s.112) Günler birbiri ardınca geçiyordu. Arkasında duran hayat genç Şerey’e yüzünü evirmiŐtı.

Şerey’in genç günleri, obanlıktan öğrenciliğe dönüŐtü.

Onun köyden gitmesinin üzerinden uzun yıllar geçtiğini söylediler.

- Sürüye iyi bakmıştı, hangi memleketlere gidip yolunu Şaşırıp öldü, zavallılık. – diyerek yakındılar köydeki ablalar.

“lmŐ sığır sütlü olur.”, önceleri “söz dinlemeyen” Şerey’i Şimdi “iyi bir obandı” diyerek vyorlardı.

Aylar yıllar hiç aynı kalmadılar.

Şerey’in genç kalbi, sırtüstü yatarak trl söylediği dağ eteklerini, acımasız keçiler arkasından ağlaya ağlaya koŐtuęu çevreleri, Őafakla beraber uyanarak hiş hiş diyerek ığırdığı geniş sokaklarını zledi.

Şerey döndü.

Şerey dönünce, Şerey, köy inledi.

Elbette, Şerey döndü, “oban döndü” diyerek inlettiler.

Şerey döndü. Fakat o artık yeni Şerey’di, Şerey bilgiyle donanarak döndü.

İŞte güzel okul, işte okuma evi, oradaki kolhoz²⁸, bunların hepsi de Şerey’in çalıŐkanlıęı sayesinde varlardı.

²⁸ Kolhoz: Kollektif iftlik. (zŐahin, 2017:292) (A.N.)

Kendisine hareketler eden acımasız ablalara, öfkeli yengelere tabiat çocuğu Şerey, yeni hayatın yollarını öğretiyordu.

- Sovyet işte bu, Sovyet. Sovyet olmasa, kim böyle yapardı bu delikanlıyı? – dediler.

(s.113) Işıklar saçıldığında gözünün önünde,

Bismillah'tan başka söz aramıyor,

Kıpırdanıp duran korkusundan

Göz kapağını bile oynatmıyor.

Güçlü gençliği Şerey'in göğsünde,

Güneş ışığı onun gözünde.

Şimdi artık ışıklar saçılıp dursun,

Genç Şerey'in her bir sözünde.

1928

2.10. ATEŞ NEHİRLERİNİN AKTIĞI YERE GİT

(NESİR)

Pembe şafak rüzgârları, daldaki yaprakları okşadığında, şafağın sakinliğini yararak gümüş sulu serin pınarlar şafak türkülerini söylediğinde, orada da şarkıcı serçeler dallarını budaklarını sallatırken, şafak liranın tellerine hafifçe vurduğunda, sen de, şafak ezgisine gömülüp, başında duyduğun tıngırtıları lirin tellerine ekledin de uçsuz bucaksız düşünce denizine daldın.

Şafak rüzgârları yayılırken, gün doğduğunda dağ yüzlerinden serin bir pınar gibi şırıl şırıl akması, konup da dalı sallatan, şarkı söyleyip duran şarkıcı serçelerin hepsinin de kaygıları göğüslerine dolarak:

Tan yeli olup esebilsem,

Serçe olup dala konabilsem,

(s.114) Serin pınarlar gibi şırıl şırıl akıp,

Kalbimin telini ahenk içinde çalabilsem.

diyerek türkü söyledin de, dudaklarının daha neler söylemek istemiş gibi burulmasıyla çok da geçmeden, ben, ben diyen sözler duyuldu.

Göğüs gererek bakıp duran görkemli, böbürlenmiş zirveli dağlar... Üstüne devrilmiş duran sarp kayalar.

Büyük dağ tepelerine, sarp kayalara yavaşça tırmanan boz bir pamuk gibi, boz sisin akıntısı gözlerine düştüğünde, senin gönül tellerin daha da başka bir nağme, başka bir kaygıyla tıngırdamaya başlıyor.

Dağ göğsü olsa bu göğsüm,

Sarp kayalara denk olsa.

Yüreğimdeki altın-gümüşleri,

Göğümde idim ben olsam.

Dağ kadar dertle dağ gibi olup tepinen yüreğin, hep de o kalp atışını devam ettirmiyor. Dağın göğsüne dik dik bakan gözlerinin odak noktası ardından geliyor.

İşte sol yanında döne döne akan yılan nehri boyları.

Boz çiçeklere batırılıp, dalga dalga yatan sulak yerler.

Göğümde bir yükselip bir indiği görünen orman denizi, ağarıp duran kaygılı ay, göller...

Döne döne akıyor ak nehir.

Vadileri yeşil hâkisi.

(s.115) Göz boyayıp öksüz ormanına,

Gönül avuturum, hiç olmazsa.

Ben dağım, gözyaşlarım nehir.

Gözler göl, kirpikler kamışı.

Çiçeklerim olsa yeşil orman.

Çekmez idim dünya hasreti.

diyerek uzun uzadıya türkü söyledin sen.

Senin delirerek tepişen yüreğin, oynak gönlünün senfonisinin tellerine dokunduğunda, işte... Ak Güneş de dağın altından hafifçe başını kaldırır.

Seni sarhoş eden tüm figürlere ikinci bir renk şimdi.

Kardeşim, ömrün de, hayat da, rahatlık da senin düşüncelerinin geçtiği yerlerde değil, senin koşmaya uygun düşüncelerin ne kadar değişik olurlarsa, işte o zaman senin gömülmüş kaygılı güzelliklerin de arkasından gelirler.

İşte... Seni düşüncelere daldıran soylu kuşlar da işe gittiler.

Şırıl şırıl akıp duran nehirler de değirmen çarklarını çınlatmaya başladılar.

Böbürlenlen dağ göğsündeki, bizim için gerekli olan şeyler yerleştirilip döküm fırınlarına uğurlandılar.

Faydasız düşünceler denizinde akıl yokmak günümüz insanının işi değil, kardeşim. İşte sen, taşların ateş suyuna dönüştüğü yere, ateş nehirlerinin aktığı yere git. Orada ateşten meydana gelen bin başlı yılan gibi dönüp durarak, yukarıdan aşağıya atılıp, dur durak bilmeden akıp duran ateş nehirleri, ateş şelaleleri görürsün. Heybetli dağlardan gelen kara taşlar saniyeler içerisinde ikinci (s.116) bir şekle dönüşürler. İşte sen orada ağarıp göz kamaştırarak ufuktan yükselen Güneş ışığını, Güneş sıcaklığını içine alarak gürleyip duran döküm fırınları öncesinde kızarıp kabarcınca, sağa sola koşturarak giden binlerce kahramanı görürsün.

Şimdi sen işte şu dağın eteklerindeki, gözyaşını alıp doldurarak yaşayan pembe çiçeklerin açtığı zamanı görmediğine şaşırarak akıl oynatırsın, orada kızıl ateş çiçeklerinin açtığı zamanı görürsün.

Sessizliğe bürünmüş bunlu dağ zirveleri ve sarp kayalar yerine, sen orada dizilmiş oturan yüksek yüksek bacalar görürsün.

Orada, dağ zirvelerinin gökyüzüne bakarak aceleyle fırlattığı siyahımsı dumanlar dizisini görürsün.

Orada, senin gözünün önüne, tekdüze giden doğa olayları yerine her saniye yeni yeni olaylar, yıllar, hareketler, yeniden de yenilerin doğup yaşadığını görürsün.

Ateş nehirlerinin aktığı yere git.

Ateş nehirleri akan yerlerde

Her yeniler yeniden doğarlar.

Her saniye senin önüne

Yeni doğmuş sayılar koyarlar.

Yenilerin doğup yaşadığı yere git de,

Yeni düşünceler doğur gönülde.

Yürek tellerini ateşe ban da

Ateşli türküler söyle sen bize.

1928

2.11. YIRTILAN SESSİZLİK

(NESİR)

(s.117) Kızıl bayrak dalgalanır

Mescit minaresinde.

Mescitler mektebe dönüşür,

Sovyet zamanesinde.

diye türkü söyleyen köy gençlerinin üstün türküleri, bahardaki kabaran geniş, yayılmış dalgasıyla öne, uzaklara süzülerek gitmiş gibiydi.

Sağ tarafta bir kalkıp bir oturan mescit minaresindeki kızıl bayrak, akşama dönen Güneş'in kızıl aydınlığıyla daha da kızarmaya başlayıp, ağır ağır dalgalanıyor.

O erinerek dağın arkasına inip giden Güneş'i uğurluyor gibiydi.

Biz uyanınca bahardaki pembe tan, yaylaya pembe çitler çaktırdı. Minaredeki işte o bayrak daha da güzelleşmeye başlamış, daha da kızarmış, yanmaya başlamıştı. Şimdi o geçen akşamdan uğurladığı pembe Güneş'i karşıladığında, bu mescit inşa edildiğinden beri atan tanlar, geçen günler, batan şafaklar göz önünden geçip gittiler.

Şimdi yakın zamana kadar işte şu bayrağın dalgalandığı minare, güzel pembe tanın bütün güzelliğini, görkemli sessizliğini kutsuz şekilde yırtıyordu.

Yakın zamana kadar yine pembe şafaklar bu minareden tiksindirici seslerle uğurlanmışlardı. Şimdi onlar uğurlandılar, gömüldüler.

(s.118) Gönlü burup duran paslanmış yarım ay yarılp, onun yerine büyük mücadelenin zafer bayrağı asılmış. O, sıcak rüzgâra kapılarak yeni insanları yeni hayatlara çağırıyor.

Güneş belirli bir yükseklığe tırmanıyor şimdi.

Genç toprağı tebessüm ederek ısıtan Güneş'in sabahki ışığında sevinerek görünen bugünkünün, bugünkü yavruların bakışı.

Yıllar boyunca uğursuz sessizliğe padişahlık eden mescit uğulduyor.

Yaşlanmış gibi sakallarıyla süpürülmüş, alınlarıyla mücadele eden zeminde eğilenler safı değil. Sıralanmış, okul sırası safları.

Neşeli genç öğrenci bir kız için, eli paraya uzanan molların yaşadığı, molların oturduğu, molların yattığı yere sınıf tahtası koyulmuş.

Pek çok başı eğen uğursuz sessizlik

Anlı şanlı yırtılıyor.

Pembe çiçekler açan keyifli,

Bilimli, görkemli günler geliyor.

1929

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ VARLIĞI VE ÜSLUP İNCELEMELERİ

1. SÖZ VARLIĞI

1.1. TÖHFET YENEBİY METİNLERİNİN DİL ÖZELLİKLERİ

Töhfet Yenebiy'in Kiril alfabesiyle kaleme alınan bu eserinde 6 hikâye mevcuttur. Yazar, hikâyelerinde bir doğallık unsuru olan ve ayrıca duyguları net bir şekilde okuyucuya aktararak okuyucuda heyecan uyandıran ünlemlerden, özellikle “ey, atak, ye, ana” gibi ünlemlerden yararlanır. Hikâyelerini oluştururken ağır ve ağırlı bir dil kullanmaktan kaçınarak, daha anlaşılır olmaya yönelik sade bir dil kullanır. Yenebiy, hikâyelerinde bazı dinî terim ve adlandırmalardan da yararlanarak vermek istediği mesajı dinî olgularla desteklemek ister fakat hikâyelerinde kullandığı bu dinî olgulardan dinî tenkit amacıyla yararlanır. Yazarın hikâyelerinde büyük oranda kurallı cümleler yer almaktadır. Hikâyelerde toplam 86 eksiltili cümle, 153 devrik cümle kullanılmıştır.

Yenebiy, hikâyelerinde çokça betimleme kullanarak hikâyelerinin gerçekçiliğini arttırır. *Sıvaldñ utın höyep kıya torğan urınan yırmaqlap, tamsı yılğaları ağa.* “Sobanın odun dayayıp yerleştirilen yerinden damlalar yarıklar açarak nehir gibi akıyordu.” (Kıyıkız Öyzerze), *Bına bér vaqıt, qalanıñ oñon-oñon möryeleré, béyék-béyék yorttarı, héreygen sirkevzeré yaltırap küréne başlanı.* “İşte bir an, şehrin uzun uzun bacaları, yüksek yüksek binaları, yükselen kiliseleri parlayarak görünmeye başladı.” (Tevgé Tanışıv), *Diñgéz hımaq tulqınıp yatқан kiñ arış başıvı.* “Deniz gibi dalgalanı duran geniş çavdar tarlası.” (Kıyıldı) cümleleri, yazarın betimleyici diline örnek verilebilir. Bu 6 hikâyede toplam 101 ikileme, 40 yansıma ve 24 ünlem kullanılmıştır.

Kıyıkız Öyzerze “Çatısız Evlerde” hikâyesinde, oldukça sade bir dil kullanılır. Bu hikâyede yazar; sur, ahiret, kevser damlaları, kıldan ince kılıçtan keskin sırat köprüsü gibi dinî terim ve adlandırmalara da yer verir. Cümleler genellikle kurallıdır. Hikâye diyaloglar ve monologlar içerir. Yazar 1926 yılında yazdığı bu hikâyesinde çoğu zaman uzun cümlelerden, kimi zaman da kısa cümlelerden yararlanır. Bu hikâyede 17 ikileme grubu (bk. Tablo 3), 4 yansıma söz (*mırr* “gırr”; *taşırla-* “tahır tohor etmek”; *tupıl-da-* (2) “top top etmek”; *zviii* “zviii, ısıklık sesi”) ve 3 ünlem (*ata-a-a-k* “şaşırdığında söylenen ünlem”; *atak* “şaşırdığında söylenen ünlem”; *éyé* “Evet, tabi, elbette”) kullanılmıştır. Ayrıca yazar, bu hikâyede 12 eksiltili cümle (*Miñlébay öyge inév ménen:* “Minlibay eve

girmesiyle:”), 25 devrik cümle (*Miñlébay balam, kilén, toroğoz elé*. “Minlibay yavrum, gelin, kalkın artık.”) kurmuştur.

Tevgé Tanışiv “İlk Görüşme” hikâyesi, sade bir dille kullanılarak kaleme alınır. Hikâye çokça diyalog ve ara ara monologlar içerir. Yazar bilhassa bu hikâyede anı anlatımlarıyla örtülü bir biyografi kullanarak kendi hayatına atıfta bulunur. Rus yazar ve düzyazı yazarı olarak bilinen A. Bielyi’nin 1921’de yazdığı son şiiri *İlk Randevu* (Bonamour, 2006: 76) eseri de, bu hikâyenin adıyla ve muhtevasıyla ilgili büyük bir benzerlik taşır: Bahsi geçen Rus eserin muhtevası, gençlik yıllarına dönüş şeklinde ilerler ve Yenebiy’in hikâyesiyle de bu dönüşle birlikte benzemektedir. Bu hikâye, hikâyeler içerisinde olay örgüsü en uzun olan hikâyedir. Cümleler genellikle kurallı ve kısadır. Kimi bölümlerde Rusça cümlelerden yararlanılır (*Néçégo, Samson u nas pryamoy çélovék*. “Bunda bir şey yok, Samson samimi biridir.”). 1927 yılında yazılan bu hikâyede 33 ikileme grubu (bk. Tablo 3), 11 yansıma söz (*döpöldet-* “döp döp ettirmek”; *döp-döp* “tekrar tekrar döp diye çıkan sesi bildiren söz”; *ehé-ehé* “öhö-öhö”; *hıñk* “hınk”; *jiv* (3) “jiv”; *kılt* (3) “kılt”; *sırrr* “sırrr, düdük sesi”; *şatırlat-* “çatır çutur ettirmek”; *tañ-tañ...* *tañ* “çın çın çın”; *yaltır* (2) “parlak, ıslı ıslı eden, ısıltılı”; *zıñ-ñ-ñ* “çın-n-n”) ve 3 ünlem (*eh* “ah!”; *éy* (3) “ey, birine seslenildiğinde söylenen ünlem”; *ey* (2) “erkek ile kadının birbirine seslenme sözü”) kullanılmıştır. Bu hikâyede 30 eksilteli cümle (*Selmen ağay yaqşı uq ologaygan, donyanıñ eséhén-sösöhön tatıgan kéşe*. “Selmen ağabey, tecrübeli bir büyük olduğundan dünyanın tadını tuzunu tatmış biri.”), 89 devrik cümle (*Vokzal işégé töböne élénép kuyılğan kılğıravzı: tañ-tañ... tañ ittérép kilép huqtı bér kéşé*. “Gar kapısının dibine bağlanarak takılan çanı, çın çın çın ettirmeye geldi bir kişi.”) yer alır. Diğer hikâyelere nazaran en çok devrik cümle bu hikâyede görülür. Çünkü bu hikâye, yazarın diğer hikâyelerine göre çok daha uzundur. Dolayısıyla devrik cümlelerle oluşturulan sanatsal üslubun varlığı, bu hikâyede daha fazladır. Ayrıca hikâyenin bir bölümünde çalıştığı yerin patronunun, kendisine takdığı mahlası, “Töhfet” adının Rusça’da çağrıştırdığı şeklin ne olduğunu söyler: (*Ul sahta min eşlegen huja rus bulğanlıktan, isémėñ “dvuhétajnyy”, eytévé kıyın, tip hozaykanıñ tekdímé buyınsa “Samson” tip yöröteler iné.*) “(O zamanlar benim çalıştığım yerin patronu Rus olduğundan, adın “dvuh étajnyy” söylemesi zor diyerek sahibenin önerisiyle “Samson” derlerdi.)”

Kıvıldı “Kovuldu” hikâyesi, sade bir dille kullanılarak kaleme alınır. Pastoral bir giriş bulunan bu hikâyedeki cümleler genellikle kısa ve kurallıdır, kısmen eksilteli

cümleler kullanılmıştır. Hikâyede diyaloglar mevcuttur. 1927 yılında yazılan bu hikâyede 15 ikileme grubu (bk. Tablo 3) ve 2 yansıma söz (*köş-köş* “kış-kış”; *şıgır-şıgır* “defalarca şığır şığır eden sesi bildiren söz”); 4 eksilteli cümle (*Diñgéz hımaķ tulķınıp yatķan kiñ arıķ başıvı*. “Deniz gibi dalgalanıp duran geniş çavdar tarlası.”) ve 10 devrik cümle (*Bayzarzan da arttırıp yéberzén élé hin*. “Zenginlerden de arttırıp gönderirsin şimdi sen.”) kullanılmıştır. Bu hikâyede ünlemlerden yararlanılmamıştır.

İnspektör “Müfettiş” hikâyesi, sade bir dille kaleme alınmıştır. Cümleler genellikle kısa ve kurallıdır, kısmen devrik cümleler kullanılır. Hikâyede diyaloglardan yararlanılır. 1927 yılında yazılan bu hikâyede 15 ikileme grubu (bk. Tablo 3), 1 yansıma söz (*ħaħılđa-* “kahkaha ile gülmek”) ve 4 ünlem (*ehe* “bir iş veya durumun olmasından yetinmeyi bildirir”; *e* “... ya!”; *ye* “elbette, tabi ki, olur, tamam”; *aħ* “pişmanlıkta söylenir, ah”) kullanılmıştır. Ayrıca bu hikâyede 14 devrik cümle kullanılırken (*Ul batraktarzi bik yaķlay tiżer iné, bılay bulģas, raş bulıp sıķtı indé*. “O rençberleri pek kollar dediler, öyle olunca iyi denk geldi şimdi.”) eksilteli cümle mevcut değildir.

Kızras “Kızras” hikâyesi, sade bir dille kaleme alınır. Cümleler genellikle kurallı, kısa ve eksiltelidir. Hikâyede kısmen diyaloglardan yararlanılır. Hikâyede “Kızıllar, Kızıl Cephe, Bolşevik, Yağ Birliği, Sovyet başkanı” gibi siyasi terim ve siyasi birlik adları da kullanılır. 1928 yılında kaleme alınan bu hikâyede 5 ikileme grubu (bk. Tablo 3) ve 2 ünlem (*ataķ (2)* “şaşırdığında söylenen bir ünlem”; *ey* “ey, erkek ile kadının birbirine seslenme sözü”) kullanılırken, yansıma sözlere yer verilmemiştir. Ayrıca hikâyede 7 eksilteli cümle (*Ķızrastıñ fronttarza sovét doşmandarın hıpıra huģıp yéñél ķaytıv ménen, üż avılında ısın sovét ħéżmetkeré bulıp, yéñ hıżģanıp éşley başlavı, küp te ütmey, ķot osorģos aslıķ...* “Kızras’ın cepheelerde Sovyet düşmanlarını vurarak hemen dönmesiyle, kendi köyünde gerçek bir Sovyet çalışanı olup kollarını sıvayarak işe başlaması, çok da geçmeden hayattan bezdiren yokluk...” ve 3 devrik cümle (*min bında bit, ķamasavlama*. “Ben buradayım elbette, engel olma.”) mevcuttur.

Yulbaşar Tırnaģında “Eşkıya Pençesinde” hikâyesi, sade bir dille kaleme alınır. Bu hikâyenin diğer hikâyelerden en temel farkı, yazarın gerçek bir olayı anlatıyor olmasıdır ve yazar bu bilgiyi metnin başlığında verir. Cümleler genellikle kurallı ve kısa, kısmen eksilteli ve devriktir. Hikâye, çokça diyalog ve kısmen monolog içerir. Yazar, bu hikâyede “Yaşam Birliği, Komsomol, Başkurdistan Halk Bakanlığı Meclisi” gibi siyasi terim ve adlandırmalardan da yararlanır. 1928 yılında kaleme alınan bu hikâyede 15 ikileme grubu (bk. Tablo 3), 12 yansıma söz (*ģırılđa-* “hırıldamak, hırıl hırıl etmek”; *ħém*

“hüp”; *lap* “lap”; *sızkıldat*- “sıyırıp”; *şavla*- “çınlamak, uğuldamak”; *şavlat*- “çınlatmak, gürültü etmek”; *şılat*- “cıslatmak, cıs ettirmek”; *şiv* “cıs”; *tahırla*- “tahır tohor etmek”; *tapılda*- “tap etmek, tap tıp etmek”; *uflan*- “oflanmak”; *yaltır* (2) “parlak, ıslıl ıslıl eden, ısıltılı”) ve 7 ünlem (*ahıl-daş*- “karşılıklı ah uh etmek”; *é* “ey”; *ellév ellév* “bir iki, bir iki”; *ettegénehé* “e haydi”; *éy* “ey, birine seslenildiğinde söylenen ünlem”; *sév* (2) “şşş, ağlamamayı ya da susmayı bildirir”; *uf* (2) “of”) kullanılmıştır. Yazar, hikâyede 4 eksiltili cümle (*Közgö éñér...* “Sonbahardaki alacakaranlık...”), 12 devrik cümle (*Emelge ıalğanday, höyleşe torğas, Feshi irterek yulğa sıgırğa kereklegén eytép, tañ aldınanırak uyativzi horanı hujanan.* “Amacına ulaşmış gibi, konuşurlarken, Feshi erkenden yola çıkmak gerektiğini söyleyip, şafak sökmeden uyandırmasını istedi adamdan.” kurmuştur.

1.2. METİNLERDE TESPİT EDİLEN DİYALEKTOLOJİK SÖZLER

Başkurt Türkçesinin günümüzde kullanılan edebî sözlüklerinde bulunmayan ancak metinlerin yazıldığı yıllar (1926-29) kapsamında metinlerde kullanılmış sözler mevcuttur. Bu sözlerin büyük bir kısmı, aynı zamanda Başkurt Türkçesinin ağızlar sözlüğünde de bulunamamıştır. Bu sözler Türkiye Türkçesine aktarım aşamasında da cümledeki bağlamın imkan verdiği ölçüde anlamlandırılmıştır. Bağlamdan yola çıkarak anlamlandırdığımız bu sözlerin anlamları hakkında emin olunmadığından, sözlerin orijinal hâlleri de aktarımlarda parantez içerisinde italik şekilde verilmiştir. Bu sözler aynı zamanda yazı dilinde bulunamayan sözler başlığı altında da sınıflandırılabilir. Ancak cümlelerin bağlamına göre anlamlandırdığımız bu sözleri, metinlerin yazıldığı dönemin ağızını yansıttığını düşünerek diyalektolojik sözler içerisinde ele aldık.

1) *Alayımselé* - *Kuyselé* (Çatısız Evlerde – s.21)

Hem şahıs ekinden sonra da kullanılan, hem doğrudan fiile de eklenen –{*selé*} ekinin, metnin bağlamına göre yorumlandığında anlamı kuvvetlendirdiği, emir-istek olarak da kullanıldığı görülür: *...böğöngö töşömdö yuratıp alayımselé...* “...bugünkü rüyamı yorumlatayım alayım...”; *Kuyselé, esey...* “Bırak hele anne...”

2) *Bayalıv* (İlk Görüşme – s.61)

Sözlüklerde *buyalıv* “boyanmak; bulaşmak, bulanmak; pislenmek, kirlenmek” şeklinde verilir. Metinde kullanılan *bayalıv* sözü ise, *buyalıv* sözünün diyalektolojik bir varyantıdır. Aynı metinde *buyalıv* sözü de geçmektedir. *Bayalıv*, metinde “bulanmak” anlamıyla kullanılmıştır: *Bına béz şulay onğa bayalıp eşlep yatabız indé.* “Burada biz işte böyle una bulanarak çalışıyoruz.”

3) *Bulğırı* (Kovuldu – s.70)

Metinde “olasın” anlamında kullanılan bu sözün, anlamdan yola çıkarak dilek içerdiği anlaşılabilir. Sözün orijinaline yüklenen –{ğırı} fiilden isim yapım ekinin özellikle kargışlarda kullanıldığı bilinmektedir: *Hay, Ğeyni tuğan, ojmahtıñ türénde bulğırı*. “Hah be Geyni kardeşim, cennetin en yüksek makamında olasın.”

4) *Dehe* (Çatısız Evlerde – s.22; İlk Görüşme – s.33,56); *Žaha* (Çatısız Evlerde – s.23,24)

Kullanıldığı cümlelerin bağlamına göre anlamlandırılan bu sözler, kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmışlardır: ...*hin üzēñ bér neme le bélmeyhéñ dehe*. “...sen hiçbir şey bilmiyorsun ki.” ...*ķultıķlaşıvıñ da üzēne küre meģenehé bar iken dehe*. “...el ele tutuşmanın bile kendine göre bir anlamı varmış.” *Bıl ķala kızı bér že yukķa üpkeley iken dehe tip uylap aldım da:*” Böyle bir şehir kıızı bir de yok yere kızıyormuş diye düşündüm de:” *Öy ésénde feréşteler že ķalmay žaha indé*. “Evin içinde melekler bile kalmaz artık.” *Unıñ öyönde le méyés bar žaha!* “Onun evinde de kuzineli soba var da!” *Ķeynem, hin ulay tihēñ de bit, bézzēñ öyže le eftiyek bar žaha*. “Kaynanam, sen öyle dersin ama şüphesiz bizim evde de cüz var.”

5) *El* (İlk Görüşme – s.58)

Metinde *huķıv* “Sertçe vurmak, itip kakmak; yaralamak, zedelemek; kaydetmek; sert konuşmak, eleştirmek; özel bir şekil vermek, damga basmak; zarar vermek; dokumak, örmek, işlemek.” eylemiyle birlikte *el de huķmanı* şeklinde kullanılmış ve “elimi bile sıkmadı” olarak aktarılmıştır. Metinlerin genelinde aynı anlam için *ķul* “el, kol” sözü kullanılırken, *el* kullanımı da 1927 yılında yazılan ilgili metinde görülmektedir: *Tégé yégét miné halıp yéberér miken indé tip tora iném, el de huķmanı, ey*. “Dediğim delikanlı beni bırakır mı ki şimdi diye düşündüm, elimi bile sıkmadı, ohoo.”

6) *Evretév* (İlk Görüşme – s.27,30)

Metinde *evretév* / *evrete* / *evregenén* / *evrey* (s.27) / *evretép yörögen* (s.30) biçimleriyle de kullanılan bu sözün anlamı, günümüz Başkurt edebi sözlüklerinde “heveslendirmek, canını çektiirmek” olarak verilmiştir. Ancak metinde bir evlilik söz konusudur ve ilgili söz Türkiye Türkçesi “everme” sözüyle de biçim bakımından benzerlik göstermektedir. Başkurt ağzılar sözlüğünde ilgili söz, *evérév* “çevirme, döndürme” sözünün açıklamasında yer alır, söz tek başına sözlüklerde bulunamamıştır. Bu sebepten, metindeki bağlamı da göz önüne alınarak, *evretév* sözü “(kız) almak, (kız)

vermek” olarak kullanılmıştır: *...unu nisék bulha la “evretév” hıyalına sumahuñ. “...onu “alma” hayaline dalarsın.” Sönki bész belekey saqtarza “kız evrete” torğan elle nindey ekemet dogalıktar bula torğaynı. “Çünkü bizim zamanımızda “kız alma” için belki ne kadar mucizevi dualar olmuştu.” Şunan huñ indé kızzıñ üzene “evregenén” kötehén de yöröyhöñ. “Ondan sonra artık kızın kendine “varacağını” beklersin.” Ehe, bıl kız hezér miñe evrey başlağan iken. “İşte, bu kız şimdi bana varmaya niyet etmiş.” Şul saқта minén de avılda kızzar evretép yörögen saqtar işke töşöp kitkendér indé kürehén... “O an benim de köyde kız arayıp gezdiğim zamanlar aklıma geliverdi galiba...”*

7) Kızırataw (Yeni Asrın İlk On Yılı – s.108)

Anlamı hakkında kesin olarak bir bilgi bulunamamıştır. Ağızlar sözlüğünde *kızırataw* olarak bir söz mevcuttur fakat aynı söz olup olmadığı, sözün anlamı bilinemediğinden anlaşılamamıştır. Bu sebepten aktarılamamıştır. Eğer ki ilgili söz, ağızlar sözlüğünde bulunan *kızırataw* ise, Dim ağzına ait bir sözdür. Metinde, şu şekilde geçer: *...öyrekter barkıldayzar, kızıratawzar, tağı elle ni tiklém isémderén hanap bötörgöhöz қош-қорттар үзzerénse div-ekemet kileler... “...ördekler vaklıyorlar, gezindikçe daha kim bilir adlarını saymakla bitiremeyeceğimiz ne kadar hayvan varsa kendilerince gürültü patırtıyla geliyorlar...”*

8) Torğaynısı (Çatısız Evlerde – s.23)

Cümle içerisinde “kalmıştı” olarak aktarılan *torğaynısı* için, üzerine katılan *-{sı}* ekinin söze olasılık anlamı yüklemiş olabileceği söylenebilir. Ancak aktarımda olasılık anlamı cümleye yansıtıldığında, cümlelerin düzeni bozulmaktadır. Bu sebepten bu sözün kattığı olasılık cümleye yansıtılmamıştır. Bu yansıtılmayışın bir diğer sebebi de, aynı cümle başında *elle* “Yoksa, acaba, sanırım” sözünün de kullanılmasıdır. Bu cümlelerin hem başında hem de sonunda olasılık bildiren sözler kullanıldığından cümle ikiye ayrılmış; birinci cümlelerin girişindeki olasılık korunmuştur: *Elle, atahı merhümkey bér ze ulay, kéşé қоторона тіп, қоторонмай торғайнısı. “Muhtemelen, babası merhum da aynı öyleydi. İnsan kendi kendine deliriyor deyip delirmeden kalmıştı.”*

1.3. YAZI DİLİNDE TESPİT EDİLEMİYEN SÖZLER

Metinlerde kullanılan kimi sözler, hem diyalektolojik sözlüklerde hem de edebî sözlüklerde bulunamamıştır. Bu sözlerin diyalektolojik sözler kapsamında ele alınmamasının sebebi, bir istisna hariç (*insék*) sözlerin genellikle bilinen sözler olması fakat birlikte kullanıldıkları sözler ya da yüklendikleri eklerle yeni anlamlar içermeleridir.

Bu yeni oluşumlar edebî sözlüklerde bulunamamıştır. Yine diyalektolojik sözler gibi, yazı dilinde tespit edilemeyen sözler de metnin bağlamına göre anlamlandırılmıştır.

1) *Baya* (Çatısız Evlerde – s.20)

Başkurt Türkçesinin edebî sözlüklerinde *baya* “önce” sözü, türetilmiş şekliyle bulunur ancak söz kök hâliyle günümüzde kullanımda değildir: *bayağı* “Biraz önceki, az evvelki, önceki.”, *bayağısa* “Önceki gibi; her zamanki gibi, alışıldığı gibi.” Ancak metinde ilgili söz kök hâlinde geçmektedir: *Hılv kırtқа baya ğına kölge kümép béşergen ikmekterén hıv ütmeý torĝan urıngaraĝ alıp kıyırga onotқан, ismaham*. “Hılv nine epeý önce küle gömerek pişirdiği ekmeklerini ıslanmadan alıp yerine koymayı unutmuş, sanırım.” Metinlerde ayrıca *baya* sözünün türetilmiş şekilleri olan *bayağı* ve *bayağısa* da ayrıca kullanılmışlardır.

2) *Bırĝıv* (Kovuldu – s.66; İş Elçisi – s.105,106)

Söz, Başkurt Türkçesi sözlüklerinde *bırĝav* / *bırĝıv* “bıraktırmak, terk ettirmek, attırmak” sözleri bulunurken, metinde kullanıldığı gibi *bırĝıv* şekliyle yoktur. Ancak anlam itibarıyla de metinde “atmak, bırakmak” sözünü ifade eder: *...élékké nujalarınñ barıhın da sitke bırĝıĝanday bulalar iné*. “...önceki sıkıntılarının hepsini de bir kenara bırakmış gibiydi.” *...başındaĝı kara bolot bulıp torĝan kérle şeléndé bırĝıp, minéñ katқан қıldарымdı қатı қısır inéñ bit*. “...başında kara bir bulut olan kirli şalını bırakıp, benim donmuş ellerimi sertçe sıkardın.” *Hurlanĝan, uramdargá bırĝılĝan* “Aşağılanmış, sokaklara atılmış”

3) *Boşorĝos* (Çatısız Evlerde – s.15; Eşkiya Pençesinde – s.98)

Sözün Başkurt Türkçesi sözlüklerinde *boşorĝolanıv* “huzursuzlanmak, kaygılanmak, çok efkârlanmak” varyantı mevcuttur ancak metinlerde kullanıldığı gibi *boşorĝos* biçimi sözlüklerde mevcut değildir. İlgili sözün Türkiye Türkçesine aktarımı “huzursuz” şeklinde yapılmıştır. Metinlerde *és boşorĝos* şeklinde geçer: *...üzéne ayırım bulĝan és boşorĝos bér köyö ménen hılv kırtқанıñ қарт күñéléне...* “...kendisine göre içi huzursuz bir nameyle Hılv ninenin ihtiyar gönlüne...” *Minuttar és boşorĝos ekrén üteler*. “Dakikalar iç bunalıcı şekilde geçiyordu.”

4) *Buz Balasılık* (İlk Görüşme – s.26)

İki farklı sözün bir arada kullanımıyla oluşmuş bu sıfat tamlaması, estetik kaygı güdülmeden “boz çocukluk” olarak aktarılabilir. Metinde kullanıldığı cümle göz önüne alınarak “deli çağ” olarak aktarılmıştır. Geçtiği cümlede Kazaklar tarafından söylendiği

bildirilen tamlama, Kazak Türkçesi ve Başkurt Türkçesi sözlüklerinde bulunamamıştır: *Eñgeme balalıktan başlap haman yuğarı ürley. Bildelê, қазақтар eytmêşley, tormoštoñ “buz balasılık”, bézzéñse eytkende, yégétlék, kızlık devérê bula bit.* “Sohbet, çocukluktan başlayıp daha da ilerledi. Belli ki Kazakların dediği gibi hayatın “deli çağı”, bizim dediğimiz gibi ise delikanlılık ve genç kızlık devri geldi artık.”

5) *Ellév Ellév* (Eşkíya Pençesinde – s.93)

Sözün sözlüklerde anlamı bulunmayıp, metinde “bir iki bir iki” olarak aktarılmıştır: *Ellév, ellév, Öfö höyley, Öfö.* “Bir iki bir iki, Ufa konuşuyor, Ufa.”

6) *Ettegénehé* (Eşkíya Pençesinde – s.93)

İlgili söz, sözlüklerde bulunamayıp metnin bağlamına göre “e haydi” olarak anlamlandırılmıştır: *Ettegénehé, töşöp béyép kiteyémmé elle!* “E haydi, gidelim de dans edelim artık!”

7) *Hoqlandırırılık* (İlk Görüşme – s.35)

Başkurt Türkçesi sözlüklerinde anlamı bulunmayan *hoqlandırırılık*, metinde *hoqlandırırılık bulıp tora* şeklinde geçmektedir. İlgili söz, cümlelerin bağlamına göre “hayran ediyor” olarak aktarılmıştır: *...yılı yomşaklığı ménen her kémdé hoqlandırırılık bulıp tora.* “...sıcak yumuşaklığıyla herkesi kendine hayran ediyor.”

8) *İnsék* (Çatısız Evlerde – s.24)

İnsék sözü, Başkurt Türkçesinin sözlüklerinde bulunamamıştır. Söz metnin bağlamına uygun şekilde anlamlandırılmıştır. Cümlede *...insék bulha da...* olarak kullanılan söz, “zor da olsa, bir şekilde” olarak karşılanabilir: *Bıl vaqıtta indé hılvızıñ kiléné, insék bulha la tırışıp-tırmaşıp, sıvaldı dörletép yağıp yébergeyné.* “İşte o an Hılv’ın gelini, bir şekilde epeyce bir gayretle sobayı harlatarak yakıp gitti.”

9) *Razbuy* (Kovuldu – s.73)

Metinde *halıv* eylemiyle birlikte kullanılır. Başkurt Türkçesi sözlüklerinde ve Rusça kaynaklarda da ilgili söz bulunamamıştır. Bu sebepten söz, metnin bağlamına göre “eşkıyalar” olarak aktarılmıştır: *Kulındağı iké satlı költe henegé ménen Tevkey mullanıñ kaç başına bérzé kundırzı la, razbuy halıp, uram urtahına qarap yügérzé.* “Elindeki iki budaklı balya yabasıyla Tevkey mollanın kuru kafasına öyle bir vurdu ki eşkıyalar, yolun ortasına bakarak koşup gitti.”

9) *Torqoş* (Çatısız Evlerde – s.23)

Bu söz, Başkurt Türkçesinin ağızlar sözlüğünde de edebî sözlüğünde de bulunmamaktadır. Edebî sözlükte yer alan *torqon* “Eğilmeyen, yatık durmayan, dimdik duran (ekin vs. için)” sözüyle ilişkili olduğu düşünülerek diyalektolojik sınıflandırmaya dahil edilmiştir. Metinde “asi, inat, boyun eğmez” anlamında kullanılmıştır: *Bıl bala kémge oqşap tıvğan, torqoş*. “Bu çocuk kime çekmiş, asi.”

10) *Uratiñkırav* (İlk Görüşme – s.33)

Söz, metinde zarf fiil ekiyle birlikte kullanılmıştır. Söz *urav* sözünün türemiş hâli olabilir. *Urav* sözü “sarmak, dolamak, kavramak, kuşatmak, çevrelemek, döndürmek” anlamlarındadır. Sözün türetilmiş hâli *urativ* ise “çevreletmek, kuşattırmak, sardırarak, döndürmek; dönüp dolaşıp aynısını söyletmek, tekrar edip durdurmak” anlamlarında kullanılır. Söze yüklenen *-{iñkırav}-* eki için, bir benzer varyant olarak Tatar Türkçesi - *{gıra}* ekinden söz edilebilir. İlgili ek için isimlere eklendiği, ancak fiillerde küçültme yapan *-{nkırav}* ekiyle benzerlik gösterdiği söylenmiştir (Ganiyev, 2013: 88). Dolayısıyla *-{iñkırav}-* ve *-{nkırav}* ekleri, aynı ekler olabilir. Metinde geçen *uratiñkırav* sözü ise “sarmak, dolamak” anlamındadır ancak Başkurt Türkçesinin sözlüklerinde bulunmamıştır. Fillerde küçültme yaptığı söylenen ek ile söze uymamaktadır: *...Zöleyha tutaştıñ uñ yaq bélek itén barmaqtarım ménen uratiñkırav, uslap totop aldım...* “...Zöleyha Hanım’ın sağ taraftaki bileğini parmaklarımla çevreleyip bileğini avucuma aldım...”

1.4. SÖZLÜKLERDE TESPİT EDİLEMEYEN YAN ANLAMLAR

Metinlerde kullanılan çoğu sözün, Başkurt Türkçesi sözlüklerinde yeri vardır. Ancak metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımında, sözlükteki anlamlar yeterli gelmeyebilir. Sözlerin kullanıldığı yerlere göre anlamları genişleyebilir ya da daralabilir. Sözlerin temsil ettiği anlamdan kopmadan ancak kullanım amacına göre farklı bir anlam daha temsil etmesiyle yan anlamlar oluşur.

Metinlerde kullanılan yan anlamlar, sözün temelinden kopmadan farklı anlam temsil eder. Sözünü ettiğimiz yan anlamlar, Başkurt Türkçesinin sözlüklerinde mevcut değildir, metinlerin bağlamına göre çeşitlendirilmişlerdir.

1) *Alğa* (Eşkîya Pençesinde – s.99)

Sözlüklerde *alğa* için “ön tarafa doğru, öne doğru, öne” anlamları verilmiştir. Metinde ilgili söz “ileriye” olarak kullanılmıştır: *...unu iké seget alğa yéberép...* “...onu iki saat ileriye alıp...”

2) *Aşmağan* (Çatısız Evlerde – s.22)

Aşmağan sözünün kökü *aştv* eyleminin anlamı sözlükte “yerine gelmek, istenilen seviyeye gelmek, ödemek” olarak verilmiştir. Metinde *aşmağan* için “yaramayan” anlamı kullanılmıştır: *...esehénéñ éške aşmağan ötögöne bér ze küngéhe kilmené.* “...annesinin işe yaramayan acelesi için bir türlü inadı dinmedi.”

3) *Baş Ayaklı Mal* (Eşkîya Pençesinde – s.92)

Bu söz, sözlüklerde direkt bu şekilde bulunmayıp *baş-ayaq* “baş ile ayak, bütün gövde” şeklinde geçmektedir. Sözün beraberinde kullanılan *mal* “evcil hayvan ya da çiftlik hayvanı; servet” sözüyle birlikte *baş-ayaqlı mal* tamlaması “büyükbaş hayvan” olarak aktarılmıştır: *...bér nise baş ayaklı maldı hatıp...* “...birkaç büyükbaş satarak...”

4) *Bér Yaklı* (Ateş Nehirlerinin Aktığı Yere Git – s.116)

Bér “bir” ve *yak* “taraf, yön, yan; yanak” sözlerinin birlikte kullanımıyla oluşan tamlamayı, estetik kaygı güdülmeden “bir taraflı” olarak aktarmak mümkündür. Ancak metinde “tekdüze” olarak aktarılmıştır: *Unda – hinéñ küz aldıña bér yaklı gına başkan tebiğet kürénéşteré urınına...* “Orada, senin gözünün önüne, tekdüze giden doğa olayları yerine...”

5) *Bısrak* (İlk Görüşme – s.57)

Bısrak sözü sözlük anlamıyla “çamur, balçık; kir, leke; kötülük, yalan üzerine kurulu iş, düzen” olarak kullanılır. Ancak sözün kullanıldığı metinde *bısrak oyahı* şeklinde yer almasıyla, *bısrak* sözü “şer” anlamı da kazanır: *...kalanıñ binday bısrak oyahına katışıp ülér hel yuk...* “...şehrin böyle bir şer yuvasına dahil olup ölecek hâlim yok...”

6) *Bolğav Şartlatıv* (Çoban Şerey – s.111)

Sözlüklerde *bolğav* sözü için “bir şeyi havada sallamak, silkitmek”; *şartlatıv* sözü için “patlatmak, havaya uçurmak” anlamları verilir. Ancak metinde *sıbırıkahın bolğav şartlatıp* şeklinde geçen tamlama “kamçısını şaklatıp” olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla

bolğap şartlativ “şaklatmak” olarak verilir: ...*oslağan ozon sıbırtkühin bolğap şartlatıp...*
“...sivrilttiği uzun kamçısını şaklatıp...”

7) *Donya Keregé* (İlk Görüşme – s.35)

Direkt aktarımıyla “dünya gereği” olarak verilebilen bu tamlama, metin bağlamına göre “evlilik için” olarak aktarılmıştır. Bahsedilen gereklilik, “çeyiz” olarak da aktarılabilir: ...*ménder, aşyavlık, yurgan kévék donya keregé ösön ezérlengen eybérzeréñ barmı?* “...minder, sofrası bezi, yorgan gibi evlilik için hazırlanan eşyaların var mı?”

8) *Ésélé-Hıvıklı* (İlk Görüşme – s.40; Kovuldu – s.71)

Sözlüklerde *ésélé-hıvıklı* ikilemesi için “kaygı ve endişeden, heyecandan aniden terleyip üşümek” anlamları verilmektedir. Metinde de “soğuk soğuk terlemek” olarak kullanılmıştır: “Mektubu okuyup bitirdikten sonra, vücudum soğuk soğuk terledi.” “Geyni ağabeyin vücudu soğuk soğuk ter attı.”

9) *Geyép Bulıv* (Çatısız Evlerde – s.17)

Geyép sözü, Arapça kökenli olup sözlüklerde “kayıp” anlamıyla da geçmektedir. Dolayısıyla *geyép bulıv* “kaybolmak” anlamında kullanılır. Ancak burada dikkat çekilen nokta, aynı cümle içerisinde *yuğalıv* “kaybolmak, yok olmak, yitmek” sözünün de kullanılmasıdır: *Hur yégétteré le şunda uķ yuğaldılar, hörme ağastarı la, başkaları la geyép buldılar.* “Huri yiğitler de tam orada yok oldular, hurma ağaçları da diğerleri de kayboldular.”

10) *Hırt* (İlk Görüşme – s.37; Eşkıya Pençesinde – s.95)

Sözlüklerde “sırt, dağ sırtı; elin üst tarafı; bıçak gibi şeylerin sırtı; daha uzaktaki yer” anlamları verilen *hırt* sözü için, metinde “tepe; karşı” anlamları da kullanılır: ...*avıl hurtınan sığıp, şıpırt kına baksağa taban barabız...* “...köy tepesine çıkıp usulcacık bahçeye doğru gittik...”, *Töşörge uylanğan öy bılay hırttan karağanda ıksım gına, kéşé az torğanga okşay.* “İnmeyi düşündüğümüz ev, böyle karşıdan bakıldığında da rahat, az insan yaşıyor gibi.”

11) *Hurıkkas* (Çatısız Evlerde – s.21)

Sözlüklerde “sulu, nemli bir şeyin rüzgarda kalmasıyla biraz kurumak; renk atıp zayıflamak, rengi solgunlaşmak” olarak geçmektedir. Metinde, *kön hurıkkas* şeklinde kullanıldığından ötürü, “gün batınca” olarak aktarılmıştır: *Balam Miñlébay, arlı-birlé kön*

hurıkkas, İşdevlet sufiyzi seyge sakırıp... “Yavrum Minlibay, gün hafıften batınca İşdevlet hocayı çaya çağırıp...”

12) *Halat* (İlk Görüşme – s.39,60)

Rusça *halat* sözü için sözlüklerde “robdöşambr, sabahlık, cübbe” anlamları verilmektedir. Ancak söz, kullanıldığı metnin bağlamına göre “önlük” olarak aktarılmıştır: *...onğa buyalıp bötken halattı halıp taşlanım da...* “...una bulaşmış önlüğü çıkarıp attım ve...”, *...barıbızıñ da öste onğa buyalıp bötken aq halat...* “...hepimizin de üstünde una bulanmış beyaz önlük...”

13) *İrékhéz* (Kızras – s.88)

Sözlüklerde “özgür olmayan, hür olmayan, boyunduruk altında olan” anlamları mevcuttur. Kullanıldığı metinde “istemsiz” anlamında aktarılmıştır: *Unıñ kara kaştarı kapıl irékhéz yıyırıldılar.* “Onun kara kaşları birdenbire istemsiz buruşmuştu.”

14) *İrtengé* (Kovuldu – s.67,68; Yırtılan Sessizlik – s.118)

Sözlüklerde “yarın, yarınki” olarak verilir ancak metinde “sabah, sabahki” olarak kullanılır: *...irtengé seyze éserge ultırzılar.* “...sabahki çayı içmeye oturdular.”, *İrtengé sıvaqtıñ yılı qosağında...* “Sabahki aydınlığın sıcak kucağında...”, *...yılıtқан qoyaştıñ irtengé sıvağında...* “...ısıtan Güneş’in sabahki ışığında...”

15) *Kamıtıraķ* (İlk Görüşme – s.30)

Kamıtıraķ şeklinde, üzerine derecelendirme eki yüklenerek kullanılan bu söz, metinde *kamıtıraķ ayağın* olarak kullanılmış, “ayrık bacak, sapan bacak” olarak aktarılmıştır. *kamıt* “hamut”, atın arabaya bağlanırken boynundan geçirilen çember şeklindeki araçtır. Bu sözün “ayak” ile birlikte kullanımı, “ayrık bacak” olarak anlamlandırmamıza yol açmıştır. *Ul “yaray” tigen hımak itép başın hélkté le, kamıtıraķ ayağın yelteñletép, üz yulına yüneldé.* “O ise “tamam” dermiş gibi başını salladı ve sapan bacağına hızlandırarak kendi yoluna gitti.”

16) *Kışkılağanda* (İş Elçisi – s.105)

Söz, *kışkılav* mastar şekliyle sözlüklerde bulunamamıştır. Ancak *kışın* sözü için Başkurt Türkçesi sözlüklerinde “kısmak, sıkmak, daraltmak; güç kullanarak sıkmak, baskı yapmak; geniş, bol tutmadan ölçüye, hesaba katmak” anlamları verilmiştir. Kullanıldığı metnin bağlamına göre ilgili söz “ara ara değdiğinde” olarak aktarılmıştır:

...tinsiv şel aştına inép, yılı yomşak tenkeyzeréndé kışkılağanda... “...havasız şalının altına girerek, sıcak ve yumuşak bir ten gibi sana ara ara değdiğinde...”

17) *Kükrek Avızı* (Çatısız Evlerde – s.15)

Sözlük anlamlarıyla *kükrek* “göğüs”, *avız* “ağız” olarak geçmektedir ancak *kükrek avızı* birleşimi estetik kaygı gütmekten aktarıldığında bağlama zarar vermektedir. İlgili söz, metnin bağlamına göre “göğüs hizası” olarak aktarılmıştır: ...*iké tubığın kükrek avızına bögerlep...* “...iki dizini göğüs hizasına kıvrarak...”

18) *ĶalaĶ* (Eşkıya Pençesinde – s.98)

Sözlüklerde “kaşık; karıştırıcı, çırpıcı” anlamları verilmektedir. Ancak ilgili söz metinde *seĶet ĶalaĶı* olarak geçer. Bu sebepten, yazarımızın metinlerde daha çok köylüye hitap etmek isteğinden ötürü özellikle bu sözü kullandığı söylenebilir. Metinde daha anlaşılır olabilmek adına Yenebiy “saat kaşığı (sarkacı)” olarak açıklama isteği duymuştur: *SeĶet ĶalaĶı (mayatnigi) la nişleptér ekrén ĶuźĶalĶanday toyoldo*. “Saatin kaşığı (sarkacı) da nedendir ki çok yavaş hareket ediyor gibiydi.”

19) *ĶarındıĶ* (Çatısız Evlerde – s.17)

Sözlüklerde “karın zarı” olarak geçen *ĶarındıĶ* sözü, metinde *teźre ĶarındıĶı* olarak kullanılır. *Teźre* “pencere” ile birlikte kullanıldığından dolayı, bağlama göre pencere yerine açıklığa koyulan ince bir muşambayı tasvir ettiği düşünülerek “pencere zarı” şeklinde aktarılır: *Ķazan tirehéndegé havıt-habalarĶa tuĶıldap tamĶan tamsı taviştari, teźre ĶarındıĶınıñ lapıldap torovźari..* “Kazan etrafındaki kap kacaklara tıkr tıkr damlayan damlaların sesleri, pencere zarının lap lup edip durması...”

20) *Ķırır* (İlk Görüşme – s.34)

Sözlüklerde *Ķırır* için “kazımak, sıymak; tıraş etmek; dağıtıp parçalayıp yok etmek; topluca öldürmek, yok etmek” anlamları mevcuttur. Ancak metinde “temizlemek” anlamında kullanılmıştır: ...*tamaĶımdı, ZöleyhaĶa işéttérmey Ķéne, ésten Ķéne Ķırır alıp...* “...Zöleyha’ya duyurmadan içten boğazımı temizleyip...”

21) *ĶultıĶlaşır* (İlk Görüşme – s.33)

Ķul “el” sözünden türeyen *ĶultıĶlaşır* sözü için sözlüklerde “aralaşmak; karşılıklı geçit vermek” anlamları vermiştir. *ĶultıĶ* “koltuk altı” sözü de metinde “kol” olarak kullanılır. Ancak metinde *ĶultıĶlaşır* sözü “el ele tutuşmak” olarak verilmiştir: *Ķetiye*

apay ménen kölöşe-kölöşe kıltıklaşıp kittéler ze barzılar. “Getiye ablayla birlikte gülüşe gülüşe el ele tutuşarak gidiverdiler.”

22) *Möške* (Eşkuya Pençesinde – s.93)

Möške sözü, sözlüklerde “değirmen taşına buğday vb. şeyleri aktarmaya yarayan geniş ağızlı ve altı delik kap” olarak geçer. Dolayısıyla bahsi geçen nesne “huni” olmalıdır. Ancak metinde “megafon” olarak kullanılmıştır: *...tigen taviş kıskırıp höylegés möškehénen öyzö yañğıratıp yéberzé.* “...diye bağırdığında megafonla evi inletiverdi.”

23) *Oyat* (İlk Görüşme – s.31,33,44)

İlgili söz, sözlüklerde “utanma, sıkılma, çekinme” olarak geçmektedir. Ancak metinde, “ayıp” olarak kullanılmıştır: *Huñ, Selmen ağay, bında halık bik küp bit, kızzar ménen tanışıp bulamı ni, oyat bulmaşmı?* “Sonra, Selmen ağabey, burası çok kalabalık, kızlarla tanışabilir miyiz, ayıp olmaz mı?”, *Ni bulha la bulır, oyat bulha bulır indé, tip uylanım da...* “Ne olursa olsun, ayıpsa da ayıp artık diye düşünerek...”, *...indé bıl kızğa könbağış birév oyat bulır bit...* “...şimdi bu kıza çekirdek vermek ayıp olur tabii...”

24) *Ses Beylenév* (İlk Görüşme – s.34)

Estetik kaygı gütmenden “saç bağlamak” olarak aktarılabilir. Ancak metinde, “başı bağlı” olarak aktarılmıştır: *Elle, ses beylengen bulha...* “Kim bilir, baş bağlanmış olsa...”

25) *Seskelerzéñ Atқан* (Ateş Nehirlerinin Aktığı Yere Git – s.116)

Burada dikkat çekilen söz, *atқан* sözüdür. Kök olarak *atıv* eylemi için sözlüklerde “atmak, fırlatmak” anlamları verilir. Ancak metinde “çiçeklerini” sözüyle birlikte kullanıldığından ötürü, “açmak” anlamıyla kullanılmıştır: *...möldörep ultırğan al seskelerzéñ atқан vaqıtın küre almavıña...* “...gözyaşını alıp doldurarak yaşayan pembe çiçeklerin açtığı zamanı görmediğine şaşırarak akıl oynatırsın...”

26) *Sirtév* (Yeni Asrın İlk On Yılı – s.108; Çoban Şerey – s.111)

Sirtév için sözlüklerde “fiske vurmak, hafifçe vurmak; sazı mızrapla çalmak; tıngırdatmak; ele geçirmek, yakalamak” anlamları verilir. Ancak metinde ilgili söz “dokundurmak; serpilmek” olarak kullanılmıştır: *...barıhı la, barıhı la yaz baştarınıñ küñéllé toygoların yörekke kayhılay sirteler.* “...hepsi ama hepsi de baharın gelişinin keyifli duygularını yüreğe nasıl da dokunduruyorlar.”, *...Şereyzeñ tatlı yokoho arahında kolağına sirtélgen uyatıv signalı buldı.* “...Şerey’in tatlı uykusu arasında kulağına hafifçe dokunan uyandırma uyarısı oldu.”

27) *Tamağ* (Çatısız Evlerde – s.20; Kovuldu – s.69)

Tamağ sözü sözlüklerde “damak; mide; iştah; evde sürekli yemek yiyenlerden biri, boğaz; bir ırmağın başka bir ırmağa veya denize döküldüğü yer; derin çukur ya da maden ocağının ağzı” anlamları verilir. Ancak metinde *tamağ* sözü “yemek” ve “karın” olarak kullanılmıştır: ...*tamağğa ezérlev sarahın kürérge kerek vaqıtta..* “yemeği hazırlamak için eşine yardım ederken...”, ...*kayhılay qotorop üsép kitken, tamağ tuyzı bit, bise.* “...nasıl da coşup büyüyüp gidecek, karnımız doydu artık hanım.”

28) *Téke* (Ateş Nehirlerinin Aktığı Yere Git – s.114)

İlgili söz için “dikey, dik, dikine, diklemesine” anlamları verilir. Metinde, *téke* sözü “sarp, yalçın” olarak kullanılmıştır: *Östönë qolarğa torğan téke qayalar.* “Üstüne devrilmiş duran sarp kayalar.”

29) *Téttérév* (Çatısız Evlerde – s.16)

Téttérév sözü için sözlüklerde “tiffirmek, dittirmek” anlamları verilir. Ancak metinde, *téttérév* sözü “bir parça” olarak aktarılmıştır: ...*hörme ağastarı külegehénde téttérép yırlap ta ala.* “...hurma ağaçlarının gölgesinde bir parça türkü söyleyiverdi.”

30) *Téyev* (Çoban Şerey – s.112)

Téyev sözü için “taşımak amacıyla yerleştirilmek, istiflemek, yüklemek” anlamları verilir. Metinde *téyev* sözü, “donanmak” anlamında kullanılmıştır: *Şerey bélém téyep qayttı.* “Şerey bilgiyle donanarak döndü.”

31) *Tirbelév* (Yırtılan Sessizlik – s.117)

İlgili söz, sözlüklerde “hafif hafif sallanmak, salınmak, çalkalanmak” olarak ifade edilir. Ancak metinde, *tirbelév* sözü için “süzülmek” anlamı kullanılmıştır: ...*alıştargğa tirbelép kitken hımağ toyoldo.* “...uzaklara süzülerek gitmiş gibiydi.”

32) *Tözök* (İlk Görüşme – s.32)

Tözök sözünün sözlük anlamı “düzgün, pürüzsüz; eksik olmayan; düzenli; varlıklı; barış içinde, asayiş tam, tekin” sözleriyle karşılanmıştır. Ancak *tözök* sözü, metinde “kusursuz” anlamıyla kullanılmıştır: *Zöleyha tutaş min uylağandan da hılıvırağ, tözök bulıp sıqtı.* “Zöleyha Hanım, benim düşündüğümde de güzel, kusursuz görünüyordu.”

33) Udarit (İlk Görüşme – s.34)

Rusça bir söz olan *udarit* sözü, sözlük anlamıyla “vurmak” sözüyle karşılaşılır. Ancak metinde ilgili söz, “kırıcı” anlamıyla karşılanmıştır: *Min indé tup-tura kızzıñ üzene karata udarit ite torğan hüiz eyterge uylağanmındır indé kürehéñ.* “Ben şimdi doğrudan doğruya, kızın bizzat kendisine yönelik kırıcı olan bir söz söylediğimi düşünmüşümdür, herhâlde.”

34) Urgı (Kızras – s.87)

Sözlüklerde, *urgı* sözünün türetilmiş eylem hâli, *urgılıv* “püskürmek, fışkırmak, patlamak” mevcuttur. Fakat ad hâliyle, *urgı* sözü mevcut değildir. İlgili söz, metinde “patlama” olarak aktarılmıştır: *...şatlıklı katış dertter urgını.* “...sevinçli karışık duygu patlamaları.”

35) Uzgılv (İş Elçisi – s.104)

Uziv “geçmek, yol almak, geride bırakmak; belirli bir sınır ya da çizgiyi geçmek; olup bitmek” kökünün türetilmiş eylem hâli *uzgılv* sözü, sözlüklerde mevcut değildir. Metinde söz *uzgılağan* olarak geçer ve “dolaşan, dört dönen” anlamlarıyla karşılaşılır: *Eyleneñde uzgılağan aq sekmenlé, aq sarıqlı, taqıya kéygen irzerzen qasahıñmı elle?* “Etrafında dolanan beyaz paltolu, ak çarıklı, takke giymiş erkeklerden kaçabildin mi acaba?”

36) Yañğıratıv (Eşkıya Pençesinde – s.93)

Sözlükte *yañğıratıv* için “yankılatmak, çınlatmak” anlamları verilir. İlgili söz, metinde “inletmek” anlamıyla kullanılmıştır: *...tigen tavış kıskırıp höylegés möşkehénen öyzö yañğıratıp yéberzé.* “...diye bağırduğında megafonla evi inletiverdi.”

37) Yavın ~ Yamğır (Çatısız Evlerde – s.15,17,18; Müfettiş – s.76)

Metinde, yağın yağmuru anlatmak amacıyla *yavın* ve *yamğır* sözleri kullanılmıştır. İki söz de sözlükte “yağmur, yağış” olarak verilir. Bu iki söz için metinlerde “yağmur” anlamı kullanılır. Ancak burada dikkat çekilen nokta, kesin olmamakla birlikte *yavın* sözünün hafif yağış; *yamğır* sözünün yoğun yağış anlamında kullanılmış olabileceğidir: *...karlı katış yavındar...* “...karla karışık yağmurlar...”, *...tamğan yavın tamsıları...* “...damlayan yağmur damlaları...”, *...bışkaqlap-hibelep yavğan yavında...* “...çiseleyip serpilerek yağın yağmurda...” *...küiz aşkıhız yamğırza haban hörelerme ni?* “...göz açtırmayan yağmurda saban sürülür mü hiç?”

38) *Yékév* (Eşkîya Pençesinde – s.95)

Sözlükte *yékév* eylemi için “sürdürmek, çektirmek için hayvana araba ya da saban takmak, koşmak; işe sıkıca tutunmak, sıkıca çalışmaya başlamak” anlamları verilir. Metinde, *yékév* eylemi için “donatmak” karşılığı kullanılmıştır. ...*Feshi attarzi yékté*. “...Feshi atları donattı.”

39) *Yérénerek* (Çatısız Evlerde – s.18)

Sözlükte *yér* sözü için “yer, toprak, vatan, ülke” anlamları mevcuttur. Derecelendirme eki yüklenmiş varyantı *yérénerek* için sözlüklerde başlık açılmamıştır. İlgili söz metinde “tam orta bir yerine” olarak aktarıldı: ...*hikénéñ urta bér yérénerek qoržolar za...* “...sekinin tam orta bir yerine kurdular...”

40) *Yétér* (Çatısız Evlerde – s.17)

Sözlükte, eylem hâliyle *yétérév* “yetirmek, ulaştırmak, eriştirmek, bitirmek, tamamlamak” olarak mevcuttur. *Yétér* sözü ise, metinde *yétér indé* olarak kullanılmış, “yeter artık” olarak aktarılmıştır: *Indé hılv, irkelenévén kıyıp “yétér indé, yégétterém, tuyzum” tip qaraha la...* “Artık Hılv, nazlanmayı bırakıp “Yeter artık yiğitlerim, doydum.” dese de...”

41) *Žur* (İlk Görüşme – s.30)

Farsça kökenli *žur* sözü için sözlükte “büyük, dev, hacimli” anlamları verilmiştir. Metinde ise *žur* sözü, “kuvvetlice” anlamında kullanıldı: ...*tınımdı žur gına itép éske tartım alıp...* “...nefesimi kuvvetlice içime çekip bir kez ofladım...”

1.5. METİNLERDE GEÇEN ALINTI SÖZLER

Her dilde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de alıntı sözlerden çokça yararlanılır. Tezimizi oluşturan *Töhfet Yenebiy*’in *Tevgé Tanışv* adlı hem nazım hem de nesirlerden yararlanarak oluşturduğu kitabında kullanılan alıntı sözler için aşağıda iki tablo verilmiştir. Her sözün yanında, sözün metinlerde kaç defa kullanıldığı belirtilmiştir.

İlk tabloda (bk. Tablo 1) metinlerde çekim ya da yapım eki yüklenmeden, kök hâlinde kullanılan alıntılar verilmiştir.

İkinci tabloda ise (bk. Tablo 2), metinlerde çekim ya da yapım eki alarak kalıplaşmış ve edebî sözlüğe giren sözler belirtilmiştir.

Tablo 1. Metinlerde Geçen Alıntı Sözler

	Arapça	Farsça	Rusça
1.	Ağza (3) “Aza”	Azna “Hafta”	Ahota “Arzu, istek; keyif”
2.	Akıl (3) “Akıl”	Baha (4) “Söylenen fikri güçlendiren edat.”	Anténna “Anten”
3.	Alla “Allah, Tanrı”	Balaş (3) “Küçük, keçe kilim”	Apparat “Mekanizma”
4.	Amin “Amin”	Bazar (2) “Pazar, ticaret yeri”	Armiya “Ordu”
5.	Astar “Astar, içlik”	Darya “Derya”	Artél (12) “Birlik”
6.	Behét (2) “Kısmet, fırsat”	Defter “Defter”	Balnitsa ²⁹ “Hastane”
7.	Bele “Suç”	Derrev “Tek sefer, bir defa”	Barja “Duba”
8.	Bismilla (2) “Bismillah”	Dert “Coşku, heves”	Batraçkom “İrgat kadın”
9.	Davam (6) “Devam”	Dert (3) “Sıkıntı, kaygı, dert”	Batrak (5) “İrgat”
10.	Devér “Devir”	Doşman (3) “Düşman, hasım”	Bayzarskiy “Bir marka adı.”
11.	Diğket “Dikkat”	Dörös (4) “Doğru, dürüst”	Bilét (2) “Bilet”
12.	Doğa (4) “Dua”	Duş (3) “Dost”	Bufét “Büfe”
13.	Donya (24) “Dünya”	Eftiyek “Cüz”	Bulka (2) “İnce uzun ekmek”
14.	Eger (9) “Eğer”	Ferêste (6) “Melek”	Bumajniy “Pamuklu”
15.	Ehîret “Ahiret”	Göl “Gül”	Çistiy “Bayağı”
16.	Ekemet (6) “Mucize, mucizevi”	Ğavğa “Kavga”	Çudak “Garip”
17.	Elbitte (2) “Elbette”	Haman (26) “Hâlâ; daima; sürekli; hep; devamlı”	Davay (3) “Haydi”

²⁹ Kelimemizin orijinal hâli “bolnitsa”dır. Bu söz Rusça telaffuzuyla “balnitsa” olarak Başkurt edebî diline kaydedilmiştir. Bu durum Rusça alıntılarının okunuşları ile alıntılандığının bir göstergesi olabilmektedir.

Tablo 1 (Devam). Metinlerde Geçen Alıntı Sözcükler

	Arapça	Farsça	Rusça
18.	Emel “Emel, amaç”	Hem (9) “Ve”	Disetine (2) “1,09 hektara karşılık gelen bir arazi ölçü birimi; disyatına.”
19.	Emér (bir-) “Emir (ver-)”	Her (10) “Her; hepsi; tamamı; hep”	Dogovor (5) “Antlaşma”
20.	Emme “Ama”	Ĥörme (2) “Hurma”	Domaşniy véçer (2) “Ev gecesi”
21.	Eşer “Eser, iz, belirti”	Ĥuja (31) “Hoca; din âlimi”	Domna (2) “Yüksek döküm fırını”
22.	Esteğfirulla “Estağfirullah”	Ĥup “Güzel”	Dvornik “Kapıcı”
23.	Eveş “Heves”	Ĥur (3) “Rezillik”	Dvuĥétajniy “İki katlı”
24.	Ezem “İnsan”	Ĥuş (2) “Hoş”	Esminnik “Disyatının dörtte biri”
25.	Ezér (11) “Hazır”	Ĥuşbuy “Parfüm”	Ėnérgiya “Enerji”
26.	Fajige “Facia”	Kélem “Kilim”	Fabrika “Fabrika”
27.	Fatiĥa (2) “Fatiha sûresi”	Kem (2) “Eksik”	Figura “Figür”
28.	Fatir (11) “Apartman dairesi”	Kése (9) “Kese”	Fligél “Yan yapı”
29.	Fayza (2) “Fayda”	Ĥağız “Kâğıt”	Fokus “Odak”
30.	Fékér “Fikir”	Namaż (2) “Namaz”	Frantsuzskiy “Fransız”
31.	Felen (3) “Falan”	Nasar “Kötü”	Front (2) “Cephe”
32.	Fen “Fen”	Nežék (2) “İnce”	Furajka “Kasket”
33.	Ġajiz “Aciz”	Ošta “Usta”	Galstuk (2) “Kravat”
34.	Ġefüv (2) “Merhamet, bağışlanma”	Ömöt “Ümit”	Garmun (3) “Akordeon”
35.	Ġejep “Şaşkınlık verici”	Rah “Yol”	Gazéta “Gazete”
36.	Ġesker “Asker”	Raş (2) “Doğru; iyi; onay”	Gorodovoy “Zabıta”

Tablo 1 (Devam). Metinlerde Geçen Alıntı Sözlür

	Arapça	Farsça	Rusça
37.	Ġeyép (bul-) (2) “Kaybolmak”	Salbar “Pantolon”	Ġalat (2) “Robdöşambr, sabahlık”
38.	Ġeyret “Güç, gayret”	Sara (4) “Çare”	Ġozayka (3) “Sahibe”
39.	Ġezet (2) “Çoġu zaman”	Şel (9) “Şal”	Ġuligan ³⁰ (2) “Terbiyesiz”
40.	Ġibaret ³¹ “İbaret”	Şişme (3) “Pınar”	İnspéktor (28) “Müfettiş”
41.	Ġöşör (8) “Öşür ödeneġi”	Ten (4) “Vücut; ten”	Jalovaniye “Maaş”
42.	Ġümér (14) “Ömür, yaşam”	Yen “Can”	Julik “Dolandırıcı”
43.	Habın (3) “Sabun”	Zaman (2) “Zaman”	Kakoy “Ne biçim”
44.	Hava “Hava”	Zamana “Zamane”	Kélet “Kiler”
45.	Helek (2) “Helak”	Zıyan “Zarar”	Kenfit “Şeker”
46.	Ġalık (21) “Halk”	Zinhar (2) “Lütfen”	Kerzinke “Hasır sepet”
47.	Ġarap (5) “Kötü; çok”	Žur (11) “Büyük; kuvvetli”	Kinokartina “Film şeridi”
48.	Ġas “Has”		Klass “Sınıf”
49.	Ġeber (3) “Haber”		Kolhoz “Kolhoz; kollektif çiftlik”
50.	Ġel (12) “Hâl”		Komissar “Komiser”
51.	Ġereket (3) “Hareket”		Kontsért (5) “Konser”
52.	Ġeyle (2) “Hile”		Konvért “Mektup zarfı”
53.	Ġezér (20) “Şimdi, şu an”		Koopérativ (4) “Kooperatif”
54.	Ġezret (4) “Din âlimi”		Kuġarkı “Aşçı kadın”

³⁰ İlgili söz, hem /h/ sesiyle, hem de /h/ sesiyle kullanılmıştır.

³¹ İlgili söz, Özşahin’in Başkurt Türkçesi Sözlüğü’nde “ġiberet” olarak geçmektedir. Eserde söz, orijinal hâli korunarak verilmiştir.

Tablo 1 (Devam). Metinlerde Geçen Alıntı Sözler

	Arapça	Farsça	Rusça
55.	Hıyal (2) “Hayal”		Kulak (2) “Köy ağası”
56.	Hıkeye “Hikâye”		Lavka (2) “Pazar tezgâhı”
57.	Hısap “Hesap”		Lira (2) “Lir çalgısı”
58.	Hölle “Güzel giyim”		Mağorka “Kalitesiz tütün; mahorka”
59.	Hörmet (2) “Hürmet, saygı”		Mandolina “Mandolin”
60.	Hur (10) “Cennetteki en güzel kız; huri”		Marş (2) “Marş”
61.	İh̄las “Saf; temiz yürekli”		Moşénnik “Düzenbaz”
62.	İktisadi “İktisadi, ekonomik”		Maşına “Makine”
63.	İltifat “İtibar”		Mayatnik “Sarkaç”
64.	İsbat “İspat”		Méliorativnıy “Toprak iyileştirme”
65.	İsém (2) “İsim”		Merye (2) “Rus kadını”
66.	İşara “İşaret”		Méyés (11) “Fırın”
67.	Kevser (4) “Kevser şarabı”		Million (4) “Milyon”
68.	Kitap “Kitap”		Minut (3) “Dakika”
69.	Qamır (9) “Hamur”		Muzıka (3) “Müzik”
70.	Qebehet “Suç”		Nakal “Işık”
71.	Qelem “Kalem”		Nakaz (3) “Ceza”
72.	Qévet “Kuvvet”		Ničévo (4) “Nasıl; ne kadar”
73.	Qör’en (2) “Kur’an”		Nikogda “Asla”

Tablo 1 (Devam). Metinlerde Geçen Alıntı Sözcükler

	Arapça	Farsça	Rusça
74.	Leğnet “Lanet”		Nomér (3) “Numara”
75.	Lekin (17) “Ama, fakat, lakin”		Nu “Fakat; ama”
76.	Manara (5) “Minare”		Oktyabr (2) “Ekim”
77.	Meğene (2) “Anlam”		Papa (4) “Baba”
78.	Mehzüm ³² (2) “Din âlimi kişinin oğlu”		Papka “Dosya”
79.	Mejbür (4) “Mecbur”		Par “Çift; bir eşi daha olan”
80.	Mektep (3) “Mektep”		Paradny (5) “Bir yerin girişi”
81.	Merhüm (4) “Merhum; ölmüş erkek kişi”		Parazit “Asalak”
82.	Merhüme “Merhume; ölmüş kadın kişi”		Park (5) “Park”
83.	Mesele (6) “Mesele”		Parovoz (2) “Lokomotif”
84.	Mesét (7) “Mescit”		Parta “Okul sırası”
85.	Méskén (2) “Zavallı”		Pékar “Fırıncı”
86.	Mezeniy “Medeni”		Pékarna (12) “Fırın”
87.	Mezin (2) “Müezzin”		Plan (3) “Plan”
88.	Mezrese “Medrese”		Podruçku “Kol kola”
89.	Mişal “Örnek”		Posuşéstvu ³³ “Garip”
90.	Moğayın “Muhakkak”		Poşél “Defol”

³² İlgili söz, Arapça “meğzüm” iken ve sözlükte de bu şekilde yer alıyorken metinde “mehzüm” olarak kullanılmıştır.

³³ Orijinal metinde bu biçimde yer alan sözcük, aslında “Pa suşéstvu” şeklinde ayrı yazılan Rusça bir sözcüktür.

Tablo 1 (Devam). Metinlerde Geçen Alıntı Sözler

	Arapça	Farsça	Rusça
91.	Mohtaj “İhtiyaç”		Pramo(y) (3) “Samimi; kuvvetlendirme edatı.” ³⁴
92.	Möğemele (it-) “Muamele (et-)”		Prédsédátél (3) “Başkan”
93.	Möhabet (3) “Görkemli; heybetli”		Pristan “İskele”
94.	Möhebbet “Aşk”		Radio (6) “Radyo”
95.	Möhim “Önemli”		Rasçét “Hesap”
96.	Mömkün (10) “Mümkün”		Samavır ³⁵ (3) “Semaver”
97.	Mönesebet (3) “Münasebet; ilişki”		Samogon (2) “İçki”
98.	Mulla (19) “Molla”		Satin “Saten”
99.	Neşér (5) “Nesir”		Sékrétar (4) “Sekreter”
100.	Nökte (3) “Nokta”		Séktsiya (2) “Şube”
101.	Nur “Aydınlık”		Sékund (2) “İkinci”
102.	Rehet (2) “Rahat”		Sélsovét ³⁶ (2) “Köy şûrası”
103.	Rehim (it-) (2) “Merhamet (et-)”		Séparator “Ayrıcı”
104.	Rehmet (3) “Teşekkür”		Şhod “Köy yönetim meclisi”
105.	Riza (8) “Razi”		Signal “Uyarı”
106.	Röhset “Müsaade”		Simfoniya “Senfoni”
107.	Saf (3) “Saf; sıra”		Skripka (2) “Keman”

³⁴ Sözün metinde kuvvetlendirme edatı olarak kullanıldığı cümlede, ilgili söz “premé” şeklinde geçmektedir.

³⁵ İlgili söz metinde, tabloya eklendiği gibi kullanılmıştır fakat Rusça-Türkçe sözlükte sözün orijinali *самовар* “samavâr” olarak geçmektedir.

³⁶ Sélsovét sözü, iki sözün birleşiminden oluşmuştur: *Sélskiy Sovét* “Köy Birliği”. İlgili söz, metinde tabloya alındığından farklı olarak bir de “silsevit” olarak geçmiştir.

Tablo 1 (Devam). Metinlerde Geçen Alıntı Sözcükler

	Arapça	Farsça	Rusça
108.	Savap “Sevap”		Sména (4) “Vardiya”
109.	Sebep “Sebep”		Sobağa “Köpek”
110.	Seget (10) “Saat”		Sovét (9) “Sovyet; birlik”
111.	Selem “Selam”		Soyuz (7) “Birlik”
112.	Sirat “Sırat köprüsü”		Stakan (5) “Bardak”
113.	Sufiy (2) “Sufî”		Stantsiya (3) “İstasyon”
114.	Sur “Sur borusu”		Sud “Mahkeme”
115.	Şarap “Şarap”		Svistok (2) “Düdük”
116.	Şaytan (4) “Şeytan”		Şilma “Hin oğlu (hin); kaba”
117.	Şefek (3) “Şafak”		Ştiblét “Kundura”
118.	Şekért “Medrese öğrencisi”		Ştraf “Ceza”
119.	Şerbet “Şerbet”		Téléfon “Telefon”
120.	Şökör (it-) “Şükür (et-)”		Titul “Ünvan”
121.	Takıya (2) “Takke”		Tok “Cereyan”
122.	Tasvir (it-) “Tasvir (et-)”		Tolçok (2) “Bitpazarı”
123.	Tebiğét (12) “Tabiat; doğa”		Traktor “Traktör”
124.	Tegele “Taala; ulu; yüce”		Tséntralniy “Merkez”
125.	Tekdim (3) “Takdim etme”		Udarit “Kırıcı”
126.	Temin “Karşılama; temin”		Vagon (5) “Vagon”

Tablo 1 (Devam). Metinlerde Geçen Alıntı Sözler

	Arapça	Farsça	Rusça
127.	Terbiye “Terbiye”		Véçér ³⁷ (7) “Akşam”
128.	Tertip “Tertip; düzen”		Vet “Seslenme ifadesini güçlendirmek için kullanılır”
129.	Teşir “Etki”		Vokzal “Gar”
130.	Tevbe “Tövbe”		Yerminke “Panayır”
131.	Vakıt (52) “Vakit; zaman; an”		Zal (2) “Salon”
132.	Vakığa (7) “Olay”		
133.	Veğeze (2) “Söz”		
134.	Vekil “Vekil”		
135.	Yavap (7) “Cevap”		
136.	Yehennem “Cehennem”		
137.	Yehet “Çok çabuk”		
138.	Yén (2) “Cin”		
139.	Yoma (5) “Cuma”		
	139	47	131

Eserlerin yazıldığı döneme kadarki süreçte Arapçanın Başkurtçaya etkisi, diğer dillerin Başkurtçaya etkisine göre çok daha fazladır. Eserlerin yazıldığı dönem dolaylarında sürekli gelişen olaylarla birlikte Rusça alıntılar da Başkurtçaya girmeye başlar. Yukarıdaki tabloda hikâye ve düzyazılarda kullanılan alıntı sözlerin tümü verilmiştir. 139 Arapça, 47 Farsça ve 131 Rusça alıntı söz eserde kullanılmıştır. Verilerden de anlaşıldığı üzere Töhfet Yenebiy’in bu eseri çerçevesinde en çok Arapça ve Rusça alıntı yer alır. Rusça alıntı sayısı neredeyse Arapça alıntı sayısı kadardır. Bu ise

³⁷ Söz, eserde iki vokali de /é/ olarak ele alınmıştır fakat orijinalinde “véçer” olarak kullanılan Rusça bir sözdür.

bizlere Rusça'dan alıntılar hızla arttığını, Arapça'dan alıntılar ise artık duraksadığını gösterir.

Tabloda verilen Rusça alıntılar genellikle yenileşmeyi temsil eden kavramlardan ve siyasi terimlerden oluşur: *Parovoz* (2) “Lokomotif”; *Pékar* “Fırıncı”; *Pékarna* (12) “Fırın”; *Radio* (6) “Radyo”; *Traktor* “Traktör”; *Méliorativniy* “Toprak iyileştirme”; *Prédsédátél* (3) “Başkan”; *Şhod* “Köy yönetim meclisi”; *Sovét* (9) “Sovyet; birlik”; *Soyuz* (7) “Birlik”.

“*revéşlé*: gibi, şekilli, kadar” sözü, Şemseddin Sami’nin Kamus-ı Türkî eserinde “reviş” olarak, Farsça gösteriliyor ve anlam olarak “1. Gidiş, yürüyüş; 2. Tarz, üslup; 3. Hareket, cereyân.” verilir. “*revéşlé*” sözünün Başkurt Türkçesi Sözlüğü’nde öncelikle yalın hâli verilmiştir (2017:485) ve “Görünüş, şekil; işin yapılma şekli, karakteri; Zarf (Dil bilgisinde)” anlamları belirtilir. Yapım eki olarak “*revéşlé*” formuna ulaşan sözün, yine “*revéşlé*” ile aynı anlamda kullanılan “*revéşse*” formu da mevcuttur. Bu söz bu bağlamda “*şikéllé*” sözü ile benzerlik göstermektedir. “*gibi*” anlamına gelen bu söz, tıpkı “*revéş*” sözü gibi “*görünüş*” temellidir. “*revéş*” sözü, Başkurt Diyalektleri Sözlüğü’nde (Öfö, 2002) “*hâl*” olarak (Orta Diyalekt); “*revéşlé*” sözü “*benzer*” olarak (Dim Diyalekti) geçmektedir. “*revéşlé*” ve “*revéşte*” sözleri tabloya eklenmemiştir.

Bazı sözlerin, başka bir dilden alıntılandığını ve üzerlerine bazı ekleri yüklenerek Türkçeleştiklerini görmekteyiz. Bu sözler, artık Türkçe olduklarından ötürü, Başkurt dili sözlüklerinde kendilerine ayrıca yer edinirler. Bu sebepten Türkçe eklerle türetilerek Türkçeleşmiş ve edebî sözlüğe girmiş ilgili sözler alıntı olarak değerlendirilmeyip Tablo 1’e eklenmemiştir.

Metinlerde, sözün kök hâli de türetilmiş hâli de kullanıma alınmış olabilir. Sözler metinlerde orijinal dilden alıntılandığı gibi kullanıldığı takdirde Tablo 1’de, türetilmiş olarak kullanıldığı takdirde ise Tablo 2’de verilmiştir.

Bahsi geçen sözler, yapım eki olarak türetilmelerinin yanı sıra, çekim eki olarak kalıplaşmışlar ve edebî sözlükte kendilerine ayrı bir yer edinmişlerdir. Çekim eki olarak kalıplaşan bu sözler, tabloda “*ÇK*” (*çekimli kalıplaşma*) olarak belirtilmiştir.

Tablo 2. Metinlerde Alıntılardan Türetimler

Yalın Hâli	Türemiş Hâli	Arapça	Farsça	Rusça
Ahır “Son, nihayet”	Ahır / Ahırza (6) (ÇK) “Sonradan, sonra” “Sonunda”	✓		
Batşa “Padişah, hükümdar, kral; çar”	Batşalık “Padişahlık, hükümdarlık, krallık; çarlık”		✓	
Doğa “Dua”	Doğalık (2) “Dua yazılan kitap ya da kağıt”	✓		
Ezér “Hazır, tamam; önceden düşünülmüş”	Ezérle- (2) Ezérlen- “Hazırlamak” “Hazırlanmak”	✓		
Fayza “Fayda, yarar”	Fayzalan- Fayzahız “Faydalanmak, yararlanmak” “Faydasız, yararsız”	✓		
Gönah “Günah”	Gönahlı “Günahlı”		✓	
Gezet “Âdet; tavır”	Gezette (ÇK) Gezettegé (ÇK) “Eski hayatta, çoğu zaman” “Her zamanki”	✓		
Hörme “Göze çekilen sürme”	Hörmelé “Sürmeli”		✓	
Hel “Hâl, durum, vaziyet”	Helde (5) (ÇK) “Hâlde, durumda, vaziyette”	✓		
Heyér “Fayda, hayır”	Heyérlé (3) Heyérsé (2) “Hayırlı, faydalı” “Dilenci, çok yoksul kişi”	✓		
Hezér “Hâlihazırda, şimdi, şu an”	Hezérgé Hezérgé (ÇK) “Şimdi, şu anki” “Şimdiye kadar, şu ana kadar”	✓		
Hezmet “Hizmet, iş”	Hezmetsé (4) Hezmetker “Hizmetçi” “Hizmetkâr”	✓		
Hıyal “Hayal”	Hıyallan- “Hayalde dalmak, hayal etmek”	✓		

Tablo 2 (Devam). Metinlerde Alıntılardan Türetimler

Yalın Hâli	Türemiş Hâli	Arapça	Farsça	Rusça
Hoza “Tanrı”	Hożay (2) “Tanrı”		✓	
Huja “Aile reisi; sahip; idareci”	Hujalık “Yönetim, idare”		✓	
Hur “Eksik, aşağılık, kıymetsiz”	Hurlık Hurlan- (2) “Utanma” “Utanmak”		✓	
Huş “Hoş, güzel”	Huşlaş- (2) “Karşılıklı memnun olmak, razı olmak; vedalaşmak”		✓	
İsém “İsim”	İsémle (3) “İsimli”	✓		
Keyéf “Keyif”	Keyéfhézlén- “Keyifsizleşmek”	✓		
Keneget “Kanaatkâr”	Kenegetlen- Kenegetlendir- “Kanaat etmek” “Kanaat ettirmek”	✓		
Kežér “Kadir, kıymet, değer”	Kežérlé “Kadirli, kıymetli, değerli”	✓		
Métr “Metre”	Métrlı “Metreli, ölçülü”			✓
Mömkín “Mümkün”	Mömkínlék “Mümkünlük”	✓		
Nasar “Kötü, fena, yaman”	Nasarlık “Kötülük, fenalık, yamanlık”		✓	
Nomér “Numara”	Nomérlı “Numaralı”			✓
Par “Çift”	Parla- “Çiftlemek, eşleştirmek”			✓
Raş “Doğru, dürüst”	Raşlan- “Doğrulanmak”		✓	
Raşhod “Birikim”	Raşhodlan- “Para biriktirilmek”			✓
Rehet “Rahat, refah”	Rehetlen- Rehetlék “Rahat etmek” “Rahatlık, refahlık”	✓		
Rehim “Merhamet”	Rehimhéž “Merhametsiz”	✓		

Tablo 2 (Devam). Metinlerde Alıntılardan Türetimler

Yalın Hâli	Türemiş Hâli	Arapça	Farsça	Rusça
Sabır “Sabır”	Sabırhızlık “Sabırsızlık”	✓		
Sebep “Sebep”	Sebeplé (2) “Sebepli”	✓		
Şan “Şan”	Şanlı “Şanlı”	✓		
Şat “Mutlu, mesut”	Şatlık (6) Şatlıklı “Şevinç, mutluluk” “Sevinçli, mutlu”		✓	
Şikél “Şekil, görünüş”	Şikéllé (2) “Gibi”	✓		
Tejribe “Tecrübe”	Tejribelé “Tecrübeli”	✓		
Tertip “Tertip”	Tertiphéz “Tertipsiz”	✓		
Vakıt “Vakit, zaman”	Vakıtlı “Vakitli, zamanlı”	✓		
Yen “Can”	Yenlé (3) “Canlı”		✓	
Žur “Büyük”	Žuray- “Büyümek”		✓	
Toplam		24	12	4

Töhfet Yenebiy’in hikâye ve düzyazılarında, alıntılardan Türkçeleşen toplam 50 söz tespit edilmiştir. Bu metinlerde geçen toplam 24 Arapça sözün 4’ü *çekim eki*, 20’si *yapım eki*; 12 Farsça söz *yapım eki* ve 4 Rusça söz *yapım eki* vasıtasıyla kalıplaşmış ve eserde kullanılmıştır. Ek olarak, Farsça bir ek olan –{kâr} eki (Banguoğlu, 2015: 163) - Başkurtça –{ker} olarak “*Hizmetker*” sözünde kullanılmıştır- Arapça bir sözün üzerine yüklenip kalıplaşmış olan bir sözdür.

Kimi alıntı sözlerde, aynı alıntıdan iki farklı gövde kullanılmıştır ve bu ilgili tabloda belirtilmiştir. Tablo içerisindeki sözlerin yanlarında gösterilen sayısal veriler ise, sözün eserdeki kullanım sıklığını göstermektedir.

1.6. SÖZ DİZİMİ

Töhfet Yenebiy, hikâyelerini oluştururken anlatımı kuvvetlendirmesi ve anlatılanın okuyucuda daha güçlü etki yaratabilmesi maksadıyla pek çok ikileme ve tekrar grubundan yararlanır.

Verilen tablolarda, sırasıyla hikâyelerde ve düzyazılarda kullanılan ikileme ve tekrar grupları sıralanmıştır. Tablo 3, eserdeki hikâyelerde kullanılan ikileme ve tekrar gruplarının tasnifini; Tablo 4 ise eserdeki düzyazılarda kullanılan ikileme ve tekrar gruplarının tasnifini içermektedir.

Tablo 3. Eserdeki Hikâyelerde Kullanılan İkileme ve Tekrar Grupları

Kıyıkız Öyzerze	Tevgé Tanışiv	Kıvıldı
Arlı-Birlé “Yarım yamalak”	Ap-Arıv “Safça; hoşça”	Alpan-Tolpan “Ağır yürüyüp; salınıp”
Bayıtıp-Sérétép “Çok zenginlik; malk mülk”	Arı-Biré “Öteye beriye”	Aşap-Ésép “Yiyip içip”
Bışaklap-Hibelep “Çiseleyip serpilerek”	Arlı-Birlé (3) “Yarım Yamalak”	Bér-Bér (artlı) “Bir bir (i ardınca)”
Bötör-Bötmeş “Bitirir bitirmez”	Aştı-Öske (kil-) “Altı üstüne (gel-)”	Erley-Erley “Söve söve”
Havıt-Haba “Kap kaçak”	Az-Maz “Azıcık”	Éşélé-Hıvıklı “Aniden hissedilen bir duygudan dolayı bir terleyip bir üşümek”
Hılanıp Hıpanıp “Giynip kuşanarak”	Bér-Bér (artlı) “Bir bir (i ardınca)”	Hızgıra-Hızgıra “Işık çala çala”
Hukrana-Hukrana “Söylene söylene”	Béyék-Béyék “Uzun uzun”	İk-Mık (it-) “İk mık (et-)”
İlay-İlay “Ağlaya ağlaya”	Dıv-Ekemet “Gürültü patırtı”	Kıvanışa-Kıvanışa “Sevine sevine”
Kölöşe-Kölöşe “Gülüşe gülüşe”	Döbör-Döbör “Takır tukur”	Şav-Şıv (2) “Gürültü; patırtı”
Könö-Tönö “Gece gündüz”	Éşélé-Hıvıklı (3) “Aniden hissedilen bir duygudan dolayı bir terleyip bir üşümek”	Tırışıp-Tırmaşıp “Çalışıp çabalayıp”
Karap-Karap “Bakıp bakıp”	Esé-Sösö “Tat(ı)-tuz(u)”	Yanıp-Béşép “Yana yakıla”
Kıyış-Mıyış “Yamuk yumuk”	Hużıp-Hużıp “Uzun uzadıya”	Yarlı-Yabağay “Fakir fukara”
Möldöretép-Möldöretép “Doldurup doldurup (göz için)”	Hügéne-Hügéne “Söylene söylene”	Yelp-Yölp “Sıvazlamak”
Şatır-Şotor “Çatır çutur”	İğı-Zığı (2) “Paldır küldür”	Yırlay-Yırlay “Türkü söyleye söyleye”
Tırışıp-Tırmaşıp “Çalışıp çabalayıp”	İk-Mık (it-) “İk mık (et-)”	

Tablo 3 (Devam). Eserdeki Hikâyelerde Kullanılan İkileme ve Tekrar Grupları

Vağ-Töyek “Ufak tefek”	İleş-Mileş (3) “Bir öyle bir böyle”	
Yep-Yeş “Çok genç”	İşenlék-Havlık “Sağlık sıhhat; esenlik sağlık”	
	Kerek-Yarağ “Gerekli şey; gerekenler; levazımat”	
	Keyéf-Hetér “Keyif hatır”	
	Kéyém-Halım “Kılık kıyafet”	
	Kiltére-Kiltére “Getire getire”	
	Kölöşe-Kölöşe (5) “Gülüşe gülüşe”	
	Ğabalana-Ğabalana (2) “Hızlı hızlı”	
	Ğaray-Ğaray “Baka baka”	
	Ğayta-Ğayta “Döne döne”	
	Ğızıv-Ğızıv “Alev alev”	
	Ozon-Ozon “Yüksek yüksek”	
	Öndeşmey-Nitmey “Tek kelime etmeden”	
	Tup-Tura “Doğrudan doğruya”	
	Yaltañ-Yoltañ “Hızlıca göz atmak”	
	Yañınan-Yañı “Yeniden de yeni”	
	Yeş-Yélkensek “Genç; toy”	
	Yul-Yul “Dizi dizi; yol boyunca”	
17	33	15

Tablo 3 (Devam). Eserdeki Hikâyelerde Kullanılan İkileme ve Tekrar Grupları

İnspektör	Çıkras	Yulbaşar Tırnağında
Ahıldap Baıldap “Ah vah etmek”	Allı-Artlı “Birbiri ardınca”	Anda-Handa “Orada burada”
Akırıp-Bakırıp “Bağırıp çağırmak”	Bér-Bér (artlı) “Bir bir (i ardınca)”	Arlı-Birlé (3) “Yarım yamalak”
Bérem-Bérem “Ayrı ayrı”	İgé-Sigé “Sayısı, hesabı”	Baş Ayak(lı) (2) “Baştan ayağa; bütün”
Bötör-Bötmeş “Bitirir bitirmez”	Sémtép-Sémtép “Parça parça”	Bér-Bér (artlı) “Bir bir (i ardınca)”
Dıv-Ekemet “Gürültü patırtı”	Vak-Töyek “Ufak tefek”	Bérem-Bérem “Ayrı ayrı”
Ibir-Sıbir “İvir zıvir”		Horap-Nitép “Sormadan etmeden”
İk-Mık (it-) (2) “İk mık (et-)”		Kerek-Yarağ (3) “Gerekli şey; gerekenler; levazımat”
İşenlék-Havlık “Sağlık sıhhat; esenlik sağlık”		Kat-Kat “Bir bir”
İşéklé-Türlé “İki ileri bir geri”		Mağtay-Mağtay “Öve öve”
Şav-Şıv (2) “Gürültü; patırtı”		Ölgörör-Ölgörmeşten “Davranır davranmaz”
Tabak-Havıt “Kap kakak”		Tanış-Bélés “Tanıdık (biri); bildik (biri)”
Tıp-Tın “Sessiz sedasız”		Tırım-Tırağay “Apar topar”
Yérlé-Yukça “Yok yere; boşuna”		Tup-Tura “Doğrudan doğruya”
Yéter-Yétmeş “Ulaşıp ulaşmaz; yetti yetmedi”		Vak-Töyek “Ufak tefek”
Yukbar “Ufak tefek; çer çöp”		Yota-Yota “Yuta yuta”
15	5	15

Tablo 4. Eserdeki Düzyazılarda Kullanılan İkileme ve Tekrar Grupları

Éş İlséhé	Yañı Yözzöñ Bérénsé Unı	Kötövsé Şerey
Temlé-Temlé “Tatlı tatlı”	Bala-Sağa “Çoluk çocuk”	Bér-Bér (arlı) “Bir bir (i ardınca)”
	Bér-Bér (arlı) “Bir bir (i ardınca)”	İlay-İlay “Ağlaya ağlaya”
	Béyéy-Béyéy “Oynaya oynaya”	Tav-Tav “Yığın yığın”
	Dıv-Ekemet “Gürültü patırtı”	Temlé-Temlé “Tatlı tatlı”
	Hélkéte-Hélkéte “Titrete titrete”	
	Qoş-Qort “Yırtıcı kuşlar”	
	Soqor-Saqır “Tepe bayır”	
1	7	4

Ut Yılğaları Aqқан Yérge Bar	Yırtılğan Tınılıq
Borola-Borola “Döne döne”	Şanlı Danlı “Anlı şanlı”
Huızıp-Huızıp “Uzun uzadıya”	
Qızara Bürtép “Kızarıp bozarıp”	
Ozon-Ozon “Yüksek yüksek”	
Yañınan-Yañı “Yeniden de yeni”	
5	1

Töhfet Yenebiy’in hikâye ve düzyazılarında kullandığı ikileme ve tekrar grupları, yukarıda tablolar hâlinde verilmiştir. Yenebiy, 6 hikâye ve 5 düzyazısında toplam 119 ikileme ve tekrar grubuna başvurmuştur. Hikâyelerde kullanılan aynı ikileme ve tekrar grupları hariç toplam ikileme ve tekrar grubu sayısı 81’dir. Hikâyelerde aynı kök sözün tekrarıyla oluşturulmuş toplam 32 tekrar grubu; farklı iki sözün bir arada kullanımıyla oluşmuş 49 ikileme ve tekrar grubu ele alınmıştır. Düzyazılarda kullanılan aynı ikileme ve tekrar grupları hariç toplam ikileme ve tekrar grubu sayısı ise 16’dır. Düzyazılarda aynı kök sözün tekrarıyla oluşturulmuş 10 tekrar grubu; farklı iki sözün bir arada kullanımıyla oluşmuş 6 ikileme ve tekrar grubu mevcuttur.

Arapça “*felen*” sözüyle “*felen-tögen*” şeklinde oluşan yeni ikileme grubu eserde kullanılmıştır.

Arapça “*ekemet*” sözüyle “*div-ekemet*” şeklinde oluşan yeni ikileme grubu eserde kullanılmıştır.

Arapça “*keyéf*” sözüyle “*keyéf-hetér*” şeklinde oluşan yeni ikileme grubu eserde kullanılmıştır.

Arapça “*vakıt*” ile Farsça “*zaman*” sözleri, süreyi belirtmek amacıyla metinlerde aynı anlamlarda kullanılmıştır.

Cümledeki görevleri bakımından incelendiğinde ise hikâyelerde kullanılan 80 ikileme ve tekrar grubunun 18’i ad görevinde; 12’si sıfat görevinde; 54’ü zarf görevinde cümle içinde kullanılmıştır. Bu tasnif, farklı hikâyelerde kullanılan aynı ikileme ve tekrar grupları dahil şekilde ele alınmıştır.

Tablo 5. Hikâyelerde Ad Göreviyle Kullanılan İkileme ve Tekrar Grupları

Cümlede Ad Göreviyle Kullanılan İkileme ve Tekrar Grupları	
Anda-Handa	Keyef-Hetér
Az-Maz	Kéyém-Halım
Esé-Sösö	Qıziv-Qıziv
Havıt-Habalar	Qoş-Qort
Ibır-Sıbir	Soqor-Saqr
Iq-Mıq	Şav-Şiv
İgé-Sigé	Tabaq-Havıt
İşenlék-Havlıq	Yarlı-Yabağay
Kerek-Yaraq	Yuqbar

Tablo 6. Hikâyelerde Sıfat Göreviyle Kullanılan İkileme ve Tekrar Grupları

Cümlede Sıfat Göreviyle Kullanılan İkileme ve Tekrar Grupları	
Baş Ayak(lı)	Vak-Töyek
Béyék-Béyék	Yañınan-Yañı
Éşélé-Hıvıqlı	Yep-Yeş
Hélkéte-Hélkéte	Yérlé-Yuqqa
İşéklé-Türlé	Yeş-Yélkensek
Ozon-Ozon	
Tıp-Tın	

Tablo 7. Hikâyelerde Zarf Göreviyle Kullanılan İkileme ve Tekrar Grupları

Cümlede Zarf Göreviyle Kullanılan İkileme ve Tekrar Grupları			
Ahıldap-Bahıldap	Döbör-Döbör	Kat-Kat	Yaltañ-Yoltañ
Allı-Artlı	Erley-Erley	Kayta-Kayta	Yanıp-Béşép
Alpan-Tolpan	Hılanıp Hıypanıp	Kıvanışa-Kıvanışa	Yırlay-Yırlay
Ap-Arıv	Hızgıra-Hızgıra	Kıyış-Mıyış	Yota-Yota
Arı-Biré	Horap-Nitép	Tanış-Bélés	Yul-Yul
Arlı-Birlé	Huكرانيا-Huكرانيا	Tırım-Tıraşay	Yügerése-Yügerése
Astı-Öške	Huzip-Huzip	Tırışp-Tırmaşp	
Bér-Bér (artlı)	Qarap-Qarap	Maqtay-Maqtay	
Aşap-Ésép	Iğı-Zığı	Möldöretép-Möldöretép	
Bayıtıp-Sérétép	İlay-İlay	Ölgörör-Ölgörmeşten	
Bér-Bér	İleş-Mileş	Öndeşmey-Nitmey	
Bérem-Bérem	Kiltére-Kiltére	Sémtép-Sémtép	
Bışaklap-Hibelep	Kölöşe-Kölöşe	Şatır-Şotor	
Bötör-Bötmeş	Könö-Tönö	Yelp-Yölöp	
Dıv-Ekemet	Qabalana-Qabalana	Yétér-Yétmeş	
Hügene-Hügene	Qaray-Qaray	Tup-Tura	

Düzyazılarda ise, ikileme ve tekrar gruplarının cümledeki görevleri bakımından bakıldığında cümle içerisinde ikileme ve tekrar gruplarının 4'ü ad görevinde; 2'si sıfat görevinde; 9'u zarf görevinde kullanılmıştır.

Tablo 8. Düzyazılardaki İkileme ve Tekrar Gruplarının Görevleri

Ad Göreviyle	Sıfat Göreviyle	Zarf Göreviyle
Bala-Sağa	Ozon-Ozon	Bér-Bér (artlı)
Qoş-Qort	Temlé-Temlé	Béyey-Béyey
Soqor-Saqır		Borola-Borola
Yañınan-Yañı		Dıv-Ekemet
		Hélkéte-Hélkéte
		Huzip-Huzip
		İlay-İlay
		Qızara Bürtép
		Şanlı Danlı
		Tav-Tav

Düzyazılarında, anlatılmak istenen açıkça beyan edildiğinden ötürü anlatımı pekiştirmek ve güçlendirmek için kullanılan ikileme ve tekrar gruplarından hikâyelerine kıyasla çok daha az yararlanılmıştır.

1.7. DÖNEMİN DİLİ VE YAZARIN DİLİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Tüm dillerde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de her döneme özgü bir söz varlığından bahsetmek mümkündür. Rusların devamlı saldırıları sonucu 1552’de Kazan Hanlığı’nın yıkılışının mîlat olarak kabul edilmesiyle, Tatar ve Başkurtlar Rus hâkimiyetine girerler. Arap alfabesinin dinî duyguları öne çıkardığı ve imlanın hükümet partisinin gelişim stratejisine uygun olmadığı gerekçesiyle 1927’de Tatar, 1929’da Başkurt Latin Alfabesi oluşturulur ve kabul edilir. (Şahin, 2018: 36-37) 1929’a kadar ortak dil olan Kazan yani Tatar Türkçesi kullanılır, alfabe değişikliğinden sonra kabul edilen yeni alfabe kullanılmaya başlanmışsa da metinlerde Tatar Türkçesi esintileri bir süre daha hissedilir. Bu sebepten ötürü bu dönem için kullanılan dil, aslında Kazan yazı dilinden Başkurt yazı diline bir geçiştir. Bu geçiş dilinin kullanımı ilk dönemler yalnızca fonetik üzerinden, ilerleyen dönemlerde ise söz varlığı üzerinden kendisini gösterir. Başlangıçta özel anlamda bir söz varlığı birikiminden bahsedilemez. Fonetik geçişlerle Kazan yazı diline ait sözler Başkurtça fonetiğine uygun şekilde kullanılmaya başlanır. Başkurt yazı dilinin dayandığı ağızların fonetik özellikleri yazıya yansıtılır. Sonraki süreçte söz konusu ağızların söz varlığı da yazı diline taşınır. Bu sebepten ötürü 20. yüzyıl başlangıcında kültür merkezleri Kazan ve Ufa arasında dil bağlamında en temel fark, fonetiktir. 1920 yılı sonrasında yazı dili bağlamında ayrı ayrı Tatar ve Başkurt fonetiklerinden söz edilebilir. İlerleyen dönemlerde özel anlamda bir söz varlığı birikiminden, daha doğrusu söz varlığı farklılığının arttığı bir birikimden bahsedilebilir.

Yazı dilinin tesisi dönemi olarak gördüğümüz 1920’li yıllarda ediplerin söz varlığı da başlangıçta Kazan yazı diline çok yakındır. 1923 yılının Mart ayında, başında D. Yultiy, M. Gafuri, B. İşemgol ve T. Yenebiy’in de bulunduğu Başkurdistan Şairler Birliği vasıtasıyla da (Safvanov, 1991: 5) özerkleşen bir dil ve dolayısıyla da özerkleşen bir edebiyat kendisini gösterir.

Töhfet Yenebiy de 20. yüzyıl itibarıyla edebî sahada gördüğümüz bir yazar olduğundan dolayı, dilinde Kazan yazı dilinden fonetik farklılıklar dışında söz varlığı bağlamında pek farklılık görülmez ancak söz konusu metnimiz 1984 baskısı olduğundan ve Başkurtlarda özellikle 1920’ler ve öncesinde Kazan yazı dili etkisinin siyasi olarak üzerinin örtülmesi amacıyla Başkurtçalaştırıldığı unutulmamalıdır. Bu nedenle eserin yazı dili karakteri ilk baskısında Kazan yazı dili karakterinden uzak olmayabilir. Bunun için ilk baskıya ulaşmak ve mukayese etmek gerekir. Bu gerekliliğin farkında olarak söz konusu ilk baskıyı aradık ancak herhangi bir veri elde edemedik. Eserin ilk basımı için

kaynaklarda 1935 (bk. NEBRB) ve 1932 (bk. Ruviki) yılları belirtilir. Bu nedenle eserin ilk basımı için Latin alfabesinin kullanıldığı anlaşılabılır fakat ilgili nüshaya ulaşamamıştır.

Her dönem gelişen ve değişen toplumsal olaylar çerçevesinde, dönemlere has söz varlığı birikimi mevcuttur. Söz konusu Sovyet dönemi içerisinde yaşanan toplumsal olaylar dahilinde ilgili dönemde kullanılan siyasi terminoloji ise bugün yaşamamaktadır. Bu nedenledir ki bu siyasi terminoloji, 1920 döneminin söz varlığı içerisinde değerlendirilmelidir. Ancak Sovyet dönemi de, içerisinde barındırdığı toplumsal olaylar çerçevesinde, kendi içinde dönemlere ayrılarak tasnif edilebilir. 1920'lerin siyasi ve toplumsal gelişmeleri söz varlığına direkt aksedeceğinden ötürü, bu tür kavramları Sovyet'in daha sonraki dönemleriyle karşılaştırmak, belirli periyotlarda dönemsel söz varlığını ortaya koyacaktır. Söz konusu çalışma, başka edebî metinleri inceleme mecburiyeti doğurduğundan ötürü, tezimizin kapsamını ve zaman sınırını aşabileceği endişesiyle değerlendirilmemiştir.

2. ÜSLUP İNCELEMELERİ

2.1. TEMA

Metinlerin temaları genellikle metnin yazıldığı dönemin kültürel, siyasi ve ekonomik durumu hakkında okuyucuya bilgi verir. Yazarlar, kimi zaman toplumsal kimi zaman da bireysel temaları metinlerinde işleyerek dönemlerin temalarını çeşitlendirirler.

Başkurt hikâyeciliğinin de başlangıcından itibaren edebî nesir türleri içerisinde realist karakterlere ve toplumsal temalara sıklıkla yer verilir. Eski zamanlardan itibaren hak mücadeleleri ve buna bağlı olarak gelişen toplumsal gelişmeler sonucunda bir araç olarak edebiyattan oldukça fazla yararlanılır. Salavat Yulayev'in şiirleri, Batırşah'ın Çariçe'ye gönderdiği mektup gibi edebî niteliği bulunan bu metinler, Başkurt edebiyatının ilk klasikleri arasında yer almaktadır.

Yazarlar, halka ulaşabilmek için bir araç olarak 20. yüzyıl itibarıyla gazeteyi kullanır, buna bağlı olarak daha kısa yazılar kaleme alırlar. Şiir, hikâye ve düzyazı gibi türlerde oldukça fazla eser verilir. Bu dönem için sanat kaygısından çok mesaj kaygısının ön planda olmasından dolayı, yazarların metinlerinde ele aldıkları temalar, her zaman daha çok toplumsal temalar olmuştur. Aşk, sevgi, ölüm, yas ya da ayrılık gibi bireysel temalar daha az görülür. Millîyet, özgürlük, yenilik, açlık ya da eğitim gibi toplumsal sorunları ele alan temalar, Başkurt edebiyatında sık rastlanan temalardır. 19. yüzyılın

sonuna doğru yeni bir tür olarak ortaya çıkan tiyatro aracılığıyla da eserlerinde ele aldıkları temaları halka çok daha betimleyici yoldan anlatırlar. Her tema tek bir dönemde kullanılmaz. Temalar olayların akışı çerçevesinde bazı dönemlerde çok daha sık ele alınmış olsalar bile toplumsal sorun olarak işçi hakları, kadın hakları, eğitim, ekonomi ve kültür temelinde eserler devamlı kaleme alınır. Bir yandan da hürriyet ve özgürlük temaları da işlenmeye devam eder ancak söz konusu hürriyetin “Sovyet hürriyeti” olduğu unutulmamalıdır. “Sovyet hürriyeti”, siyasi hürriyetin çok çok az, ekonomik ve kültürel hürriyetin ise sınırlı olduğu bir çerçevede işlenir.

2.1.1. Dönemlere Göre Hâkim Temalar

20. yüzyılın başında da önceki yüzyıllarda kendisini gösteren milliyetçilik, hürriyet ve özgürlük temaları çokça işlenir. Rus hükümeti, 1905 yılında bir iç ayaklanma yaşayarak epey güç kaybeder. Ardından 1917 Şubat’ında gerçekleşen yeni ayaklanmayla Çarlık Rus Hükümeti çöker ve 1917 Ekim Devrim’i ile Bolşevikler tarafından Vladimir Lenin önderliğinde yeni bir oluşum başlar. Bu yeni oluşum, Rus gölgesinde yaşayan tüm Müslüman halklarda da olduğu gibi Başkurtlar için de ilgili yüzyılın devamında gelişen siyasi olayların başlangıcı gibidir. Çarlık hükümetinin yıkılarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği olarak yeni bir oluşumda ele alınması, Başkurtlar ve diğer özerk Türk halkları için bir özgürlük imkanı oluşturur. Bu dönemde Togan’ın bağımsızlık önerisiyle birlikte Başkurt halkı bağımsızlığa her zamankinden çok yaklaşır ve dolayısıyla yazarlar da bu temayı eserlerinde çok sık ele alırlar. Safiulla Rehmetullin’in yazdığı *Başkorttarım, Kuzğalayık!* “Başkurtlarım, Ayaklanalım!” şiiri; Şeyhzade Babiç’in yazdığı *Halkım Ösön* “Halkım İçin” ve *Eyze Millet!* “Haydi Millet!” şiirleri; Şehit Hozaybirzin’in yazdığı *Başkortostan* “Başkurdistan”; Geli Hozayarov’un yazdığı *Başkort Halkına Hitap* “Başkurt Halkına Hitap” gibi eserler, bu dönem ve öncesinde milliyetçi duygularla kaleme alınan hürriyet temalı eserlerdir.

1917 Ekim Devrimi öncesinde işçi hakları ve kadın hakları temaları da çok sık kullanılmıştır. Tarih boyunca çeşitli ayaklanmalarla haklarını arayan Başkurtlar için haksızlık karşısında tepkisiz kalmak imkansızdır. Bu nedenle hakkı yenen işçinin ve kadının da yanında olmuşlardır. Dolayısıyla, ezilen toplumun bir üyesi olan yazarlar da söz konusu hak hareketlerine tereddütsüz katılmışlardır. Şehit Hozaybirzin’in yazdığı *Bér Hılıv* “Bir Güzel”; Seyfi Kudaş’ın *Birsetke Yırı* “Eldiven Türküsü”; Mecit Gafuri’nin yazdığı *Yarlılar yeki Öydeş Katın* “Yoksullar ya da Kuma Kadın” gibi eserler, kadın ve işçi hakları temelinde kaleme alınan eserlerdir.

1917 Ekim Devrimi itibarıyla bu temalar daha da çeşitlenir. Halkın büyük bir çoğunluğu, yeni yönetimin iktidara gelişini bir bayram niteliğinde kutlar ve buna bağlı olarak yenilik ve yenilikçilik temaları bir sevinç nidasıyla ele alınır. Bu temalar, başlangıçta oldukça realist bir bakış açısıyla işlenen temalardır. Eserlerdeki karakterler her zaman halktan kişiler ve kahramanlar olmuştur. Halkı halka anlatmanın en iyi yolu olarak yazarlar, eserlerini olabildiğince yalın, açık ve anlaşılır bir dille kaleme alırlar. Devrim, Yenebiy gibi yeniyi ve yenilikçiliği savunan sanatçılar için güzel günlerin, ekonomik ve kültürel anlamda iyi yönde gelişmelerin yaşanacağını habercisi olur. Devrim'den sonra dil alanında da özgürleşmeye başlayan Başkurtlar, artık ana dillerini kullanarak çok daha fazla eser kaleme alırlar (Safvanov, 1991: 5).

Yeniyi kabullenerek eskiyi reddetme oluşumu, eserlerde kendini büyük ölçüde gösterir. 19. yüzyıl sonlarına doğru başlayan ve 20. yüzyıl itibarıyla da devam eden ceditçilik akımı itibarıyla da yazarlar, yenilik ve eğitim temalarını eserlerinde sıkça ele alırlar. Özellikle kırsal kesimin eğitim alması gerektiğini savunarak, okumanın erdemini halka yaymak için bu konuda çok fazla eser verirler. Töhfet Yenebiy'in yazdığı *Tevgé Tanıştıv* "İlk Görüşme"; Ebüs'ün yazdığı *Yahil* "Cahil"; G. Selem'in yazdığı *Reşpublika İrtehé* "Cumhuriyet Sabahı" gibi eserler eğitim ve yenilikçilik temelinde kaleme alınan eserlerdir. Bu dönemde özellikle gelenekselciliği ve eskiyi savunan kesime karşı M. Gafuri'nin, B. İşemgol'un ve T. Yenebiy'in eserleri, bir protesto niteliğindedir (Höseyénov, 1991: 51).

1921 yılında mevcut hükümetin kırsal kesimde gerçekleştirdiği yenilikler çerçevesinde Kıpçak bölgesinde yaşanan kuraklığın ardından bir açlık krizi meydana gelir. Bu dönemde ağır bir psikolojik savaş da söz konusudur. Aynı anda hem özgürlük mücadelesi hem de açlık krizi, halkı epey yıpratır. II. Dünya Savaşı öncesi açlık sebebiyle azımsanmayacak ölçüde kayıp verilir. Dolayısıyla yazarlar açlığı ve kuraklığı anlatan eserler kaleme alırlar. Töhfet Yenebiy'in ilerleyen yıllarda kaleme aldığı *Kızras* "Kızras" hikâyesi, bu bağlamda verilebilecek en realist örneklerden birisidir.

II. Dünya Savaşı bünyesinde Başkurtlar aktif olarak Rus askerî birliği içerisinde yer alarak Almanya'ya karşı savaşırlar. Savaşın sonraki dönemde, özellikle savaşı anlatan eserler sıkça verilir. Savaş sonucunda ağır kayıplar veren Başkurt halkına ithafen yazarlar, eserlerinde bu kaybı da ele alırlar. Dolayısıyla, 1941 yılı itibarıyla metinlerde epik temalar sıklıkla kullanılır. Geynan Emiri'nin yazdığı *Frontka Kitkende* "Savaşa Giderken"; Şehit Hozayberzin'in yazdığı *Haldat Katını* "Asker Eşi"; Seyfi Kudaş'ın

Birsetke Yırı “Eldiven Türküsü”; Najip İzilbay’ın yazdığı *Kük Şinel* “Mavi Üniforma” ve *Yeñev İrtahé* “Zafer Sabahı”; Geynan Heyri’nin yazdığı *Katın* “Kadın”; Davut Yultıy’ın yazdığı ve Başkurt millî nesri ve tiyatrosunda büyük önem kazanan *Karağöl* piyesi ve *Kan* gibi eserler kahramanlık temelinde kaleme alınan eserlerdir.

2.1.2. Töhfet Yenebiy’in Hikâyelerinde Temalar

Töhfet Yenebiy, hikâyelerinde genellikle haksızlık ve yenilik temalarını kaleme alır. Hikâyelerinde kullandığı bu temalar için Yenebiy’in asıl eleştirisi, dine ve din adamlarına yöneliktir. Hikâyelerde din adamları her zaman haksız ve açgözlüdür. Din adamlarının katı gelenekçi ve yeniliğe karşı oluşları, kimi zaman açıkça kimi zaman örtülü şekilde vurgulanır. Yenebiy’deki bu dinî eleştirinin temelinde ise Çarlık döneminde yaşayan ve Ruslar tarafından çok eleştirilen din adamı Grigori Rasputin’in olduğu bir gerçektir. Yenebiy’in dinî eleştirileri, Sovyetler Birliği’nin dinsizleştirme politikasıyla da ilişkilidir.

Töhfet Yenebiy’in emekçinin ve işçinin yanında oluşu, diğer bir yandan da kimi zaman direkt, kimi zaman dolaylı bir şekilde kadın hakları temasını kullanması ise Yenebiy’in toplumsal kalemini net bir şekilde gösterir. Kadın hakları temasında Yenebiy’in, köy meclisi başkanlığını ve kollektif çiftliğin organizatörlüğünü yapan, sanatsever bir kadın olan ebe annesinden; işçi hakları temasıyla da bir taş madencisi olan (bk. Yanışev, 2021) babasından etkilendiğini söylemek mümkündür. Öyle ki Töhfet Yenebiy, *Taşsı Komartkıhı* “Taş Ustasının Yadigârı” şiirini babasına adanmıştır (bk. Yanışev, 2021).

Kıyıkız Öyzerze “Çatısız Evlerde” hikâyesinde Yenebiy, eski yaşamı eleştirerek yeni yaşamın önemini, yenilikçilik temasını, geçim sıkıntısını da ele alarak vurgular. Halkın gelenekçiliğe bağlı “eski” tutumundan kopamadığını ve bu tutumun yıkılması gerektiğini bir “çatı” üzerinden yola çıkarak anlatır. Bu gelenekçi-eskici tutumu da dinî inançlarıyla bağdaştıran kesimi büyük ölçüde eleştirir. Yenebiy’in bu hikâyesi de diğer hikâyeleri gibi hayatından kesitler barındırır. “...*Başkurdistan’ın Kırgız-Miyeke bölgesinin Yenebi köyünde, yazarın kendi sözleriyle Karındık tezrelé, yér izenlé siten öyze ‘Zar pencerele, toprak zeminli, çit evde’ doğmuştur.*” (Bayımov, 1984:6) bilgisi bizlere Töhfet Yenebiy’in bu hikâyede doğduğu evden bahsettiğini açıkça göstermektedir. Öyle ki, hikâyede çatışılan Hılıv ninenin annesi olduğu, oğlu Minlibay’ın ise kendisi olduğu varsayımında bulunulabilir.

Tevgé Tanışiv “İlk Görüşme” hikâyesinde Yenebiy örtülü biyografiden de yararlanarak aşk temasını vurgular. Hikâye, anı türünden bir örnektir. Yazar bu hikâyede okuyucuya, geçmişte arkadaşına anlattığı bir anıyı anlatır. Okuyucuya anlatış biçimi de anı anlatımıdır. Dolayısıyla hikâyenin kendisi bir anıdır; olaylar da başka bir anıda yaşanır. Yani anı içinde anı anlatılmıştır. Karakterin köyden kente yaptığı göçle dönemin sosyolojisi hakkında bilgi verir. Kadın karakterle olan ilişkisi kapsamında dönemin psikolojisi hakkında ve kızları eğitim alabilmek için yazları çalışmak gerektiği bilgisiyse de dönemin ekonomisi hakkında bilgiler içerir. Hikâye, diğer bir yandan da gelenekselleşmiş, kadının yetersiz olduğu algısına yönelik ince bir eleştiri barındırır. *Tevgé Tanışiv* “İlk Görüşme” hikâyesi, yazarın biyografisiyle ortak noktalara sahiptir ve bu ortaklık hikâyenin gerçekçiliğini arttırır.

Kıvıldı “Kovuldu” hikâyesinde Yenebiy, dolaylı şekilde dinî yergiyi kullanarak haksızlık temasını vurgular. Hikâyenin kahramanlarından haksız olanın bir din adamı oluşu ve halkın kim haklı kim haksız dinlemeden din adamının haklı olduğunu düşünmesiyle asıl haksızlığı yapması, Yenebiy tarafından ağır bir şekilde eleştirilir.

İnspektör “Müfettiş” hikâyesinde Yenebiy, kadın hakları ve işçi hakları temalarını mizahi bir yolla vurgular. Hikâyedeki kahramanın iki eşinin olması, kahramanın işçisinin haklarını gözetmemesi ve sonucunda rüşvete kadar başvurması, Yenebiy tarafından mizahtan da yararlanarak eleştirilir.

Kızras “Kızras” hikâyesinde Yenebiy, siyasi bir zeminde yokluk, yoksulluk ve açlık temalarını vurgular. Karaktere göre engellenebilecek olan yoksulluğun engellenmeyişi, karakterin her şeyi rüyasında görmesi gibi detaylarla Yenebiy gerçekleşmesi mümkünken gerçekleşmeyen olaylara karşı tutumunu, realist bir şekilde dile getirir. Tıpkı *İlk Görüşme* hikâyesindeki gibi, bu hikâyede de örtülü biyografi söz konusudur. Yazar, gönüllü olarak 1919 yılında Kızıl Ordu’ya girmiştir. Hikâyede kullanılan *Ul, üzénéñ avılına kıızıldar kilgen saқта küñélé bulıp yazılıp, Kıızıl Armiya safına bargas, kıızıl frontta éşseler hem avıl yarlılarınıñ irék ösön yen ayamay doşmandar ménen huğışivzarın küz aldına kiltérép bastırzı.* “O, köyüne Kızıllar geldiğinde, gönüllü olarak Kızıl Ordu safına geçince, Kızıl Cephe’de işçilerin ve köydeki yoksulların özgürlük için canlarını sakınmadan düşmanla mücadelelerini gözünün önüne getirdi.” cümlesiyle kendisinden bahsettiği anlaşılmaktadır. Kendisi de siyasi bir kişi olan Töhfet Yenebiy, hikâyenin devamında kendi düşüncelerini kahramanın düşünceleriymiş gibi aktarır.

Yulbaşar Tırnağında “Eşkîya Pençesinde” hikâyesinde Yenebiy, açgözlülük ve hırsızlık temalarını vurgular. Karakterlerin siyasi kişiler olması ve yardım ettiğini düşündükleri kişi tarafından soyularak katledilmesi, katleden kişinin kendi kızından da öldürmesi gibi detaylarla Yenebiy, aslında hem doğrudan hem de dolaylı şekilde hırsızlık ve açgözlülüğün getirisinden çok götürüsü olduğunu vurgulamak ister. Ek olarak hikâyenin başlığında da belirtildiği gibi bu hikâye gerçeklik temelinde okuyucuya aktarılmıştır. Dolayısıyla bu hikâye, Yenebiy’in realist temaları kaleme alan bir yazar olduğunu destekler niteliktedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, hikâyelerde temalar çoğunlukla toplumsal ve realist temalardır. Yenebiy, hikâyelerini kimi zaman kendi hayatından da kesitler katarak gerçeklik zemininde oluşturur. Böylelikle hikâyelerde verilmek istenen mesajla temayı daha da inandırıcı ve ikna edici kılar.

2.2. TÖHFET YENEBIY’İN HİKÂYELERİNDE MEKÂN VE ZAMAN

Töhfet Yenebiy’in hikâyelerinde tek bir mekân yoktur. Hikâyelerde mekân genel olarak açık, kapalı, iç ya da dış mekân; özel olarak ise köy, şehir, ülke gibi mekânlar olabilir. Yenebiy’in hikâyelerinde, tek bir zaman dilimine ya da tek bir mekâna bağlı kalınmaz. Kimi hikâyelerinde olay örgüsü çerçevesinde sık sık zaman ve mekân değişiklikleri yapılır, kimi hikâyelerinde ise çok fazla mekân değişikliğinde bulunulmaz. Yenebiy, hikâyelerinde mekânı direkt vererek okuyucuya hikâyeyi daha anlaşılır ve akıcı kılmak ister. Hikâyede mekânı doğrudan vererek de realistik üslubunu destekler. Hikâyeler, genellikle açık bir mekândan kapalı bir mekâna doğru ilerler. Yazar, bu ilerleyişle köyden kente göçü, doğadan yani açık yaşamdan koparak şehirleşmeyi de sembolize eder.

Yenebiy, hikâyelerinde doğrudan ya da dolaylı olarak devamlı bir yenilik övgüsü yapar. Yenebiy’e göre yenilik, tüm Sovyet dönemi yazarlarının inandığı gibi Sovyet’le birlikte gelir. Dolayısıyla aslında yeni-eski kıyası içeren tüm hikâyelerinde aslında Çarlık – Sovyet kıyası/çatışması mevcuttur. Bu kıyasın temel amacı, yeni bir oluşum olan Sovyetler Birliği’nin kuruluşuna ve gelişimine katkıda bulunmaktır. Bu kıyası içeren her hikâyesinde kesinlikle iki dönemin zaman görülür. Söz konusu iki zamanın birisi Çarlık zamanı; diğeri ise Sovyetler zamanıdır. Bir yandan da hikâyelerin geçtiği gramatik bir zaman vardır. Dolayısıyla bu hikâyelerde zamanı iki şekilde ele almak mümkündür: 1- Gramatik zaman, 2- Dönemsel zaman.

Metinlerde, yazarın kullandığı sabit bir gramatik zaman yoktur. Cümlelerde önce geniş, sonra şimdiki ve geçmiş zaman kullanımları söz konusudur. Metinlerde gramatik zamanın sabit olmayışı, olay bağlamında kopukluğa ve aktarım sorunlarına yol açmaktadır. Bu sebepten ele alınan metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımında, yazarın kullandığı gramatik zamanlara sadık kalınmamış, aktarımda olaylar arası kopukluğa neden olmamak adına bu zaman çeşitliğine müdahale edilmiştir.

Yenebiy, hikâyelerinde kayın ağaçlarını özellikle belirtir (bk. Tevgé Tanışiv, Kıvıldı). Metinlerde geçen kayın ağacı bilgisi, kayın ağaçları çok çabuk kaynaşabildiği için halkın kaynaşması ve birlik olması düşüncesiyle kullanılan bir metafordur.

Қыықһыз Өйзәрзе “Çatısız Evlerde” hikâyesinde olaylar geçmişte yağmurlu bir kış günü, bir köyde ve *Қыықһыз өйзе торһаһ, ҫулай бұла ул, есей. Бэззэһ бил этленэвэбэз бэр бөгөн гэне түгэл бит индэ.* “Çatısız evde yaşarsan işte böyle olur anne. Bizim bu eziyetimiz bir tek bugün de değil şüphesiz.” cümlesinden de anlaşılacağı üzere bir evin içerisinde gerçekleşir. Yenebiy bu hikâyede, soyut bir olgu olan rüya kavramını kuvvetli tasvir ve betimlemeleriyle somutlaştırarak anlatır: *Ana tégénderek yep-yeş, myıqtarı la sıgıp ölgörmegen һур yégétteré ұға, “bında kil” tip, ojmaһ ішараһи мենен қаһ hikérteler...* “Daha da öteki tarafta gencecik, bıyıkları bile henüz terlememiş huri yiğitleri ona “Buraya gel.” deyip, cennet işareti ile kaş göz oynatmışlar.” Hikâye, evin oğlunun eve çatı yaptıрма isteğiyle ninenin atını ondan habersiz satması sonucunda, ana kahraman olan nineye göre olumsuz sonuçlanır.

Tevgé Tanışiv “İlk Görüşme” hikâyesi, iki bölümde ele alınır ve iki bölümün anlatıcı mekânları farklı, olay mekânları aynıdır. Bu hikâyede olaylar da anlatıcı zamanları da aslında bir yaz gününü işaret eder. Vadide Sohbet adlı ilk bölümde, *Morat iptеһ мենен Агізэл туғайында, ағас күлегеһенде, һөйлеһэп ултыраһы.* “Dostum Murat’la Akidil açıklığında, ağaç gölgesinde oturmuş, konuşuyorduk.” örneğinde de görüldüğü gibi geçmiş zaman çerçevesinde, hikâyenin anlatıcı mekânı açık bir mekân olarak Akidil açıklığı; Gemide adlı ikinci bölümde ise, *Hüz бэркэтэштэк те, yar аһтына төһөп, кемеһен матурын ғына һайлап аһып, ыалтырап торған Агізэлдэн түбен ағыһына аһрын ғына йөзөп киттэк.* “Konuştuğumuz gibi sahil kenarına inip, geminin güzelini de seçerek ıslıl ıslıl parlayan Akidil’in alçak akışına yavaşça açıldık.” örneğinde de görüldüğü gibi bir gemidir ve devamında hikâye bir ormanda sonlanır. Yazar daha sonraları da ara ara anlatımı bölerek hikâyedeki mekânın gemi olduğunu okura hatırlatır. Hikâyenin sonlarında ise *Kön matur, бэр аз yar siténe sıgıp йөрөйөк, тийэштэк. Yar баһына мэнэп, урман ыанынарах барып,*

sizemge hużılıp yattık. “Sahil kenarına çıkıp, daha da orman yakınlarına giderek araziye uzanıp yattık.” cümlesinden de anlaşılacağı üzere mekân değişikliği yapılmıştır. Hikâyenin girişinde ve sonucunda açık bir mekân kullanılması, olayların sürüncemede olduğu anlarda mekân olarak bir geminin kullanılması önemlidir. İlk bölümde, kahramanın bir kadınla nasıl tanıştığı söz konusuyken, ikinci bölümde yani Gemide bölümünde kadınla tanıştıktan sonra gerçekleşen olayların tümü verilir. Yenebiy bu mekân seçimleriyle duygu dünyasını da yansıtmayı hedeflemiştir. Bu hikâye geçmiş zaman içerisinde daha da geçmişe dönük şekilde anılardan yararlanılarak oluşturulan bir hikâyedir. Yazar, okuyucuya hikâyenin içinde bir hikâye anlattığını özellikle vurgulamak için, Gemide bölümünde kısa bir süre şimdiki zamana döner ve ardından anlatısına devam eder. İki bölümde de olay mekânları genel hatlarıyla şehir merkezleri ve açık alanlardır, özel olarak ise olaylar park, ev ve fırın gibi alanlarda geçer. ...*kisegé hinéñ Uşakov parkı kapkahı töbönde minéñ ménen küréşkende, yaltır kara küzzeréñ ménen miñe qarap yomşak kulıñdı birévéñ, miñe şul saklı teşir itté, üzém géne bélem...* “Dünkü Uşakov parkı kapısı dibinde benimle selamlaşıp ıslıl ıslıl kara gözlerinle bana bakarak yumuşak elini verdiğinde, bana işte bu şekilde etki etti, kendim de biliyorum...” örneğinde, mekân net şekilde parktır. *Béz pékarnanan üz sménabızı tultırıp, yal iterge tuқтаğaynıq.* “Biz fırında kendi vardiyamızı doldurup mola vermeye gitmiştik.” örneğinde ise, mekân Samson’un çalıştığı fırındır ve *Zöleyha aldan, min arttan öyge indék. İşekten inges, bér matur gına tutaş: “Rehim itégéz, efendém”, - tiné le miñe zalğa inérge yul kürhetté.* “Zöleyha önden, ben arkadan eve girdik. Kapıdan geçince, yine güzel bir hanım: “Kusura bakmayın, efendim.” – dedi ve bana, salona girmem için yolu gösterdi.” örneğinde ise, mekân bir eğlence evidir. Olayların bir kısmının fırında gerçekleşmesinin sebebi ise, Töhfet Yenebiy’in gençlik yıllarında eğitimini karşılamak için fırında da çalışmasıdır. Yenebiy’in bu hikâyesi, eserin içerisinde yer alan en uzun hikâye olduğundan ötürü birden çok mekândan yararlanılmıştır. Hikâye, sonunda evlenmekten vazgeçen ana kahramana göre, bahsi geçen Zöleyha’nın başka biriyle evlenecek olmasıyla olumlu sonuçlanır.

Kıvıldı “Kovuldu” hikâyesi geçmişte bir bahar günü, öncesinde Küçücük Dere köprüsünde, ardından bir köyün merkezinde geçer: *Ġeyni ağay “Belekey қaran” küpéрене yétkende, kémdér kólte téyegen de, arbahınıñ күсерé hınıp, yarзан méne almay mataşa iné.* “Ġeyni ağabey “Küçücük dere” köprüsüne gittiğinde, birisi, saman balyası yüklediği arabasının dingili kırıldığından, kenardan binmeye çalışıyordu.” Hikâyenin başında çok fazla doğa unsuru kullanılmış olup (*arış başıvı* “çavdar tarlası”; *yılkılar*,

hıyır, keze, harıktar “yılıklar, sığır, keçi, koyunlar”; *Kırlı tav* “Oyuklu dağ”; *haban aşlığı basıvı* “saban ekini tarlası”) buna bağlı olarak birçok açık mekân belirtilir. Olayın akışı sabah başlar ve olayın sona erdiği zaman net olarak verilmez: *İrtensek Ğeyni ağay yokohonan torop, tışka sıkıkanda...* “Sabah vakti Geyni ağabey uykusundan uyanıp dışarı çıktığında...”; Metnin akışıyla olayın sonlandığı zamanın da sabah vakitleri olduğu söylenebilir. *Tevge Tanışiv* “İlk Görüşme” hikâyesinde de olduğu gibi, yazar metnin akıcılığını sağlamak amacıyla metni dört kısımda ele alır, fakat *İlk Görüşme* hikâyesinden farklı olarak dört kısımda da mekân ve zaman aynıdır. Hikâye, molların oğlunun hırsızlık yapması ama ana kahraman olan Geyni’nin dövülerek köyden kovulmasıyla, Geyni’ye göre olumsuz sonuçlanır.

İnspektor “Müfettiş” hikâyesi, sonbaharda bir Cuma günü, bir köyde ve bir evde geçer: *Ğelev kıstım, arıv kıytkanhıñ iken elé, böğön yamğır za yava, östevéne yoma kön, eyze yal it.* “Gelev kardeşim, iyi ki dönmüşsün, bugün yağmur da yağıyor, ayrıca günlerden Cuma, haydi istirahat et.” Yenebiy, bu hikâyeyi şimdiki zaman çerçevesinde ele almıştır: *Közgö haban hörörge sıkıkan kışeler küşégép küpten ük avılğa kıyıp böttöler.* “Sonbaharda saban sürmeye çıkan kişiler sıırıslıkam olup çoktan köye döndüler.” Olayın gerçekleştiği zaman da anlatıldığı zaman da olayın gerçekleştiği anı işaret eder. Hikâye köy ağasının, sözleşme yapmadığı ve haksız davrandığı rençberi Gelev’e göre, Gelev’in ağayı şikayet etmeye gitmesiyle olumlu sonuçlanır.

Kızras “Kızras” hikâyesi, geçmiş zaman kullanılarak metnin akışından anlaşıldığı kadarıyla kapalı bir alanda, bir devlet ofisinde geçer: *Sovét prédsédatéle Kızras, yıyılıştan kıytkas, üzénéñ arığanlığın hizép, yal itép alayım elé tip, yan hikénéñ türéne ménép, ayaktarın sisép yatıp, aşka tiklém ezérek sérém itép alırğa uylanı.* “Sovyet Başkanı Kızras, toplantıdan döndüğünde, yorulduğunu hissetti ve “Biraz istirahat edeyim.” deyip yandaki sekinin başköşesine çıkıp ayaklarını açarak yemeğe kadar biraz şekerleme yapayım diye düşündü.” Kızras hikâyesi, *Çatısız Evlerde* hikâyesiyle içerdiği hayal-rüya ilişkisi bakımından; *İlk Görüşme* hikâyesiyle de yazarın aslında kendisini anlatması bakımından benzerlik gösterir. Ancak içerik bakımından bu üç hikâyenin de farklı oldukları görülür. Hikâye, akıcılığı sağlamak amacıyla iki bölümde ele alınır fakat iki bölümde de zaman ve mekân aynıdır. Hikâye, ana kahraman Kızras’ın hayal gördüğünü anlayıp kalkarak toplantıya gitmesiyle, Kızras’a göre olumsuz sonuçlanır.

Yulbaşar Tırnağında “Eşkıya Pençesinde” hikâyesi, geçmiş bir sonbahar gününde, bir köyde, açık bir mekân olarak yol ve kapalı bir mekân olarak bir dairede geçer: *Közgö kön kışka, yaylabırak bargan kışé elle ni ırata almay. Bılar artélden tañ*

ménen sıkhalar za, qalağa yétérlek bulmanı. İkéhe yulda keñeşleşép alıp, Kırav avılında kunıp kitérge uylanılar. “Sonbaharda günler kısa, çok daha yavaş hareket eden biri acaba nasıl amacına ulaşabilir? Bunlar birlikten şafak sökmeden çıkmış olsalar da şehre varmak için yeterli değildi. İkisi yolda birbirlerine danışarak, Kırav köyünde geceleyip yola devam etmeyi düşündüler.” Bu hikâyeyi diğer hikâyelerden ayıran en temel özellik ise yazarın hikâyenin başlığında bu hikâyenin kurgu olmadığını ve gerçek bir hikâyeden aktarıldığını belirtmesidir. Buna bağlı olarak, özellikle köyün adının “Kırav köyü” olarak belirtilmesiyle hikâyenin gerçekçi yanı desteklenir. *Kırav avılına yétkende, kön kisevlev géne tügél, bara torğas, şefek batıvğa la küp qalmanı.* “Kırav köyüne vardıklarında, gün akşama tam dönmüş değildi ama şafağın batmasına çok da kalmadı.” örneğinde de görüldüğü gibi, zaman bilgileri de en betimleyici şekilde belirtilmiştir. Hikâye, Feshi’nin tüm saflığıyla daire sahibine birlik için büyükbaş sattıklarını anlatmasıyla, para için daire sahibi tarafından öldürülmesi sebebiyle Feshi yönünden olumsuz; Kemer’in kurtularak daire sahibini şikayet etmesi ve tutuklatmasıyla da Kemer’e göre olumlu sonuçlanır.

Töhfet Yenebiy, hikâyelerinde çoğunlukla kapalı mekânları kullanmıştır. Kapalı mekânlarda geçen hikâyelerde sonbahar ve kış olduğu, açık mekânlarda geçen hikâyelerinde de ilkbahar ve yaz zamanı olduğu özellikle belirtilir. Yenebiy, hikâyelerinde kip olarak, öğrenilen geçmiş zamandan sıkça yararlanır. Bu bakımdan, kaleme aldığı ve gerçekliğinden emin olunmayan hikâyelerinde de olaylara şahit olduğu söylenebilir. Hikâyelerini, tıpkı o dönem Rus Sovyet hikâyeciliğinde de olduğu gibi gerçeklik temelinde (bk. Gürsoy, 2018) kurgulaştırarak sunduğu söylenebilir.

2.3. YENEBIY’İN HİKÂYELERİNDE BİÇİM

Töhfet Yenebiy, okuyucuya vermek istediği mesajları olay, kişi, mekân ve zaman dörtlemesine sadık kalarak, genellikle öyküleyici ve betimleyici bir anlatımla ele alan bir yazardır. Yenebiy, hikâyelerini okuyucunun eğitim düzeyini dikkate alarak, bilhassa köy insanına hitap etmesi adına yalın ve anlaşılır bir dille oluşturur. Bunun altında yatan sebep ise, zamanında köylerde yaptığı müldekeliktir. Konu bütünlüğünün bozulmaması adına hikâyelerini oldukça kısa tutar ve uzun hikâyelerini ise bölümlere ayırarak akıcılığı sağlamak ister. Aynı zamanda bir gazeteci de olan Töhfet Yenebiy’in, hikâyelerini kısa tutarak bölümler hâlinde vermesinin bir diğer nedeni ise, bölümlerin gazetelerde tek tek yayınlanmasıdır. Süslü ve abartılı cümlelerden kaçınır, halka halkı anlatmak istediği için olabildiğince herkesin bildiği ve anlayacağı sözleri seçmeye ve atasözlerini kullanmaya özen gösterir. Bu doğruluktan yana kullanımın sebebi de, müldekelik yaptığı gençlik

yıllarında köy halkıyla iç içe oluşudur. Bu sebepten köy halkını çok iyi tasnif eder. Hikâyelerindeki karakterlerin duygu trafiğini okuyucuya daha iyi yansıtmak amacıyla sıklıkla betimlemeler kullanır. Eserin içerisinde, hemen hemen her hikâyede bir resim kullanarak hikâyeleri görsel betimleme yoluyla da destekler.

Yenebiy'in bu eserinde yer alan yırlar da sözlü Başkurt edebiyatından yazılı Başkurt edebiyatına geçişin adeta modern bir örneği gibidir. Modern millî edebiyatın henüz yeni yeni oluşmaya başladığı bu 1920'li dönemde, T. Yenebiy'in hikâyelerinde ve düzyazılarında halk türkûleri olan yırlardan yararlanması, bizlere modern millî edebiyatın temelinde halk edebiyatının yaşadığı bilgisini vermektedir. Dolayısıyla, ilk dönem yazar ve şairlerinin çoğunda, Başkurt halk edebiyatı millî edebiyatın temel kaynağıdır. Öte yandan bu hikâye ve düzyazılarda “vakıt; donya; halk; molla” sözleri, çok kez tekrar edilir (bk. Tablo 1). Bu sözler daha çok tenkit içeren cümlelerde karşımıza çıkar.

Töhfet Yenebiy hikâyelerinde sövgü sözlerinden de yararlanmıştır: *Tintek* “Deli, ahmak” (Kıyıkhiız Öyzerze); *Merye* “Rus kadını ya da kızı” (Tevgé Tanışiv); *Alyot* “Ahmak”, *Sobağa* “Köpek”, *Susğa* “Domuz” (Kıvıldı); *Alyot* “Ahmak”, *Heyérsé Balahı* “Fukara çocuğu”, *Poşél* “Defol” (İnspektör).

2.3.1. Töhfet Yenebiy'in Hikâyelerinde Biçim Ve Millî Unsurlar

Kıyıkhiız Öyzerze “Çatısız Evlerde” hikâyesinde gelenekselcilik ve yenilikçilik bağlamında zıtlıklarla dolu bir anlatım söz konusudur. Hikâye, anlatımın akıcılığı bakımından iki bölümde kaleme alınır. Anlatım, *Kıldan nežék, kılıstan ütér sirat küpérén* “Kıldan ince, kılıçtan keskin sırat köprüsünü”; *Karzan hıvıgırak, baldan tatlırak* “Kardan daha soğuk, baldan daha tatlı”; *Öyö béyék, öyrehé şıyık* “Evi uzun yemeği cıvık.”; *Küp yeşegen ni béle, küpté kürgen şul béle*. “Çok yaşayan ne bilir, çok şeyi gören bilir.” gibi atasözleri ve kalıp sözlerle zenginleştirilir. Öte yandan metinde “...feréštenéñ amin tigenéne tura kilhén...” şeklinde geçen “meleklerin amin dediğine doğru gelsin.” olarak ifade ettiğimiz bu cümle, İslam dininde derin bilgi isteyen bir anlam taşır. Bu cümlede, İslamiyet'te birey dua ettikten sonra “amin” dediğinde, eğer meleklerin “amin” dediği zamana denk düşerse, bireyin geçmişteki günahlarının affolunacağı bildirilir (bk. Din İşleri Yüksek Kurulu). Öte yandan daha evvel geçen “Kevser” damlaları için de hülasa aynı derin bilgi söz konusudur. Ayrıca, yenileşme çabasına yönelik eve bir kuzineli soba alınmak istendiği zaman ana kahraman kadının bu istek üzerine “eve haç da alınır artık, haç da gelir” gibi sözler sarf etmesi, yöremizde de kullanılan, yeni popülerleşmeye

başladığı dönemde dillenen, tabiri câizse “gâvur icadı” olarak bilinen ve hayatı kolaylaştıran ev aletlerinin kadını tembelleştirdiği yargısını taşır. Bu sebeple hem gâvur icadı olduğu için hem de kadını tembelleştireceği (!) kastedilir.

Tevgé Tanışiv “İlk Görüşme” hikâyesinde, betimlemelerle dolu bir anlatım söz konusudur (*Vagon işégé töböndegé kéyénderé kayışlanıp bötken bér kěşége bilétımdı kürhettém de, toqsayımdı küterép, vagonga min de ménép ultırzım*. “Vagon kapısının dibinde, kıyafetleri kirden kayış gibi olmuş kişiye biletimi gösterdim ve küçük çuvalımı da alarak ben de vagona binip oturdum.”). Metnin girişinde kahramanın köyden kente göçmesiyle başlayan anı tufanı, içerisinde köyde yaşayan insanın “hayatın türlü katmanlarındaki cezbedici şeyleri görmesi mümkün iken” köyden ayrılmamasından bahseder. Hikâye, niteliği içerisinde anısal hafızanın olayların tamamını oluşturduğu bir üslup kullanılarak kaleme alınmıştır. Bu üslup şekli, 1940’lardan sonra kaleme alınan eserlerde çok daha yoğun şekilde görülürken 1927 yılında kaleme alınan bu hikâyede kullanılması, bu türün çok daha erken kullanılmaya başladığını gösterir. Metinde kahramanlar arasında hediye olarak pudra, sabun, tarçın yağı, saten kese gibi eşyaların verilmesi, dönemin kültürünü belirtir. Eserdeki diğer hikâyelere kıyasla en uzun olan bu hikâye, iki bölümden oluşur. Hikâyede *Hukır Tekelê, Sısқан Halışlı, Kěşé Alışlı* gibi Başkurt köy oyunlarından bahsedilir. Metnin aktarımında da bu yöresel oyunlar olduğu gibi aktarılmış, Başkurtça hâlleri korunmuştur. Bu yöreselliğin yanında yan kahraman, *Rimskiy Papa, Telefon* gibi oyunlardan bahseder. Burada bir tenkit söz konusudur. Başkurlara has bu tür yöresel oyunları oynamak yerine, yeni Rus oyunları oynanması eleştirilir. Genellikle evlilik ve tanışma üzerine kurulu bu metinde, evlilik düşünülen kadın kahraman için sürekli olarak bir “alım”dan bahsedilmesi, başka kadınlar için dahi evlilik düşüncesi içeren cümlelerde “almak” olarak nitelendirme yapılması, dönemin eril hâkimiyetini gözler önüne sermekle birlikte, kadının bu konuda bir söz hakkı bulunmayışına yönelik bir tenkit içerir. Yenebiy, bu hikâyede aslında eleştirdiği geleneksel tutumun sosyal hayatta da sorun yarattığını söylemektedir.

Қıvıldı “Kovuldu” hikâyesi uzun bir hikâye olarak dört bölümden oluşur. Anlatım, *İrte kışkırgan keküktêñ başı avırtı*. “Erken öten guguk kuşunun başı ağrır.” (Bu söz, Türkiye’deki “Zamansız öten horozun başını keserler.” atasözü ile ilişkilendirilebilir.), *Birem tigen қолона, sıғарıp қуыған yulına*. “Vereyim demiş taya, çıkarıp koymuş yoluna.” gibi atasözleri ve kalıp sözlerle zenginleştirilir. İlk hikâyede olduğu gibi bu hikâyede de bir tezatlık söz konusudur. Mollalara duyulan sarsılmaz güven, bu hikâyede

ağır şekilde eleştirilir. Ayrıca metinde Çarlık döneminden bir alıntı olarak kullanılan *şhod* “Çar döneminde Rusya’da köy yönetimi üyeleri toplantısı; köy yönetimi meclisi” sözüyle Çar döneminin baskıcı ve adaletsiz yöneticilerine atıfta bulunulur. Bu sözün kullanımı, dolaylı olarak yeni iktidara övgüyü işaret eder. Yani, Çarlık ve Sovyet kıyası da vurgulanmış olur. Çünkü hikâyenin sonunda haklı olan kahramanı köyden kovarlar:

Bil şav-şivza yıyılğan halık geyéptéñ kémde ikenén béle almağanlıktan, şunda uş şhod yıyıp, meselené tikşérérge uylanılar. Hözömtle mullanıñ yırtkışlığı, kom küzlélégé anıqlangas, avıldan bér arba la göşör birmeske, Geyni turahında üzéñ sudқа birév östöne, avıldan kıvırğa buldılar.

“Bu kavgaya toplaşan halk, suçun kimde olduğunu bilmediğinden, orada köy yönetimi meclisi topladı ve sorunu çözmek için düşündüler. Neticede molların vahşiliği, açgözlülüğü açıklanınca köyden bir araba da öşür çıkmayınca, Geyni’yi kendisini mahkemeye vermek üzere köyden kovdular.”

Bu hikâyede, Başkırtların millî kıyafetlerinden *yelen* “göğüs kısmı altın ya da gümüş paralarla süslü, kemersiz bir kıyafet.” kullanımı, Yenebiy’in metinlerinde millî unsurlardan yararlandığını da gösterir: *Ana minéñ kışқа yelendé, itékté keyép yégét himak bulıp al, biselerzéñ ıbir-sıbirı bötmeş.* “İşte benim kısa yeleği, çizmeyi giy de delikanlı gibi ol, kocakarıların ıvır zıvırı bitmez.”

İnspektor “Müfettiş” hikâyesi kısa bir hikâyedir ve bu hikâye kadın ve işçi haklarını savunmak amacıyla yazılmıştır. *Birérmén min hiñe keyéméñdê. – tip, inspektor ménen bérge kapқанан sığıp, soyuzğa yevke halırğa kitté.* “Veririm ben sana kıyafetlerini. – deyip müfettişle birlikte kapıdan çıkarak birliğe ihbar etmeye gitti.” *İké bise div-ekemet kilép, üz-ara talaşıp yatalar iken.* “İki karısı kavga kıyamet gelerek kendi aralarında dalaşıp duruyorlardı.” örneklerinde de görüldüğü gibi iğneleyici bir üsluba sahiptir. Bu hikâyede, neredeyse tüm Kıpçakların millî yemeği olan “Bişparmak” yemeği kullanılarak millî unsurlardan yararlanılır: *Bişbarmaq ta béşken, indé қunақ көтелер.* “Bişparmak da pişmiş, artık misafiri bekliyorlardı.”

Кızras “Kızras” hikâyesi, anlatımın akıcılığı ve olay bütünlüğünü sağlamak amacıyla iki bölümden oluşur. Hikâyede ana kahramanın hayal dünyasından doğan ve çaresizliği anımsatan duygu geçişleri mevcuttur: *Yöregénde bér-bér artlı asıvlı, şatlıqlı қатış дерттер ургını.* “Yüreğinde birbiri ardınca sinirli, sevinçli karışık duygu patlamaları.” Hikâyede asıl olarak, halkını kurtarmak isteyen siyasi karakterin kurduğu hayaller

anlatılmıştır. Başkurtların bal rezervlerinden söz edilerek Başkurt topraklarının doğal zenginliği vurgulanmıştır. *Ƙızrastıñ fronttarza sovét doşmandarın hıpıra huğıp yéñél ƙaytıv ménen, üz avılında ısın sovét hézmetkeré bulıp, yéñ hızğanıp eşley başlavı, küp te ütmeı, ƙot osorgos aslık...* “Kızras’ın cephelerde Sovyet düşmanlarını vurarak hemen dönmesiyle, kendi köyünde gerçek bir Sovyet çalışanı olup kollarını sıvayarak işe başlaması, çok da geçmeden hayattan bezdiren yokluk...” cümlesiyle, Yenebiy’in kendinden bahsettiği de kesindir. Çünkü Yenebiy, 1919’da kendi isteğiyle Kızıl Ordu’ya girer ve ardından Kıpçak İdari Harbi Bakanlığı’nda müdürlük yapar.

Yulbaşar Tırnağında “Eşkıya Pençesinde” hikâyesi, anlatımın akıcılığı ve olay bütünlüğünü sağlamak amacıyla dört bölümden oluşur. Millî çalgıları olan ve adını bitkisinden alan, aynı zamanda bayraklarında da motifi bulunan kuray çalgısı, bu metinde millî bir unsur olarak ele alınır. *Kontsértıbızıñ bérénsé noméri ƙuray hem skripkala “Yanozak” köyön tıñlağız. – tigen taviş ƙıskırıp höylegés möşkehénen öyzö yañğıratıp yéberzé.* “Konserimizin ilk sırası kuray ve kemanda “Yanozak” bestesini dinleyiniz. – diye bağırduğında megafonla evi inletiverdi.” cümlesiyle de müziğe olan ilgi de görülür.

2.3.2. Töhfet Yenebiy’in Hikâyelerinde Şiir

Töhfet Yenebiy, *Tevgé Tanıştıv* “İlk Görüşme” ve *Ƙıvıldı* “Kovuldu” hikâyelerinde, türkü geleneğiyle oluşturduğu şiirler kullanır.

Tevgé Tanıştıv “İlk Görüşme” hikâyesinde, iki şiir mevcuttur. İkisi de dörtlüklerde yazılan bu şiirler, birer türküdür. İlk dörtlüğün uyak düzeni “xaxa” olup tam uyak ve redif kullanılarak ahenk sağlanmıştır. İkinci dörtlüğün ise uyak düzeni “aaxa” olup yarım uyak ve redif kullanılmıştır.

1) *Öfö, tişer, Öfö, tişer,* “Ufa der, Ufa der
Öfönö kürheñ iné, Ufa’yı görsen şimdi.
Tséntralnıy uramında Tsentral caddesinde,
Podruçkom yörheñ iné. Koluma girip yürüseydin şimdi.”

2) *Al da bulır sağıbız,* “Al da olur çağımız,
Göl de bulır sağıbız. Gül de olur çağımız.
Höylegen doşman höylehén, Söyleyin düşman söyleyin
Bérge bulır sağıbız! Birlikte olur çağımız!”

Kıvıldı “Kovuldu” hikâyesinde, tek şiir kullanılmıştır. Bu şiir de bir türküdür ve uyak düzeni “xaxa” olup ikinci ve dördüncü dize arasında redif kullanılmıştır.

<i>1) Anavza gına yatқан kük tübenéñ</i>	“Ahanda yine yatmış gök tepenin
<i>Artlı-artıvzarı küpmé iken?</i>	Süregelen yolları çok muymuş?
<i>Ütken géne gümér işebé yuk,</i>	Geçivermiş de ömür hesapsız,
<i>Kalğan gümér géne küpmé iken?</i>	Kalan ömür yine çok muymuş?”

2.4. TÖHFET YENEBIY’İN DÜZYAZILARI

Töhfet Yenebiy’in bu eserinde 5 düzyazı bulunur. Eserin içerisinde hikâye ve düzyazılar karışık değildir, kendi içlerinde birlikte verilir. Yenebiy, bu yazıların başlıklarında bilhassa nesir olduklarını belirtir. Yenebiy’in bu 5 yazısı farklı yıllarda kaleme alınmıştır. Bu yazılar, hikâyelerden farklı olarak düşünce ve hisleri daha estetik kaygıyla aktaran yazılardır.

Yenebiy, hikâyelerine göre çok daha net ve açık bir anlatımla bu yazıları kaleme alır. Hikâyelerinde realist bir üslubu benimseyen Yenebiy’in bu yazıları da realist üslupla kaleme alınmıştır. Ancak verilmek istenen mesaj ya da eleştirilen gündem hikâyelerine göre daha sert bir dille yazılır. Düzyazılarında hikâyelerinde olduğu gibi betimlemelere başvururken pastoral özelliklerden de yararlanır. Bu yazılar, sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. Ancak hikâyelerinde olduğu gibi bir olay akışı olmadığından ötürü, akıcılığı sağlamak adına çok daha estetik bir dil kullanılır. Bu yazılarda toplam 9 devrik, 27 eksilteli cümle kurulmuştur.

2.4.1. Töhfet Yenebiy’in Düzyazılarında Dil-Üslup ve Biçim İncelemeleri

Éş İlséhé “İş Elçisi” eseri 1927 yılında kaleme alınır. Eserde, bir kadın temel alınarak sert bir dille dinî eleştiri yapılır: *...başındağı kara bolot bulıp torğan kérle şeléndé birgıp, minéñ katқан қударымdı қатı қısır inéñ bit.* “...başında kara bir bulut olan kirli şalını bırakıp, benim donmuş ellerimi sertçe sıkardın.” Eser, kadın hakları temasına yöneliktir. Kadının iş hayatındaki yerine vurgu yapan Yenebiy, *Tevgé Tanışiv* hikâyesindeki gibi, kadının çalışmasının doğanın gereği olduğunu savunur. Özünde işçi kadınlar temasını büyük bir vurguyla kaleme alır. Bu yazıda 3 devrik cümle (*Eyleneñde užılаған ақ sekmenlé, ақ sarıqlı, тақыа кéygen irzerzen қасаһıñмı elle?* “Etrafında dolanan beyaz paltolu, ak çarıklı, takke giymiş erkeklerden kaçabildin mi acaba?”; *Hin tormoštoñ kıзıғı, rehetе şul şel аstında gına tip uylayhıñ buғay.* “Sen hayatın cazibesi, rahatlığı, işte şu şalın altında diye düşünürsün muhtemelen.”) ve 8 eksilteli cümle (*Hin eş*

kızı, min éş yégété – éş ilséhé. “Sen iş kızı, ben iş delikanlısı, iş elçisi.”); 1 ikileme (bk. Tablo 4), 1 yansıma söz (*valtır* “parlak, ıslıl ıslıl eden, ıslıtlı”) ve 2 ünlem (*ana* “işte”; *sév* “şşş, ağlamamayı ya da susmayı bildirir”) kullanılır. Ayrıca bu yazı, *Tevgé Tanışv* hikâyesinde yazarın örtülü otobiyografi kullandığı bilgisini de içerdiği benzerliklerden ötürü destekler niteliktedir. Öte yandan *Kıyıkız Öyzerze* hikâyesinde bir fırın üzerinden yola çıkılarak yapılan eski – yeni çatışması, bu yazıda da aynı temelde vurgulanır.

Yañı Yözzöñ Bérénsé Unı “Yeni Asrın İlk On Yılı” nesrinde, Ekim Devrimi de baz alınarak 1917 yılından başlayıp ilk 10 yılı baz alınır. Bu yazıda Güneş aydınlığı, yeni dönem için bir sembol olarak kullanılır. Metinde *Bozzar, qar kişekteré téyep, yılğalar, soğor-sakırzar ütép ağalar. Kiské tınlık yuk, donya – “fabrika”... Hıvzar şavlayzar, telmeryénder bakıldayzar, öyrekter barkıldayzar, kızıratavzar, tağı elle ni tiklém isémderén hanap bötörgöhöz koş-korttar üzzerénse div-ekemet kileler... Yaz şatlıktarı donya şavlata.* “Buzlar, kar parçaları birikerek, nehirler, tepe bayırlar akıp gidiyorlar. Akşam sessizliği yok, dünya bir “fabrika”... Sular çağlıyorlar, ağaç kurbağaları ve ördekler vaklıyorlar, gezindikçe daha kim bilir adlarını saymakla bitiremeyeceğimiz ne kadar hayvan varsa kendilerince gürültü patırtıyla geliyorlar... Bahar sevinçleri dünyayı ayağa kaldırıyor.” örneğinde de görüldüğü gibi, pastoral imgelerden sıklıkla yararlanılır. Devrimin getirdiği fabrikalaşma, doğayla betimlenerek bir güzelleme yöntemiyle anlatılır. Özellikle içerisindeki şiirle de Ekim Devrimi’nden sonraki dönemin övgüsü yapıp Devrim yanlısı olmayan kesim eleştirilir. Anlatımı sade, anlaşılır ve açıktır. Realist bir üslupla kaleme alınmıştır. Bu yazıda 11 eksiltili cümle (*Etesterzéñ yégerlé kikiriküklevzeré.* “Horozların kuvvetli ötüşleri.”) ve 1 devrik cümle (*Tormoştoñ éské kışınıñ yazın hanhız yıldar uzğas kına, hanhız kéşeler helek bulğas kına kürzék béz bına.* “Hayatın içinden kışıyla da yazıyla da sayısız yıllar geçtiğinde, bir tomar insanın helak olduğunu da gördük biz.”) kullanılmıştır. Ayrıca yazıda 7 ikileme (bk. Tablo 4), 6 yansıma söz (*bakılda-* “vak vak etmek”; *barkılda-* “bark bark diye ötmek”; *fuy-y-y, sıyık sıyık, fuy-y-y* “fuyy, cik cik, fuyy”; *gak-gan-gan* “gak-gan-gan, kaz sesini bildirir”; *kikirikük* “horoz sesini bildirir”; *şavla-* “çınlamak, uğuldamak”) ve 2 ünlem (*éy-y-y* “ey, birine seslenildiğinde söylenen ünlem” ; *e* “... ya!”) mevcuttur.

Kötövsé Şerey “Çoban Şerey” adlı yazısı, 1928 yılında yazılmıştır. Bu yazı, eğitim temasını vurgular. Adından da anlaşılacağı üzere pastoral, açık ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Kısa bir yazı olduğu için akıcılık sorunu yoktur, akıcı bir yazıdır. Köylü halkın Sovyet öncülüğünde okuması ve eğitim alması gerektiği vurgulanır. Diğer yazılar

gibi bu yazı da içerisinde şiir barındırır ve ayrıca diğer hikâye ve düzyazılarında olduğu gibi dinî eleştiri söz konusudur. Buna bağlı olarak *Töşterénde* “albastı”, “yén”, “ubırzar” *kürép hataşıp yoklaşan avıl biselerén ul şulay uyattı*. “Rüyalarında “albastı”, “cin”, “hortlak” görerek uyuyan köyün kadınları işte böyle uyandı.” örneğinde de görüldüğü gibi dinî terim ve adlandırmalardan yararlanılır. Öte yandan kullanılan *Ülgen hıyır hötlö bula*. “Ölmüş sığır sütlü olur.” atasözünün, ilişkili olabileceğini düşündüğümüz ve Afyon / Merkez ağzında rastladığımız diğer varyantı ise şöyle olabilir: *Yiğit evleneceği sene, öküz öleceği sene çok çalışmış*. Bu yazıda, eksilteli cümle kullanılmazken 3 devrik cümle (*Kötövén utlavğa taratıp, tav itegéne kıрын yatıp, küpten tügél géne yér aştına kümélgen ata-eséhén hağınıp, küpmé géne yeşter tükmené yeş Şerey*. “Sürüsünü otlanmaya bırakıp dağın eteğine doğru uzanarak, yakınlarda toprağa verdiği anne babasını özleyip az mı gözyaşı döktü genç Şerey.”; *Kötövzé yakşı köte torğaynı, kayhı ilderge kitép azaşıp üldé iken, bağırkayıñ*. “Sürüye iyi bakmıştı, hangi memleketlere gidip yolunu şaşırıp öldü, zavalılık.”; *Sovét şul, sovét. Sovét bulmaha, kém şulay itér iné bil yégétté*. “Sovyet işte bu, Sovyet. Sovyet olmasa, kim böyle yapardı bu delikanlıyı?”) kullanılır. Yazıda, “Sovyet, kolhoz” ve şiirde “Bismillah” gibi siyasi ve dinî terimler de mevcuttur. Ayrıca 4 ikileme (bk. Tablo 4), 2 yansıma söz (*şartlat* “patlatmak, havaya uçurmak”; *heş heş* “hiş hiş”) kullanılırken ünlemlerden yararlanılmamıştır. Ayrıca bu hikâye de tıpkı diğer hikâyelerinde olduğu gibi (Çatısız Evlerde, İlk Görüşme) Yenebiy’in hayatından kesitler görülür. Hikâyenin kahramanı Çoban Şerey’in devrimden sonra üniversiteye başlaması ile, Yenebiy’in devrimden sonra Moskova’da Sverdlov üniversitesinde okumaya başlaması üzerinden bu çıkarım yapılabilir (Bayımov, 1984: 7).

Ut Yılğaları Aqqan Yerge Bar “Ateş Nehirlerinin Aktığı Yere Git” yazısı 1928 yılında yazılmıştır. Bu metinde yazar, eserdeki diğer yazılarına kıyasla, daha uzun cümleler kurar. Pastoral bir üslupla kaleme alınan bu metinde, tüm yazılarında da olduğu gibi bir doğa betimlemesi mevcuttur. Günlük hayatından yola çıkarak yenileşme ve yenilik temasını vurgular. Diğer yazılarında da kendisini gösteren karşılaştırma durumu, bu yazısında da hissedilir. Yazar bu metinde, kullandığı istiare sanatıyla doğayla iç içe olan benliğini yansıtır. Öte yandan nesirde lir çalgısından bahsedilerek -*Yulbaşar Tırnağında* hikâyesinde olduğu gibi- müziğe yönelik ilgi de belirtilir. Yazarın eserdeki diğer metinlerden farklı olarak bu metin, birden fazla şiir içerir. *Unda uttan yahalgan méñ başlı yılan töşlö borğolanıp, yuğarınan tübenge atılıp, tuğtavhız ağıp torğan ut yılğaları,*

ut şarlavıktarı kürérhéñ. “Orada ateşten meydana gelen bin başlı yılan gibi dönüp durarak, yukarıdan aşağıya atılıp, dur durak bilmeden akıp duran ateş nehirleri, ateş şelaleleri görürsün.” cümlesiyle yazar mitolojiye de değinir (bk. Şahmeran, Medusa). Batı mitolojisinden örneklerle anlatılan sanayi gelişimi, Töhfet Yenebiy için “batılılaşma” yani yenileşmeyi temsil etmektedir. ...*koyaş kıızıvlığın éséne alıp görlep yatқан domna méyésteré aldında kızara bürtép, yügérgélep yörögen méñlegen batırzarzi kürérhéñ.* “...Güneş sıcaklığını içine alarak gürleyip duran döküm fırınları önce kızarıp kabarcık, sağa sola koşturarak giden binlerce kahramanı görürsün.” cümlesinde ise işçiye övgü vardır. Bu metinde, 7 eksiltili cümle (*Östöne қоларға торған теке қайалар.* “Üstüne devrilmiş duran sarp kayalar.”) ve 1 devrik cümle (*Fayzahız uyзар diñgézende aқıl arıtıv böğöngö kешé ешé түгél, қустım.* “Faydasız düşünceler denizinde akıl yokmak günümüz insanının işi değil, kardeşim.” kullanılmıştır. Ayrıca metinde 5 ikileme (bk. Tablo 4), 3 yansıma söz (*görle-* “gür gür etmek”; *sıltıra-* “çin çin diye ses çıkarmak; şırl şırl etmek”; *şavlat-* “çınlatmak, gürültü etmek”) ve 1 ünlem (*ana(v)* “işte, aha”) mevcuttur.

Yırtılған Тиңлық “Yırtılan Sessizlik” eserdeki son yazıdır. 1929 yılında yazılmıştır. Bu yazının başlangıcında ve bitişinde şiirler kullanılır. Metin, diğer metinlere nazaran çok daha kısadır. Metinde, dine yönelik sert bir eleştiri mevcuttur. Mescitlerin okula dönüştürülmesi bayram niteliğinde yansıtılır. Yazara göre, *Küñéldé igép torған, tutıққан yartı ay hındırılıp, uniñ urınına böyök köreştéñ yéñév bayrağı élengen.* “Gönlü burup duran, paslanmış yarım ay yarıp, onun yerine büyük mücadelenin zafer bayrağı asılmış.” cümlesinde de görüldüğü üzere, din ve eğitim arasında olan “savaş”, Sovyetler sayesinde kazanılır. Bu metinde Güneş’ten, siyasi bir sembol olarak yararlanılır. “Kızıl Bayrak, Sovyet” gibi siyasi terimler kullanılır. Metinde, aynı zamanda kız çocuklarının eğitimi de örtülü şekilde vurgulanır. Bu yazıda 1 eksiltili (*Yeş yérzé yılmayıp yulıтқан қояştıñ irtengé sıvaғında қıvanışıp yügergen böğöngönöñ böğöngö balaların қарası.* “Genç toprağı tebessüm ederek ısıtan Güneş’in sabahki ışığında sevinerek görünen bugünkünün, bugünkü yavruların bakışı.”) ve 1 devrik cümle (*Қояş bildelé бéyéклéкке үрмеленé indé.* “Güneş belirli bir yüksekliğe tırmanıyor şimdi.”) mevcuttur. Ayrıca, nesirde 1 ikileme (bk. Tablo 4) ve 1 yansıma söz (*şavla-* “çınlamak, uğuldamak”) kullanılırken, ünlem kullanılmamıştır.

2.4.2. Töhfet Yenebiy'in Düzyazılarında Şiir

Töhfet Yenebiy'in bu eserde 5 düzyazısı mevcuttur. Bu düzyazılar, içlerinde muhakkak bir ya da birkaç şiir barındırır. Bu şiirler genellikle bir uyak düzeninde ve türkü türünde kaleme alınmıştır. Bu da açıkça halk edebiyatı geleneklerinin 20. yüzyıl başlarında yaşatılmaya devam ettiğini gösterir niteliktedir.

Êş Îlséhé "İş Elçisi" metni, içerisinde 3 kıtalık dördlükler barındırır. Serbest ölçüyle kaleme alınan bu dördlükler, kendi içlerinde farklı şekillerde uyak düzenlerine sahiplerdir. Orijinal metne göre ilk dördlük "xaxa" düzenine, ikinci dördlük "xbxb" düzenine ve üçüncü dördlük "xcxc" düzenine sahiptir. Dördlüklerde hece ölçüsü 8-9-10 şeklinde ve karışık olarak değişkenlik göstermektedir. İlk dördlükte zengin kafiye, ikinci dördlükte zengin kafiye ve üçüncü dördlükte zengin kafiye ile redif kullanılır. Şiirde özgürlüğe ve açlık savaşına vurgu yapılmıştır. Kullanılan dinî tenkitlerin yanı sıra Ekim Devrimi'nden sonraki aydınlık dönemin övgüsü de şiirde mevcuttur.

1) <i>Bézze kös, alda êş, béz irékte,</i>	"Bizim gücümüz önce iş, sonra özgürlükte
<i>Hur inék, qol inék béz élék,</i>	Aşağılık idik, kul idik biz önce
<i>Hurlanğan, uramdargā bırgılğan,</i>	Aşağılanmış, sokaklara atılmış,
<i>Asıqqan, yabıqqan béz inék.</i>	Acıkan, zayıflayan biz idik."

2) <i>Qara töndöñ qara şarşavzarı</i>	"Kara gecenin kara çarşafı,
<i>Yırtıldı, yaqtı kön balkını.</i>	Yırtıldı, parlak gün ışıldadı.
<i>Aldağı yuldağı kertelerzé</i>	Öndeki, yoldaki çitleri
<i>Yandırzı Oktyabr yalqını.</i>	Yaktı Ekim yalazı."

3) <i>Yul tottok, béz kitték yaqşı könge,</i>	"Yol kestik, biz gittik iyi bir güne,
<i>Êş ösön bélekté hızğanıp.</i>	İş için kolları sıvayarak
<i>Béz kümek, méñlegen êş geskeré,</i>	Biz birlikte, bine yakın iş askeri,
<i>Êşlerbéz bégelep, kuźgalıp.</i>	Çalışırız hep birlikte oynayarak."

Yañı Yözzöñ Bérénsé Unı "Yeni Asrın İlk On Yılı" adlı eseri, Ekim Devrimi de baz alınarak 1917 yılının ilk 10 yılına yönelik olarak 1927 yılında yazılmıştır. Diğer metin içi şiirlerden farklı olarak bu metinde kaleme alınan şiir, serbest ölçüyle yazılır. Belirli bir kafiye ya da uyak düzeni yoktur. Şiirde açıkça devrimden sonraki 10 yıla övgü yapılır.

Bıl – Oktyabr.

*Bına unıñ un yıllığı.
Böte intékkenderge rehet tormoş sırayı.
Milliondar şatlana.
Donyala sağıştırır mömkin bulmağan
küñéllélék
Donya huğışı yéñév derté utında yana.*

“İşte bu, Ekim.
İşte onun on yılı.

Bütün eziyetlere rahat bir hayat yüzü.

Milyonlar seviniyor.

Dünyada karşılaştırılması mümkün olmayan

keyif

Dünya savaşı zafer coşkusunun ateşinde yanıyor.”

Kötövsé Şerey “Çoban Şerey” yazısı içerisinde kaleme alınan şiir, iki dörtlükten oluşur. Hece ölçüsü, 8-9-10 şeklinde değişiklik göstermektedir. İlk dörtlüğün uyak düzeni “xaxa”, ikinci dörtlüğün uyak düzeni ise “aaxa” şeklindedir. İlk dörtlükte ikinci ve dördüncü dize arasında redif kullanılmıştır. İkinci dörtlükte redifler ve ikinci ile dördüncü dize arasında tam uyak kullanılmıştır. Şiirde eğitimden önce ve eğitimden sonra vurgusu, dinî eleştiri temelinde yapılır.

<i>1) Uttar sesregende küz aldında,</i>	“Işıklar saçıldığında gözünün önünde,
<i>Bismillanan başka hüž tapmay,</i>	Bismillah’tan başka söz aramıyor,
<i>Qaltıranıp torğan kırkıvınan</i>	Kıpırdanıp duran korkusundan
<i>Küz kabağın da kužgatmay;</i>	Göz kapağını bile oynatmıyor.”

<i>2) Köslö yeşén Şerey kükregende,</i>	“Güçlü gençliği Şerey’in göğsünde,
<i>Qoyaş utı unıñ küzénde.</i>	Güneş ışığı onun gözünde.
<i>Hežér indé uttar sesrep tora,</i>	Şimdi artık ışıklar saçılıp dursun,
<i>Yeş Şereyžéñ her bér hüžende.</i>	Genç Şerey’in her bir sözünde.”

Ut Yılğaları Akkan Yerge Bar “Ateş Nehirlerinin Aktığı Yere Git” metninde, 4 şiir mevcuttur. Bu şiirlerin birer türkü olduğu, metinde şiirlerin devamında belirtilir. İlk

iki şiir dörtlüklerle yazılır fakat son 2 şiir serbest llerdedir. İlk şiir dörtlükten oluşur ve uyak düzeni “aaxa” dır. Redifler kullanılır. Sabit olmamakla birlikte 10-11 hece ölüsüne sahiptir. Şiirde kişileştirme ve dilek söz konusudur. İkinci şiir dörtlükten oluşur ve “axbx” uyak düzenine sahiptir. Hece ls 9-10-11 şeklinde, belirli bir düzene sahip değildir. Tekrar eden uyaklı dizelerde yarım kafiye ve redif kullanılır. Bir nceki dörtlükteki gibi bu dörtlükte de bir kişileştirme ve dilek söz konusudur. nc şiirde de diğerleri gibi kişileştirme en net hliyle mevcuttur. 8 dizelik bir şiirdir, dolayısıyla kendi içerisinde iki bölümde ele alınabilir. İlk dört dizesinde bir uyum bulunamazken ikinci drt dizesinde önceden de gördüğümüz “xaxa” uyak düzeni vardır. Dizelerin 9-10-11 hece lleri vardır. Uyak düzenine sahip olan dizelerde tam uyak ve redif kullanılır. Son şiirde kendi içerisinde kafiyeli ve redifli dizeler mevcuttur. Belirli bir düzende kaleme alınmamıştır ancak genel itibarıyla 10-11 hece lsyle yazılmıştır. Yeniliğe yönelmeyi temele alan bir şiirdir. Özellikle *Utlı yırzar yırta hin bzge*. “Ateşli türküler söyle sen bize.” dizesinde de belirtildiği gibi türkü geleneğinden yararlanılmıştır.

1) <i>Tań ylder bulıp iře alham,</i>	“Tan yeli olup esebilsem,
<i>Turęay bulıp talęa başa alham,</i>	Sere olup dala konabilsem,
<i>Halkın şişmekeyzy sıltırıp ağıp,</i>	Serin pınarlar gibi şırıl şırıl akıp,
<i>Yregm kılin mońlo sirte alham.</i>	Kalbimin telini ahenk içinde alabilsem.”

2) <i>Tav kkreg bulha bıl kkregm,</i>	“Dağ gğs olsa bu gğsm,
<i>Tke kayalaręa tiń bulha.</i>	Sarp kayalara denk olsa.
<i>Yregmdeğ altın-kmşterz</i>	Yreğimdeki altın-gmşleri,
<i>Kkke hirpr inm min bulham.</i>	Gğe serper idim ben olsam.”

3) <i>Borolop-borolop ağa ak yılęa.</i>	“Dne dne akıyor ak nehir.
<i>Tuğayzarı yeşl şemeğe.</i>	Vadileri yeşil hkisi.
<i>Kz yğrtp khz urmanına,</i>	Gz boyayıp ksz ormanına,
<i>Kńl yıvatamın, ismaham.</i>	Gnl avuturum, hi olmazsa.
<i>Min zm tav, kz yeşterm yılęa.</i>	Ben dağım, gzyaşlarım nehir.
<i>Kzzer kl, krpkter - kamışı.</i>	Gzler gl, kirpikler kamışı.
<i>Seskeyzerm bulha yeşl urman.</i>	ieklerim olsa yeşil orman.
<i>Krmeş inm donya hağışı.</i>	ekmez idim dnya hasreti.”

4) <i>Ut yılğaları aqqan yérge bar.</i>	“Ateş nehirlerinin aktığı yere git.
<i>Ut yılğaları aqqan yérzerze</i>	Ateş nehirleri akan yerlerde
<i>Yañılar hayın yañılar tıvalar.</i>	Her yeniler yeniden doğarlar.
<i>Sékund hayın hinéñ üz aldıña</i>	Her saniye senin önüne
<i>Yañı tıvğan handar kuyalar.</i>	Yeni doğmuş sayılar koyarlar.
<i>Yañılar tıvıp torğan yérge bar za,</i>	Yenilerin doğup yaşadığı yere git de,
<i>Yañı uyzar tıvır küñélde.</i>	Yeni düşünceler doğur gönülde.
<i>Yörek kıldarındı utka man da</i>	Yürek tellerini ateşe ban da
<i>Utlı yırzar yırla hin bézge.</i>	Ateşli türküler söyle sen bize.”

Yırtılğan Tıñlık “Yırtılan Sessizlik” adlı yazısı, eserdeki son yazıdır. Bu nesir, diğer nesirlerden farklı olarak bir dördlükle başlamaktadır. Nesirde, biri başta biri sonda olmak üzere iki dördlük kullanılmıştır. İlk dördlük “xaxa” uyak düzenine sahiptir ve kendi içlerinde uyaklanan dizelerde yarım uyak ve redif kullanılır. Dördlükte, net bir şekilde mescitlerin okula Sovyetler eliyle dönüştürüldüğünden bahsedilir. Diğer şiirlerde görüldüğünden farklı olarak 7’li hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. İkinci dördlük 7-10 hece ölçüleriyle yazılır ve “xaxa” uyak düzeni kullanılır. Ayrıca ikinci ve dördüncü dizeler kendi içerisinde tam uyak ve rediflerle, birinci ve üçüncü dizeler kendi içerisinde yalnızca rediflerle uyaklanır. Mescitlerin okullara dönüşmesi, bayram niteliğinde ve büyük bir övgüyle yansıtılır.

1) <i>Kızıl bayraq yélbérler</i>	“Kızıl bayrak dalgalanır
<i>Mesét manarahında.</i>	Mescit minaresinde.
<i>Mesétter mektepke eylene</i>	Mescitler mektebe dönüşür,
<i>Sovét zamanahında.</i>	Sovyet zamanesinde.”

2) <i>Küp baştarzı başkan şomlo tınlık</i>	“Pek çok başı eğen uğursuz sessizlik
<i>Şanlı, danlı yırtıla.</i>	Anlı şanlı yırtılıyor.
<i>Al seskeler atқан küñéllélék –</i>	Pembe çiçekler açan keyifli,
<i>Fenlé. Yemlé kön kile.</i>	Bilimli, görkemli günler geliyor.”

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Türk edebiyatı, gelişen toplumsal olaylar neticesinde kendi içerisinde dönemlere ayrılarak ele alınır. Her dönemin kendine has bir söz varlığı, zihniyeti ve edebî birikimi mevcuttur. Bu edebî birikimlerin incelenmesiyle dönemin dili, yaşantısı ve gelişimi hakkında çıkarım ve tespitlerde bulunmak mümkündür. Bundan dolayı, ilk dönem Başkurt Sovyet edebiyatı içerisinde yer alan realist-milliyetçi yazar ve şairlerden Töhfet Yenebiy'in *Tevge Tanıştıv* "İlk Görüşme" eseri temel alınmıştır. Bu eserin aktarımlarıyla edebî bağlamda bilinirliğini arttırmak ve bu kıymetli yazar sayesinde Başkurt dilinin ve 1920'lerdeki Başkurt edebiyatının gelişimini gözlemlemek hedeflenmiştir.

Töhfet Yenebiy'in bu eserinin ilk basımı için kaynaklarda 1932 (bk. Ruviki) ve 1935 (bk. NEBRB) yılları belirtilir. Söz konusu yıllar kesin olmamakla birlikte, 1932 yılı ansiklopedik kaynaklarda daha çok anılmaktadır ancak bu bilginin de tek bir kaynaktan yayıldığı olasılığını göz ardı etmemek gerekir. Bu müphemliğin giderilmesi hususunda eserlere ulaşılmaya çalışılmış ancak söz konusu baskılar elde edilememiştir. Bu çalışmada ele aldığımız eser ise, 1984 basımıdır. Kiril alfabesiyle kaleme alınan bu nüshada, çoğunlukla topluma yönelik eleştiri ve kaygılar mevcuttur. Bu eleştiri ve kaygılar hikâye ve düzyazılarda, kimi zaman halka bir serzenişle; kimi zaman da çok sert bir eleştiriyle verilir. Hikâye ve düzyazıların söz varlığı incelemeleri, Başkurt halkında ilk dönem Sovyet dilinin nasıl ve ne şekilde kullanıldığını gösterir. Üslup incelemeleri ise, ilgili dönemde yaşanan toplumsal olayları ve bu olayların Sovyet açısından toplum psikolojisine, duygu dünyasına etkisini çok daha net bir şekilde görme açısından önemlidir. Bu sebepten hem köy insanıyla iç içe olan hem de siyasi bir kimliği de bulunan Töhfet Yenebiy'in bu eserini incelemek, dönemin dil ve kültürünü, siyasetini, eğitim ve refah seviyesini görmek adına elzemdir. Yenebiy'in hikâyelerinde kahramanların yoksul karakterler olmasıyla, dönemin refah seviyesinin düşük olduğu net bir şekilde anlaşılır. Unutmayalım ki, Sovyet edebiyatı her zaman yoksul ve köylüyü destekler. Sovyet edebiyatındaki kahramanlar, hakkı yenen yoksul ve köylülerdir. Çatışılan taraf ise feodaller, aristokratlar, ağalar, beyler ve burjuvalardır. Bu destek, Sovyet bayrağında kullanılan orak ve çekiç sembolleriyle de anlaşılır.

Töhfet Yenebiy'le alakası dikkat çekici noktalardan biri de, Sovyet öncesinde Türkçülük ve milliyetçilik gibi oluşumlarda kendisini gösterirken, Sovyetle birlikte 'Devrim'in ona doğru yolu göstermesi' ile (Bülekov, 1991: 390) Sovyetin yanında olmasıdır. Fakat kaleme aldığı *Kızras* hikâyesinde görülen Sovyet sistemine yönelttiği

eleştiri, kendisinin “halk düşmanı” olarak mimlenmesine sebep olmuş olabilir. Özellikle Sovyetin sansürü öncesi dönemde yazılmış olan bu eserle birlikte kendisini 1938’deki kıyım listesine sürüklemiş olabilir.

Töhfet Yenebiy’in kaleme aldığı bu hikâye ve düzyazılar, dönemin Rus Sovyet hikâyeciliğinde de görüldüğü gibi gerçeklik temelinde (bk. Gürsoy, 2018) kaleme alınır. Yenebiy, realist eserler veren bir yazar ve şairdir. Bu realizmi, hikâyelerini kendi hayatından kesitlerle süslemesi de destekler. Hikâyelerinde kullandığı zamanları gramatik zaman ve dönemsel zaman olarak iki başlıkta ele almak mümkündür. Yenebiy’in hikâyelerinde eleştiriler, dönemsel zaman olarak Çarlık ve Sovyet kıyası üzerine, eski-yeni çatışması şeklinde kuruludur. Yenebiy, eski olarak nitelendirdiği görüş ve düşünceleri dinî inançla ilişkilendirerek de sert bir eleştiri yapar. Bu dinî eleştirinin zemininde ise, Çarlık döneminde yaşayan ve Ruslar tarafından çok eleştirilen din adamı Grigori Rasputin’in olduğu bir gerçektir. Sovyetler Birliği’nin dinsizleştirme politikası da Sovyet yazarı Yenebiy’in dinî eleştirilerinde oldukça etkilidir. Bu dönemde gelenekselciliği ve eskiyi savunan kesime karşı M. Gafuri’nin, B. İşemgol’un ve T. Yenebiy’in eserleri, bir protesto niteliği taşır (Höseyénov, 1991: 51).

Eserindeki hikâye ve düzyazılar, 1926-1929 yılları arasında kaleme alınmıştır. Dolayısıyla belirtilen yıllarda yaşayan söz varlığı içerisinde kullanılan siyasi terminoloji, Sovyet döneminin 1920’li yılları içerisinde dönemlere ayrılmasıyla tasnif edilebilir. Dönemin siyasi ve toplumsal gelişmelerinden doğan yeni söz ve terimler, dilde direkt olarak kullanıma girer. Günümüze ulaşmayan 1920’lerin söz varlığı birikimi, dönem içerisinde kaleme alınan diğer eserlerle ve Sovyet’in daha sonraki dönemleriyle de kıyaslanarak net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu kıyas, tezimizin kapsamını ve zaman sınırını aşabileceği endişesiyle ele alınmamıştır. Böyle bir kıyas çalışmasının ayrıca yapılmasının, Başkurt diline fayda sağlayacağı kanaatindeyiz.

Eserde toplam 6 hikâye ve 5 düzyazı bulunmaktadır. Her biri farklı yıllarda kaleme alınmış bu yazılar, realist bir üslupla oluşturulduklarından ötürü metinlerde estetik kaygı geri plandadır. Hikâye ve düzyazıların içerisinde, 139’u Arapça, 47’si Farsça ve 131’i Rusça olmak üzere toplam 316 söz alıntı olarak tespit edilmiştir. İlgili tespitin verileri, tüm detaylarıyla tezimizde dil bölümünde tablolar hâlinde sunulmuştur (bk. Tablo 1). İlgili dönemle kıyaslandığında, Rusça alıntı sayısının neredeyse Arapça alıntı sayısı kadar fazla olması, Rusça’dan alınan sözlerin hızla arttığını ancak Arapça’dan alınan sözlerin duraksama döneminde olduğunu gösterir. Rusça alıntılar, hikâye ve

düzyazılarda genellikle yenileşmeyi temsil eden kavramlardan ve siyasi terimlerden oluşur: *Parovoz* (2) “Lokomotif”; *Pékar* “Fırıncı”; *Pékarna* (12) “Fırın”; *Radio* (6) “Radyo”; *Traktor* “Traktör”; *Méliorativniy* “Toprak iyileştirme”; *Prédsédátél* (3) “Başkan”; *Şhod* “Köy yönetim meclisi”; *Sovét* (9) “Sovyet; birlik”; *Soyuz* (7) “Birlik”. Bu alıntılar, metinlerde kök hâliyle kullanılan alıntılardır. Ancak kimi alıntılar da, metinlerde Türkçe ekler yüklenerek kullanılır ve yüklendikleri eklerle kalıplaşarak Türkçeleşir. Hikâye ve düzyazılarda, sözlerin 24’ü Arapça, 12’si Farsça ve 4’ü Rusça kök olmak üzere, bu köklerin Türkçe eklerle kalıplaşarak Türkçeleşmiş şekilde kullanılan toplam 51 söz tespit edilmiştir. İlgili tespitin tüm verileri, tablolar hâlinde tezimizin dil bölümünde ele alınmıştır (bk. Tablo 2). Bu sözler, Başkurtçanın edebî sözlüklerinde de köklerinden ayrı şekilde ele alınırlar. Dolayısıyla, zaman içerisinde kendine has farklı anlamlar meydana gelmiş olabilir. Bu türetimlerin hangi vakit olduğu bilinmemekle birlikte, dili zenginleştirdiği söylenebilir. Ayrıca, bu 11 metinde toplam 8 diyalektolojik söz tespit edilmiştir: *Alayımselé* - *Kıyselé*; *Bayalıv*; *Bulgırı*; *Dehe* - *Żaha*; *El*; *Evretév*; *Kızırataw*; *Torgaynısı*. Ek olarak 10 yazı dilinde tespit edilemeyen söz *Baya*; *Bırgıv*; *Boşorgos*; *Buz Balasılık*; *Ellév Ellév*; *Ettegénehé*; *Hoklandırırılık*; *İnsék*; *Razbuy*; *Uratiñkırav* ve sözlüklerde tespit edilemeyen 41 yan anlam metinlerde kullanılmıştır.

Hikâye ve düzyazılarda anlatımı pekiştirmek ve daha ikna edici kılmak maksadıyla ikileme ve tekrar gruplarına başvurulmuştur. Eserdeki hikâyelerde toplam 80; düzyazılarda ise toplam 16 farklı ikileme ve tekrar grubu kullanılmıştır. Bu kullanım verileri tezimizde tablolar hâlinde sunulmuştur (hikâyeler için bk. Tablo 3; düzyazılar için bk. Tablo 4). Bu grupların cümlelerdeki görevlerinin tespitinin bilgisi ise bize dilin gramatik gelişimine dair bilgiler verir. Cümledeki görevleri tasnif edildiğinde, hikâyelerde kullanılan ikileme ve tekrar gruplarının 18’i ad görevinde; 12’si sıfat görevinde; 54’ü zarf görevinde cümle içerisinde kullanılmıştır. Düzyazılarda ise veriler çok daha azdır. Çünkü anlatım hikâyelerdeki gibi dolaylı değil doğrudan olduğundan ötürü, anlatımı pekiştiren ikileme ve tekrar grupları hikâyelere göre çok daha sınırlıdır. Düzyazılarda kullanılan ikileme ve tekrar gruplarının 4’ü ad görevinde; 2’si sıfat görevinde; 9’u zarf görevinde cümle içerisinde kullanılmıştır. Bu veriler tezimizde tablolarla da sunulmuştur (bk. Tablo 5-6-7-8).

Yenebiy, hikâye ve düzyazılarda devrik ve eksiltili cümlelerden de yararlanarak sanatsal üslubunu destekler. Hikâyelerde toplam 86 eksiltili; 153 devrik cümle kurulmuştur. Her bir hikâyenin içerisindeki devrik ve eksiltili cümleler tespit edilmiş

olup, söz varlığı bölümünde dil özellikleri olarak ele alınmıştır. Düzyazılarında ise 9 devrik ve 27 eksiltili cümle kurulmuştur. Bu devrik ve eksiltili cümle kullanımı, Yenebiy'in konuşma dilini yazı diline yaklaştırarak eserlerini doğal bir dille verme maksadını taşır. Bu da Sovyet realizminin Yenebiy'in üslubuna yansımalarıdır.

Yenebiy'in düzyazılarında kendi şiirleri de mevcuttur. Bu şiirler genellikle türkü geleneğiyle yazılmıştır. Modern millî edebiyatın henüz yeni olduğu bu 1920'li dönemde, Töhfet Yenebiy'in hikâye ve düzyazılarında şiirlere de yer vermesi, çok önemlidir. Çünkü bu şiirler, halk edebiyatı geleneklerinin modern millî edebiyatla iç içe olduğunu gösterir. Ayrıca, Yenebiy'in de modern millî Başkurt edebiyatını halk edebiyatı zemininde oluşturma ve geliştirme isteği, hikâye ve düzyazılarında kullandığı türkülerle anlaşılabilir.

Yazarımız gençlik yıllarından itibaren köy halkıyla iç içe bir yaşam sürdürdüğünden dolayı, anlatımı oldukça doğal ve akıcıdır. Hikâye ve düzyazılar, kendi içlerinde bölümlere ayrılırlar. Anlatımın bölünmesi, okuru anlatılmak istenenden uzaklaştırdığı düşüncesiyle hikâyeler bölümler hâlinde verilmiştir. Hikâyelerin bölümler hâlinde verilmesinin bir diğer ve en önemli nedeni ise, kendisi de zaten bir gazeteci olan Töhfet Yenebiy'in bu hikâyeleri gazetede tefrika ettirdiği düşüncesini doğurur. Hikâye ve düzyazılardaki doğa ve köy betimlemelerinin iyi yapılmasının sebebi ise yine Yenebiy'in doğa ve köy halkıyla iç içe sürdürdüğü yaşamıdır.

Eserde kaleme aldığı toplam 11 yazının tümünde temalar doğal olarak toplumsaldır. Yenebiy, genellikle kadın hakları, işçi hakları, Sovyetin getirdiği yeni düzeni ele alır ve eskiyi devam ettirmek isteyen halkı eleştirir.

Töhfet Yenebiy, hikâye ve düzyazılarının kurgularında kendi gerçekliğini aşamaz. Metinlerde muhakkak Yenebiy'in hayatından birer parça görürüz:

Hüz arahında şunı la eytép kitérge kerek:

Élékké zamanda yarlı balalarına ukıv éşé bik kıybatka töşe torğaynı.

Yarlı ukıvsılar, uram hépérév, dvornik bulıv, pristanderze barjağa suyn téyev kévék éşterzéñ béréhéñ de qaldırmay (s.60) torğaynılar. Sönki yey könö éşlep, az-maz aqsa tapmağanda, kış ukıvızı başqa la kiltérerge mömkin tügél iné.

Bér meldé miñe qalanıñ “ataqlı” meżreselerénéñ béréhénde ukıvsı Möjehit isémlé yégétté pékarnala qamur basırğa öyretérge tura kildé.

Eger že ul kamır başırga öyrenhe, uniñ kış uķıvı ménen temin itélévê kürenép tora iné. Min üžém pékarnala kamır başırga biş hum birép öyrenge bulham da, Möjehitke buş öyretmeksé buldım.

“Laf arasında şunu da belirtmek gerekir:

Evvel zamanda yoksul çocuklarına okuma işi çok pahalıya patlıyordu.

Fakir öğrenciler, cadde süpürmek, kapıcılık yapmak, iskelelerde dubaya eritilmiş demir doldurmak gibi işlerin birisini de bırakamıyorlardı. Çünkü yaz günü çalışıp az biraz para kazanmayınca, kış okuluna gitmenin başka türlü mümkün değildi.

Bir dönem bana şehrin “ünlü” medreselerinden birinden Möcahit adında delikanlı bir öğrenciye, fırında hamur yapmayı öğretmek düştü.

Eğer o hamur yapmayı öğrenirse, kış okulunu temin etmiş olacaktı. Ben kendim fırında hamur yapmayı beş sum verip öğrenmiş olsam da, Möcahit’e bedava öğretmek istedim.”

Bu örnek, *Tevge Tanıştıv* “İlk Görüşme” hikâyesinden alınmıştır. Örnekte net bir şekilde Yenebiy’in hayatından bir kesit görülür çünkü Yenebiy de henüz genç bir delikanlıyken 1913-15 yılları arasında Kazak çocuklara möldekelik yapmış, 1915 yılında ise Ufa’da iskelede yük istifleyici, fırınlarda hamur yoğurucu ve pişirici olarak çalışmıştır (Bülekov, 1991: 389). Yazarın hayatından bir kesit içeren diğer bir örneği de *Kızras* “Kızras” hikâyesinde görürüz. Yazarımız, 1919 yılında gönüllü olarak Kızıl Ordu’ya girmiştir:

Ul, üžénéñ avılına kızıldar kilgen saķta küñélê bulıp yazılıp, Kızıl Armiya safına bargas, kızıl frontta eşseler hem avıl yarlılarınıñ irék ösön yen ayamay doşmandar ménen huğışıvzıların küž aldına kiltérép bastırzı.

“O, köyüne Kızıllar geldiğinde, gönüllü olarak Kızıl Ordu safına geçince, Kızıl Cephe’de işçilerin ve köydeki yoksulların özgürlük için canlarını sakınmadan düşmanla mücadeleyi gözünün önüne getirdi.”

cümlesiyle kendisinden bahsettiği anlaşılmaktadır. Bu biyografik yazıların ardından, başlığında da parantez içinde gerçek bir hikâyeden aktarıldığını belirttiği *Yulbaşar Tırnağında* “Eşkıya Pençesinde” hikâyesiyle, kurgulaştırılmış yazılardan daha çok gerçekliği aktarma isteğini görürüz. Bu gerçekliği aktarma isteği, aslında Töhfet Yenebiy’in gazeteci olmasıyla da alakalıdır. Çünkü kendisi *Başkırtostan* “Başkurdistan” gazetesinin sekreteri olarak (1924-1927); bahsi geçen gazetenin sorumlu editörü ve genel

yayın yönetmeni olarak (1927-30 ve 1932-36) ve takribi bu dönemlerde başkent Ufa’da yayımlanan *Sesen* “Ozan”, *Yañılık* “Yenilik”, *Haban* “Saban”, *Oktyabr* “Ekim” ve *Lénin Yulı* “Lenin’in Yolu” dergilerinde de (Bülekov, 1991: 389) editör olarak çalışmıştır. Dolayısıyla, bilinen bir haber prensibi olarak gerçekliğin peşinden koşması ve gerçekliği olduğu gibi aktarması, edebî yazılarına da yansır.

Kontsértıbızıñ bérénsé noméri quray hem skripkala “Yanozak” köyön tıñlağız. – tigen taviş kışkırap höylegés möşkehénen öyzö yañğıratıp yéberzé. “Konserimizin ilk sırası kuray ve kemanda “Yanozak” bestesini dinleyiniz. – diye bağırıldığında megafonla evi inletiverdi.” (Yulbaşar Tırnağında) cümlesinde, millî bir çalgı olarak kuray kullanılmıştır. Öte yandan, *...tañ moñona kümélép, başındağı toyov taşırzarı lirahı kıldarına kuşıldıñ da, sikhéz uy diñgézéne taşlandıñ.* “...şafak ezgisine gömülüp, başında duyduğun tıngırtıları lirin tellerine ekledin de uçsuz bucaksız düşünce denizine daldın.” (Ut Yılğaları Akkan Yérge Bar) cümlesinde lir çalgısını kullanmıştır. Millî medeniyetten kuray çalgısı ve batı medeniyetinden lir çalgısı, farklı hikâyelerde kullanılmıştır. Bu iki farklı medeniyete ait çalgılara hikâyelerde kullanımı. Töhfet Yenebiy’in modern millî Başkurt edebiyatını oluşturma amacını yansıttırıyor olabilir.

Tüm bu tasnif ve verilerle birlikte, şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

Yenebiy, hikâyelerinde kendi hayatı ve kendi gerçekliğini kurgulamaktan öteye geçemez. Yazar, hikâyede kendisini soyutlayamaz. Bu durum bize kendini soyutlayıp başka bir hayatı kurgulayarak yansıtamadığını gösterir. Yaratıcılık gücü, her ne kadar yazarın kendi hayatı ile şekillenmiş olsa da, bu gücün zirvesini kendisini dâhil etmeden kurguladığı olaylarla belirleyebiliriz. Bu nedenle Yenebiy’in kendi hayatını merkeze alarak kurguladığı bu hikâyeler, yaratıcılık açısından kusurlu sayılabilir fakat ilk dönem eserleri olması sebebiyle bu kusurlar kabul edilebilirdir.

Töhfet Yenebiy, hikâye ve düzyazılarında realist bir üslupla eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştiriler, temelinde özgürlük ideasını barındırır. Yenebiy bu eleştirilerle, Başkurt halkını aydınlatmak ve geliştirmeyi hedeflemiştir.

Hikâye ve düzyazılarda kullanılan yansımalar, ünlemler, ikileme ve tekrar grupları gibi dil öğelerinin tasnif edilerek sunulması, bu tür estetik dil öğelerinin kullanım sıklığı ve içeriğini tespit etmek adına önemlidir.

Yenebiy, hikâyelerinde kendi hayatından kesitlere başvurarak aslında örtülü bir biyografiden yararlanır. Hikâyelerde anılarla dolu anlatımlar da söz konusudur. Anı

anlatımı ise Rus Sovyet edebiyatında 1940'lı yıllardan itibaren kullanılmaya başlamıştır. Yenebiy'in 1920'li yıllarda kaleme aldığı hikâyelerinde anılardan yararlanması ise, anı hikâyeciliğine daha erken başvurulduğunu göstermektedir.

Yenebiy, Aknulla gibi dönemin ceditçi medreselerinden Sterlibaş medresesinde eğitim almıştır. Dolayısıyla, yeniyi ve yeniliği savunmak, Yenebiy'in halkı aydınlatma arzusunu destekler. Hikâye ve düzyazılarında üstü kapalı bir şekilde halkının iyi yerlere gelmesini arzu eder. Özgürlük, Yenebiy'in oluşturduğu hikâye ve düzyazılarda haklı-haksız kavgası olarak kendisini gösterir.

Hikâye ve düzyazılarında kullandığı türküler, Töhfet Yenebiy'in modern millî Başkurt edebiyatını, halk edebiyatı zemininde oluşturma ve geliştirme isteğini göstermektedir.

Yenebiy'in metinlerinde kullanılan sözlerin diyalektolojik, tespiti olmayan ve yan anlamları sözlükte bulunmayan başlıkları altında incelenmesi, dönemin söz varlığını yansıtmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. [ve başk.]. (2017). *Türkçe Sözlük* (11. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akyol, T. *Cedîdcilik*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cedidcilik> (Erişim Tarihi: 18.01.2024 03:34)
- Argunşah, M., Sağol Yüksekaya, G. (2019). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri* (10. baskı), ss.163. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Başkurt Edebiyatı I (BEI) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78580/baskurt-edebiyati--i29-cilt.html> (Erişim Tarihi: 18.01.2024 23:59)
- Başkurt Edebiyatı II (BEII) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78586/baskurt-edebiyati-ii30cilt.html> (Erişim Tarihi: 21.01.2024 21:48)
- Bayimov, R. (Haz.). (1984). Zamanga Avazdaş İjad. İçinde; *Tevge Tanışiv*, ss. 5-14. Öfö: Başkörtostan Kitap Neşriyeté.
- Bayimov, R. N. (Ed.). (2003). *Yégérménsé Bivat Başkört Ezebiyeté (Yuğarı Ukiv Yorttarı Ösön Deréslék)*, ss. 60-63. Öfö: Başkört Devlet Üniversiteti.
- Bonamour, J. (2006). *Rus Edebiyatı* (Birinci baskı). (Çev. İ. Yerguz). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bülekov, İ. (1991). Töhfet Yenebiy. İçinde; *Başkört Ezebiyeté Tarihi: Başkört Sovét Ezebiyeté (1917 – 1941 Yıldar)*, ss. 388-403. Öfö: Başkörtostan Kitap Neşriyeté.
- Chirli Özakdağ, N. (2012). *Rusça Türkçe Sözlük*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Cartwright, M. (2019). *Moğol İmparatorluğu*. (Çev. D. Çelik). <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-17448/mogol-imparatorlugu/> (Erişim Tarihi: 07.01.2024 20:27)
- Din İşleri Yüksek Kurulu. [https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/753/dualarin-sonunda-soylenen-amin-sozu-ne-anlama-gelir-bunun-dini-dayanagi-nedir#:~:text=Peygamber%20\(s.a.s.\)%2C%20%E2%80%9C%C4%B0mam,M%C3%A2ce%2C%20%C4%B0k%C3%A2me%2C%2014](https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/753/dualarin-sonunda-soylenen-amin-sozu-ne-anlama-gelir-bunun-dini-dayanagi-nedir#:~:text=Peygamber%20(s.a.s.)%2C%20%E2%80%9C%C4%B0mam,M%C3%A2ce%2C%20%C4%B0k%C3%A2me%2C%2014) (Erişim Tarihi: 02.02.23 17.38)
- Dilmöhemetov, M. İ., Nezergolov, U. F., Sabiryenova C. G. ve Gereyeva, G. G. (Ed.). (2002). Resey Fender Akademiyahı, *Başkört Télénéñ Diyaléktarı Hüzlégé*. Öfö: Kitap.
- Elmacıoğlu, E. (2019). Sovyet-Rus Edebiyatının Şekillenme Sürecine Genel Bir Bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 79-91.
- Eyze Millet!
https://wikisource.org/wiki/%D3%98%D0%B9%D2%99%D3%99,%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BB%D3%99%D1%82!_%D0%A8%D3%99%D0%B9%D0%B5%D1%85%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%B0_%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D1%87 (Erişim Tarihi: 25.04.2024 13:26)
- Ganiyev, F. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*. (Akt. M. Özşahin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Galin, S. (1999). *Tél Askısı Halıkta*. Öfö: Kitap.
- Gainullin, M. F. *Yanabiy Tuĥvat*. <https://ufa-gid.com/encyclopedia/janabi.html> (Erişim Tarihi: 23.10.2023 12:51)
- Gelgör, Ö. B. (2018). Çarlık Rusyası'nın Türkistan Coğrafyasındaki Faaliyetleri ve Başkurt Lider Salavat Yulayev. *Anasay Dergisi*, 2(6), 95-110

- Gültin, Ö. *Anlatım Biçimleri ve Düşünceyi Geliştirme Yolları*. https://omurgultin.com/FileUpload/bs604792/File/dusunceyi_gelistirme_yollari_ders_notu.pdf (Erişim Tarihi: 22.02.2024 18:30)
- Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 09.02.2023)
- Gür, T. (2023). *İdil-Ural (Orta Volga) Boylarında Başkurt Türkleri (XIX-XX. YY.)* (Birinci Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gürsoy, Y. (2018). *Sovyet Dönemi Rus Edebiyatı (1953-1991)*. Iksad Publications.
- Güvenç, L. (2013). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde –mAlI Ekinin Kullanılışına Dair. *Turkish Studies*, 8(9), 1613-1623.
- Hadiyev, M. M. (2022). *Başkurt Tarihi*. (Haz. Z. Sever). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Halkım* Ösön.
[https://ba.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%BB%D2%A1%D1%8B%D0%BC_%D3%A9%D1%81%D3%A9%D0%BD_\(%D0%A8_%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D1%87\)](https://ba.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D0%BB%D2%A1%D1%8B%D0%BC_%D3%A9%D1%81%D3%A9%D0%BD_(%D0%A8_%D0%91%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D1%87)) (Erişim Tarihi: 25.04.2024 13:20)
- Höseyénov, G. (1991). Yégérménsé Yıldarza Ezebi Hareket. İçinde; *Başkort Ezebiyeté Tarihi: Başkort Sovét Ezebiyeté (1917 – 1941 Yıldar)*, ss. 46-61. Öfö: Başkortostan Kitap Neşriyeté.
- Kamalov, İ. (2008). Başlangıçtan Günümüze Başkurtlar. İçinde; *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, ss. 25-36. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaplan, M. (2020). *Hikâye Tahlilleri* (26. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kemaloğlu, İ. (2018). Tatar, Başkurt, Çuvaş, Kırım ve Gagavuz Cumhuriyetleri. İçinde; *Çağdaş Türk Dünyası*, (Ed. Kanlıdere, A., Kemaloğlu, İ.), ss. 223-226. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Kırımlı, H. (2011). Kırım’da ve İdil-Ural Bölgesinde Açlık ve Türkiye’den Giden Yardım. *Belleten*, 75(274), 881-952.
- Kulturnıy Mir Başkortostana (KMB), *Yanabiy Tuĥvat*. <https://kulturarb.ru/ru/persony/yanabi-tuhvat> (Erişim Tarihi: 17.10.2023 08:14)
- Kurat, A. N. (1965). Rus Hâkimiyeti Altında İdil-Ural Ülkesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23(3-4), 91-126.
- Mustafayev, E. ve Şerbinin, V. G. (1996). *Büyük Rusça – Türkçe Sözlük*. İstanbul: Multilingual.
- Natsiyonálnaya Éléktronnaya Bibliyotéka Réspubliki Başkortostan (NEBRB). *Yanabiy Tuĥvat*. <http://ebook.bashnl.ru/dsweb/View/ResourceCollection-1582#Resource-20804> (Erişim Tarihi: 17.10.2023 08:07)
- Nina.az. *Töĥfet Yenebi*. https://www.wikimedia.az-az.nina.az/T%C3%B6hf%C9%99t_Y%C9%99n%C9%99bi.html (Erişim Tarihi: 02.03.2024 16:13)
- Özeren, M. ve Yalçın, S. K. (2022). Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde Çatı Eklerini Alan Fiillerin Sözlükselleşmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 2(457-466)
- Özgüdenli Ö. G. *Moğollar*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mogollar> (Erişim Tarihi: 04.01.2024 20:29)
- Özşahin, M. (2011). *Başkurt Türkçesi Söz Varlığı*. (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü* (Birinci baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Tatar ve Başkurt Yazı Dillerinde İkilemeler* (Birinci Baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Özşahin, M. (2019). Başkurt Edebiyatı. İçinde; *Çağdaş Türk Edebiyatları II*, (Ed. Akpınar, Y., Ağca, F.), ss. 199-205. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

- Öztekten, Ö. (2008). “Tatar – Başkurt Meselesi” ve Başkurtça. İçinde; *Tarihten Bugüne Başkurtlar*, ss. 81-83. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Rudenko, S. İ. (2001). *Başkurtlar* (Birinci Baskı). (Çev. R. İ. Kurban). Konya: Kömen Yayınları.
- Ruviki. *Kelimullin Töhfetulla Kelimulla Ulı*.
https://ba.ruwiki.ru/wiki/%D0%9A%D3%99%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD_%D0%A2%D3%A9%D1%85%D1%84%D3%99%D1%82%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B0_%D0%9A%D3%99%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B0_%D1%83%D0%BB%D1%8B (Erişim Tarihi: 08.04.2024 20:55)
- Safvanov, S. (1991). İnış. Başkört Sovét Ezebiyeté – Yañı Tip Hüz Sengeté. İçinde; *Başkört Ezebiyeté Tarihi: Başkört Sovét Ezebiyeté (1917 – 1941 Yıldar)*, ss. 5-23. Öfö: Başkörtostan Kitap Neşriyeté.
- Salminen, T. (2010). Europe And The Caucasus. In *Atlas Of The World's Languages In Danger*, (3rd ed.), (Ed. Moseley, C.), pp. 42. Paris: Unesco Publishing.
- Sami, Ş. (2015). *Kamus-ı Türki* (İkinci Baskı). (Haz. P. Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sefiulla *Rehmetulla Ulı Rehmetullin*.
https://ba.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D3%99%D1%85%D0%BC%D3%99%D1%82%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD_%D0%A1%D3%99%D1%84%D0%B8%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B0_%D0%A0%D3%99%D1%85%D0%BC%D3%99%D1%82%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B0_%D1%83%D0%BB%D1%8B (Erişim Tarihi: 25.04.2024 13:18)
- Sever, Z. (Haz.). (2022). Ön Söz. İçinde; *Başkurt Tarihi*, ss. 11-13. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sever, Z. (Haz.). (2022). Giriş. İçinde; *Başkurt Tarihi*, ss. 15-29. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sever, Z. (Haz.). (2022). Dipnotlar. İçinde; *Başkurt Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şahin, L. (2018). Sovyet Yönetiminde İdil-Ural Bölgesi. İçinde; *Çağdaş Türk Dünyası*, (Ed. Kanlıdere, A., Kemaloğlu, İ.), ss. 26-49. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Takmaktar.
<https://nazir1965.com/m%D3%A9n%D3%99zh%D3%99tt%D3%99r/ta%D2%A1ma%D2%A1tar.html> (Erişim Tarihi: 25.04.2024 15:06)
- Togan, Z. V. (2018). *Başkurtların Tarihi* (Birinci Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Topaloğlu, A. ve Kaçalın, M. S. (2009). *Sözlük (Türkçe)*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sozluk#3-turkce> (Erişim Tarihi: 05.06.2024 21:50)
- Töhfet Yenebi. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/13395,tohfetyenebipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 25.04.2024 17:02)
- Yanişev, F. (2021). *Muzéy Tuhvata Yanabiy*. https://dzen.ru/a/YBZxp3_QpTkPaIVr (Erişim Tarihi: 08.04.2024 20:50)
- Yazıcı Ersoy, H. (2012). Başkurt Türkçesi. İçinde; *Türk Lehçeleri Grameri* (İkinci Baskı), (Ed. A. B. Ercilasun), ss. 750-809. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yazıcı Ersoy, H. (2022). *Başkurt Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yenebiy, T. (1984). *Tevgé Tanışv*. (Haz. R. Bayımov), ss. 15-118. Öfö: Başkörtostan Kitap Neşriyeté.

Zaripova Çetin, Ç. (2018). XX. Yüzyıl Kazan Tatar Edebiyatı. İçinde; *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı* (Birinci Baskı), (Ed. Söylemez, O. ve Azap, S.), ss. 569-824. İstanbul: Kesit Yayınları.

Wikipedia. *Tuhvat* *Yanabiy.*

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D1%85%D0%B2%D0%B0%D1%82_%D0%AF%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D0%B8

Wikipedia. *Komsomol.* <https://tr.wikipedia.org/wiki/Komsomol> (Erişim Tarihi: 25.08.2023 23:43)

Wikipedia. *Grigori Rasputin.* https://tr.wikipedia.org/wiki/Grigori_Rasputin (Erişim Tarihi: 26.03.2024 15:50)

Wikipedia. *Altın* *Orda* *Devleti.*

https://tr.wikipedia.org/wiki/Alt%C4%B1n_Orda_Devleti

(Erişim Tarihi: 04.01.2024 20:39)

<https://lexicography.online/etymology/vasmer/> (Erişim Tarihi: 27.12.2023 16:39)

<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78588/nesirler-duz-yazi-eserler.html>

(Erişim Tarihi: 04.01.2024 13:34)

<https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=79866>

(Erişim Tarihi: 22.02.2024 00:51)

<https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=79867>

(Erişim Tarihi: 22.02.2024 01:06)

<https://acikders.ankara.edu.tr/mod/resource/view.php?id=79868>

(Erişim Tarihi: 22.02.2024 01:50)

<https://avesis.atauni.edu.tr/resume/lessonmaterieldownload/aunalci?key=8280b517-2e63-4c6a-a426-bf5d1ebd067e> (Erişim Tarihi: 22.02.2024 18:13)